

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA

LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

[31/1]
2023

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

[31/1]
2023

Dibinātājs / Founded by

LU Latviešu valodas institūts

Iznāk kopš 1997. gada / In print since 1997

Numura redaktori / Issue editors

Haralds BIHLMEIERS (*Harald Bichlmeier*), Ina DRUVIETE,

Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtē-Villanueva-Svensson*)

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Laimute BALODE (Latvija/Somija), Solvita BERRA (*Solvita Burr*, Latvija/ASV), Trevors Gārts

FENNELS (*Trevor Garth Fennell*, Austrālija), Juris GRIGORJEVS (Latvija), Ilga JANSONE (Latvija),

Sanda RAPA (Latvija), Anna STAFECKA (Latvija), Agris TIMUŠKA (Latvija), Lembits VABA

(*Lembit Vaba*, Igaunija), Bernhards VELHLI (*Bernhard Wälchli*, Zviedrija), Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Mājaslapa / Website

<https://lavi.lu.lv/linguistica-lettica/>

Pilnteksta datnes LU repozitorijā / Full-text files in the UL repository

<https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52767>

Literārie redaktori / Proof-readers

Haralds BIHLMEIERS (*Harald Bichlmeier*), Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE

(*Daiva Sinkevičiūtē-Villanueva-Svensson*), Andrejs VEISBERGS, Kristīne MEŽAPUŽE

Redakcijas adrese / Address of the Editorial Office

Kalpaka bulvāris 4, 308. ist., Rīga, LV-1050

Tālr. / phone +371 67034016,

E-pasts / e-mail: linguisticalettica@gmail.com

Žurnāls ir iekļauts SCOPUS un ERIH PLUS datubāzēs /

Journal is included in the SCOPUS and ERIH PLUS databases

Māksliniece / Design

Vanda VOICIŠA

Maketētāja / Layout designer

Gunita ARNAVA

ISSN 1407-1932

DOI <https://doi.org/10.22364/lingualet.31.1>

© LU Latviešu valodas institūts, 2023

© Vanda Voiciša

SATURS / CONTENTS

■ Ina Druviete	
ievads	5
Introduction	7
■ Ina DRUVIETE	10
Simbolisku konceptu integrēšana valodas politikā	
Integration of Symbolic Concepts in Language Policy	
■ Axel HOLVOET	28
The Baltic View on Verbal Aspect	
Darbības vārda veids baltu valodu skatījumā	
■ Māris BALTIŅŠ	48
Valodas jautājumu politizācija un Latvijas Zinātņu	
akadēmijas Terminoloģijas komisijas pirmie darba	
gadi ideoloģiska spiediena apstākļos	
The Politicization of Language Issues and the First Years	
of Work of the Terminology Commission of the Latvian	
Academy of Sciences under Ideological Pressure	
■ Anita HELVIGA	76
Dažas atziņas par terminoloģijas attīstības teorētiskajiem	
un praktiskajiem aspektiem 21. gadsimtā: valodniecības	
un literatūrzinātnes nozares piemēri	
Some Insights into the Theoretical and Practical Aspects of	
Terminology Development in the 21st Century: Examples	
from Linguistics and Literary Theory Terminology	
■ Regīna KVAŠĪTE	102
Eponīmiskie termini humanitāro zinātņu vārdnīcās:	
latviešu un lietuviešu paralēles	
Eponymic Terms in Dictionaries of the Humanities:	
Latvian and Lithuanian Parallels	
■ Ilze LOKMANE, Laura RITUMA, Madara STĀDE, Agute KLINTS	126
Paradigmatiskās semantiskās attiecības „Latviešu	
valodas leksiskajā tīklā” („Latvian WordNet”)	
Paradigmatic Semantic Relations in “Latvian WordNet”	
■ Eglē GABRĒNAITĒ, Domantē VAIŠVYLAIĒ	150
Pandemijas diskursas: kalbinē internetinių komentaru raiška	
Pandemic Discourse: The Linguistic Expression of Online Comments	

■ Evija LIPARTE.	176
Konceptuālā metafora KOVIDS IR PERSONA kā universālija The Conceptual Metaphor COVID IS A PERSON as Universal	
■ Baiba SAULĪTE, Ilze AUZIŅA, Roberts DARĢIS.	202
Nacionālā korpusu kolekcija Korpus.lv Latvian National Corpora Collection Korpus.lv	
■ Linda LAUZE.	224
Personu identificēšana un uzrunas lietojums latviešu valodā Identification of Persons and the Use of Address Forms in the Latvian Language	
■ Rīta MILIŪNAITĒ.	242
Pagrindiniai bendrinės lietuvių kalbos vadovai ir jų rekomendacijų struktūra Basic Standard Lithuanian Language Guides and the Structure of Their Advice	
■ Ilze RŪMNIECE, Gita BĒRZIŅA.	274
Gramatika un poētika 17. gadsimtā Rīgas humānistu okazonālajos tekstos Grammar and Poetics in the 17th Century Occasional Texts of Riga Humanists	
■ Dace MARKUS, Agrita TAURIŅA, Tija ZĪRIŅA, Gunita DELIJEVA.	294
Mazākumtautību pirmsskolēnu latviešu valodas prasme Latvian Language Skills of Minority Children in Pre-schools	
■ Uģis NASTEVIČS.	310
Romanization of Japanese in Latvian and Transcription of Latvian in Japanese Japāņu valodas atveide latviešu rakstībā un latviešu valodas transkripcija japāņu rakstībā	
ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS.	341

IEVADS

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta žurnāla „Linguistica Lettica” 31. numura divas daļas atspoguļo XIII Starptautiskā baltistu kongresa dalībnieku paustās idejas, pārdomas un secinājumus. 2021. gada 13.–15. oktobrī notikušais baltu valodu pētnieku saiets turpināja kopš 1965. gada iedibināto tradīciju norises baltu valodu telpā analizēt visdažādākajos aspektos – sākot no baltu valodu vēstures un beidzot ar sasniegumiem valodas tehnoloģiju rīku izstrādē.

Satura ziņā XIII Starptautiskais baltistu kongress skāra gan iepriekšējiem kongresiem raksturīgo, gan jaunu aktuālu tematu loku, bet formas ziņā tas bija īpašs. Covidpandēmija lika šķēršļus beidzamajās desmitgadēs stabilajam principam ik pa pieciem gadiem kongresu rīkot te Latvijā, te Lietuvā. 2015. gadā valodnieki un citu zinātnes nozaru speciālisti pulcējās Viļņā, tātad 2020. gadā bija Latvijas kārta. Tomēr pulcēšanās ierobežojumi apturēja arī zinātnieku tikšanos klātienē kongresos un konferencēs. Nācās pārcelt kongresu par vienu gadu, cerot, ka vīruss atslābs. Tā tomēr nenotika, un mēs izšķīrāmies – cerams, pirmo un beidzamo reizi – rīkot kongresu attālināti.

XIII Starptautiskajā baltistu kongresā vienpadsmit valstu pārstāvji – valodnieki, filozofi, vēsturnieki, arī kultūras, vēstures, etnogrāfijas, folkloras speciālisti – tiešsaistē nolasīja vairāk nekā 150 referātus par indoeiropēistikas, valodas normēšanas, terminoloģijas, standartizācijas, fonētikas, reģionālistikas, dialektoloģijas, onomastikas, vēsturiskās valodniecības, gramatikas, valodu tehnoloģiju, translatoloģijas, sociolingvistikas, valodas politikas un citām tēmām. Ierastās auglīgās

diskusijas sekciju sēžu pārtraukumos un kultūras pasākumos gan gāja secen, tomēr to daļēji kompensēja krietni plašāks klausītāju loks. Kongresam tika izveidota īpaša vietne Latvijas Universitātes mājaslapā, tas tika translēts Latvijas Universitātes un LU Latviešu valodas institūta *Facebook* lapās, un ikviens interesents kongresa laikā varēja un joprojām var vērot kongresa plenārsēžu tiešraižu ierakstus (<https://www.baltistikongress.lu.lv/lv/>), kā arī iepazīties ar referātu tēzēm, kas ir publicētas Latvijas Universitātes e-resursu repozitorijā atvērtā piekļuvē (https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/56659/XIII_Starpt_baltistu_kongress_tezes.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

Baltistu kongresi joprojām ir plašākais forums, kurā visi pasaules baltisti atklāj jaunākās valodas un kultūras pētniecības idejas, metodes un pētījumus. Kaut 20. gadsimta 70. un 80. gados baltistu konferences un kongresi vairāk saistījās ar latviešu, lietuviešu un senprūšu valodas vēstures un sistēmas izpēti, tiem padomju okupācijas laikā bija arī virsuzdevums – parādīt latviešu un lietuviešu valodas seno vēsturi, savdabību, bagātību. Liela politiska nozīme tai laikā bija ārvalstu baltistu dalībai, kas apliecināja tolaik subordinēto baltu valodu vērtību. Laiki ir mainījušies, bet pašreizējā ģeopolitiskajā situācijā kongresa starptautiskais skanējums joprojām ir svarīgs. Saprotams, ka vairums kongresu dalībnieku ir nākuši no Latvijas un Lietuvas, bet vienmēr gaidīti ir citu valstu pētnieki, kas ļāvuši uz mūsu valodām paskatīties plašākā kontekstā, nodrošinot plašas starptautiskas sadarbības iespējas. Baltistu kongresos pēdējās desmitgadēs arvien vairāk uzmanības tiek veltīts latviešu un lietuviešu valodas mūsdienu stāvokļa apzināšanai, turklāt arī sociolingvistiskā skatījumā, sniedzot zinātniskus ieteikumus valodas politikas veidošanai Latvijā un Lietuvā.

Ikviens pētījums par latviešu un lietuviešu valodu – gan to vēsturi, gan valodas sistēmu, gan lietojumu, gan digitalizācijas iespējām – stiprina mūsu valodas konkurētspēju. Atklājot kongresu, Latvijas valsts prezidents (2019–2023) Egils Levits īpaši uzsvēra: „Aicinu Latvijas un Lietuvas baltistus arī pilsoniski iestāties par latviešu un lietuviešu valodu. Iestāties par baltu valodu lietošanu ikdienā, skolā un zinātnē, par kvalitāti un pēctecīgumu bērnos un jauniešos. Tad baltu mantojums, ko būs pilnveidojis arī jūsu mūža darbs, nākotnē būs dzīvs un vajadzīgs.” Tāpēc šajā numurā publicētie raksti, kas sagatavoti uz XIII Starptautiskajā baltistu kongresā nolasīto

referātu pamata, mums ir īpaši vērtīgi. Tie ne tikai apliecina pētnieku daudzpusīgo skatījumu uz baltu valodu pagātni, tagadni un nākotni, bet sniedz idejas turpmākiem pētījumiem. Lai šis žurnāla „Linguistica Lettica” speciālizdevums stiprina baltu vienotību, nodrošina zinātnes nepārtrauktību un plašam lasītāju lokam rada pārlicību par valodu kā nozīmīgāko nacionālās identitātes daļu.

Numura redaktore
INA DRUVIETE

INTRODUCTION¹

The two parts of the 31st issue of the journal “Linguistica Lettica” of the Institute of the Latvian Language of the University of Latvia present the ideas, reflections and conclusions expressed by the participants of the XIII International Congress of Balticists. The gathering of Baltic language researchers, which took place from 13 to 15 October 2021, continued the tradition established since 1965 in the Baltic language space, namely, to analyze a wide range of linguistic aspects ranging from the history of the Baltic languages to the achievements in the development of language technology tools.

In terms of contents, the XIII International Congress of Balticists touched on topics characteristic of the previous congresses as well as new ones, however in terms of form it was different. Covid-19 pandemic broke the regular pattern of recent decades of holding a congress every five years alternately in Latvia and Lithuania. In 2015

---

¹ Ievadu angļu valodā tulkojis Andrejs Veisbergs.

linguists and experts from other scientific fields gathered in Vilnius, so in 2020 it was the turn of Latvia. However, gathering restrictions also suspended meetings of researchers at in-situ congresses and conferences. The Congress was postponed for a year in the hope that the virus would weaken. It didn't happen though and we decided, hopefully for the first and last time, to hold the congress remotely.

Representatives of eleven countries – linguists, philosophers, historians, also experts in culture, history, ethnography and folklore – delivered more than 150 papers online at the XIII International Congress of Balticists on the topics of Indo-European studies, language codification, terminology, standardization, phonetics, regional studies, dialectology, onomastics, historical linguistics, grammar, language technologies, translatology, sociolinguistics, language policy and other topics.

The usual fruitful and productive discussions during section breaks and cultural events were missing, but this was partly offset by a much wider range of participants. A special website was created for the congress on the website of the University of Latvia, it was broadcast on the Facebook pages of the University and the Institute of the Latvian Language of the University of Latvia, and anyone interested could and still can watch live recordings of the plenary sessions of the congress (<https://www.baltistikongress.lu.lv/lv/>), as well as acquaint oneself with the abstracts of the reports published in open access e-resources repository of the University of Latvia (https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/56659/XIII_Starpt_baltistu_kongress_tezes.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

The Balticists congresses remain the largest fora in which the Baltic studies researchers of the world discover the latest ideas and methods of linguistic and cultural research. Although in the 70s and 80s of the 20th century Balticists conferences and congresses were more related to the study of the history and system of Latvian, Lithuanian and Old Prussian, they also had a superior goal during the Soviet occupation, namely, to show the ancient history, singularity and richness of the Baltic languages. Participation of Baltic studies researchers from abroad was of great political importance testifying to the value of the Baltic languages at the time when they were subordinated.

Times have changed, the international repercussion of the congress remains important but in the current geopolitical situation. Naturally most of the participants of the congresses come from Latvia and Lithuania, but researchers from other countries are always welcome; this allows us to look at our languages in a wider context, as well as ensuring ample opportunities for international cooperation. In recent decades more and more attention has been paid to the awareness of the modern state of Latvian and Lithuanian, also sociolinguistically and providing scientific suggestions for language policy formation.

Every study on Latvian and Lithuanian, their history, language system, usage and digitisation possibilities strengthens the competitiveness of our language. At the opening of the congress, Egils Levits, President of Latvia (2019–2023) emphasized: “I call on the Baltic studies researchers of Latvia and Lithuania to stand up for the Latvian and Lithuanian languages in a civic manner. To advocate use of Baltic languages in everyday life, at school and in science, uphold its quality and continuity in children and young people. Then the legacy of the Balts, perfected by your life-long work will be alive and needed in the future.”

Therefore, the articles published in this issue, prepared on the basis of the papers read at the XIII International Congress of Balticists, are of particular value to us. They not only confirm the researchers’ multifaceted view of the past, present and future of the Baltic languages, but also provide ideas for further research. Let this special edition of the journal “Linguistica Lettica” strengthen the unity of the Balts, ensure the continuity of science and creates confidence in language as the most important part of national identity for a wide range of readers.

INA DRUVIETE
Issue editor

SIMBOLISKU KONCEPTU INTEGRĒŠANA VALODAS POLITIKĀ¹

Integration of Symbolic Concepts in Language Policy

■ INA DRUVIETE

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian,
language policy,
language legislation,
language attitudes,
language as symbol*

The legal principles for the use of Latvian as the State language are outlined in laws, e.g. the “State Language Law” (1999). The Latvian language in Latvia is also a symbolic concept that is inseparably related with the State and community as well as varied aspects of the identity of the inhabitants of Latvia. In order to strengthen not only instrumental, but also integrative functions of the State language the Preamble of the Constitution of Latvia (*Satversme*), normative acts, and “Official Language Policy Programmes” (2005, 2014, 2021) have references to concepts like language as value, language as national identity, symbolic role of language, etc.

In a formal sense, language should not be classifiable as a symbol in the regular meaning of that word – as a reflection of the reality or a socially important element with traditionally encoded meaning. Officially recognised state symbols are usually three – the flag, the coat of arms, and the national anthem, and in this regard Latvia is not an exception. However, Latvian is regarded as especially important as a symbol of the state. The term state language which is used instead of the official language emphasises the symbolic and integrative nature of Latvian, therefore it should be regarded as symbolic concept.

Symbolic concepts are relatively frequently used in laws, regulations and programmatic documents, also in research, but in most cases neither the legislators, nor the researchers have defined their meaning. In practice, there is space for a broad interpretation, thereby creating legal uncertainty that undermines the role of these concepts in the implementation of language policy. Anyway, both specific terms and emotional concepts are equally important. Symbolic concepts remain a powerful tool for shaping language attitudes and practices even in our era of pragmatic language policies.

Ievads

Vēl ceturtajā gadu desmitā pēc valsts valodas statusa noteikšanas latviešu valodai 1988. gadā gan ikdienas vērojumi, gan sociolingvistiski pētījumi liecina, ka ne faktiskais valodas lietojums Latvijā, ne sabiedrības lingvistiskā attieksme pilnībā neatbilst vienotas sabiedrības modelim, kurā valstiskā un pilsoniskā identitāte attīstās uz kopīgas oficiālās valodas pamata.² Raksturīgākās problemātiskās valodas situācijas iezīmes ir krievu valodas dominēšana neformālajās valodas lietojuma jomās saziņā ar rusofoniem un latviešu un krievu valodas paralēllingvisms (divu valodu lietojums) informatīvos materiālos un apkalpojošā sfērā. Šādas valodas politikas pamatnostādņem neatbilstošas prakses ģenēze ir izskaidrojama no vēsturiskā un etnodemogrāfiskā skatpunkta, tomēr tai ir objektīvi nelabvēlīga ietekme uz latviešu valodas konkurētspēju un pat ilgspēju. Latviešu valodas nelietošanu iedzīvotāju savstarpējā saziņā ne valodas nezināšanas, bet attieksmes dēļ nespēs kompensēt ne latviešu valodas pratēju īpatsvara nenoliedzamais pieaugums, ne stabilās latviešu valodas pozīcijas valstiski regulējamās funkcijās. Turklāt saistībā ar Krievijas iebrukumu Ukrainā 2022. gadā ir vērojamas norises, kas vēl vairāk var ietekmēt valodu funkcionālā sadalījuma izpausmes. Latvijā ir ieradušies vairāki tūkstoši bēgļu no Ukrainas, kas pragmatisku apsvērumu dēļ saziņā ar Latvijas iestādēm un privātpersonām daudzos gadījumos izmanto krievu valodu (vairuma ukraiņu attieksme pret to gan spilgti atspoguļo valodas simbolisko funkciju, kas tiks iztirzāta šajā rakstā), gan liels skaits politisko un ekonomisko migrantu no Krievijas, kas nereti uzsver tieši „krievisko” vidi kā pamatu mītnes zemes izvēlei. Tādējādi rusofonu valodas kolektīva īpatsvara pieaugums var būt visai nozīmīgs, un nepieciešams izstrādāt skaidru plānu, kā ne tikai nodrošināt latviešu valodas apguvi, bet arī motivēt izmantot šo iespēju un lietot latviešu valodu gan oficiālā, gan neoficiālā komunikācijā. Šajā situācijā izšķirīga nozīme būs arī latviešu lingvistiskajai uzvedībai, kas, kā uzsver

² Šāds konstatējums atrodams gan agrākos izdevumos (piem., „Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences” (2007). Rīga: Valsts valodas komisija; „Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte” (2008). Rīga: Valsts valodas aģentūra; „Latviešu valoda” (2013). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; „Valodas situācija Latvijā 2004–2010. Sociolingvistisks pētījums” (2011). Rīga: Latviešu valodas aģentūra; „Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums” (2016). Rīga: Latviešu valodas aģentūra), gan jaunākajos pētījumos un programmatiskos dokumentos (piem., „Valodas situācija Latvijā 2016–2020” (2021). Rīga: Latviešu valodas aģentūra; „Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam” (2021). Rīga: Latvijas Vēstnesis; „Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse” (2021). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds).

lingvisti, neatbilst valstnācijas pārstāvju atbildībai par valodas pastāvēšanu (Druvieta, 2018; 2021; Valdmanis, 2021; Veckrācis, 2020).

Kāda ir valodas politikas veidotāju iespēja ietekmēt sabiedrības lingvistisko uzvedību? Valodu hierarhijas maiņa sabiedrības apziņā ir iespējama tad, ja vienā virzienā darbojas divi galvenie mehānismi – normatīvie akti valodas jomā un reālā valodas uzvedība. Valodu konkurences situācijai Latvijā ir iezīmes, kas liek īpaši uzsvērt skaidru un precīzu juridisku instrumentu nepieciešamību. Latviešu valoda vienā un tajā pašā lingvistiskajā telpā galvenokārt konkurē ar divām augstas ekonomiskas vērtības valodām – krievu un angļu valodu, tāpēc brīvā tirgus vai personiskās izvēles principu piemērošana nenodrošinātu latviešu valodas prioritāti. Latvijas Republikas Satversme, Valsts valodas likums, citi likumi un tiem pakārtotie zemāka līmeņa normatīvie akti iezīmē skaidrus noteikumus valodu lietošanai. Valsts valodas instrumentālās funkcijas nodrošināšanai tie uzskatāmi par adekvātiem un pietiekamiem. Bet vai ar likumiem un atbildības noteikšanu par to neievērošanu var nodrošināt valsts valodas integratīvo funkciju resp. latviešu valodai labvēlīgu sabiedriskās domas veidošanu un lingvistiskās attieksmes maiņu? Skaidri paustai valsts pozīcijai nenoliedzami ir liela nozīme sabiedrības izpratnē par lietu kārtību. Tomēr tikpat svarīgs ir vārdos grūti formulējams jēdziens – valodas vērtība, šajā gadījumā vērtība, kas pārsniedz pragmatisku labumu. Latvijas valodas politikas tradīcijā to apzīmē par „valsts valodas simbolisko funkciju”. Kā šis jēdziens atspoguļots un izprasts Latvijas normatīvajos aktos un programmatiskajos dokumentos? Kā tas ir integrēts kopīgajā valodas politikas pasākumu sistēmā? Šī pētījuma mērķa – noskaidrot valsts valodas kā simbola nozīmi – īstenošanai ir jēgpilni apvienot valodas ideoloģiju un valodas praksi (pamatojoties uz pieņemumu, ka valodas praksi resp. valodas lietojumu nosaka runātāja lingvistiskā attieksme, kam pamatā ir apzināta vai neapzināta ideoloģija) un sastatīt to izpausmes ar valodas politiku turpmāk minētajā nozīmē.

1. Metodoloģija

Šis raksts ir daļa no plašāka pētījuma par valodas kā simbola un valodas simboliskās funkcijas nozīmi Latvijas valodas situācijā. Pētījumā tiek izmantota deskriptīva un analītiska dokumentu un tekstu izpēte, kā

arī tiešo novērojumu metode, sastatot normatīvajos aktos un valodas politikas programmatiskajās pamatnostādnēs ietvertos konceptus ar reālām lingvistiskās attieksmes izpausmēm konkrētās runas situācijās, kā arī ar to atspoguļojumu publiskos izteikumos (plašsaziņas līdzekļos vai sociālajos tīklos). Pētījuma pirmajā stadijā tiek noskaidrota terminu un jēdzienu nozīme un to lietojums, lai turpmākajā darba gaitā noskaidrotu paralēles starp valodas politikas teoriju un praksi.

Kā norāda Tomass Ričento (*Thomas Ricento*), pētniekiem, kas analizē valodas politiku, pašu pieredzes rezultātā ir izveidojušies noteikti teorētiski uzskati, kas ietekmē gan izpētes stratēģisko mērķi, gan pētījuma metodoloģiju (Ricento, 2015). Viņš norāda, ka pētījumi sociālajās zinātnēs (un valodas politika kā sociolingvistikas apakšnozare, kaut pēti humanitārām zinātnēm piederīgu fenomenu, ietiecas sociālo zinātņu sfērā) vienmēr būs interpretējoši, lai kā mēs censtos panākt „objektivitāti” vai „neitralitāti”. „Jēgpilns pētījums sociālajās zinātnēs nekad nebūs sterils faktu apkopošanas un rezultātu formulēšanas vingrinājums sociālā vakuumā; labākie pētījumi valodas politikā ir tieši tie, kur atklāti pateikts, kāpēc uzdodam šādus jautājumus, kādās interesēs tiek veikts pētījums, kāds no tā būs labums gan sabiedrībai, gan indivīdiem” (Turpat, xii). Šis autors arī norāda, ka sociālajās zinātnēs gan uzdotie jautājumi, gan izvēlēta metode atbilžu interpretēšanai sakņojas dziļā pārliecībā, ko papildina teorētiskas zināšanas, lai varētu izprast lietu būtību – valodas politikas jomā tādat piedāvāt risinājumus, kā empīriskos pētījumos gūtās zināšanas var „uzlabot pasauli” (Turpat). Tādēļ šis pētījums veikts un rezultāti interpretēti saistībā ar Latvijas valodas politikas mērķu izpildi, izvērtējot simbolisku konceptu ietekmi uz sabiedrības lingvistisko uzvedību un formulējot ieteikumus to integrēšanai valodas politikā.

2. Valodas politika kā kompleksu pasākumu kopums

Latviešu valodā vismaz kopš 20. gadsimta 80. gadiem pastāv prakse ar terminu *valodas politika* apzīmēt iekšpolitikas virzienu „valodu funkcionālā sadalījuma saglabāšanai vai mainīšanai, runātāju kolektīvo un individuālo valodas tiesību noteikšanai, valodu izpētei un attīstīšanai” (Baltiņš & Druviete, 2017, 211). Plašākā skatījumā saskaņā ar populāro Bernarda Spolska (*Bernard Spolsky*) teoriju (sk., piem., Spolsky, 2004)

par valodas politikas veidotāju varētu uzskatīt ikvienu organizāciju vai pat privātpersonu, kas noteiktā situācijā veic valodas, valodas varianta vai pat valodas vienību izvēli (piem., ģimenē, darbavietā) vai publiskajā informācijā un tādējādi var ietekmēt arī citu valodas kolektīva locekļu lingvistisko pārlicību un praksi. B. Spolska izstrādātais valodas politikas modelis ietver trīs galvenos komponentus: valodas pārvaldību jeb valodas politiku (kas tiek darīts, lai noteiktu valodu saglabāšanu un lietošanu), valodas praksi (kā cilvēki faktiski lieto valodu vai valodas), valodas ideoloģiju (kurām valodām cilvēki piešķir vērtību, kāpēc, kāda ir viņu attieksme pret vienu vai otru valodu) (Spolskis, 2011, 22–23).

Jāuzsver, ka rakstā ievērota tradīcija vispārināt terminu *valodas politika*, tajā ietverot arī jēdzienu, kas valsts pārvaldē tiek apzīmēts ar terminu *ričībpolitika*³. Ričībpolitikas dokumentam tādējādi atbilst turpmāk aplūkotās „Valsts valodas politikas pamatnostādnes” un it īpaši to īstenošanas plāni.

Pieminams, ka zinātniskajā literatūrā, it īpaši angļu valodā izstrādātajos rakstos, ir daudz mēģinājumu šķirt arī terminus *valodas politika* (*language policy*, „ričībpolitikas” apzīmēšanai arī *language politics*) un *valodas plānošana* (*language planning*). Pētnieki pauduši pretrunīgus uzskatus, kurš no minētajiem jēdzieniem ir plašāks. Piemēram, Roberts Kaplans (*Robert Kaplan*) un Ričards Baldaufs (*Richard Baldauf*) uzskata, ka valodas plānošana ietver arī valodas politiku (Kaplan & Baldauf, 1997), Harolds Šifmans (*Harold Shiffman*) – ka valodas politika ietver valodas plānošanu (Shiffman, 1996). Nensija Hornbergere (*Nancy Hornberger*) atzīst, ka abu jēdzienu vēsturiskās trajektorijas ir saplūdušas (Hornberger, 2006). Deivids K. Džonsons (*David C. Johnson*) savas grāmatas nosaukumā lieto terminu *valodas politika* (*Language Policy*) (Johnson, 2013), bet tekstā izmanto visai plaši lietoto frāzi *language planning and policy* ‘valodas plānošana un politika’ vai tās populāro saīsinājumu LPP. Nozīmīgu sociolingvistikas žurnālu nosaukumos izmantots gan viens, gan otrs termins,

³ „Ričībpolitikas attiecas uz skaidri noteiktām idejām par to, kas būtu jāpaveic noteiktajā jomā. Šīs idejas tiek izklāstītas rakstiski, un formāli tās pieņem attiecīgā lēmumu pieņemšanas institūcija. Ričībpolitika atšķirībā no plāna, kurā jābūt minētiem noteiktiem punktiem, kā būtu jāsasniedz mērķi, pārsvarā tiek formulēta vispārīgi, norādot mērķus un vēlamu vai paredzamo izmaiņu virzienu. Akadēmiskajā kontekstā izpratne par ričībpolitiku parasti ir plašāka – tie ir ne tikai formāli pieņemti mērķi, vēlamais vai paredzamais izmaiņu virziens, bet arī bezdarbība vai pašreizējā stāvokļa (*status quo*) turpinājums” (Tripāne, 2021).

piemēram, „Language Problems and Language Planning” (*Benjamins*), „Language Policy” (*Springer*), „Current Issues of Language Planning” (*Taylor & Francis*) utt., un diskusijas par šo terminu atšķirību aktīvi norit vēl joprojām. Latviešu valodā termins *valodas plānošana* retumis atrodams tikai tulkotos tekstos. Attiecībā uz valodas standartizāciju angļu valodā tiek izmantoti arī termini *language cultivation* (Einara Haugena ieteikums 1959. gadā, sk. arī Haugen, 1983), *language engineering*, *language building*. Savulaik populārā Heinca Klosa (*Heinz Kloss*) dihotomija *status planning – corpus planning* (Kloss, 1969), ko vēlāk Roberts Kūpers (*Robert Cooper*) papildināja ar trešo elementu *acquisition planning* (Cooper, 1989) pēc būtības atbilst Latvijā plaši izmantotajai valodas politikas aspektu sistēmai – juridiskais, lingvistiskais un pedagoģiskais aspekts – kas ir pamatā gan valodas situācijas sociolingvistiskajai analīzei, gan programmatiskiem dokumentiem (sk., piem., Druviete, 2011; Kļava & Vītola, 2021; MK rīkojums Nr. 601 u. c.). B. Spolskis plaši izmanto terminu *language management*, kas ir arī viņa ievērojamās grāmatas nosaukumā (Spolsky, 2009). Latviešu valodā tās nosaukums tulkots kā „Valodas pārvaldība”, tomēr tekstā vairumā gadījumu atveidots kā *valodas politika*, lai saglabātu šī jēdziena apzīmēšanai Latvijā ierasto terminu (Spolskis, 2011).

Jāpiebilst, ka Latvijas tradīcijai ir tuvāks B. Spolska, nevis beidzamajā laikā populārākais jēdziena *language management* ‘valodas pārvaldība’ traktējums arī attiecībā uz mikrosociolingvistiska līmeņa parādībām (sk., piem., Kimura & Fairbrother, 2020; Nekula et al., 2022). Tādēļ atbilstīgi šī raksta mērķiem termins *valodas politika* attiecināts tikai uz valsts institūciju izdotajos normatīvos aktos vai programmatiskos dokumentos ietvertajiem pasākumiem. Zemāku hierarhisko līmeņu sociolingvistisko procesu dalībnieki (sākot no pašvaldībām un beidzot ar katru runātāju) tiek traktēti kā *aģenti* vai *procesa dalībnieki*, kuru lingvistiskā attieksme ietekmē valodas lietošanas praksi, līdz ar to vai nu veicinot, vai apgrūtinot oficiālās valodas politikas īstenošanu.

3. Kas ir simbols un simbolisks koncepts?

Termini *simbols*, *simbolisks* u. tml. valodas politikas jomā atrodami daudzu valstu normatīvos aktos un programmatiskos dokumentos. Arī zinātniskajās apcerēs par valodu statusu „valoda kā simbols” un „valodas

simboliskā loma” tiek minēta bieži. Tomēr ne likumdevēji, ne pētnieki nemēdz definēt minēto terminu saturu, apzinoties objektīvās grūtības precīzi raksturot ikdienas apziņas līmenī labi saprotamu jēdzienu vai konceptu. Pētnieki galvenokārt koncentrējas uz valodas simboliskās funkcijas saistību ar valsts, etnosa, indivīda identitāti un vērtību sistēmu, drīzāk ietiecoties filozofijas, ētikas vai sociālās psiholoģijas, nevis jurisprudences jomā. Valodas politikas praksē saistībā ar šiem jēdzieniem tādējādi paveras iespējas plašai nozīmes interpretācijai, līdz ar to radot juridisku nenoteiktību, kas var mazināt minēto jēdzienu lomu valodas politikas īstenošanā.

Jāpiemin, ka simbola traktējums valodas politikas teorijā atšķiras gan no klasiskās valodniecības teorijas par valodu kā signāla un simbola vienību, gan no šī termina izpratnes semiotikā, kognitīvajā zinātnē vai informācijas teorijā un datorlingvistikā. Piemēram, populārajā Roberta L. Traska (*Robert L. Trask*) vārdnīcā simbols skaidrots kā „rakstveida zīme, kas tiek lietota noteiktā nozīmē atšķirīgi no pierastās vārda rakstības, kā 5, *, &, %, \$ vai simbols 0 fonētikā” (Trask, 2003, 221). Arī joprojām bieži izmantotajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins *simbols* skaidrots šādi: „Zīme (apzīmējums), kurai ar attiecīgo referentu ir nosacīts saistījums. Terminoloģijā simbolus izmanto gan terminu, gan terminelementu aizstāšanai, piemēram, *Fe* (no *ferrum* ‘dzelzs’), *β stari*. Viens no trim apzīmējumu veidiem terminoloģijā (līdztekus nosaukumiem un terminiem)” (VPSV, 352).

Simbola jēdziena izpratne valodas politikā savā ziņā tuvinās tā traktējumam filozofijā (un tādējādi arī literatūrzinātnē, folkloristikā, mitoloģijā u. c.). Simbols tiek raksturots kā tēls (priekšmets, parādība, dzīva būtne), kas pārstāv kādu noteiktu ideju, tā ir jebkura ikoniska reprezentācija, kam piemīt noteikta konvencionāla nozīme. Janīna Kursīte norāda, ka „simbols ir divu lietu (pušu) savienošanas atslēga. [...] Tātad simbols ir zīme, kas tiek veidota, divas atsevišķas daļas savienojot kopā un radot jaunu jēdzienisku veselumu” (Kursīte, 2018, 20). Zīme reprezentē simbolu un līdz ar to arī kognitīvo konceptu, kas ir tā pamatā. Kultūras simboliem papildus piemīt arī ideoloģijas, identitātes un vērtību dimensija.

Ne tikai valodas atspoguļojumā rakstu formā, bet arī pašā valodā plaši tiek izmantoti simboli, tāpēc to pamatoti varam apzīmēt par simbolisku sistēmu. R. Trasks simboliskas sistēmas raksturo šādi: „Jebkura sistēma,

kas sastāv no objektiem, kurus saucam par zīmēm; katrai zīmei ir konvencionāla nozīme, par ko vienojušies sistēmas lietotāji. Tipiskos gadījumos šī nozīme nav uzminama no zīmes formas, tādēļ tā ir jāapgūst. Valoda ir lielisks simboliskas sistēmas piemērs” (Trask, 2003, 222).

Valodai kā visas cilvēku sugas komunikācijas raksturīgai iezīmei tātad nenoliedzami ir simboliska sistēma. Šajā nozīmē par simbolu to varam saukt tikai nosacīti, piemēram, norādot, ka verbālā valoda pretstatā citām komunikācijas formām ir visas cilvēces simbols. Bet terminam *valoda* ir arī cita nozīme – valodspējas izpausme noteiktā etnosā, idioma, kas lingvistiski, politiski un juridiski ir nošķirama no vairākiem tūkstošiem citu pasaules idiomu, kā angļu valoda, japāņu valoda, libiešu valoda u. tml. Vai šajā nozīmē konkrēta valoda būtu saucama par simbolu? Vai šāds termins tiek izmantots tekstos, kam ir saistība ar valodas politiku, tostarp programmatiskos dokumentos un normatīvos aktos?

Formāli pieejot, valodu nevarētu klasificēt kā simbolu šī vārda pierastajā nozīmē – kā realitātes atspoguļojumu sabiedriski nozīmīgā elementā ar tradicionāli iekodētu nozīmi. Tomēr saistībā ar valodas lomu nacionālajā identitātē tā iegūst simbola jēgu un funkciju. Oficiāli atzīti valsts simboli parasti ir trīs – karogs, ģerbonis un himna, un Latvijas Republika nav izņēmums. Šie simboli ir stingri reglamentēti ar likumu (Latvijas valsts karoga likums, Par Latvijas valsts ģerboni, Likums par Latvijas valsts himnu). Valsts simbolos ir ietverta valsts identitāte – izcelsme, vēsture, iekārta un valsts filozofija. Valsts simbolus lieto ne tikai pati valsts, bet noteiktās situācijās arī tās iedzīvotāji, tādēļ ir svarīga to izpratne un aizsardzība. Visbiežāk to nodrošina normatīvajos aktos nostiprināts tiesiskais regulējums. Arī Latvijas valsts simboli – karogs, himna un ģerbonis – ir aizsargāti ar likumu, kuros noteikta to lietošanas kārtība, un par necieņas izrādīšanu kādam no valsts simboliem tiek piemērots sods (sk. Šaboha, 2012). Pēc būtības šajā kategorijā iekļaujams arī Valsts valodas likums. Jurists Ringolds Balodis norāda, ka „šādiem „signāliem” likumu veidolā ir savs apzīmējums – tos sauc par „simbolu likumiem”. Tie ir tādi tiesību akti, kuriem var būt (bet bieži var arī nebūt) zināms praktisks pielietojums, taču to mērķis ir cits – tie ir vērtības formējoši, politiska vai sociāla rakstura vēstījumi” (Balodis, 2021). Gan sadzīviskā, gan politiskā līmenī latviešu valoda Latvijā tiek atzīta par īpaši nozīmīgu valsts un valstiskuma simbolu. Piemēram, filmā „Latvijas valsts simboli”

kas vēsta par Latvijas konstitucionālajām vērtībām, latviešu valoda tiek minēta pat kā pirmais un nozīmīgākais valsts simbols līdztekus valsts ģerbonim, karogam un himnai (Tiesību zinātņu pētniecības institūts, 2015). Valodu gan atšķirībā no citiem simboliem – valsts karoga, ģerboņa, himnas u. tml. – valsts pastāvīgie iedzīvotāji nevarētu pieņemt tikai pasīvi. Valodas kā valsts simbola pieņemšana nozīmētu tās apguvi un lietošanu, kā arī valodu hierarhijas atzīšanu, vismaz teorētiski arī ciešas saistības apzināšanos starp šo valodu un valsti. Piemēram, 2019. gadā Latviešu valodas aģentūras veiktajā pētījumā tika noskaidrots, ka 83 % respondentu (93 % latviešu, 73 % citu tautību iedzīvotāju) atzīst, ka latviešu valodas prasme veicina piederības izjūtu valstij (Kļava & Vītola, 2021, 126). Praksē gan var būt arī citādi. Tādēļ ir mērķtiecīgi noskaidrot, cik izplatīta ir atsauce uz valodu kā simbolu un valodas simbolisko funkciju normatīvajos aktos un programmatiskajos dokumentos, un iespēju robežās izvērtēt tās noderību.

4. Valsts valodas simboliskā funkcija normatīvajos aktos

Simbolisko funkciju nenoliedzami ietver arī pats Latvijas normatīvajos aktos ietvertais termins *valsts valoda*. Kaut arī pasaules praksē vairumā gadījumu netiek ievērots teorētiskais šķīrums *valsts valoda* (integratīvā funkcija) un *oficiālā valoda* (instrumentālā funkcija) (sk. Druviete, 2012), var izteikt pieņēmumu, ka Latvijā tradicionāli (vismaz kopš 1921. gada) lietotais termins spēcina saikni starp valodu un valsti. Arī R. Balodis uzskata: „Latviešu valodas konstitucionālais valsts valodas statuss ir neatraujami saistīts ar Latvijas valstiskuma izpratni, kas saistās ar uzticību valstij. Latvijas Republikā atšķirībā no daudzām citām valstīm, kur izmanto nojēgumu „oficiālā valoda”, tiek lietots jēdziens „valsts valoda”. Jēdzienā tiek likts uzsvars uz valodas simbolisko nozīmi, un tas atklājas valodas ciešajā saiknē ar Latvijas kā nacionālas valsts pamatiem” (Balodis, 2022). Šis termins izmantots arī Satversmē – 1998. gada 15. oktobrī Satversmes 4. pants tika papildināts ar nosacījumu par valsts valodu: „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru”. Norāde uz latviešu valodu ietverta ne vien šajā pantā, bet vēl vairākās citās Satversmes normās, piemēram, 18., 21., 101., 104. pantā. Kā konstatējusi Konstitucionālo tiesību komisija, „tādējādi patlaban Satversmes 4. pantā noteiktais valsts valodas un karoga regulējums

bauda īpašu konstitucionālo aizsardzību – tas veido valsts konstitucionāli tiesisko pamatu, kam nepieciešams kvalificētā konstitucionālā likumdevēja apstiprinājums. Ja par Latvijas valsts valodu tiktu noteikta kāda cita, nevis latviešu valoda, tad tas būtu pretrunā ar Latvijas valsts dibināšanas mērķi un jēgu, kas piešķir Latvijas valstij noteiktu – un tieši latvisku – nacionāli kultūrālo identitāti” (Konstitucionālo tiesību komisija, 2012, 233). Likumsakarīgi, ka šis termins lietots arī Valsts valodas likuma nosaukumā un tā pantos, kā arī Ministru kabineta izdotajos noteikumos valodas jomā. Valsts valodas likumā parādās norāde uz valodu kā vērtību, kas arī ir simbolisks jēdziens: „Valsts nodrošina valsts valodas politikas izstrādi, ietverot tajā latviešu valodas zinātnisku izpēti, aizsardzību un mācīšanu, sekmējot latviešu valodas lomas palielināšanu tautsaimniecībā, kā arī veicinot indivīda un sabiedrības izpratni par valodu kā nacionālu vērtību” (Valsts valodas likums, 1999, 24(2). pants).

Var piebilst, ka kopš 2021. gada 15. oktobris pasludināts par Valsts valodas dienu, uzsverot, ka latviešu valoda ir viena no valsts pamatvērtībām. Valsts valodas centra direktors Māris Baltiņš, atbildot uz žurnālista Guntara Laganovska jautājumu, vai apzināties valodu kā vērtību, uzsver: „Domāju, ka kopumā apzināties. Ja cilvēkiem uzdotu šādu jautājumu, viņi lielākoties atbildētu apstiprinoši, jo valoda saistās gan ar piederību valstij, gan konkrētai etniskai grupai, tautai. Taču, vai tas tā ir arī darbos un mūsu ikdienā, brīžiem varētu šaubīties, jo tādā gadījumā, piemēram, netiktu apšaubīta valsts valodas svarīgā loma sabiedrības integrācijā un tās prioritārā funkcija sabiedrības savstarpējā saziņā un valsts saziņā ar tās iedzīvotājiem. Nebūtu atsevišķu ekspertu ieteikumu, ka valsts ar iedzīvotājiem varētu sazināties jebkurā valodā. Un vēl viens būtisks aspekts. Mēs, gan politiķi, gan sabiedrība kopumā, bieži vien aizmirstam valsts valodas simbolisko funkciju – reprezentēt valsti, piederību tai. Valsts valodai politiķu saziņā, intervijās nav tikai instrumentāla, informācijas nodošanas vērtība. Šeit daudzi politiķi un arī ierēdņi grēko, sniedzami intervijas Latvijas plašsaziņas līdzekļiem svešvalodās, kur šādas vajadzības, lai nodrošinātu saziņu, nav. Valodas izvēle būtībā reprezentē valsts nostāju” (Baltiņš, 2011). 1999. gadā Valsts valodas likumā ietvertais mērķis par latviešu valodas kā nacionālas vērtības izpratni tātad joprojām ir aktuāls.

2014. gadā Satversme papildināta ar ievadu (preambulu), kurā valoda pieminēta veselas trīs reizes, kas ir unikāls gadījums konstitūciju preambulu

veidošanas praksē (Druviete, 2015). Tajā izmantota norāde uz valsts valodas statusu, kas implicīti apliecina valodas simbolisko lomu: „Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats” (Latvijas Republikas Satversme).

5. Valsts valodas simboliskā loma programmatiskos dokumentos

Praktisko rīcībpolitiku galvenajās valsts funkcionēšanas jomās, pamatojoties uz spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, nosaka stratēģiskie dokumenti, kas ietver augstu detalizācijas pakāpi arī attiecībā uz atbildīgo institūciju pienākumiem un finansējuma iedalīšanu. Latviešu valodas lietošanas un attīstības stiprināšana ir iekļauta vairākos augsta līmeņa stratēģiskos un politikas plānošanas dokumentos. Minēsim nozīmīgākos no tiem.

„**Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam**” (2010) ir pat vairākas norādes uz latviešu valodas īpašo misiju, piemēram, „Nācijas stiprums sakņosies mantotajās, iepazītajās un jaunradītajās kultūras un garīgajās vērtībās, latviešu valodas bagātībā un citu valodu zināšanās” (LIAS, 10) vai „Valstīm, kas netiek asociētas ar megazīmoliem, gandrīz vienīgo iespēju atšķirties un būt konkurētspējīgām sniedz nacionālā identitāte – cilvēki, valoda, kultūra un vērtības” (Turpat, 15). Īpaši skaidrots termins *kultūras telpa*: „Latvijas sabiedrību vienojošs pamats, ko raksturo Latvijas vēsturiskās attīstības procesā veidojusies nācijas identitāte, kam kodols ir latviešu valoda, latviešu un citu Latvijā dzīvojošo tautu, kā arī latviešu diasporas radītās vērtības. Kultūras telpas sociālo vidi un sabiedriskās dzīves kārtību veido sabiedrībai kopīgie priekšstati un tradīcijas. Vienlīdz nozīmīga kultūras telpas tradīciju tīklojumā ir indivīdu rīcība, sasniegumi un idejas” (Turpat, 98).

„**Latvijas Nacionālās attīstības plānā**” (2012; 2020) valsts valoda traktēta galvenokārt instrumentālā nozīmē, kaut saskatāmas netiešas norādes uz tās vienojošo lomu, piemēram, „valsts pamatvērtības ir tās nacionālā kultūra un latviešu valoda” (Latvijas Nacionālais attīstības

plāns 2014.–2020. gadam, 2012, 9) un „Latvijas valsts ir dibināta, lai īstenotu latviešu tautas pašnoteikšanās tiesības. Latvija ir atvērta un draudzīga visu tautību iedzīvotājiem, kas pieņem Latvijas pastāvēšanas jēgu – latviešu tautas, tās valodas un kultūras attīstību savā zemē” (Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam, 2020, 9).

„Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņēs 2021.–2027. gadam” (2021) latviešu valodas apguvei un lietošanai atvēlēta ievērojama vieta, mazāk uzsverot valsts valodas integratīvo lomu. Šo pamatnostādņu ievadā noteikts, ka „nacionālās identitātes un piederības sajūtas jautājumi ir izvirzīti kā viens no trim risināmajiem rīcības virzieniem. Šī rīcības virziena ietvaros noteiktie uzdevumi ir saistīti ar valstiskuma apziņas un piederības sajūtas Latvijai stiprināšanu, latviešu valodas kā sabiedrību vienojoša pamata nostiprināšanos ikdienas saziņā, kā arī ar vienojošas sociālās atmiņas izpratnes veidošanās veicināšanu” (MK rīkojums Nr. 72).

„Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēs 2012.–2018. gadam” (2011) norādīts, ka to „vismērķis ir stipra, saliedēta Latvijas tauta – nacionāla un demokrātiska kopiena, kura nodrošina tās vienojošā pamata – latviešu valodas, kultūras un nacionālās identitātes, eiropesko demokrātisko vērtību, unikālās kultūrtelpas saglabāšanu un bagātināšanos Latvijas – nacionālas demokrātiskas valsts – līdzsvarotai attīstībai” (MK rīkojums Nr. 542).

Kultūrpolitikas pamatnostādņēs 2022.–2027. gadam „Kultūrvalsts” (2022) uzsvērta kultūrpolitikas loma valodas stiprināšanā, jo kultūrpolitika ir viena no būtiskākajām rīcībpolitikām Latvijas valsts ilgtermiņa mērķu sasniegšanai, norādot, ka „tieši kultūra līdztekus valodai ir gan iemesls Latvijas valsts pastāvēšanai, gan viens no pamata resursiem sabiedrības turpmākai izaugsmei” (MK rīkojums Nr. 143).

„Valsts valodas politikas pamatnostādnes” ir galvenais rīcībpolitikas dokuments valodas politikas jomā, kas atjaunināts jau trīs reizes (2005., 2014. un 2021. gadā). Tieša norāde uz valodas simbolisko lomu ietverta otrā perioda dokumentā – „Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam” atzīts, ka „latviešu valoda mūsu

valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraucjami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem” (2014, 8). Jaunākajās pamatnostādnēs šī doma ir izvēsta: „Nākamajā īstenošanas periodā ir jāplāno pasākumi, kuri ir vērsti uz metodikas pilnveidi un pedagogu kompetenču attīstību, sabiedrības līdzdalību kvalitatīva latviešu valodas lietojuma paplašināšanā, diskursos par latviešu valodu uzsverot ne tikai tās simbolisko vērtību, bet runājot arī par latviešu valodas lietojuma vērtību” (MK rīkojums Nr. 601).

Secinājumi

Valodas politiku reglamentējošos normatīvajos aktos un praktiski visās Latvijas stratēģiskajās pamatnostādnēs, kas attiecināmas uz valstiskuma nostiprināšanā būtiskām jomām, ir atrodamas norādes vai nu uz latviešu valodas kā sabiedrības vienotājas lomu, vai uz valodas vērtību, turklāt ir pamats uzskatīt, ka pats valsts valodas jēdziens jau apriori ietver simbolisku jēgu. Iespējams diskutēt, vai latviešu valodas integratīvā funkcija būtu pilnībā identificējama ar tās simbolisko funkciju, tomēr nav noliedzams, ka Latvijas valodas politikas konceptuālo pamatu veido nozīmīgs simbolisks komponents, valsts valodas lomu un lietojumu sasaistot ar nacionālo identitāti un vērtību sistēmu.

Simboliski jēdzieni normatīvos aktos un programmatiskos dokumentos, kā arī sociolingvistiskos pētījumos tiek lietoti samērā bieži, bet vairumā gadījumu ne likumdevēji, ne pētnieki nav definējuši to saturu, apzinoties objektīvās grūtības precīzi raksturot ikdienas apziņas līmenī labi saprotamu konceptu. Praksē tādēļ paveras iespējas plašai nozīmes interpretācijai, līdz ar to radot juridisku nenoteiktību, kas mazina šo konceptu lomu valodas politikas īstenošanā. Šis faktors arī apgrūtina simbolisko konceptu integrāciju reālajā rīcībpolitikā. Dažkārt arī sociālo zinātņu pārstāvji un lēmumu pieņēmēji vēlas mazināt latviešu valodas simbolisko lomu, pamatojoties ar sabiedrības multietnisko sastāvu un noliedzot Latvijas valstisko pēctecību. No otras puses, novēroti arī centieni uzsvērt valsts valodas simbolisko lomu, bet nevis tās reālo lietojumu ikdienā, īpaši neformālajā komunikācijā.

Valodu lietojumu Latvijā joprojām raksturo neatbilstība tradicionālajam majoritātes–minoritātes attiecību modelim, tātad pastāv zināma disonanse starp Satversmē, citos normatīvajos aktos un stratēģiskas nozīmes dokumentos noteikto vienīgās valsts valodas statusu un sistemātiskām krievu valodas dominēšanas izpausmēm, īpaši neformālajā komunikācijā, un paralēllingvismam, īpaši informācijā un apkalpojošā sfērā. Šādā situācijā sevišķa nozīme ir konsekventai valodas politikai, kas līdztekus juridiskai valodas lietojuma reglamentācijai ietver arī lingvistiskās attieksmes veidošanas pasākumus. Atsaucei uz valodas vērtību vai tās simbolisko sūtību normatīvos aktos vai stratēģiskās programmās nebūs nozīmes, ja sabiedrībā, galvenokārt ar izglītības sistēmas un plašsaziņas līdzekļu starpniecību, netiks uzturēta pārliecība par to nozīmi. Valodas politikā vienlīdz nozīmīgi ir gan konkrēti definējami, gan emocionāli jēdzieni. Simboliski koncepti joprojām ir spēcīgs lingvistiskās pārliecības un prakses ietekmēšanas līdzeklis, kas nav zaudējis nozīmi arī mūsu pragmatiskajā laikmetā.

LITERATŪRA

- Balodis, R. (15.10.2021.). Pārdomas Valsts valodas dienā. *Telos*. Pieejams <https://telos.lv/pardomas-valsts-valodas-diena/>.
- Balodis, R. (15.02.2022.). Valsts valoda. *Jurista Vārds*, 7 (1221). Pieejams <https://m.juristavards.lv/doc/280605-valsts-valoda/>.
- Baltiņš, M. (14.10.2021.). *Māris Baltiņš: Bieži aizmirstam valsts valodas simbolisko funkciju*. (G. Laganovska intervija ar M. Baltiņu) LV portāls. Pieejams <https://lvportals.lv/viedokli/333565-maris-baltins-biezi-aizmirstam-valsts-valodas-simbolisko-funkciju-2021>.
- Baltiņš, M., & Druvieta, I. (2017). *Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā*. (Zin. red. L. Lauze) Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Cooper, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Druvieta, I. (zin. red.). (2011). *Valodas situācija Latvijā 2004–2010. Sociolingvistisks pētījums*. (Atb. red.: G. Kļava, & I. Vītola) Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Druvieta, I. (2012). *Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda: termini valodu dominējošā statusa*

- apzīmēšanai. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 16(2), 65–78.
- Druviete, I. (2015). Latvijas Republikas Satversmes ievads (Preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā. *Linguistica Lettica*, 23, 5–26.
- Druviete, I. (2018). Valoda kā valsts identitāte: trīsdesmit gadi kopš valsts valodas statusa atjaunošanas latviešu valodai. In I. Druviete (zin. red.), *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 45–62.
- Druviete, I. (2021). Lingvistiskā attieksme valodas politikā. In I. Druviete (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 18–28.
- Haugen, E. (1983). The implementation of corpus planning: Theory and practice. In J. Cobarrubias, & J. A. Fishman (Eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Berlin: Mouton, 269–289.
- Hornberger, N. H. (2006). Frameworks and models in language policy and planning research. In T. Ricento (Ed.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell, 24–41.
- Johnson, D. C. (2013). *Language Policy*. London: Palgrave Macmillan.
- Kaplan, R. B., & Baldauf, R. Jr. (1997). *Language planning from practice to theory*. UK: Multilingual Matters.
- Kimura, G. C., & Fairbrother, L. (Eds.). (2020). *A Language Management Approach to Language Problems. Integrating Macro and Micro Dimensions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kloss, H. (1969). *Research Possibilities on Group Bilingualism: a Report*. Quebec: International Center for research on Bilingualism.
- Kļava, G., & Vītola, I. (red.) (2021). *Valodas situācija Latvijā 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Konstitucionālo tiesību komisija. (17.09.2012.). *Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Rīga. Pieejams http://blogi.lu.lv/tzpi/files/2017/03/17092012_Viedoklis_2.pdf.
- Kursīte, J. (2018). *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam*. (2012). Rīga: Pārresoru koordinācijas centrs. Pieejams https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20121220_NAP2020%20apstiprinats%20Saeima_4.pdf.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam*. (2020). Rīga: Pārresoru koordinācijas centrs. Pieejams https://pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf.

Latvijas Republikas Satversme.

Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>.

Lauze, L. (zin. red.). (2016). *Valodas situācija Latvijā 2010–2015*.

Sociolingvistisks pētījums. (Atb. red. G. Kļava) Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

LIAS – *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. (2010).

Pieejams https://pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Latvija_2030_7.pdf.

MK rīkojums Nr. 72 – *Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*.

Ministru kabineta rīkojums Nr. 72. (05.02.2021.). Pieejams [https://likumi.lv/ta/id/320841-par-saliedetas-un-pilsoniski-aktivas-sabiedrības-attīstības-pamatnostadnem-2021-2027-gadam](https://likumi.lv/ta/id/320841-par-saliedetas-un-pilsoniski-aktivas-sabiedribas-attistibas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam); skatīts 10.07.2022.

MK rīkojums Nr. 137 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam*. *Ministru kabineta rīkojums Nr. 137*. (02.03.2005.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/102911-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2005-2014-gadam>; skatīts 15.07.2022.

MK rīkojums Nr. 143 – *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam „Kultūrvalsts”*. *Ministru kabineta rīkojums Nr. 143*. (01.03.2022.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/330444-kulturpolitikas-pamatnostadnes-2021-2027-gadam-kulturvalsts>; skatīts 20.07.2022.

MK rīkojums Nr. 542 – *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam*. *Ministru kabineta rīkojums Nr. 542*. (20.10.2011.).

Pieejams [https://likumi.lv/ta/id/238195-par-nacionalas-identitates-pilsoniskas-sabiedrības-un-integrācijas-politikas-pamatnostadnem-2012-2018-gadam](https://likumi.lv/ta/id/238195-par-nacionalas-identitates-pilsoniskas-sabiedribas-un-integracijas-politikas-pamatnostadnem-2012-2018-gadam); skatīts 11.07.2022.

MK rīkojums Nr. 601 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*. *Ministru kabineta rīkojums Nr. 601*. (25.08.2021.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>; skatīts 15.07.2022.

Nekula, M., Sherman, T., & Zawisová, H. (Eds.). (2022). *Interests and Power in Language Management*. Berlin: Peter Lang.

Ricento, T. (2015). Foreword. In F. M. Hult, & D. C. Johnson (Eds.), *Research Methods in Language Policy and Planning: A Practical Guide*. John Wiley & Sons, xii-xiv.

Shiffman, H. F. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*. Routledge.

Spolskis, B. (2011). *Valodas pārvaldība*. (No angļu val. tulk. I. Druviete) Rīga: Zinātne.

Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Spolsky, B. (2009). *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press.

Šaboņa, I. (27.12.2012.). *Cienīga izturēšanās pret valsts simboliem*. LV portāls. Pieejams <https://lvportals.lv/skaidrojumi/252955-cieniga-izturesanas-pret-valsts-simboliem-2012>.

Tiesību zinātņu pētniecības institūts. (2015). *Latvijas valsts simboli* [Filma]. Pieejams https://www.saeima.lv/satversme/Simboli_final.mp4.

Trask, R. L. (2003). *A Student's Dictionary of Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.

Tripāne, M. (2021). Ricībpolitika. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/27726>; skatīts 10.07.2022.

Valdmanis, J. (2021). Priekšvārds. In G. Kļava, & I. Vītola (red.), *Valodas situācija Latvijā 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 6–7.

Valsts valodas likums. (1999). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam. (2014). Pieejams https://tap.mk.gov.lv/doc/2015_01/IZMPamn_231014_VVPP.2487.docx.

Veckrācis, J. (2020). Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 15, 160–170.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

THE BALTIC VIEW ON VERBAL ASPECT

Darbības vārda veids baltu
valodu skatījumā

- **AXEL HOLVOET** (AKSELS HOLVŪTS)

ABSTRACT

Keywords:

*Baltic,
Latvian,
Lithuanian,
verbal aspect,
aspectual class,
telicity,
prefixation,
boundedness,
grammaticalization*

It is argued that, contrary to what is claimed in a series of relatively recent studies, verbal aspect has acquired the status of a grammatical feature in Baltic, and the notion of grammatical aspect is relevant to the description of the Baltic languages. As is widely recognized, aspect is less grammaticalized in Baltic than in Slavonic, but the difference is one of a degree rather than of essence, as in both language branches grammatical aspect arises from the grammaticalization of lexical aspect classes.

KOPSAVILKUMS

Atslēgvārdi:

*baltu valodas,
latviešu valoda,
lietuviešu valoda,
darbības vārda veids,
aspektuālās klases,
teliskums,
prefiksācija,
ierobežotība,
gramatikalizācija*

Rakstā tiek izvirzīta tēze, ka darbības vārda veids baltu valodās ir ieguvis gramatiskās kategorijas statusu un aspekta jēdziens ir nozīmīgs baltu valodu gramatiskajam aprakstam. Kā tiek plaši atzīts, baltu valodās darbības vārda veids nav tik tālu gramatizējies kā slāvu valodās, bet tā drīzāk ir pakāpes, nevis būtības atšķirība. Abos valodu atzaros gramatiskais veids ir leksiskā aspekta gramatizēšanās rezultāts.

1. Introduction

The literature on verbal aspect is vast, and so is the domain of research; my aim in this paper is to highlight a small number of issues relevant, in my view, to a correct understanding of the status of verbal aspect in Baltic as well as of the place of Baltic in the cross-linguistic study of verbal aspect. I will take issue with the claim that Baltic, unlike Slavonic, has no verbal aspect as a grammatical category. I accept, however, that in Baltic aspect is less grammaticalized than in Slavonic. In order for the degree of grammaticalization observed in Slavonic to be reached, many processes of generalization must occur, resulting in a pervasive influence of aspect on the distributional properties of verbs and the structure of their paradigm. Here I will not be concerned with most aspects of this process of grammaticalization. I will focus instead on the crucial juncture at which aspect becomes grammatical, arguing against those who claim aspect has not crossed the threshold of grammaticality in Baltic.

2. Historical background

The notion of verbal aspect was introduced into linguistic discourse in the 19th century as a result of the achievements of Slavonic scholarship. Aspect appeared to be, at that stage, an exotic category of the Slavonic languages. The available descriptions of the Slavonic aspect systems provided a template for the description of aspect in Baltic. In their grammars, August Schleicher (1856, 138–139) and August Bielenstein (1864, 199–200) could simply appeal to their readers' basic familiarity with Slavonic, as these readers would often be comparative Indo-European scholars. Slavonic and, in course of time, Baltic scholars were careful to point out the considerable differences between the aspect systems of Baltic and Slavonic, but they still invoked the notion of aspect for both branches (Ul'janov, 1891–1895; Ēndzelin, 1905/1971). The view that Slavonic and Baltic share a system of aspectual specialization of verbal forms driven mainly by the perfectivizing function of verbal prefixes, though with differences as to what we would now characterize as the degree of grammaticalization, could therefore be regarded as the *opinio recepta* serving as a background for much of the more recent discussions on aspect in Baltic. The idea that there is a difference of

degree rather than of essence pervades all early work on Baltic and Slavonic aspect. A state-of-the-art report covering this period is offered in Jan Safarewicz (1938/1974a); cf. also Leonardas Dambriūnas (1959) and Elžė Galnaitytė (1962).

What we now call degrees of grammaticalization is probably not a controversial notion, but there tend to be differences of opinion when it comes to pinpointing the moment at which a category becomes grammatical. In recent times a number of researchers have voiced the view that Slavonic aspect has crossed the threshold of grammaticality whereas Baltic aspect has not. We could mention, e.g., Terje Mathiassen (1996), Markus Kränzle (1997), Lea Sawicki (2000), Eiko Sakurai (2015) and others; the most elaborate statement of this view can be found in Peter Arkadiev (2011). The alternative view, advocated in this paper, is that aspect has crossed the crucial threshold in both Slavonic and Baltic.

For all of the authors mentioned here the Slavonic languages are still a natural point of reference for the study of aspect in Baltic even though the weight of Slavonic in aspectological studies in general has decreased. Typological work by Bernard Comrie (1976), Östen Dahl (1985) and others has shown that aspect is a typologically widespread category, and that Slavonic aspect, far from being a paradigm example, is actually a structurally rare subtype of it. As Dahl (1985, 89) points out, the aspects of the Slavonic (and, we could add, Baltic) verb are “grammaticalized lexical classes” that function somewhat differently from the aspectotemporal systems of, say, Romance, which have aspectually marked tense forms. Joan Bybee & Dahl (1989, 85ff) introduce the notion of “boulder-based aspect” to refer to the aspect systems of Slavonic, Baltic, Hungarian, Georgian and a number of other languages using spatial prefixes, adverbs etc. to introduce boundedness, as a basis for aspectual oppositions, into verbal semantics. These languages constitute a not quite contiguous area extending from Central Europe to the Causasus (this areal phenomenon has recently been investigated in greater detail, see Arkadiev, 2014).

Authors writing on aspect in Baltic are, of course, keenly aware of the looming presence of Slavonic in the background of their domain of study, but they differ in how they evaluate this situation. While some

suggest that the structural similarity of aspectual marking in Baltic and Slavic has led to an overestimation of the relevance of aspect to Baltic grammar, others (e.g., Hauzenberga-Šturma, 1979) have pointed out that by mechanically carrying over criteria of (im)perfectivity from Slavonic aspectology to Baltic one risks treating idiosyncratic features of Slavonic aspect as universal principles of aspectuality. I basically concur with the latter view. One could cite the example of phasal verbs ('begin', 'continue', 'stop'), which, in Slavonic, take only imperfective complements; many authors' expectation has been that Baltic should conform to this as well, but in fact the Slavonic restriction of phasal-verb complements to imperfectivity is not a universal tendency (cf. Noonan, 2007, 140).

3. Boundedness and aspect

The creation of an aspectual opposition involves the introduction of boundedness, which, in aspecto-temporal systems, is done by a grammatical marker (an aspectually specialized tense form) while in bounder-based systems it is done by a spatial prefix or adverb. The introduction of this bounder leads, through a process of grammaticalization, to the rise of perfective forms. Both in Slavonic and in Baltic, bounders can be of two types: one could be called culminational, referring to a process reaching the inherent final boundary of a telic process, as in Lithuanian *per-skaityti knygą*, Latvian *iz-lasīt grāmatu* 'read a/the book through'; the other type could be called delimitative, referring to an arbitrarily singled-out quantum of a state or activity, as in Lithuanian *pa-sėdėti ant suoliuko*, Latvian *pa-sēdēt uz soliņa* 'spend some times sitting on a bench'. In Slavonic this difference has been known since Sigurd Agrell (1908) as part of a system of Aktionsarten of the verb. Both types of bounders can often occur with the same verbal root, as many events are susceptible of both a telic (accomplishment) and an atelic (activity) construal, hence *iz-lasīt grāmatu* 'read a book through' (accomplishment) vs *pa-lasīt grāmatu* 'spend some time reading a book' (activity). In the case of an atelic (state and activity) construal delimitative bounding is the only path leading to grammatical perfectivity. In aspecto-temporal systems the effect of the use of a perfective form is, in the case of atelic predicates, to single out an arbitrary temporal quantum of a state or activity, as in French *il fut président de la République* 'he was (for a

certain time) president of the Republic', where the perfective past tense imposes temporal boundaries that are not given in the lexical meaning of the verb. In boulder-based systems, this effect must be achieved by a bounding prefix; the tradition in Slavonic scholarship characterizing the relevant verbs as a special delimitative Aktionsart to be set apart from some more fundamental feature of perfectivity is therefore misleading. Agrell viewed the prefixes representing the different Aktionsarten as encoding aspect *plus* Aktionsart; in fact, delimitative *po-* encodes just perfective aspect – the only form of perfectivity available for the given aspectual class (cf. Holvoet, 1991). Both types of bounding (culminational and delimitative) must be present for a system of 'viewpoint aspect' (Smith, 1991) to develop.

4. Two kinds of telicity

It is sometimes claimed in the literature that the prefixes of the Baltic verb introduce not perfectivity but telicity. This claim is voiced in Arkadiev (2011, 88) and repeated in Sakurai (2015, 386). The claim is not clearly defined as 'telic' has several meanings in the literature.

As Dahl (1981) shows, the term 'telic' has two different uses. According to some authors, a verb is telic when it denotes a process with an inherent final boundary beyond which it cannot be continued, as *I am reading this book*. The fact that the book has a final page introduces boundedness but not every use of a verb of this type is actually bounded: in 'progressive' uses the reaching of the final boundary is not really part of the meaning of the verbal expression, as all that is denoted is the inclusion of reference time in the process leading up to the reaching of the boundary. Other authors, on the other hand, identify telicity with boundedness: the reaching of the boundary must be part of the meaning of the verbal form, so that *I am reading this book* is atelic on this terminological convention.

In a controversy that is purely terminological neither of the sides is either right or wrong, but it is important to be aware which meaning of the term 'telic' is being invoked. Arkadiev (2011) invokes the latter of the two senses mentioned above, which means that in his view *skaitē knyga* is always atelic, and *perskaitē knyga* is always telic, by which he means that *skaitē*

knygą is always unbounded, while *perskaitė knygą* is always bounded. Sakurai (2015) also invokes the notion of telicity in characterizing the opposition of simple and prefixed verbs in Lithuanian, which suggests the terms are similarly understood. When understood as boundedness, telicity is of course an important component of perfectivity, and thus of the whole aspectual opposition. If, however, the boundary is expected to be comprised in the meaning of the verbal form rather than implied by the nature of the process referred to, it is no longer clear how the notion of telicity could be invoked to explain the different aspectual behaviour of, say, *sit on a bench*, *live in Paris*, *like porridge* on the one hand and *read a book*, *make a chair*, *cross the bridge* on the other. It is not clear that the difference between telicity and boundedness is relevant to all languages, but it is probably the case that an understanding of telicity as synonymous with boundedness is not appropriate for languages where aspect is based on lexical aspectual classes. A test frequently used to set apart telic and non-telic verbs, going back to Zeno Vendler (1957, 145) and David R. Dowty (1979, 56ff) even though the term ‘telic’ is not used in these works, consists in using a verb form with time adverbials of the types *for an hour* and *in an hour*. One would expect this test to set apart non-prefixed and prefixed verbs in Baltic if the opposition was one of telicity, but actually *Mary read a book for an hour* and *Mary read a book in an hour* can both be rendered by perfective (or, at least, prefixed) verbs:

(1) Latvian (constructed)

Marija kādu stundu pa-lasīja grāmatu.
 Mary.NOM some.ACC.SG hour.ACC.SG PFV-read.PST.3 book.ACC.SG
 ‘Mary read a book for an hour.’

(2) *Marija kādā stundā iz-lasīja grāmatu.*

Mary.NOM some.ACC.SG hour.ACC.SG PFV-read.PST.3 book.ACC.SG
 ‘Mary read the book through in about an hour.’

There is, then, an obvious advantage in calling the verb atelic in (1) and telic in (2). Describing Baltic and Slavonic verbal prefixes as telicizing, and the aspectual opposition as based on a distinction in telicity, therefore deserves no recommendation. There should be a way of saying that the bounded verb in (1) is atelic while many simple (imperfective) verbs are telic in the sense of implying a natural boundary.

5. The grammaticalization of lexical aspect

When aspect starts out as aspectually profiled lexical classes, imperfective and perfective forms are, in the formative stage of the aspect system, initially different lexemes. It is only when the aspectual system is already established that the formal means originally opposing lexical classes become grammatical markers. Not only Lithuanian *skaityti knygą* vs *perskaityti knygą* and Latvian *lasīt grāmatu* vs *izlasīt grāmatu*, but also Polish *czytać książkę* vs *przeczytać książkę* must originally have been pairs of lexemes referring to different events. At what point and in what way does this situation change? Arkadiev (2011, 88, *passim*) proposes an account characterizing simple and prefixed verbal forms as different subevents within the complex situation referred to by the lexeme pair, and argues that in Slavonic (actually Russian) the opposition between these subevents is often neutralized while in Baltic it never is. As far as the alleged differences in neutralization are concerned Arkadiev's claims are fallacious, as argued in Axel Holvoet, Anna Daugavet & Vaiva Žeimantienė (2021), but in any case this is irrelevant to the matter at hand.

There are indeed contexts in which the opposition between agency leading to a change of state and the change of state itself is retained. This may be observed in the negated imperative. For Slavonic the mechanism underlying the opposition of imperfective and perfective negated imperatives has been explained by Andrej Bogusławski (1985). Though the difference is usually formulated in terms of different speech acts – prohibitions as against warnings – it is actional in origin. While the negated imperfective imperative is an appeal to refrain from a type of agency leading to a certain change of state, the perfective negated imperative is an appeal to avoid a change of state, without the assumption that this change of state could be the outcome of conscious agency on the part of the addressee.

(3) Lithuanian (constructed)

<i>Ne-trauk</i>	<i>kištuko</i>	<i>iš</i>	<i>lizdo.</i>
NEG-pull.IMP.2SG	plug.GEN.SG	from	socket.GEN.SG
'Don't pull the plug from the socket.'			

- (4) *Ne-iš-trauk*   *kištuko*   *iš*   *lizzo.*
 NEG-PFV-pull.IMP.2SG   plug.GEN.SG   from   socket.GEN.SG
 ‘Don’t pull the plug from the socket (by accident).’

The example of the negated imperative shows that the difference between simple and prefixed verb can be one between agency towards a change of state and the change of state itself. It might be the case that the two are kept apart in the imperative because aspect has been constructionalized here in terms of speech-act distinctions. In the temporal domain the use of aspect is regulated basically by implicatures. When a change of state normally produced as a result of a certain agency is said to have been achieved, the implicature will be that the agency was applied, though this can be defeated by adding an adverbial like Lith. *netyčia*, Latv. *nejauši* ‘inadvertently, accidentally’:

- (5) Lithuanian (constructed)

Kažkas   *netyčia*   *iš-traukė*   *kištuką*
 someone.NOM   inadvertently   PFV-pull.PST.3   plug.ACC.SG
iš   *lizzo.*
 from   socket.GEN.SG
 ‘Somebody pulled the plug from the socket by accident.’

Now suppose a speaker uses the imperfective form in order to state the fact that agency was applied and the change of state was not accidental:

- (6) Lithuanian (constructed)

Kažkas   *traukė*   *kištuką*   *iš*   *lizzo.*
 someone.NOM   pull.PST.3   plug.ACC.SG   from   socket.GEN.SG
 ‘Somebody pulled the plug from the socket.’

When uttered in isolation, this sentence carries a strong implicature to the effect that the desired result was not achieved, the reason being that if the change of state was achieved, the Gricean maxim of quantity would (as noted already by Dahl, 1974) compel the speaker to use the perfective form, which represents the stronger claim. The implicature is absent, however, if there is another motive for using the imperfective form, viz., the inclusion of reference time in event time. This requires a narrative context, and it is a matter of viewpoint aspect. We could illustrate this with (7):

(7) Lithuanian (constructed)

X jau traukė kištuką iš lizdo...
 X already pull.PST.3 plug.ACC.SG from socket.GEN.SG
 ‘X was already pulling the plug from the socket...’

These examples show that speakers are able to choose between simple (lexically imperfective) and prefixed (lexically perfective) verbs not so much in terms of what phase of a process they want to refer to as in terms of perspective. The standard implicatures associated with aspectually marked verb forms probably facilitate the development of actionality-based, lexical aspect into grammatical aspect.

This is not everything, of course. An aspect system based on bounders can still be lexical and yet be pressed into service as a means of bringing out narrative perspective. For Lithuanian, Sawicki (2010) looks into the narrative functions of preverbatation without actually assuming grammatical aspect. Aspectual forms have their default perspective, a fact captured by Dambriūnas’ intuition (shared by most native speakers of Lithuanian) that a preterite like *atėjo* is exclusively perfective (Dambriūnas, 1959, 254). But verbs with a default perfective perspective can often be coerced into imperfective use, e.g., Lithuanian *ateina* can be used in progressive sense:

(8) Lithuanian

[*Tai gal geriau atnešiu kavą, kai jūsų svečias atvyks?*]
Jis jau at-eina, – parodžiau ranka į
 3.NOM.SG.M already PFX-come.PRS.3 point.PST.1SG hand.INS.SG at
kitą aikštės pusę.
 other.ACC.SG square.GEN.SG end.ACC.SG
 ‘[Then perhaps I should bring your coffee when your guest arrives?]
 “There he’s coming already”, I pointed with my hand at the other end
 of the square.’¹

Aspect becomes grammaticalized at the stage where this coercion is no longer allowed. In Baltic this is the case with many prefixed verbs whose prefixes do not contribute to lexical meaning:

¹ <http://laiskaiietuviams.lt/index.php/1951m-7-liepos/224-jis-buvo-geriausias-tevas> (accessed 04.07.2022).

(9) Lithuanian (constructed)

Kaip tik su-organizuojame konferenciją.
 right_now PFV-organize.PRS.1PL conference.ACC.SG
 ‘We are organizing a conference right now.’

(10) **Kaip tik pa-skaitau laikraštį.*
 right_now PFV-read.PRS.1SG newspaper.ACC.SG
 ‘I’m reading the newspaper right now.’

The best way of explaining why the coercion into progressive use observed elsewhere is impossible here is to assume that the verbs in question have acquired a grammatical feature of perfectivity. Even in the case of perfective verbs not allowing this coercion it has been argued that the ban on progressive use does not prove grammaticalization as it might result from lexical meaning, e.g., terminative Aktionsart (Sawicki, 2000, 141). A way of making this notion of terminative Aktionsart more precisely defined would be to resort to Arkadiev’s notion of ‘subevent’, but, as argued above, this notion does not afford a convincing explanation of the functioning of prefixed and simple verbs with regard to aspect. Explaining why *ateina* can be coerced into progressive use while *suorganizuoja* cannot would probably involve recognizing that the subevent account no longer applies to *suorganizuoti*. Moreover, the subevent account does not apply to delimitative (atelic) perfectives like *paskaiityti* in (10) anyway.

The grammatical nature of the ban on progressive use of part of the prefixed verbs entitles us to call them perfective. The viewpoint differences already inherent in the distinctions between lexical aspectual classes acquire, at this stage, grammatical status. This, in turn, entitles us to characterize prefixed verbal forms allowing progressive use (like Lithuanian *palaiityti* ‘support’ Latvian *izaicināt* ‘challenge’ and the like) as bi-aspectual. The restriction of unequivocal aspectual differentiation to a relatively small part of the lexicon does not detract from its grammaticality, though it does point to a relatively low degree of grammaticalization when compared to Slavonic. The appearance of the grammatical feature of perfectivity, precluding the coercion of a verb into imperfective (more specifically progressive) use, entails the availability of an alternative expression that can be used in imperfective (progressive) function. I will briefly discuss this in section 6.

6. Generalization throughout the lexicon

The verb *su-organizuoti* in (9) has an exact counterpart in the simplex verb *organizuoti*. Here *su-* is a typical example of a so-called *préverbe vide* (a term apparently introduced for Slavonic by Vey, 1952), and one suspects the only reason why it was added was to provide a perfective counterpart to the simplex verb at a stage where the aspectual opposition was already established.

But perfectivization also occurred in verbs whose prefix was not ‘empty’. A possible way to provide an imperfective counterpart for a perfective verb with a non-empty prefix is to drop the prefix in spite of its semantic load, thus enriching the simplex with an additional meaning conveyed by the prefix; this has been called ‘deprefixation’ (Schuyt, 1990, 313, with literature), and it is particularly frequent in Lithuanian. The wide polysemy of Lithuanian *leisti* ‘launch (projectiles)’, ‘publish (books)’, ‘spend (money)’, ‘spend (time)’ etc. (all this in addition to the basic meaning ‘let, allow’) suggests that it has at least part of its respective meanings from the corresponding prefixal verbs *pa-leisti*, *iš-leisti*, *pra-leisti* etc.

Deprefixation is less characteristic of Latvian because this language has developed a set of ‘postverbs’ forming a system of correspondences with perfectivizing prefixes (the term ‘postverb’ is taken from Lithuanian linguistics, cf. Mikulskas, 2003). This can be illustrated with Latvian *nākt iekšā* ‘enter, come in’ (IPFV) alongside *ie-nākt* ‘come in’ (PFV). Basically spatial postverbs of this type, like spatial prefixes, are ‘bounders’ whose natural tendency would be to develop into a perfectivizing device; this is what has actually occurred in the case of Estonian verbal particles (Viitso, 2003, 105). But as prefixes were singled out for perfectivization in Latvian, the postverbs remained aspectually neutral (they combine with both perfective and imperfective verbs) and their combinations with simplex verbs could yield aspect pairs of the type *ienākt* : *nākt iekšā*. The aspect pairs thus arising basically remained within the domain of spatial relations, and substitution of a postverb for a prefix never developed into a regular means to derive imperfective verbs from just any perfective prefixed verb. The ‘spatial’ domain, however, extends to a certain number of cases where the prefix is not associated with (caused) motion but still somehow interpreted as spatial. Of course, the original

meanings of prefixes underlying their more abstract meanings are always spatial, and where the line of division will be drawn does not seem to be predictable. So, for instance, the prefix *iz-* is treated as spatial when it has the meaning of disintegration or annihilation, as in PFV. *iz-jukt* 'break down' vs IPFV. *jukt ārā*, PFV. *iz-putēt* 'go bankrupt' vs IPFV. *putēt ārā* etc. An interesting fact about aspect pairs based on the correspondence between prefix and postverb is that they occur even in cases where the prefix appears to be a *préverbe vide*, e.g., alongside IPFV *mirt* 'die', PFV *nomirt*, there is also IPFV *mirt nost*. Edīte Hauzenberga-Šturma (1979, 300) notes that the phrasal verb often describes a gradual and protracted process with a complex internal structure. The functioning of postverbs deserves to be made the object of a detailed investigation. They also occur in West Lithuanian dialects (Mikulskas, 2003), and here as well, they are basically not an imperfectivizing device but may be drawn into aspectual oppositions with prefixed verbs:

(11) Lithuanian (Mikulskas, 2003, 84)

O aš jau ne-kraunu, [pinigų], turiu
but I.NOM PTC NEG-amass.PRS.1SG [money.GEN] have.PRS.1SG
i leidu lauk.
and let.PRS.1SG out.
'I don't amass [money], I have it and spend it.'

Finally, it is known that Lithuanian has developed means for secondary imperfectivization similar to those of Slavonic (cf. Polish *wylecieć* 'fly out' → *wylatywać*), though such formations are frowned upon by prescriptive grammarians:

(12) Lithuanian

Kai iš-ei-dinėjome į lauką, mus pamatęs
as out-go-IPFV.PST.1PL outside 1PL.ACC see.PA.PST.NOM.SG.M
akordeonistas, vėl puolė prie instrumento.
accordionist.NOM.SG again fall.PST.3 to instrument.GEN.SG
'As we were coming out, the accordionist took to his instrument again when he saw us.'²

² <https://jp.lt/daugiausiai-saliu-apkeliaves-lietuvis-atskleidzia-kas-ji-pribloske-siaures-korejoje> (accessed 04.07.2022).

Baltic thus possesses several devices creating aspect pairs, but their scope is relatively limited, and both Lithuanian and Latvian are rich in bi-aspectual verbs. The lexical basis for grammatical aspect is therefore narrow compared to Slavonic, where the numbers of bi-aspectual verbs are quite small. This shows the relatively low degree of generalization of aspect (in the sense of diffusion through the lexicon), which is an important factor in assessing the degree of grammaticalization. Another aspect of the process of generalization associated with increasing grammaticality is generalization of meaning, which I will discuss in section 7. However, what is basically a difference of degree should not be viewed as a difference of essence.

7. Generalization of meaning

As soon as the present of an imperfective verb opposed to a prefixed perfective acquires a monopoly on the expression of the progressive present, it may find itself on a road towards a monopoly on the expression of the present. The progressive present, consisting in the time of speech, which is also reference time, being included in event time ($S/R \subset E$), is one of the most prominent usage types of the present, and one in which innovations often begin. Not all presents are progressive, as they may also be performative (*I promise*), habitual (*she often plays the piano*) etc. But progressive forms may be expansive, and spread over all present-tense functions, ousting the original present tense in the process. This can happen in different ways. In modern Armenian the original present of Classical Armenian (*kardam* 'I read') has become a kind of subjunctive, while in its original function it has been completely replaced with the originally progressive *kardum em* 'I am reading' (Sayeed & Vaux, 2017, 1155). In East and West Slavonic, the present-tense of perfective verbs has been completely ousted from present-tense functions and has become a future. These two processes are, of course, different: in Armenian a new progressive form expands and ousts non-progressive presents, while in West and East Slavonic an old perfective present retreats and is ousted first from progressive function and subsequently from all other present-tense functions. But there is a basic similarity in that processes affecting the progressive present reshape the whole present tense. The situation in Baltic is obviously similar to that in Slavonic, but the process

of generalization has not advanced very far, and non-progressive presents of perfective verbs are still frequent.

The retreat of perfective presents is basically a parallel process in the two Baltic languages, but there are probably differences that still have to be investigated in detail. To take just one example, the performative present (*I promise*), is non-progressive and therefore originally perfective. Endzelin (1923, 740) states this for Latvian (obviously without using the term ‘performative’), citing the example *to jums abiem pasaku* ‘that’s what I say to both of you’. In modern Latvian, both aspects seem to be used interchangeably in performative function:

(13) Latvian

Tuvāko 20 gadu laikā arī tas būs
next.GEN.PL.DEF year.GEN.PL time.LOC also that.NOM be.FUT.3
noticis, to es jums solu.
happen.PA.PST.NOM.SG.M that.ACC I.NOM 2PL.DAT promise.PRS.1SG

‘In the course of the next 20 years this will have happened as well, I promise you that.’

(14) *Nākamgad Latvijas rekords kritīs – to es*
next_year Latvia.GEN record.NOM fall.FUT.3 that.ACC 1SG.NOM
jums apsolu.
2.PL.DAT PFV-promise.PRS.1SG

‘Next year the Latvian record will fall, I promise you that.’³

Lithuanian, on the other hand, seems to opt for the imperfective form:

(15) Lithuanian

Sveikinu (*pa-sveikinu) sulaukus
congratulate.PRS.1SG (PFV-congratulate.PRS.1SG) live_till.CVB
džiugios šventės – mokyklos
joyful.GEN.SG.F celebration.GEN.SG school.GEN.SG

95-mečio!
95th_anniversary.GEN.SG

‘I congratulate you on this joyful occasion – the 95th anniversary of our school.’⁴

³ https://sportacentrs.com/vieglatletika/07082018-sincukovs_nakamgad_latvijas_rekords_kriti?is_mobile=0 (accessed 04.07.2022).

⁴ <https://grybauskaite.lrp.lt/lt/sveikinimai/2010-11> (accessed 04.07.2022).

This means that Lithuanian has, in this respect, moved faster on the way towards generalization of imperfective presents than Latvian. Another important domain where the process of generalization can be seen at work is habituality. In Lithuanian we can see that both aspects can be used to refer to habitual occurrence of a completed event:

(16) Lithuanian

<i>Iškart</i>	<i>supratau,</i>	<i>kad kažkas</i>	<i>negerai,</i>
at_once	understand.PST.1SG	that something.NOM	wrong
<i>nes</i>	<i>duris</i>	<i>visada</i>	<i>užrakinu...</i>
because	door[PL].ACC	always	PFV-lock.PRS.1SG

'I understood at once something was wrong, because I always lock the door...'⁵

(17) <i>Kambarį</i>	<i>ji</i>	<i>visada</i>	<i>rakina,</i>	<i>tačiau</i>
room.ACC.SG	she.NOM	always	lock.PRS.3	but
<i>tuo metu</i>	<i>ne-buvo</i>	<i>už-rakintas...</i>		
at_that_time	NEG-be.PST.3	PFV-lock.PP.PST.NOM.SG.M		

'She always locks her room, but at that moment it was unlocked...'⁶

In East Slavonic and Polish, where the present is always imperfective, only the imperfective verb would be possible in such cases. Arkadiev (2011, 71–72) regards this difference as significant, arguing that when an imperfective verb is used to denote the habitual occurrence of a completed change-of-state event the opposition between sub-events (the process leading up to the change of state and the change of state itself) is neutralized. He claims this occurs in Slavonic but not in Lithuanian. This is, of course, only partly true as the neutralization optionally occurs in Lithuanian as well (as seen in (17)) and is optional or does not occur in half of the Slavonic languages. Dickey (2000) describes this as an important parameter of variation among the Slavonic languages: East Slavonic has consistent neutralization, West Slavonic has non-neutralization, while

⁵ <https://www.tv3.lt/naujiena/projektai/batakiuose-siaucia-vandalai-n427014> (accessed 04.07.2022).

⁶ <https://e-teismai.lt/byla/67256170298195/1-151-363/2017> (accessed 04.07.2022).

More importantly, however, habituality does not yield any crucial evidence as the claim that simple and prefixed verbs in Baltic refer to different sub-events is unconvincing in other domains as well, see section 5. On the other hand, the use of imperfective verbs in cases like (17) is certainly a step in a process of generalization of the imperfective form throughout the present.

With regard to generalization of aspectual meaning (a second important parameter of grammaticalization alongside generalization across the lexicon) Baltic lags behind (most of) Slavonic. However, it is important to set the process of extension and generalization apart from the crossing of the grammaticalization threshold itself. This threshold has been crossed, and no amount of evidence for the low degree of grammaticalization in comparison to Slavonic can change this.

8. In conclusion

The principal aim of this paper was to show that in Baltic verbal aspect has crossed the threshold of grammaticality; and that, having crossed this threshold, it did not go very far on the road towards further grammaticalization in the form of successive generalizations as observed in the Slavonic verb. We do not know why, but it might simply be because Baltic aspect is quite young. Safarewicz (1938/1974b) found no verbal aspect in Old Lithuanian. As late as the end of the 18th century, Kristijonas Donelaitis (“Pavasario linksmybės”, 203) could write *balsas nei nuskęstančio* ‘a voice as if of a drowning man’ with a prefixed verb where now only the imperfective *skęstančio* would be possible. With reference to the contemporary languages, however, it is fully legitimate to use the notion of verbal aspect in the sense of a grammatically relevant feature. The legitimacy of the notion having been established, the legitimacy of the corresponding research domain is a logical corollary. Research into weakly grammaticalized aspect systems is important for the diachronic typology of aspect. It is to be hoped that recent studies like Holvoet, Daugavet & Žeimantienė (2021) and Vladimir Panov (2021) will pave the way for more in-depth research into the functioning of Baltic verbal aspect in its various subdomains (the tense forms, the modally marked forms, the converbs and participles etc.), which should be facilitated by the increasing availability of corpus data.

ABBREVIATIONS

ACC – accusative

CVB – converb

DAT – dative

DEF – definite

F – feminine

FUT – future

GEN – genitive

IMP – imperative

INS – instrumental

IPFV – imperfective

LOC – locative

M – masculine

NEG – negation

NOM – nominative

PA – active participle

PFV – perfective

PRFX – prefix

PL – plural

PP – passive participle

PRS – present

PST – past

PTC – particle

SG – singular

REFERENCES

Agrell, S. (1908). *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lund: Håkan Ohlsson.

Arkadiev, P. (2011). Aspect and actionality in Lithuanian on a typological background. In D. Petit, C. Le Feuvre, & H. Menantaud (Eds.), *Langues baltiques, langues slaves*. Paris: Editions CNRS, 61–92.

Arkadiev, P. (2014). Towards an areal typology of prefixal perfectivization. *Scando-Slavica*, 60(2), 384–405.

Bielenstein, A. (1863, 1864). *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* (Vols. I–II). Berlin: Ferdinand Dümmler.

Bogustawski, A. (1985). The problem of the negated imperative in

perfective verbs revisited. *Russian Linguistics*, 9(2/3), 225–239.

Bybee, J., & Dahl, Ö. (1989). The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language*, 13(1), 51–103.

Comrie, B. (1976). *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Ö. (1974). Some suggestions for a logic of aspects. In G. Jacobsson (Ed.), *Göteborg Contributions to the Seventh International Congress of Slavists in Warsaw, August 21–27* (Slavica Gothoburgensia, 6). Göteborg, 21–35.

Dahl, Ö. (1981). On the definition of the telic-atelic (bounded-nonbounded)

- distinction. In Ph. Tedeschi, & A. Zaenen (Eds.), *Tense and Aspect* (Syntax and Semantics, 14). New York: Academic Press, 79–90.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dambriūnas, L. (1959). Verbal aspects in Lithuanian. *Lingua Posnaniensis*, 7, 253–262.
- Dickey, St. M. (2000). *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*. Stanford: CSLI Publications.
- Dowty, D. R. (1979). *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- Endzelin, J. (1923). *Lettische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter.
- Ēndzelin, Ja. (1971). *Latyšskie predlogi* (Part I). In J. Endzelins, *Darbu izlase* (I sēj.). Rīga: Zinātne, 521–655. (Original work published 1905)
- Galnaitytė, E. (1962). Ginčytini lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslų klausimai. *Kalbotyra*, 4, 119–139.
- Hauzenberga-Šturma, E. (1979). Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 93(2), 279–316.
- Holvoet, A. (1991). Semantic variables and the meaning of Polish verbal aspect. In A. A. Barentsen, B. M. Groen, & R. Sprenger (Eds.), *Studies in West Slavic and Baltic Linguistics*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 167–179.
- Holvoet, A., Daugavet, A., & Žeimantienė, V. (2021). The perfective present in Lithuanian. In *Studies in the TAME Domain in Baltic and its Neighbours* (Baltic Linguistics, 12). University of Warsaw, 249–293. <https://doi.org/10.32798/bl.925>
- Kränzle, M. (1997). Anmerkungen zum litauischen Aspekt. *Linguistica Lettica*, 1, 136–147.
- Mathiassen, T. (1996). *Tense, Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian* (Meddelelser, 75). Oslo: Universitetet i Oslo, Slavisk-baltisk avdeling.
- Mikulskas, R. (2003). Postverbų pateikimo problema Lietuvių kalbos žodyne. *Acta Linguistica Lithuanica*, 48, 71–96.
- Noonan, M. (2007). Complementation. In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description, II: Complex Constructions* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.
- Panov, V. (2021). Untangling the functions of aspectual distinctions in the Lithuanian imperative against the background of Slavonic. In *Studies in the TAME Domain in Baltic and its Neighbours* (Baltic Linguistics, 12). University of Warsaw, 295–321. <https://doi.org/10.32798/bl.926>
- Safarewicz, J. (1974a). The current state of studies on the verbal aspect in Lithuanian. (L. Ter-Oganian, Transl.) In J. Safarewicz, *Linguistic Studies*. The

- Hague, Paris: Mouton; Warsaw: PWN, 363–385. (Original work published 1938)
- Safarewicz, J. (1974b). The verbal aspect in old Lithuanian. (L. Ter-Oganian, Transl.) In J. Safarewicz, *Linguistic Studies*. The Hague, Paris: Mouton & Warsaw: PWN, 386–390. (Original work published 1938)
- Sakurai, E. (2015). Past habitual tense in Lithuanian. In P. Arkadiev, A. Holvoet, & B. Wiemer (Eds.), *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 383–436.
- Sawicki, L. (2000). Remarks on the category of aspect in Lithuanian. *Linguistica Baltica*, 8, 133–142.
- Sawicki, L. (2010). Preverbatation and narrativity in Lithuanian. The distribution of finite simplex and compound verbs in narrative main clauses. *Baltic Linguistics*, 1, 167–192.
- Sayeed, O., & Vaux, B. (2017). The evolution of Armenian. In J. Klein, B. Joseph, M. Fritz, & M. Wenthe (Eds.), *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics* (Vol. 2) (HSK 41.2). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1146–1167.
- Schleicher, A. (1856). *Litauische Grammatik*. Prag: J. G. Calwe.
- Schuyt, R. (1990). *The Morphology of Slavic Verbal Aspect: A Descriptive and Historical Study*. Leiden: Brill.
- Smith, C. (1991). *The Parameter of Aspect*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer.
- Ul'janov, G. (1891–1895). *Značenija glagol'nyx osnov v litovsko-slavjanskom jazyke*. Warsaw: M. Ziemkiewicz.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and times. *The Philosophical Review*, 66(2), 143–160.
- Vey, M. (1952). Les préverbes «vides» en tchèque moderne. *Revue des études slaves*, 29(1/4), 82–107.
- Viiitso, T.-R. (2003). Structure of the Estonian language. In M. Erelt (Ed.), *Estonian Language* (Linguistica Uralica Supplementary Series, 1). Tallinn: Estonian Academy Publishers, 9–129.

VALODAS JAUTĀJUMU POLITIZĀCIJA UN LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS TERMINOLOĢIJAS KOMISIJAS PIRMIE DARBA GADI IDEOLOĢISKA SPIEDIENA APSTĀKĻOS¹

The Politicization of Language
Issues and the First Years of Work
of the Terminology Commission of
the Latvian Academy of Sciences
under Ideological Pressure

■ MĀRIS BALTIŅŠ

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian language,
orthography,
Terminology
commission,
Soviet regime,
ideological pressure*

In the context of political changes related with the soviet occupation, language issues, especially terminology recommendations and spelling rules, were an object of ideological discussions, evaluating each individual fact from the positions of “progressive” or “reactionary”. After the loss of national independence in the summer of 1940, the contradictory rules of 1938 and 1939 of the government of Kārlis Ulmanis on Latvian orthography were abolished, emphasizing this step as care for the Latvian language. Restoring the orthography that was in force between 1922 and 1938, it was promised that all spelling ambiguities would be resolved by an official orthographic dictionary. However, the preparation of such dictionary took a longer time, and it was already published during the Nazi occupation, becoming an object of criticism after the second Soviet occupation.

At the same time as the Terminology and Spelling Commission was established in May 1945, the Communist Party’s main newspaper “Cīņa” published a sharp criticism of the previous linguistic practice. Linguists were criticized for their tendency to archaize the language, make unmotivated changes in terms, and avoid borrowings from non-Baltic languages. In 1946, the new orthographic rules were adopted that were close in nature to those proposed in 1938. Criticism regarding language issues continued after the establishment of the Terminology Committee of the Latvian Academy of Sciences because the majority of the examples of “reactionary” decisions in language were taken from the terminological lexis. Particularly sharp criticism of the Terminology Commission was frequent in the press in 1948 and 1949, when the first terminology bulletins were published. The chairman of the Terminology Commission was repeatedly replaced

(from 1946 to November 1948 Prof. Matvejs Kadeks, then until December 1951 Kārlis Krauliņš and then Pēteris Valeskalns).

Active criticism of linguists (including extensive articles by Andrejs Upīts and Arturs Ozols in 1951) continued until March 1952, when language issues and current problems of Latvian linguistics were summarized by Arvids Pelše, the chief ideologist of the Latvian Communist Party. Only then did the ideological pressure on language issues relax a little.

Latviešu preses vēsturē raksturīgi pārrāvumi, kad daudzu vai gandrīz visu iznākošo laikrakstu un žurnālu izdošana pārtraukta ārēju apstākļu dēļ, bet to vietā veidojušies citi. Atbilstoši rādītājam „Latviešu periodika” (Egle et al., 1977; Brempele et al., 1988; 1995) 20. gadsimta pirmajā pusē identificējami septiņi pārrāvumi:

- 1) pēc 1905. gada revolūcijas;
- 2) Pirmā pasaules kara laikā (1914. un 1915. gadā);
- 3) pēc valstiskās neatkarības izcīnīšanas (1919. un 1920. gadā);
- 4) pēc 1934. gada apvērsuma (tikai daļēji);
- 5) pēc padomju okupācijas 1940. un 1941. gadā;
- 6) vācu okupācijas laikā;
- 7) padomju režīma nostiprināšanās laikā pēc 1945. gada, kad tikai daļēji tika turpināts 1940. gadā iesāktais.

Ikviens no tiem mainīja iespējas publicēt dažāda rakstura rakstus latviešu valodā, turklāt pārmaiņas skāra kā aplūkojamo tematiku un izklāsta veidu, tā arī aktīvāko autoru loku. Trīs pēdējie pārrāvumi bija īpaši radikāli un norisa nepilna gadu desmita laikā.

Šādos politisku pārmaiņu laikos terminoloģijas attīstība nereti noris īpaši aktīvi, jo daudzās nozarēs mainās jēdzienu sistēma un notiek dominējošās kontaktvalodas nomaiņa. Agrāk pieņemtie lēmumi valodas jautājumos mēdz kļūt par aktīvas kritikas objektu, piešķirot tīri lingvistisku problēmu risināšanai politizētu ievirzi un ideoloģizētu („progresīvs” vai „reakcionārs”) vērtējumu.

Pēc valsts okupācijas 1940. gada 17. jūnijā būtiski mainījās valodas jautājumu izšķiršanā iesaistīto personu loks. Jau 1940. gada jūnija beigās Iekšlietu un Sabiedrisko lietu ministrijā esošo darbinieku vietā uz neilgu laiku tika iecelti citi, visbiežāk tādi, kas bija politiski kreisi orientēti (nebūt ne pagrīdes komunisti) un tādēļ pieredzējuši darbības ierobežojumus pēc

1934. gada apvērsuma. Sabiedrisko lietu ministrijā par Preses nodaļas vadītāju uz īsu laiku kļuva Ernesta Bleses pareizrakstības vārdnīcu līdzautors Vilis Pētersons (1895–1972) (Jauni darbinieki sabiedrisko lietu ministrijā, 1940).

Deklaratīvs solis Augusta Kirhenšteina (1872–1963) valdības popularitātes veicināšanai bija 1938. un 1939. gadā pieņemto pareizrakstības noteikumu atcelšana (Atjaunota latviešu pareizrakstības vienība, 1940), uzsverot, ka Ministru kabinets to darījis atbilstoši Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumiem un ka atjaunota zinātniski pamatotā pareizrakstība, kādu lietoja no 1922. līdz 1938. gadam. Izglītības ministrs prof. Pauls Lejiņš (1883–1959) to skaidroja šādi: „... lietpratēju un arī šā 1940. gada sākumā pārorganizētās pareizrakstības komisijas atzinums bija, ka vēlams visos iespiestos rakstos turēties pie vienas ortogrāfijas – tādas pašas, kāda mācāma skolā, bet to nebija iespējams realizēt .. dažu personu pretestības dēļ. Ar notikušām pārgrozībām Latvijas valsts iekārtā šis šķērslis zudis un iespējams atjaunot latviešu pareizrakstības vienību” (Atjaunota latviešu pareizrakstības vienība, 1940). Turpat tika solīts, ka neskaidrības svešvārdu rakstībā novērsīšot topošā pareizrakstības vārdnīca, bet līdz tam „svešvārdos garums būtu apzīmējams, ar mērenību lietojot 1934. g. Svešvārdu vārdnīcu un 1936. g. Pareizrakstības vārdnīcu un šaubu gadījumos atstājot burtu bez garuma zīmes”² (Turpat).

Šādu rīcību pozitīvi raksturoja Alvils Augstkalns (1907–1940), norādot, ka 1938. gada atzinumi bijis tīri negatīvs akts, kuru tikai daļēji spējuši mazināt 1939. gada lēmumi, tādēļ varot atzīt, ka beigusies „ortogrāfijas pamatlietu gāšana (no vienas) un glābšana (no otras puses)” (Augstkalns, 1940).

Jau 1940. gada septembrī latviešu pareizrakstības jautājumi tika politizēti, norādot uz agrākās varas (pretstatā padomju varai) nepietiekamo gādību par valodu: „... ikvienam latvietim bija ļoti nepatīkami, ka visā šai laikā, kopš nodibināja Latvijas valsti, agrākās valdības negribēja un neprata nokārtot latviešu valodas pareizrakstības jautājumu. Tā patiešām ir kauna lieta, kas liecina, cik maz mūsu agrākām valdībām ir rūpējuši svarīgi tautas jautājumi ..” (Ziemeļis, 1940). Turpat visai

² Citātos valoda pielāgota mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības normām.

objektīvi raksturoti 1938. un 1939. gada lēmumi: „Var iedomāties gan to nopietnību, kādu agrākā valdība piešķīra latviešu valodas pareizrakstības jautājumam! Reformēt pareizrakstību un nepilna gada laikā par to izdotos noteikumus atsaukt un grozīt ir tik vieglprātīga rīcība, kādu laikam nekur pasaulē neatradīsim” (Ziemeļis, 1940). 1938. gada pārveidojumi bija mehāniska vienkāršošana, bet ar 1939. gada atzinumiem pieļauta trīs veidu pareizrakstība: „1) skolās mācāmais, 2) ikdienas lietošanai (laikrakstos, žurnālos, grāmatās) atļautais un 3) zinātniskā un speciālā literatūrā pielaižamais” (Punka, 1940).

Lai krievu valodu ieviestu līdztekus latviešu valodai vai pat pilnībā aizvietotu to, bija nepieciešams iepazīstināt darbiniekus ar PSRS lietoto terminoloģiju. Pirmais plašākais darbs bija Eduarda Jaunvalka krievu valodā lietojamo pasta terminu apkopojums: „... visa sarakste un darbvedība sakaru dienesta nozarē notiek krievu valodā. [...] Pārejot uz krievu valodu, būs jāpievērš sevišķa vērība, lai katru lietu nosauktu tās īstā vārdā un lai lietotu pasta dienestā vispār pieņemtus izteicienus. Lai darbiniekiem zināmā mērā atvieglotu šo pāreju uz jauno terminoloģiju, autors mēģinājis sakopot dažus svarīgākos pasta sakaru dienesta terminus un izteicienus krievu valodā. Terminu doti tādi, kādus tos lieto PSRS pasta sakaru dienestā. [...] Tulkojuma vietā dots krievu terminam atbilstošs termins latviešu valodā, kas .. ne vienmēr ir burtisks krievu termina tulkojums. Tādēļ sniegto materiālu var izlietot, lai iemācītos dažus krievu valodai īpatnējus pasta sakaru dienesta terminus, bet nekādā ziņā nevar lietot vispārīgām valodnieciskām studijām” (Jaunvalks, 1940).

Atbilstoši agrākajai informācijai presē par Valodas krātuves gatavoto sinonīmu vārdnīcu (Top sinonīmu vārdnīca, 1940) izskanēja kritika, ka jēdzieniski tuvu vārdu uzskaitījums bez skaidrojuma maz palīdzēsot valodas praksē (Zaķis, 1940). Arturs Ozols (1912–1964) noraidīja šādu uzskatu šaurību, kas, noliedzot vārdu homonīmiju, polisēmiju un sinonīmu lietošanu, tādējādi noplicina valodu, taču vienlaikus norādīja uz daudzu būtisku valodas resursu neesamību: „Buržujskajai valdībai nav rūpējies gādāt par valodas kultūras izkopšanu, jo tā nav sagādājusi iespēju izdot veselu rindu nepieciešamu vārdnīcu, bez kurām gara darbinieki nevar iztikt kulturālā valstī. Nav mums plašu un vispusīgu dažādo disciplīnu terminoloģijas vārdnīcu, nav pilnīgas pareizrakstības, pilnas svešvārdu, rakstu valodas, sinonīmu, vēsturiskās,

etimoloģiskās vārdnīcas u. t. t.” (A. Ozols, 1940b). Šī kritika objektīvi izgaismo faktu, ka valodas resursu plānošanā trūkst mērķtiecīgas pieejas, tomēr pārmetums par konkrētu vārdnīcu neesamību izskan tendenciozi, autoram labi apzinoties, ka tie nevar tapt bez nopietniem priekšdarbiem.

Citā rakstā A. Ozols salīdzināja divas pieejas svešvārdu rakstībai, no kurām viņš atbalstīja divskaņu *ai, oi* un *eu* lietojumu, plūdeņu un nāseņu dubultojumu un plašu garumzīmju lietojumu: „Viena – valodnieku atzītā un ieteiktā rakstība pēc oriģinālās izrunas, piemērojoties latviešu valodas garam un īpatnībām. Otra – praktiķu, nevalodnieku bieži vien ne ar ko nepamatotā tendence rakstīt tā, kā viņiem šķiet parasts un ērtāk” (A. Ozols, 1940a). Šīs pozīcijas aizstāvībai lietota tolaik populāra retorika: „Arī valodas izkopšana nestāv ārpus dialektiskā procesa. Viss zinātniski pamatotais jaunais jāatzīst par progresīvo, turpretim vecu, aprastu, tradicionālu, bet zinātniski nepamatojamu formu sargāšana par reakcionāru parādību” (Turpat). Viņš vērsa uzmanību uz Latviešu valodniecības sēdēs (domāta bijusī Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa) lemto par adjektīvu saīsināšanu (*imperīālisks, kapitālisks, materiālists, proletārisks, reformisks, sociālists, šovinisks*) (Turpat).

Pēc šī raksta A. Ozols tika kritizēts par tendenci pakļaut dzīvas valodas attīstību indoeiropiešu valodu vēsturei vai klasisko valodu garumzīmēm, kas nekādi neatbilstot 1940. gada jūlija lēmumam par pareizrakstību (Puzuka, 1941). Turklāt valodnieku autoritāte tiekot nepamatoti izcelta iepretim valodas praktiķiem: „... [ir valodnieki], kas domā tikai par garumzīmju likšanu uz svešvārdiem, bet nenāk palīgā tulkotājiem jaunu vārdu atvasināšanā un jaunu, mums līdz šim nezināmu jēdzienu izteikšanā. Šie jaunvārdi nepieciešami taisni tagad, kad varam un gribam iepazīties ar savienoto padomju tautu kultūras un tehnikas augstajiem sasniegumiem. [...] .. atcerēsimies Ausekļa un Raiņa darinātos jaunvārdus un atdzīvinātos apvidu un senvārdus, kas tagad kļuvuši latviešu valodas neatņemama sastāvdaļa, pie kam ne Auseklim, ne Rainim speciālas valodnieku izglītības nebija” (Turpat). Pārāk daudz vērības ticis veltīts garumzīmju lietojumam svešvārdos, bet derīgāk „būtu visiem kopā padomāt par vienādu terminoloģiju” (Turpat), pretstatot šos darba virzienus kā savstarpēji izslēdzošus.

Rūpes par terminoloģiju (tostarp sastatot krievu un latviešu terminus) nevar vienkāršoti skatīt tikai kā sabiedrības sovietizācijas instrumentu, bet gan kā daudzu ieinteresēto personu vēlmi sakārtot dažādu nozaru speciālo leksiku. Zinātniskās terminoloģijas izkopšana minēta kā ieteicams darba virziens universitātes mācībspēku sociālistiskajā sacensībā „ar mērķi uzlabot pedagoģisko un metodisko darbu” (Levinsons, 1941). Lai veicinātu kopīgu izpratni, Latvijas Valsts universitātes (LVU) rīkotās dabaszinātņu konferences darba kārtībā 1941. gada 9. janvārī bija iekļauts Jāņa Endzelīna (1873–1961) referāts „Terminoloģijas jautājums” (Latvijas PSR dabas zinātņu konference no 8.–10. janv., 1941). Šī referāta atreferējums presē nav publicēts, taču var izteikt pieņēmumu, ka dažas tā atziņas J. Endzelīns iekļāvis savos populārzinātniskajos vācu okupācijas laika rakstos (Endzelīns, 1942b; 1943a; 1943b).

Pie Izglītības tautas komisariāta 1941. gada pavasarī vienlaikus ar Rīgas Latviešu biedrības darba turpinātājiem darbojās Latviešu valodas pareizrakstības komisija (Baltiņš et al., 2016), izskatot gan vietvārdu un personvārdu rakstību, gan salikteņu veidošanu un lielo burtu lietojumu. Šī komisija pēc struktūras līdzinājās 20. gadsimta 30. gadu beigu modelim, pēc kura to *ex officio* vadīja izglītības resora vadītājs, šai gadījumā kopš 1941. gada pavasara izglītības tautas komisārs Pēteris Valeskalns (1899–1987). Par tās darbības rezultātiem var spriest pēc izsmeltošiem lēmumu izklāstiem presē.

Komisijas darbības virzienus skaidroja Jānis Loja (1896–1969), uzsvērdams, ka galvenās prasības katrai ortogrāfijai ir „vienveidība un vienkāršība”, jo, kamēr „pareizrakstībā nav nekādas vienveidības, kamēr katrs raksta, kā viņš grib, tikmēr nav arī pašas pareizrakstības” (Loja, 1941a). Viņš kritizēja dažu mūsu valodnieku tieksmi „it visu vārdu rakstību arhaizēt, novecināt” un iebilda pret dubultnieku un patskaņu garumu jaunievešanu svešvārdos (Loja, 1941b). Savukārt A. Ozols, kurš pilnībā atbalstīja prasību pēc vienkāršības, vienveidības principu atzina par nepietiekami izskaidrotu un grūti piemērojamu (A. Ozols, 1941). Esošā pareizrakstība esot zinātniska un pietiekami elastīga, turklāt padomju varas pareizrakstības lēmumi to stabilizējuši, tādēļ nedaudzās neskaidrības atrisināšot pareizrakstības vārdnīca (Turpat).

Pareizrakstības vārdnīcas sagatavošana nevedās tik ātri kā plānots, un manuskriptu cerēja pabeigt līdz 1941. gada vasaras beigām (Darbs latviešu valodniecībā, 1941). Tādēļ E. Blese (1892–1964) pārstrādāja topošās pareizrakstības vārdnīcas teorētisko ievadu un 1941. gada aprīlī to izdeva kā grāmatu „Norādījumi latviešu pareizrakstībā”, ietverot arī jaunākos Izglītības tautas komisariāta Latviešu valodas pareizrakstības komisijas lēmumus (Blese, 1941).

Pareizrakstības vārdnīcas, kas tika solīta jau 1938. gadā (Latviešu pareizrakstībai būs oficiāla vārdnīca, 1938), sastādīšana ieilga, to pabeidza jau pēc kārtējās okupācijas varas nomaiņas. Var izteikt pieņēmumu, ka valodnieku darba kritika pēckara presē nebūtu bijusi tik agresīva, ja vārdnīca, kuras saturs būtu bijis visai līdzīgs, būtu paguvusi iznākt vēl pirmajā padomju gadā, nevis nacistiskās okupācijas apstākļos. Kopš 1941. gada vasaras ik nedēļu notika pareizrakstības vārdnīcas rediģēšana, komisijai (Anna Ābele, E. Blese, Edīte Hauzenberga-Šturma, Velta Rūķe, Hieronims Tihovskis) pulcējoties J. Endzelina vadībā un darbu noslēdzot 1941. gada novembrī (Sproģis, 1941). „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca” iznāca 1942. gada sākumā (papildinātais un pārlabotais izdevums – 1944. gadā). Tā kļuva par visilgāk lietoto uzzīņu avotu latviešu valodas vēsturē, jo trimdas zemēs tika izdota vēl vismaz astoņas reizes, un dažiem joprojām šķiet augstākā autoritāte pareizrakstībā (Baltiņš, 2017; 2018).

H. Tihovskis šai vārdnīcai veltītā ievadrakstā skāra valsts varas un valodas attiecības: „Katrās kulturālas valsts un tautas vara rūpējas par savas valodas tiesisko stāvokli. .. [tādēļ] tā autoritāti un uzticību piešķir speciālistiem valodas zinātniekiem vai attiecīgām iestādēm, kā pienākums ir rūpēties par savas valodas kultūru un cieņu” (Tihovskis, 1942). Turklāt ne vienmēr starp valodas kopējiem un sabiedrību valda sapratne: „Daudziem jauniem jēdzieniem bija jārod latviski apzīmējumi, latviski vārdi. Daudzi nepareizi vai steigā darināti vārdi bija jāaizstāj ar saviem tautā uzglabātiem vai no jauna atvasinātiem vārdiem. Prof. J. Endzelīns ar saviem palīgiem Rīgas Latv. b-bas valodniecības sēdēs veica plašu latviešu valodas kopšanas, tīrīšanas un tālākās izveidošanas darbu. Tas bija augstākā mērā nesavtīgs kultūras darbs, kas tika darīts dziļā mīlestībā pret savu tautu un tās valodu. [...] Valodnieki rikojās ļoti objektīvi un pacietīgi. Bet nepacietīga bija mūsu pavirši augušā inteliģences daļa, kas nekad nevižoja savu tēvu valodu pamatīgi iemācīties. Tie bija kurnētāji, protestētāji un ironizētāji” (Turpat).

Reizē ar H. Tihovska rakstu tika publicēts J. Endzelīna atzinums, kurā raksturota agrākā neizlēmība pareizrakstības jautājumos: „Varētu domāt, ka oficiālai latviešu pareizrakstības vārdnīcai bija jārodas jau priekš gadiem divdesmit, kad mēs paši kļūvām par savu skolu vadītājiem. Iznāks nu tomēr tāda vārdnīca tikai tagad, kad esam nokļuvuši pavisam citādos politiskos apstākļos. Ir jau nu arī notecējušās divdesmitgades laikā izdotas pareizrakstības vārdnīcas, bet visām tām bija tikai privāts raksturs: valdība nevienu no tām nebija atzinusi par oficiālu” (Endzelīns, 1942a). Abos šajos rakstos manāma okupācijas varas tendence kritiski izteikties par Latvijas neatkarības gadiem, uzsverot savu gādību par latviešu tautas garīgajām vajadzībām.

Otrreizējā padomju okupācija 1944. un 1945. gadā iezīmēja krasas atšķirības terminrades darbā gan ideoloģijas un vadošās kontaktvalodas, gan procesā iesaistīto personu nomainīšanās dēļ, tādēļ šai laikā iezīmējās pirmais terminoloģiskās tradīcijas pārrāvums. Pastiprinātu padomju varas interesi par valodas jautājumiem apliecina Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisijas izveide pie LPSR Tautas komisāru padomes ar 1945. gada 23. maija lēmumu Nr. 498. Tās struktūra un izveides principi bija līdzīgi 30. gadu beigās veidotajam Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijām A. Tenteļa un J. Auškāpa vadībā. To veidoja 11 valdības pilnvarotas personas: Kārlis Straziņš (priekšsēdētājs, arī izglītības tautas komisārs, vēlāk – izglītības ministrs), Alberts Dāvids³ (sekretārs), Andrejs Upīts, J. Endzelīns, Jānis Alberts Jansons, J. Loja, Rūdolfs Egle, Kārlis Martinsons⁴ (Mārtiņsons), Arvīds Grigulis, Andrejs Balodis un Alma Kuduma⁵ (LPSR TKP lēmums Nr. 498).

Ar 1945. gada 19. jūnija lēmumu Nr. 578 Terminoloģijas un pareizrakstības komisijai tika deleģēti šādi uzdevumi:

„a) izstrādāt Latvijas PSR iedzīvotāju vārdu, tēva vārdu un uzvārdu rakstības noteikumus latviešu un krievu valodā;

³ A. Dāvids (1882–1949), partijas darbinieks, agrākais Maskavas apgāda „Prometejs” redaktors, 1945. gadā LPSR Tautas komisāru padomes Lietu pārvaldes darbinieks.

⁴ K. Martinsons (1896–1968), partijas darbinieks, no 1945. līdz 1952. gadam Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) Partijas vēstures institūta direktora vietnieks.

⁵ A. Kuduma (1903/1904–1984), ideoloģiskās literatūras tulkotāja.

- b) izstrādāt Latvijas PSR apdzīvoto vietu nosaukumu un citu ģeogrāfisku terminu pareizrakstības noteikumus latviešu un krievu valodā;
- c) latviešu valodas terminoloģijas izstrādāšana dažādām zinātniskās un praktiskās darbības nozarēm;
- d) latviešu valodas pareizrakstības jautājumu izstrādāšana un izšķiršana;
- e) jautājumu izšķiršana par vārdu, tēva vārdu, uzvārdu un vietu nosaukumu pareizrakstības vārdnīcu un latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcu un rokas grāmatu izdošanu un satura apstiprināšanu” (LPSR TKP lēmums Nr. 578).

Tāpat noteikts, ka sēdes sasaukamas pēc vajadzības, bet ne retāk kā reizi mēnesī, turklāt daļa komisijas lēmumu iegūst obligātu raksturu tikai pēc apstiprinājuma Tautas komisāru padomē, kura nodrošina tās darbību, algojot komisijas locekļus un pieaicinātos speciālistus (Turpat).

Reizē ar Terminoloģijas un pareizrakstības komisijas darbības sākumu „Cīņas” speciālizlaidumā 1945. gada maijā sākās kritika par buržuāziskās kundzības laikā piekopto valodas arhaizāciju, pareizrakstības grozīšanu un vērsanos pret aizguvumiem: „... nav pieņemama tieksme iespilēt mūsu valodu latviešu-leišu senatnes rāmjos, vispārzināmu un tautā ieviesušos jaunvārdu un svešvārdu vietā likt maz pazīstamus provinciālistus kā dīvainus latviskojumus (tipiski piemēri „*laitīšana*” masāžas vietā, „*gands*” – stārķa vietā, „*censlis*”, „*sauklis*” karjerista un lozunga vietā) ..” (Ozoliņš & Sakse, 1945/1964). Lai novērstu haosu (nav skaidrs, kādus pareizrakstības principus ievērot presē un grāmatniecībā), nepieciešams bez kavēšanās sakārtot rakstības jautājumus, ielāgojot Kārļa Milenbaha pausto par „lieku” valodas grozījumu nelietderību (Turpat).

Nākamajā „Cīņas” rakstā precizēts, kā izpaužas vārdā neminēto filologu aplamā pieeja valodas jautājumiem (dīvainu jaunvārdu un arhaisku formu uztiepšana, ieteikumu uzlūkošana par likumiem, augstprātība, formālās loģikas pārspīlēšana, svešvārdu izrunas „grieķiskošana” u. c.),

kas veido barjeru starp speciālistiem un tautu (Sakse, 1945). Šie iebildumi sabalsojas ar 1937. gada Pētera Ķiķaukas (1886–1967) (Ķiķauka, 1937) un Jāņa Ozola (1888–1941?) (J. Ozols, 1937a; 1937b) rakstiem, kas kļuva par ieganstu Izglītības Ministrijas Pareizrakstības komisijas izveidei, un šķiet, ka Anna Sakse (1905–1981) daļu argumentu aizguvusi no tiem vai no E. Bleses līdzīgas ievirzes publikācijām (Blese, 1937; 1938).

Terminoloģijas un pareizrakstības komisija sagatavoja norādes par vārdu un uzvārdu rakstību latviešu un krievu valodā un par Latvijas PSR apdzīvoto vietu nosaukumu rakstību, bet vēsturiski būtiskākie bija 1946. gada 5. jūnijā ar Ministru padomes lēmumu Nr. 480 apstiprinātie noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību (LPSR MP lēmums Nr. 480), no alfabēta izslēdzot *ʀ* un *ō*, atmetot divskaņus *ai*, *ei* un *eu* aizguvumos no klasiskajām valodām un lemjot, ka patskaņu garums apzīmējams tikai svešvārdu lokāmajās galotnēs. Konceptuāli šie noteikumi bija tuvi iepriekš, 1940. gadā, padomju varas atceltajiem 1938. gada atzinumiem par pareizrakstību jeb t. s. Tenteļa ortogrāfijai.

Tai pašā „Cīņas” numurā, kurā publicēti valdības apstiprinātie pareizrakstības noteikumi, redakcijas slejā pausts gandarījums par jautājuma sakārtošanu un neskaidrību novēršanu, vienlaikus saasinot vērību uz reakcionārām tendencēm valodas attīstībā, kuras principiāli atmetamas (Par bagātu un daiļu valodu, 1946). Jāņem vērā, ka tolaik vēl bija spēkā t. s. „piesardzīgās sovietizācijas” koncepcija (Zubkova, 2008), kas paredzēja sākotnēji centties vairot Baltijas valstu iedzīvotāju, sevišķi intelīģences, atbalstu, tādēļ kritika joprojām palika abstrakta un neskāra konkrētas personas.

Jau skaidrojot Zinātņu akadēmijas dibināšanas mērķus, uzsvēra tās atbildība par latviešu terminoloģiju bez tuvākas šī darba organizatoriskā modeļa precizēšanas (Kadeks, 1946). Tādēļ vienlaikus ar pareizrakstības noteikumu apstiprināšanu Terminoloģijas un pareizrakstības komisiju 1946. gada 5. jūnijā likvidēja, lai novērstu funkciju dublēšanos ar jaundibināto Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju, kurai nu tika deleģēta latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības noteikšana (LPSR MP lēmums Nr. 481; O. Br., 1946).

Pirmā Terminoloģijas komisijas sēde notika 1946. gada 13. septembrī, par priekšsēdētāju ieceļot Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas viceprezidentu

(vienlaikus arī LVU rektoru) Matveju Kadeku (1897–1950), bet par sekretāru pēc viņa priekšlikuma aicinot Oto Briķški (1905–1980) (Protokols Nr. 1, 1946). Sēdē tika pausta nostādne, ka sarakstos obligāti jābūt terminiem latviešu un krievu valodā, atļaujot citas valodas lietot pēc vajadzības, un izveidotas astoņas apakškomisijas.

Kārļa Krauliņa (1904–1981) rakstā par marksisma klasiķu darbu tulkošanu pārņemta metafiziska pieeja valodai, kura, neatzīstot vārdu nozīmes maiņu, aizguvumus un daudzu saliktnu (tostarp *celtspēja* un *dzīvotgriba*) terminoloģisko lietojumu, apgrūtinā terminradi (Krauliņš, 1946). Par aplamu viņš uzskatīja tulkotāju centienus katram jēdzieniski tuvam oriģinālvalodas vārdam atrast atšķirīgu ekvivalentu latviešu valodā: „Jauni vārdi jāmeklē tikai tur, kur tie patiešām nepieciešami, jo .. katrs lieks vārds var radīt nevajadzīgus un kaitīgus apgrūtinājumus” (Turpat).

Arī pēc pareizrakstības noteikumu pieņemšanas „Cīņā” turpinājās pārmetumi abstraktiem valodniekiem, kuri tā „centās „jaunināt” un „latviskot” valodu, ka reizēm tā kļuva vienkāršam cilvēkam nesaprotama pat tad, ja rakstīts par viņa dzīvi un darbu” (Sakne⁶, 1946). Šī nevēlamā tendence izpaužoties trejādi:

- 1) „par katru cenu izskaust citu valodu ietekmi mūsu valodā .. neprasot, vai pēc tā ir nepieciešamība vai nav, vai tas padarīs valodu bagātāku vai nē” (minot nevajadzīgos ieteikumus *pladiņas*, *sitenis*, *kraukšķis*, *sauklis*, *lēst*);
- 2) „izgudro arvien jaunus terminus” (piem., *dzimtbūšana* un *dzimtbuve*, *pretruna* un *pretišķība*), jo „rezultātā pat attiecīgā priekšmeta speciālistiem rodas grūtības, grāmatu lasot, nerunājot nemaz par parasto lasītāju”;
- 3) „nepārtraukti grozīt latviešu pareizrakstību”, kas izpaužas tādos ieteikumos kā *raidāmluga*, ne *raidluga* vai *partijisks*, nevis

⁶ Pseudonīmu K. Sakne lietoja tālaika „Cīņas” galvenais redaktors Kārlis Ozoliņš (1905–1987), tādēļ to var uzskatīt par saskaņotu LKP CK nostādni.

partejisks, tādējādi neatzīstot principu „jo bagātāka valoda, jo vairāk izņēmumu” (Sakne, 1946).

Ievēribas vērtā ir doma par šīs nostājas kultūrpolitiskajām sekām, kas „aizskar arī mūsu nacionālo lepnumu”, jo, ja „jau valodā jāizdara nepārtraukti tikdaudz labojumu un jauninājumu”, tad „mūsu valoda nav pilnvērtīga” un „tajā nevar izteikt visas atziņas, kādas var izteikt citu kultūrtautu valodās”, kas noteikti tā nav (Turpat).

Tikai 1947. gada 31. martā tika apstiprināts Terminoloģijas komisijas nolikums, kas bija spēkā līdz 1990. gadam, izvirzot komisijai šādus uzdevumus:

- a) izstrādāt latviešu valodas terminoloģiju dažādām zinātnes un praktiskās darbības nozarēm;
- b) izstrādāt noteikumus par Latvijas PSR teritorijā esošo iestāžu un organizāciju, ģeogrāfisko terminu un valststiesisko jēdzienu rakstību;
- c) sniegt konsultāciju iestādēm, organizācijām un atsevišķām personām terminoloģijas jautājumos;
- d) vākt un sistematizēt materiālus vispārīgu un speciālu vārdnīcu un rokas grāmatu izdošanai” (LPSR MP lēmums Nr. 224).

Jautājumus par komisijas sastāvu, budžetu un darba plānu lemj akadēmijas prezidijs, bet tai ir tiesības veidot apakškomisijas un algot ekspertus. Principiālos jautājumus izlemj Terminoloģijas komisijas plēnums, bet komisijas plenārsēdes un apakškomisiju sēdes sasaukamas pēc vajadzības. Pieņemtie lēmumi jāpublicē presē, lai mēneša laikā ieinteresētās iestādes, organizācijas un personas varētu iesūtīt iebildumus, priekšlikumus un papildinājumus. Tikai tad drīkst pieņemt galīgu lēmumu, kas kļūst obligāts visām iestādēm, organizācijām un poligrāfiskiem uzņēmumiem. Nolikumā terminu publicēšanas veids netika precizēts; bijusi iecere, ka galīgais lēmums jāpublicē „Latvijas PSRS Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājā”, proti, oficiālajā izdevumā (Brikšķis, 1947). Praksē terminrades

darbu līdz 1985. gadam vispilnīgāk atspoguļo tās biļeteni, kas publicēti kā „LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” pielikums.

Izskaidrojot terminrades darba institucionālo ietvaru, uzsvērts, ka vajadzība pēc terminiem esot liela, jo „vēl daudz tādu jēdzienu, kam nav piemērota latviska termina, vai arī ir vairāki nepilnīgi, nesaskaņoti, oficiāli neatzīti apzīmējumi”, turklāt radies daudz jaunu jēdzienu (Brikšķis, 1947). Terminu ziņā vispārīgās vārdnīcas esot ļoti nepilnīgas, bet speciālu vārdnīcu neesot nemaz, tādēļ uzsvērtā komisijas praktiskā nozīme, jo tā „apvieno sistemātisku zinātnisku darbu ar praktisku palīdzību dažādām padomju iestādēm un organizācijām” (Turpat).

Attieksme pret valodniekiem kļuva daudz kritiskāka 1948. gadā, kad sākās pāraudzināšanas kampaņas arī pret citu nozaru zinātniekiem (Stradiņš, 1998). Pat J. Endzelīna jubilejai veltītajos rakstos neiztika bez kritikas pret tiem viņa audzēkņiem, kuri „nebija pietiekami dziļi izpratuši savu profesoru, bet gan apguvuši tikai ārēji savu priekšmetu, centās veidot pāri tautas dzīvajai valodai stāvošus „absolūtus” mūžīgus valodas likumus” (Grigulis, 1948). Tam sekoja J. Lojas raksts, kurā izvirzīti pārmetumi valodas gramatizētājiem, kas atbilstoši „formāli saprastiem latviešu valodas „likumiem” .. visiem līdzekļiem mēģina mūsu krāšņo valodu apcirpt un apgrauzīt” (Loja, 1948), kā arī J. Niedres pārmetumi par valodniecības studiju atrautību no dzīves un oficiālās pareizrakstības (Niedre, 1948a).

Jautājumus par jaunvārdu un jaunterminu iekļaušanu tulkojošā vārdnīcā izvirzīja Rūdolfs Grabis, vērtēdams leksikas atlasī J. Lojas latvisk-krieviskajā vārdnīcā: „Mūsu dienās šie jaunvārdi vispirms parādās rakstos, tad – ja tauta tiem piešķir pilsoņu tiesības – tie ieplūst tautas valodā kā neatņemama sastāvdaļa. [...] Bet aplams būtu tāds ceļš, ja kāds vispārīga rakstura vārdnīcas autors radītu jaunus vārdus, kurus tad pirmoreiz tautai pasniegtu ar savu vārdnīcu. Šādi jaunvārdi vēl nav izgājuši tautas dzīvās valodas šķīstīšanās ugunīm .., tādēļ vispārīgā vārdnīcā tādi nav ievietojami. [...] Vai mākslinieku terminoloģijā ir parasts un tiek lietots vārds *tēlokle*, tehnikā *atgriezenisks katls* u. t. t.?” (Grabis, 1948). Nav lietderīgi darināt jaunu vārdu, ja valodā šī jēdziena apzīmēšanai tāds jau ir, tādēļ blakus terminiem *drukās kļūda* un *iespieduma kļūda* nav vajadzīga *spiedumkļūda* (Turpat). Tas īpaši attiecināms uz potenciāliem terminiem

(tostarp *attieclis*, *papildulis* un *vietulis* attiecīgi *ģenitīva*, *akuzatīva* un *lokatīva* vietā) un neveikliem internacionālismu latviskojumiem (*šveicars* nav jāpārvērš par *durvinieku*, *apostrofs* par *pāsināmo zīmi* un *bisektrise* par *divdali*) (Grabis, 1948).

Terminoloģijas komisijas 1948. gada 2. aprīļa sēdē doc. Mārgers Stepermanis (1898–1968) ziņoja, ka vēstures vārdnīcas manuskripts ir gatavs izdošanai (Protokols Nr. 23, 1948), bet 11. jūnija sēdē tika pieņemts lēmums par šo materiālu publicēšanu „LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” pielikumā, pēc M. Kadeka priekšlikuma izvēloties tematisko, nevis alfabētisko šķirķļu kārtojumu (Protokols Nr. 32, 1948). Uzsākot sarakstu publicēšanu „LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” 1948. gada 5.(10.) numurā, komisija ar laikrakstu starpniecību lūdza „dažādo zinātņu nozaru speciālistus, valodniekus, literātus, skolotājus, kā arī visas ieinteresētās iestādes, organizācijas un personas sistemātiski sekot publicējamiem terminiem un iesūtīt Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas terminoloģijas komisijai savus varbūtējos iebildumus un priekšlikumus terminoloģijas jautājumos” (ZA Terminoloģijas komisijas aizrādījums, 1948).

Gandrīz tūlīt pēc šo vēstures, ekonomikas un finanšu terminu apkopojuma publicēšanas Terminoloģijas komisija izpelnījās asu kritiku par formālistisku pieeju un atrautību no dzīves, grozot ierastos terminus *cunfte* un *dzimtbūšana* (Sakse, 1948), kā arī par aizraušanos ar pareizrakstības jautājumu risināšanu pretēji oficiāli nolemtajam (Sakse & Ozoliņš, 1948). Terminoloģijas komisijai no ideoloģiskām pozīcijām tika pārņemts, ka tā vietā, lai vērstos pret istiem barbarismiem (*šircēm* un *preilenēm*), tā turpinot 20. un 30. gadu pieeju, kad „aizguvumus no citām, nebalto valodām, ar citām tautām radnieciskās vai analogiskās formas un vārdus uzskatīja par „rusicismiem”, „ģermānismiem” utt.” (Turpat). Līdzīgi norisēm 1937. gadā (J. Ozols, 1937a) atkal kritikas degpunktā nokļuva vārdi *lēse* un *lēst* (Sakse, 1948).

Atbilstoši tālaika praksei „Cīņā” publicēto kritiku bija jāapspriež augstskolās, zinātniskos institūtos, apgādos un citās iesaistītajās iestādēs. Turpmākos rakstos vērtēta attieksme pret kritiku, jo kļūdu atzīšana Valodas un literatūras institūtā bijusi formāla, vārdos piekritot, ka jāpaplašina terminradē iesaistīto personu loks, taču nekādi neskarot terminoloģiskā darba principus (Ozoliņš, 1948). Maz vērības veltīts Nikolaja Marra

un Ivana Meščaninova mācības apguvei, kā arī tiekot ignorēta tautas valodas izjūta un valodā pastāvošie izņēmumi, cenšoties tai uztiept savu loģiku (Ozoliņš, 1948). Lielākie trūkumi latviešu valodniecībā esot saistīti ar buržuāzisko komparatīvismu, kuru formāli piemēro J. Endzelīna audzēkņi, un N. Marra mācības noklusēšanu, par ko īpaši atbildīgs prof. J. Loja (Niedre, 1948b).

Oficiāli prasīto taisnošanās rakstu Valodas un literatūras institūta vārdā publicēja zinātniskā sekretāre Skaidrīte Sirsone (1920–1998) (Sirsone, 1948). Divas institūta darbinieku sēdes 1948. gada oktobrī tikušas veltītas publicēto terminu un raksta „Vecie vēži” iztirzāšanai, un tajās Terminoloģijas komisijas darba principus skaidrojis R. Grabis. Valdis Grēviņš (1895–1968) norādījis, ka „dzīvai valodai nav jāatkāpjas nedzīvas valodas priekšā” (un nav jāraksta *drakontisks*, ja līdz šim rakstījām *drakonisks*), turpretim Mērija Saule-Sleine nepamatoti aizstāvējusi vairākus Terminoloģijas komisijas priekšlikumus (Turpat). Šajā sēdē K. Krauliņš atzina, ka komisija visos iespējamajos gadījumos mēģina atkāpties no pastāvošās pareizrakstības un nepamatoti sūdzas, ka par valodu spriežot nezinātāji, nespeciālisti, aizmirstot, ka valodu lieto tauta, tādēļ tai ir tiesības spriest un kritizēt (Turpat). Vairums sēdes dalībnieku atzina, ka jāievēro sabiedrības prasības (grieķu un latīņu īpašvārdu rakstībā divskaņi atstājami tikai izņēmuma gadījumos; īpašvārdu atvasināšanā ievērojama arī nominatīva forma; nav skaužams termins *dzimtbūšana* u. c.) (Turpat).

Publiska paškritika tika prasīta arī 1948. gada 16. novembra Valodas un literatūras institūta sēdē, kritizējot Ievas Celmiņas (1902–1991) formālistisko pieeju izskaņām *-īgs* un *-isks* (Celmiņa, 1948). K. Krauliņš norādīja, ka I. Celmiņas pieeja „nepalīdz veidot tādu valodu, kas atbilst dzīves vajadzībām, bet dažreiz padara to pat kuriozu un smieklīgu” (tostarp „lācīgam vīram ir lāciska gaita”) (ZA Valodas un literatūras institūtā, 1948). Citi līdzstrādnieki piekrita, jo „pārmetumi, kas izteikti pret Celmiņu, lielā mērā attiecināmi arī uz visu Institūta valodas daļas līdzšinējo darbu” (Turpat).

Zinātņu akadēmijas prezidijs 1948. gada 18. novembrī reorganizēja Terminoloģijas komisijas darbu, to papildinot ar preses, izdevniecību, Rakstnieku savienības un izglītības nozares pārstāvjiem (Skujiņa, 1976).

No priekšsēdētāja amata tika atbrīvots M. Kadeks, tādēļ akadēmijas prezidijs lūdza A. Upīti uzņemties šefību pār komisiju un tās virsvadību, vienlaikus par priekšsēdētāju ieceļot viņa vietnieku K. Krauliņu (Protokols Nr. 41, 1948).

Kritika par valodnieku darbu (tātad arī par Terminoloģijas komisiju) un tā neatbilstību tautas vajadzībām galvenokārt tika ilustrēta ar piemēriem no terminoloģiskās leksikas, ko papildināja divi tieši komisijai adresēti pārmetumi: 1) par oficiālās pareizrakstības ignorēšanu (grieķu diftongi, garumzīmes svešvārdos u. c.) un 2) par to, ka tā „sākusi patvaļīgi mainīt vēsturisku jēdzienu vēsturiskos apzīmējumus, patvaļīgi grozīt visiem zināmu latviešu vārdu nozīmi, radīt jaunvārdus vai celt augšā valodas miroņus tādiem jēdzieniem, kuriem apzīmējumi latviešu valodā ir, reizē atstājot novārtā vai neizrādot interesi par jēdzieniem, kuriem latviešu valodā trūkst piemērotu apzīmējumu” (Sēja, 1948). Tas esot mantojums no starpkaru perioda, jo, „ja viņa [latviešu buržuāzija] būtu cienījusi savu tautu, .. viņa būtu rēķinājusies vismaz ar to, kas stingri iegājis tautas valodā .. un nav maināms ar patvaļīgiem .. lēmumiem”, taču tā vietā valdījis uzskats, ka „runāt terminos, ko lieto un kas saprotami visai tautai” esot slikts tonis, jo visu nosakot fonētiski morfoloģiski likumi no pagātnes (Turpat). Turklāt samākslotie ieteikumi drīz vien atkal grozīti (piem., *izcelšanās – cēlums – cilme, dzimtbūšana – dzimtbuve – dzimtniecība, attiecība – attiece – attieksme, esamība – esība – ira*) (Turpat).

Pārmetumiem 1949. gadā par iegāstu kļuva labi zināmu terminu (*ābele, āboliņš, agrīns, aramkārtā, atvase*) iekļaušana pirmajos numurētajos terminu biļetenos, kas veltīti lauksaimniecībai. Kaut komisija esot ņēmusi vērā kritiku un vairs nenosliecas formālismā, neapmierinātību radot vārdu atlase: „[LZA TK] vairākums nostājies uz tāda viedokļa, ka latviešu valodā nav izveidojušies stabili termini un ka tāpēc tie visi no jauna jāpārskata un jānosaka to saturs un rakstība. [...] Lasot šos vārdus, jāgroza galva un jābrīnās, – uz kāda pamata Terminoloģijas komisija apspriež, vai šie termini pieņemami vai nē, un uz kāda pamata tos publicē tikai kā projektus. Vai tad tiešām Terminoloģijas komisijas vairākumam liekas, ka mums vispār nav izveidotu terminu un līdz ar to savas nacionālās valodas?” (Ozoliņš, 1949). Iedibināto terminoloģiju bez vajadzības grozījusi arī Latvijas Valsts izdevniecība, pārredīgējot

Pētera Stučkas (1865–1932) veikto marksisma klasiku darbu tulkojumus. Tas noticis nepietiekamu valodas zināšanu dēļ, un šādi nezinātāji esot divtik kaitīgi, jo „tie sabojā valodu un tie dod pamatu apzinīgo valodas grozītāju rīcībai” (Ozoliņš, 1949).

Šis raksts tika apspriests Terminoloģijas komisijas sēdē 1949. gada 10. jūnijā, kurā K. Krauliņš atzina par kļūdu publicēt labi zināmus terminus, jo komisijas uzdevums ir „izšķirt neskaidrus un strīdīgus jautājumus un izstrādāt trūkstošos latviskos terminus”, un nolemts:

- 1) biļetenos npublicēt terminus, „kas jau ieviesušies un par kuru pareizību nav nekādu neskaidrību”;
- 2) jaunus terminus „darināt tikai tajos gadījumos, ja to praktiska nepieciešamība prasa un ja neviens cits no latviešu valodā lietojamiem vārdiem neatbilst zināmam jēdzienam”, kā arī, publicējot jaunus terminus vai noraidot „vecos, ieviesušos terminus .., tiem katrā ziņā pievienojama attiecīga motivācija”;
- 3) sadarbībā ar valodniekiem „veidot latviešu zinātnisko terminoloģiju uz padomju valodniecības pamatiem, vēl noteiktāk kā līdz šim, noraidot jebkādus mēģinājumus pārtaisīt dzīvo tautas valodu” (Protokols Nr. 15, 1949).

Kritizēta tika arī J. Lojas latviski-krieviskā vārdnīca, kurai rediģēšanas gaitā piemetusies „buržuāziskā nacionālistiskā valodas sērga” (Ozoliņa, 1949) un kura labota pēc viskonsekventākajiem formālisma principiem, turklāt daudzi vārdi nemotivēti atnesti, bet citi pievienoti saskaņā ar V. Rūķes sastādīto pareizrakstības vārdnīcu. Recenzente ironiski vaicāja, vai „tiešām būtu palicis nemanīts, ka arī valodas lietas nav bez politikas” (Turpat).

1949. gada rudenī K. Krauliņš publicēja pārskatu par vissavienības valodnieku un terminologu sesiju, kurā izcelta krievu valodas vadošā loma un nosodīti kā nacionālistiskie pūristi (terminoloģija „jāpārveido uz nacionālās valodas pamatiem, tai pašā laikā nesaudzīgi cīnoties pret mēģinājumiem krievu valodā radītos padomju terminus, kā arī internacionālos terminus aizstāt ar mākslīgi darinātiem nacionāliem terminiem”), tā kosmopolīti (Krauliņš,

1949). Tajā sniegti ziņojumi par Latvijas, Igaunijas, Armēnijas un Burjatu Mongolijas terminologu darbu (Krauliņš, 1949).

1951. gada 13. decembrī Terminoloģijas komisijas vadību no K. Krauliņa pārņēma P. Valeskalns, kurš pēc atbrīvošanas no formālajiem Latvijas PSR ārlietu ministra pienākumiem pārgāja pamatdarbā Zinātņu akadēmijā. Komisiju viņš vadīja līdz 1959. gada sākumam līdztekus akademiķa sekretāra pienākumiem, kurus viņam uzticēja kopš 1951. gada 12. aprīļa (Stradiņš, 1998).

Agresīva retorika pret LVU Latviešu valodas katedru turpinājās arī 1950. gada sākumā, pārmetot formālismu un pārliecīgu interesi par senākajiem rakstiem („pātarņiekiem”) (Sokols, 1950), tomēr terminoloģijas jautājumi tad skarti mazāk. Šīs kampaņas rezultātā prof. J. Endzelīns ar 1950. gada 1. aprīli pārtrauca darbu LVU, palikdams amatā tikai Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā (Grabis, 1999; Nitiņa, 2014).

50. gadu sākuma kritiskajos rakstos par literārās valodas un latviešu valodniecības attīstības jautājumiem, kas nav tieši vērsti pret Terminoloģijas komisiju, negatīvie piemēri lielākoties ņemti no terminoloģiskās leksikas. A. Upīts atzina sasniegto terminradē „praktiskās, arodnieciskās terminoloģijas izveidošanā, atrodot dažādiem darba rīkiem, mašīnu daļām, pat diezgan daudziem abstraktiem zinātniskiem jēdzieniem pietiekami labus latviskus apzīmējumus līdzšinējo nejēdzīgi sakropļoto vācisko vietā” (Upīts, 1951), tomēr vienlaikus vērsa uzmanību uz viņaprāt nevēlamām tendencēm: „... kļuva redzama kaitīgā, vismaz neauglīgā tendence – izrakt no pagātnes gruvešiem laiku gaitā dabiskā kārtā nomirusus un atmetus vārdus un formas, .. lai ar tiem galvenā kārtā izskaustu latviešu valodā no citām tautām aizgūtus vārdus, kas bija ienākuši un aklimatizējušies kopā ar tiem priekšmetiem, kurus tie apzīmēja” (Turpat).

Savukārt A. Ozols akcentēja buržuāziska žargona kultivēšanu, kas veidoja plaisu starp „tautas valodu un rakstu valodu, ieteicot dzīvu vietā mākslīgas formas” (piem., *apalis* (baļķis), *griezes* (šķēres), *alvirtuve* (alus darītava), *dzimtbuve* (dzimtbūšana), *iedirbe* (iedarbība), *sukrenes* (konfektes), *risiens* (slēdziens)) (A. Ozols, 1951). Šo tendenci aizsākusi Izglītības

ministrijas Terminoloģijas komisija (1919–1921) un tās padomdevējs valodas lietās J. Endzelīns, kurš, ja arī pats „nav vainojams par visiem tiem žargona darinājumiem, kas sastopami 1922. g. izdotajā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā”, .. tad viņam tomēr ir daļa atbildības par tā virziena sankcionēšanu” (A. Ozols, 1951).

Kritisko publikāciju virkni noslēdza LKP tālaika galvenā ideologa Arvīda Pelšes (1899–1983) raksts (Pelše, 1952), kas pat bija mazāk nosodošs, nekā būtu sagaidāms, jo tajā drīzāk nosaukti darba virzieni situācijas uzlabošanai. Tas atbilst tālaika politiskajai loģikai, ka augstākie partijas funkcionāri pēc iepriekš paustās kritikas to noslēdz un ieteic pasākumus stāvokļa uzlabošanai. Pēc dažu trūkumu uzskaitīšanas (nepareiza darba plānošana vārdnīcu izstrādes jomā, slikta tulkojumu kvalitāte un nepietiekama to recenzēšana, zema zinātniskā aktivitāte, augstskolas mācību grāmatu trūkums u. c.) minēti aktuālākie uzdevumi valodas jomā – izstrādāt tulkošanas teoriju un metodiku, latviešu valodas terminoloģiskās vārdnīcas, skaidrojošās vārdnīcas un sinonīmu vārdnīcas (Turpat). Izteikts pieņēmums, ka raksta tapšanā bijis iesaistīts A. Ozols (Stradiņš, 1998).

Par šī posma rezumējumu var uzlūkot plašo R. Grabja apcerējumu (Grabis, 1952), kas iespiests pēc A. Pelšes raksta nākamajā „LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” numurā. Tajā pēc izvērsta latviešu terminoloģijas vēstures apskata un visai atturīgas starpkaru perioda kritikas („terminu pūristiska apmaiņšana un grozīšana buržuāziskās Latvijas laikā runāja pretī latviešu literārās valodas vārdu krājuma vēsturiskās attīstības gaitai”) atzīts, ka pēc principiālajiem kritiskajiem rakstiem presē un, galvenais, J. Staļina darbiem par valodniecību stāvoklis būtiski uzlabojies (Turpat). Tautas valodā jau esot liela terminu bagātība, turklāt pastāvot plašas iespējas atvasināt daudzus jaunus vārdus vai darināt salikteņus, vajadzības gadījumā nevairoties no internacionālismu pārņemšanas (Turpat). Šajā rakstā formulēts princips, ka tad, ja „latviešu valodā nav stingri nostabilizējusies kāda internacionāla termina forma .., rakstība būtu jāsaskaņo ar attiecīgo vārdu rakstību krievu valodā”, tādēļ priekšroka dodama formai *konuss* (krievu *конус*), nevis *kons* (Turpat). Terminoloģijas komisijā līdz šim maz izstrādāta sabiedriski politiskā terminoloģija, un ar to nodarbojusies Marksa-Engelsa-Ļeņina institūta filiāle un izdevniecības, kas nodrošina marksisma klasiķu darbu tulkošanu (Turpat).

1952. gadā no 22. līdz 25. februārim notika Baltijas valodnieku konference par terminoloģijas jautājumiem, kurā plašus referātus nolasīja Jozs Žugžda (*Juozas Žiugžda*, 1893–1979) (Lietuva), Johanness Veski (*Johannes Veski*, 1873–1968) (Igaunija) un R. Grabis, kā arī LKP CK Partijas vēstures institūta direktors Kārlis Kauliņš (1891–1968) (Zinātniskā konference valodniecības jautājumos, 1952). Visos ziņojumos dots ieskaits valodas vēsturē, kritizēti nacionālisti un reakcionāri, kas skauduši krievu valodai radniecīgos terminus, un raksturota izaugsme padomju laikā, bet visai maz runāts par terminrades organizatoriskajiem aspektiem. Sarežģītu tekstu tulkošanas pieredze ļāva pat ideoloģizētu jomu pārstāvošajam K. Kauliņam identificēt reālās valodas problēmas un uzsvērt atšķirīgu pieeju to risināšanā: „Nedrīkst vienkārši „izgudrot” terminus, kā to pie mums nereti dara. Nevar uz pašreizējo sociālistisko iekārtu attiecināmus terminus meklēt vienīgi tautas un tās valodas pagātnē vai folklorā .. Par jaunas terminoloģijas veidošanas avotu, protams, kalpo dzimtās valodas vārdu krājuma bagātība. Ja latviešu valodā ir vārdi, kas jau adekvāti spēj paust to vai citu zinātnisku jēdzienu, tad no citas valodas aizgūta paralēltermina ieviešana spēj radīt tikai jukas. Taču neviens nopietns lingvists neuzstāj, lai termini par katru cenu tiktu radīti vienīgi no pašu valodas materiāla, jo tas nereti apgrūtina iespēju precīzāk paust jēdziena būtību, tādēļ noteiktos gadījumos var un vajag ieviest no krievu valodas ..” (Kauliņš, 1953).

Var teikt, ka 1952. gadā beidzās publiska valodnieku un terminologu kritizēšana presē, taču šis posms atstāja ilgstošas sekas gan uz daudzu latviešu valodas vēstures posmu, terminu avotu un konkrētu personību vērtējumu, vairoties no pārmetumiem par pūrismu un nacionālismu, gan arī uz terminrades praksi, to reducējot uz krievu un latviešu valodas sastatīšanu. Pētījumi par valodas jautājumu ideoloģizāciju noteikti turpināmi, gan padziļinot minēto notikumu izpratni ar jaunu faktu materiālu (piem., izmantojot LKP CK un Latvijas Zinātņu akadēmijas dokumentus), gan sistemātiski apzinot norādes par šo tematiku tālaika preses izdevumos.

LITERATŪRA

- Atjaunota latviešu pareizrakstības vienība. Izglītības ministrija izdos pareizrakstības vārdnīcu. (30.07.1940.). *Brīvā Zeme*, 170.
- Augstkalns, A. (10.08.1940.). Atjaunota latviešu pareizrakstība. *Padomju Latvija*, 1.
- Baltiņš, M. (2007). Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlmais. *Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā. Valsts valodas komisijas raksti*, 3, 32–53.
- Baltiņš, M. (2013). Terminrades process un principi. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 415–433.
- Baltiņš, M. (2017). Ilgais ceļš līdz oficiālai pareizrakstības vārdnīcai („Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcai” – 75). *Akadēmiķa Jāņa Endzelina 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un teksts”*. Tēzes, 7–9.
- Baltiņš, M. (2018). Terminoloģijas dimensija pareizrakstības vārdnīcās. In I. Vītola (red.), *Dzīves lingvistika. Veltījumskrājums profesoram Jānim Valdmanim*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 265–278.
- Baltiņš, M., Liepa, D., & Rūmniece, I. (2016). Komisijas latviešu valodas vēsturē: maz vai daudz? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 11, 115–135.
- Blese, E. (13.08.1937.; 14.08.1937.). Dažas domas par mūsu pareizrakstības pārkaršanu. *Brīvā Zeme*, 180; 181.
- Blese, E. (03.09.1938.). Jaunā pareizrakstības reforma. *Jaunākās Ziņas*, 199.
- Blese, E. (1941). *Norādījumi latviešu pareizrakstībā*. Rīga: VAPP Pedagoģisko rakstu apgādniecība.
- Brempele, Ā., Flīgere, Ē., Ivbule, D., Lāce, L., & Lazdiņa, M. (1988). *Latviešu periodika, III: 1920–1940 (I daļa)*. Rīga: Zinātne.
- Brempele, Ā., Flīgere, Ē., Ivbule, D., Lāce, L., & Lazdiņa, M. (1995). *Latviešu periodika, IV: 1941–1945*. Rīga: Zinātne.
- Brikšķis, O. (29.04.1947.). Latviskās terminoloģijas veidošanas darbs. *Ciņa*, 101.
- Celmiņa, I. (1948). Adjektīvi ar izskaņu -īgs un -isks. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7, 85–89.
- Darbs latviešu valodniecībā. (30.03.1941.). *Darbs*, 89.
- Egle, K., Lūkina, V., Brempele, Ā., & Jauģietis, V. (1977). *Latviešu periodika, I: 1768–1919*. Rīga: Zinātne.
- Endzelīns, J. (1942a). Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 14–15.
- Endzelīns, J. (1942b). Valodnieka vērojumi. *Latvju Mēnešraksts*, 6, 545–547.
- Endzelīns, J. (1943a). Jaunu vārdu radītājiem. *Latvju Mēnešraksts*, 1, 13–15.

- Endzelins, J. (1943b). No vārdu dzīves. *Izglītības Mēnešraksts*, 9, 218–220.
- Grabis, R. (25.04.1948.). Prof. J. Lojas Latviski krieviskā vārdnīca. *Literatūra un Māksla*, 17.
- Grabis, R. (1952). Par terminoloģijas attīstību un izstrādāšanu latviešu valodā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 4, 25–38.
- Grabis, R. (1999). Dižuma klātumā. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 83–101.
- Grigulis, A. (21.02.1948.). Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 75 gadi. *Ciņa*, 43.
- Jauni darbinieki sabiedrisko lietu ministrijā. (29.06.1940.). *Brīvā Zeme*, 144.
- Jaunvalks, E. (13.09.1940.). Pasta sakaru dienesta terminoloģija krievu valodā. *Pasta un Telegrāfa Vēstnesis. Neoficiālā daļa*, 9, 431–436.
- Kadeks, M. (1946). Latvijas Zinātņu Akadēmija. *Padomju Latvijas Skola*, 4, 14–28.
- Kaulin, K. (1953). Razvitie obščestvenno-političeskoj leksiki latyšškogo jazyka v svjazi s perevodami na latyšškij jazyk sočinenij klassikov marksizma-leninizma. *Trudy Instituta jazyka i literatury Akademii nauk Latvijskoj SSR / Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti* (II sēj.). Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 187–196.
- Krauliņš, K. (1946). Dažas piezīmes par marksisma-ļeņinisma darbu tulkošanu. *Karogs*, 9/10, 1000–1004; 11/12, 1160–1164.
- Krauliņš, K. (20.11.1949.). Vissavienības valodnieku terminologu sesija. *Literatūra un Māksla*, 47.
- Ķiļkauka, P. (1937). *Piezīmes par dažiem latviešu valodas labojumiem*. Rīga: Zemnieka Domas.
- Latviešu pareizrakstībai būs oficiāla vārdnīca. (03.10.1938.). *Brīvā Zeme*, 224.
- Latvijas PSR dabas zinātnieku konference no 8.–10. janv. (03.01.1941.). *Studentu Avīze*, 1.
- Levinsons, G. (28.02.1941.). LVU mācības spēku sociālistiskā sacensība. *Studentu Avīze*, 7.
- Loja, J. (02.03.1941a.). Par latviešu pareizrakstību. *Padomju Latvija*, 54.
- Loja, J. (09.06.1941b.). Par latviešu pareizrakstību. *Studentu Avīze*, 20.
- Loja, J. (31.03.1948.). Gramatika un kultūra. *Padomju Students*, 8.
- LPSR MP lēmums Nr. 224 – Nolikums par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas terminoloģijas komisiju. LPSR MP lēmums Nr. 224. (31.03.1947.). *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas iekārtas un darbības noteikumi*. I. Rīga: LPSR ZA Lietu pārvaldes izdevums, 23–24.

LPSR MP lēmums Nr. 480 – Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums Nr. 480 „Par latviešu valodas pareizrakstības noteikumu apstiprināšanu”. (08.06.1946.). *Ciņa*, 132.

LPSR MP lēmums Nr. 481 – Par latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības darba reorganizāciju. LPSR MP lēmums Nr. 481. (05.06.1946.). *Latvijas PSR Valdības likumu un rīkojumu krājums*, 11, 217–218.

LPSR TKP lēmums Nr. 498 – Par latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisiju. LPSR TKP lēmums Nr. 498. (23.05.1945.). *LPSR valdības lēmumu un rīkojumu krājums*. Rīga, 368–369.

LPSR TKP lēmums Nr. 578 – Nolikums par latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisiju pie Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes. LPSR TKP lēmums Nr. 578. (19.06.1945.). *LPSR valdības lēmumu un rīkojumu krājums*. Rīga, 452–454.

Niedre, J. (07.04.1948a.). Latviešu valoda augstskolā. *Padomju Students*, 9.

Niedre, J. (14.11.1948b.). Pret buržuāzisko ideālismu mūsu valodniecībā. *Literatūra un Māksla*, 46.

Nītiņa, D. (2014). Jāņa Endzelīna devums latviešu valodas kopšanā un izglītībā. In D. Nītiņa, *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 44–59.

O. Br. (08.06.1946.). Terminoloģijas un pareizrakstības komisija pie Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas. *Ciņa*, 132.

Ozoliņa, O. (1949). Vārdnīcas, par kurām nevar ilgāk klusēt. *Karogs*, 8, 760–762.

Ozoliņš, K. (12.11.1948.). Piezīmes par valodu un valodniecību. *Ciņa*, 268.

Ozoliņš, K. (02.06.1949.). Par materialistisku un partejisku pieeju valodas jautājumos. *Ciņa*, 128.

Ozoliņš, K., & Sakse, A. (1964). Neatliekami soļi mūsu pareizrakstības noteikšanai. In A. Sakse, *Kopotī raksti* (VI sēj.). Rīga: LVI, 67–70. (Pirmizdevums: 1945)

Ozols, A. (25.12.1940a.). Kļūdas un grūtības svešvārdu rakstībā. *Jaunais Komunārs*, 111.

Ozols, A. (22.11.1940b.). Par latviešu valodas izkopšanu. (Piezīmes pie R. Zaķa paskaidrojuma „Padomju Latvijas” š. g. 84. numurā). *Jaunais Komunārs*, 83.

Ozols, A. (12.03.1941.). Par valodas kultūru. *Jaunais Komunārs*, 62.

Ozols, A. (1951). Buržuāzisko koncepciju kritika latviešu literārās valodas normu jautājumā. *Karogs*, 7, 650–657.

Ozols, J. (11.03.1937a.). Valsts valoda un tās rakstība. I. Kāpēc vārdus „lēst” un „lēse” nedrīkst lietot ne rēķinu lietās, ne citur latviešu valodā. *Valdības Vēstnesis*, 57.

Ozols, J. (12.03.1937b.). Valsts valoda un tās rakstība. II. Kāpēc valsts valoda nav grozāma pēc privātām „valodnieku piezīmēm”. *Valdības Vēstnesis*, 58.

- Par bagātu un daiļu valodu [ievadraksts]. (08.06.1946.). *Cīņa*, 132.
- Pelše, A. (1952). Latviešu valodniecības stāvoklis un republikas valodnieku uzdevumi. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3, 17–32.
- Protokols Nr. 1. (1946). *ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli*. (03.09.1946.–27.12.1946.). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 4. lieta, 11.–14. lp.
- Protokols Nr. 15. (1949). *ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli*. (07.01.1949.–16.12.1949.). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 10. lieta, 234.–235. lp.
- Protokols Nr. 23. (1948). *ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli*. (09.01.1948.–17.12.1948.). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 8. lieta, 103. lp.
- Protokols Nr. 32. (1948). *ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli*. (09.01.1948.–17.12.1948.). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 8. lieta, 152.–153. lp.
- Protokols Nr. 41. (1948). *ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli*. (09.01.1948.–17.12.1948.). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 8. lieta, 34.–38. lp.
- Punka, A. (1940). Par mūsu pareizrakstības noteikumiem. *Padomju Latvijas Skola*, 2, 155–157.
- Puzuka, Z. (06.01.1941). Par valodu. *Cīņa*, 5.
- Sakne, K. (30.12.1946.). Kad tas vienreiz beigsies? *Cīņa*, 303.
- Sakse, A. (06.06.1945.). Nepadarīsim savu valodu smagu un nesaprotamu. *Cīņa*, 132.
- Sakse, A. (16.11.1948.). „Pārdomātā valoda” vai valodas jaukšana? *Padomju Jaunatne*, 228.
- Sakse, A., & Ozoliņš, K. (25.09.1948.). Vecie vēži. *Cīņa*, 228.
- Sēja, A. (1948). Ko padomju tauta gaida no latviešu valodniekiem? *Karogs*, 12, 1217–1223.
- Sirsone, S. (14.11.1948.). ZA Valodas un literatūras institūtā. *Literatūra un Māksla*, 46.
- Skujiņa, V. (1976). Latvijas PSRS Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 30 gadu darbs un galvenie terminoloģijas izstrādes principi. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 6, 102–112.
- Sokols, E. (08.04.1950.). Gramatika un politika. Neciešamais stāvoklis LVU latviešu valodas katedrā un latviešu valodniecībā. *Padomju Students*, 13.
- Sproģis, A. (04.12.1941.). Ciemos pie valodnieka profesora Dr. J. Endzelina. *Tukuma Ziņas*, 38.
- Stradiņš, J. (1998). Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas pirmie pieci gadi (1946–1951). In J. Stradiņš, *Latvijas Zinātņu*

akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības
(I daļa). Rīga: Zinātne, 148–217.

Tihovskis, H. (1942). Vispārējas
piezīmes. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 13.

Top sinonīmu vārdnīca.
(07.02.1940.). *Rīts*, 37.

Upīts, A. (1951). Dažas piezīmes par
latviešu valodas un valodniecības
attīstības jautājumiem. *LPSR Zinātņu*
Akadēmijas Vēstis, 6, 897–901.

ZA Terminoloģijas komisijas aizrādījums.
(12.09.1948.). *Literatūra un Māksla*, 37.

ZA Valodas un literatūras institūtā.
(05.12.1948.) *Literatūra un Māksla*, 49.

Zaķis, R. (18.11.1940.). Paskaidrojums.
Padomju Latvija, 84.

Ziemeļis, V. (1940). No pareizrakstības
nedienām līdz vienotai pareizrakstībai
mūsu skolās. *Padomju Latvijas*
Skola, 2, 151–155.

Zinātniskā konference valodniecības
jautājumos. (26.02.1952.).
Komunists (Liepāja), 48.

Zubkova, E. (2008). *Pribaltika i Kremļ*.
1940–1953. Moskva: Rossijskaja
političeskaja ēnciklopedija (ROSSPĒN).

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K W & ! I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q L

DAŽAS ATZIŅAS PAR TERMINOLOĢIJAS ATTĪSTĪBAS TEORĒTISKAJIEM UN PRAKTISKAJIEM ASPEKTIEM 21. GADSIMTĀ: VALODNIECĪBAS UN LITERATŪRZINĀTNES NOZARES PIEMĒRI

Some Insights into the Theoretical
and Practical Aspects of Terminology
Development in the 21st Century:
Examples from Linguistics and
Literary Theory Terminology

■ ANITA HELVIGA

ABSTRACT

Keywords:

Latvian terminology, terminography, term resources, dictionary typology, linguistics and literary theory

The aim of the article is to provide some insights that can contribute to the theory of Latvian language terminology in the latest stage of development, pointing out the practical aspects in the fields of linguistics and literary theory. The article is structured according to the set tasks: 1) the main highlights of the development of the Latvian terminology theory are revealed; 2) an insight into the latest term resources is provided; 3) several practical examples for the improvement and updating of terminology are described. Methodological studies of theoretical literature have been carried out, the latest research in the field has been critically evaluated, and graded samples have been developed in accordance with the development of the modern language and understanding of concepts.

This study allows drawing some conclusions. First, a new stage in the development of Latvian terminology started ten to fifteen years ago, the main feature of which is the reduction of the influence of the normative aspect of the traditional terminology theory, while at the same time, there has been an increase of the informal, free processes of language development, including borrowing. Secondly, research marks important developments that allow to create a modern theoretical base of the national terminology, develop deeper research in the terminology of specific branches, improve the direction of critical thought and open a wider field of analytical perspectives. Thirdly, the development of terminology does not take place independently within the framework of a single branch, but there is a tendency for terms to merge and overlap in different fields of interface and different spheres of use, thus making it necessary to harmonize the explanation and use of terms, choosing the dominant semantic one and also emphasizing the

different components of meaning. Fourthly, a dictionary of terms in modern lexicography is not just a collection of terms, it has a synthetic character, as it combines both explanatory and translation functions, covers both the officially approved terminology and other layers of the special lexicon, and provides both philological and encyclopedic information.

Ievads

Raksta izveides pamatā ir 2021. gada oktobrī XIII Starptautiskajā baltistu kongresā nolasītais referāts „Latviešu valodniecības un literatūrzinātnes terminoloģijas saskares punkti”¹.

Raksta mērķis ir dalīties ar dažām atziņām, kas var papildināt latviešu valodas terminoloģijas teoriju jaunākajā attīstības posmā, iezīmējot to izpausmes praktiskos aspektus valodniecības un literatūrzinātnes nozarē. Lai realizētu šo mērķi, raksts strukturēts atbilstoši izvirzītajiem uzdevumiem: 1) atklāti galvenie latviešu terminoloģijas teorijas attīstības akcenti; 2) sniegts ieskats jaunākajos nozares terminu resursos; 3) aprakstīti vairāki praktiski piemēri terminogrāfijas pilnveidei un aktualizēšanai. Metodoloģiskajā realizācijā līdzās teorētiskās literatūras studijām kritiski izvērtēti nozares jaunākie pētījumi, kā arī izmantota plaša ekscerpēto materiālu kopa, kas raksta autorei ļauj veidot konkrēto terminu skaidrojumu atbilstoši mūsdienu valodas attīstībai un jēdzienu izpratnei.

1. Latviešu terminoloģijas teorijas galvenie attīstības akcenti

Rūpīgi sekojot latviešu valodas terminoloģijas pētījumiem 21. gadsimtā, jāatzīst, ka pamanāmas divējādas tendences:

- 1) teorētiskajam balstam joprojām tiek izmantotas atsauces uz latviešu terminoloģijas fundamentālajiem pētījumiem, galvenokārt Valentīnas Skujiņas (1937–2015) veikumu, piemēram, „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” (2002), „Latviešu valodas terminoloģijas attīstība nacionālo un internacionālo tendenču mijiedarbībā” (2001), „Kā veidot termina definīciju?” (2005), „Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas

¹ Materiāla vākšana un atziņu veidošana notikusi valsts pētījumu programmas (VPP) projekta „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) apakšprojektā „Terminoloģija” (kopā ar zinātnisko asistenti Elzu Ozolu), bet publikācijas sagatavošana notikusi VPP „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

avots” (Skujiņa & Ķirīte, 2005) u. c. Turklāt teorētisko atziņu stiprināšanai un praktisko novērojumu skaidrošanai pārliecinoši izmantojamas arī Māra Baltiņa un Jura Balduncika publikācijas, par kurām rakstīts turpinājumā;

- 2) pēdējās divās desmitgadēs arvien biežāk terminoloģiskie pētījumi balstās starptautiski pazīstamu autoru, piemēram, Henri Bijona (*Henri Béjoint*), Marijas Terēzas Kabrē (*Maria Teresa Cabré*), Heriberta Pihta (*Heribert Picht*), Alēna Reja (*Alan Rey*), Huana Karlosa Sagera (*Juan Carlos Sager*), Ritas Temermanes (*Rita Temmerman*), Eižena Vistera (*Eugen Wüster*), atziņās, kas ļauj paplašināt arī nacionālās terminoloģijas attīstības teorētisko jautājumu loku.

Latviešu terminoloģijā par jaunāko attīstības posmu uzskata laiku kopš 1990. gada (Baltiņš, 2006, 72), kad sabiedriski politisko pārmaiņu rezultātā notika pavērsiens arī valodas attīstībā. Ir laiks uzdot jautājumu, vai šis pārmaiņu posms terminoloģijā jau nav noslēdzies un pārgājis jaunā attīstības pakāpē. Iespējams, var runāt jau par nākamo, resp., sesto terminoloģijas attīstības posmu, kura aizsākums saistās ar desmit piecpadsmit gadu seniem pavērsieniem pētniecībā.

Pirms 15 gadiem Valsts valodas komisijā (VVK) veikts vērienīgs pētījums par latviešu valodu atjaunotās neatkarības pirmajos piecpadsmit gados – „Latviešu valoda 15 neatkarības gados” (Baltiņš et al., 2007). Tajā liela vērība veltīta valodas vēstures un politikas aspektiem, kā arī valodas apguves un lingvistiskās attieksmes jautājumiem. Terminoloģijas jautājumi iekļauti nodaļā „Latviešu valodas attīstība un standartizācija”, kuras ievadā Ina Druviete raksta: „Nav šaubu, ka valodas izkoptā un kodificētā forma – standartvaloda – ir apzināti uzturama un attīstāma. Mēs, protams, valodu vēlamies attīstīt, lai tā spētu atspoguļot mūsdienu realitāti, nevis iekonservēt. Mēs apzināmies, ka latviešu valodai jāpiemērojas nepārtrauktai valodu konkurencei Eiropas Savienības lingvistiskajā telpā, un to varam izdarīt tikai tad, ja savlaicīgi ne tikai radām iespējas latviešu valodā izteikt ikvienu jaunu terminu un jēdzienu, bet arī informējam visplašāko sabiedrību par šā termina esamību” (Druviete, 2007, 371). Galvenie akcenti terminoloģijas jomā pirms piecpadsmit gadiem veltīti terminoloģijas izstrādes procesa

apprakstam, latviešu terminoloģijas attīstības posmu raksturošanai, terminoloģijas darbā iesaistīto institūciju funkciju uzskaitījumam, terminoloģijas procesa jauno tendenču iezīmēšanai Eiropas Savienības un tulkošanas problēmu ietekmē (Baltiņš, 2007). M. Baltiņš šajā nodaļā iekļāvis atzinumu, kādos virzienos būtu analizējams terminoloģijas process – terminoloģijas teorētiskie, vēsturiskie un metodiskie pētījumi, terminoloģijas praktiskā izstrāde konkrētās apakšnozarēs, terminu datubāzes izveide un uzturēšana, terminoloģijas popularizēšana un vārdnīcu veidošana (Turpat, 432–433). Vairāki no šiem iezīmētajiem virzieniem ir kļuvuši par balstpunktiem vērienīgiem pētījumiem, kas būtiski ietekmējuši un izmainījuši latviešu terminoloģijas teorijas un prakses attīstību. Tas ļauj iezīmēt vēl viena jauna attīstības posma sākumu.

Par ļoti būtisku izdevumu aplūkojamā laika posmā uzskatāms Latviešu valodas aģentūrā izstrādātais pētījums J. Baldunčika vadībā „Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010” (2012). Lai gan terminu vārdnīcām šis pētījums tiešā veidā nepievēršas, tomēr skatītie latviešu leksikogrāfijas jautājumi atsedz būtiskākās tendences un sniedz ieteikumus vārdnīcu izstrādes teorētiskajos un praktiskajos aspektos. Pētījuma autori uzsvēruši vairākus problēmu lokus:

- 1) vārdnīcu pētniecībai, analīzei, kritikai pievērsta nepietiekama uzmanība;
- 2) latviešu leksikogrāfijas studijās nav izveidots stingrs teorētiskais pamats;
- 3) trūkst 20. gadsimta latviešu leksikogrāfijas vēstures izpēti;
- 4) par maz ir pētītas vārdnīcu lietotāju vajadzības.

Pētījumam pievienotais bibliogrāfiskais rādītājs (Šmite, 2012) apliecina, ka ir nobriedusi nepieciešamība pārskatīt vārdnīcu tipoloģijas jautājumus, tāpēc ka vārdnīcu veidošanas prakse vairs neatbilst 21. gadsimta uzziņu literatūras veidošanas kritērijiem. Grūtības rada vārdnīcu grupēšana, jo iedalījums tulkojošās un skaidrojošās, kā arī vispārīgās un speciālās nedod precīzu leksikogrāfiskās situācijas raksturojumu. Bibliogrāfiskā rādītāja

sastādītāja Astra Šmite par galveno grupēšanas kritēriju izvēlējusies vārdnīcā aptverto valodu skaitu: vienvalodas, divvalodu un daudzvalodu vārdnīcas (Šmite, 2012, 193), un jāteic, ka arī šī pieeja nenodrošina to skaidrību un pārskatāmību, kas no bibliogrāfiska rādītāja tiek sagaidīta.

2013. gadā Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtā sagatavots un izdots rakstu krājums „Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē”, kas veltīts terminologa Ernesta Drezena (1892–1937) piemiņai. Šeit galvenokārt analizēti ar terminoloģijas praksi saistītie jautājumi, aptverot ļoti dažādas tematiskās jomas – jurisprudences, medicīna, spēkrati, botānika, sports, reliģija, informācijas tehnoloģijas, stilistika, literatūrzinātne u. c. Te lasāmi arī daži aspekti no eventuālās literatūrzinātnes terminu vārdnīcas koncepcijas, sniedzot ieskatu mūsdienīgas vārdnīcas iecerē (Helviga, 2013a). Tomēr jāatzīst, ka topošās vārdnīcas koncepcijā jau ir notikušas vairākas izmaiņas, kas būtu atsevišķas publikācijas vērts apraksts.

21. gadsimta otrās desmitgades vidū Latvijas Valsts prezidenta kancelejas pārziņā esošā VVK, izdodot kārtējos rakstu krājumus, septīto (2015. gadā) un astoto sējumu (2016. gadā) veltījusi leksikogrāfijas jautājumiem. Septītā sējuma priekšvārdā Andrejs Veisbergs, VVK priekšsēdētājs, uzsver vārdnīcu lielo nozīmi „jebkuras kultūrtautas apgaismības un pašapziņas veidošanā, kultūras nostiprināšanā, valodas kodificēšanā, sakārtošanā un attīstībā, izglītības, saziņas un ārējo sakaru stiprināšanā” (Veisbergs, 2015, 7), savukārt M. Baltiņa raksts „Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos” rosina domāt par terminu grozišanas pamatotību, piemērotību, iederīgumu, tas nereti notiek pēc principa „patīk vai nepatīk” (Baltiņš, 2015, 53). Runājot par terminoloģisko resursu pārskatīšanu un aktualizēšanu, M. Baltiņš pievērš uzmanību dažiem terminiem no 2007. gadā izdotās „Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” (VPSV), proti, *jaunvārds*, *jauntermiņš*, *potenciālisms*, *okazionālisms*, kam atsevišķas definīcijas daļas būtu precizējamas vai nomaināmas (Baltiņš, 2015, 54–55). Ar terminu *jaunvārds* un *neoloģisms* saistīto problemātiku VPP projektā „Latviešu valoda” (2018–2021) strādājusi Liepājas Universitātes studente E. Ozola, kuras pētījums aplūkojams bakalaura darbā „Jaunvārdu problemātika latviešu valodā: teorētiskie, leksikogrāfiskie un lingvistiskās attieksmes aspekti” (2021), kā arī rakstā „Jaunvārdu

pētniecības problemātika mūsdienu leksikoloģijā un leksikogrāfijā: Latvijas un Lietuvas pieredze” (Ozola & Helviga, 2020), tādējādi radot rezonansi uz norādītajām problēmām.

Savukārt „Valsts valodas komisijas rakstu” astotajā sējumā iekļauts Anitas Helvigas un Elinas Peinas kopraksts „Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojuma daži teorētiskie un praktiskie aspekti” (2016), kura mērķis ir „raksturot mūsdienu latviešu terminu vārdnīcu teorētiskos aspektus un praktiskos risinājumus, dodot ieskatu vārdnīcu tipoloģijas kritērijos un ieskicējot problēmjautājumus, atklājot un raksturojot dažus kvalitatīvos un kvantitatīvos rādītājus” (Helviga & Peina, 2016, 128). Turklāt E. Peinas uzmanības lokā ir mūsdienu latviešu terminogrāfijas attīstības raksturojums (sk. Peina, 2020; Peina & Helviga, 2021).

2016. gadā par godu Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (TK) 70 gadu jubilejai izdots rakstu krājums „Terminrade Latvijā senāk un tagad”. Krājuma atbildīgais redaktors M. Baltiņš, TK priekšsēdētājs, ievadvārdos raksta par sabiedrības pieprasījumu pēc atbilstošas terminoloģijas valodā un terminologa sūtību: „Valodas lietotāju acīs izkopta terminu sistēma ir pašsaprotama, tādēļ viņu uzmanība un kritika allaž tiks vērsta uz terminu reālu vai šķietamu neesamību un publicēto ieteikumu pretrunīgumu. Un tāda ir terminologu sūtība – saīsināt laiku starp brīdi, kad tiek apzināta vajadzība pēc apzīmējuma jaunam jēdzienam, un mirkli, kad tiek ieteikts un padarīts pieejams veiksmīgi izvēlēts termins dzimtajā valodā” (Baltiņš, 2016, 7). Šajā izdevumā bez pārskata par latviešu terminoloģijas attīstību atrodami raksti par ļoti dažādiem terminrades aspektiem (valodu kontaktiem, tulkošanu, kalkošanu, vārddarināšanu, semantiku, fonosemantiku u. c.), kas raksturo mūsdienu terminrades procesus, kā arī iezīmēta nākotnes nepieciešamība – izveidot vienotu terminu datubāzi. Tā nu jau ir realitāte.

Noslēdzot nelielo apskatu par jaunākajām publikācijām terminoloģijā, jāpakavējas pie 2020. gada Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu krājuma Nr. 6 (XXVI) „Latviešu terminoloģija simts gados”. 12 autoru rakstos ietverta gan nacionālās terminoloģijas, gan latgaliešu, lietuviešu, igauņu, libiešu valodu kontaktu un terminoloģijas dažādi aspekti, skatīti arī vairāki vēsturiskās attīstības jautājumi, bet par būtiskākajiem

terminoloģijas teorijas un prakses attīstībā uzskatāmi divi raksti. Kā pirmais minams M. Balčiņa raksts „Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš 19. gadsimta vidus” (2020a), kurā sniegts pārskats par nozīmīgākajām publikācijām latviešu terminoloģijas attīstībā saistībā ar citiem valodas attīstības jautājumiem (vārddarināšanas principi, aizguvumu pārņemšana, stilistika, sinonīmija u. tml.). M. Balčiņš arī atgādina trīs atšķirīgas situācijas, kas nosaka nepieciešamību pieņemt lēmumu par jauna termina ieviešanu:

- 1) rodas principiāli jaunas lietas vai parādības, kam jādod nosaukums;
- 2) mainās konceptuālā izpratne par kādu jautājumu, tādēļ maināms arī nosaukums;
- 3) iepriekš lietotais termins neapmierina lietotājus ekspresivitātes, ideoloģijas, etimoloģijas dēļ (Balčiņš, 2020a, 36).

Šie trīs aspekti ir paturami prātā, veicinot vai kavējot pārmaiņas terminoloģijā, ko bieži vien nosaka liela spontanitāte un impulsivitāte. Kā otrs no šī izdevuma uzmanību saista J. Baldunčika raksts „Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika” (2020), kur, iespējams, pirmoreiz latviešu valodā koncentrēti atgādinātas tradicionālās terminoloģijas pamatnostādnes un raksturoti mūsdienu terminoloģijas teorijas jaunie virzieni, „kas diezgan būtiski atšķiras no tradicionālās terminoloģijas mācības” (Baldunčiks, 2020, 25). Autors iezīmē galvenās teorijas, kas kritizē/apstrīd tradicionālās terminoloģijas teorētiskos pamatus:

- 1) socioterminoloģija (sociolingvistiskā ievirze pieļauj dažādu terminu lietojumu dažādās sabiedrības grupās viena un tā paša jēdziena nosaukšanai);
- 2) terminoloģijas komunikatīvā teorija (termini vienlaikus skatāmi lingvistiskā, izziņas un komunikatīvā aspektā);
- 3) sociokognitīvā teorija (terminu definēšana un standartizēšana traucē un apgrūtina terminoloģijas attīstību, jāļauj attīstīties sinonīmijai, polisēmijai, metaforiskumam);

- 4) daudzdimensionālā jeb situatīvās zinību struktūras teorija (nozāres jēdzienu kopuma ieguvei izmanto tekstus un speciālo zinību resursus, tiek analizēta terminu struktūra, lai atklātu jēdzienu atspoguļošanai izmantotās jēdzieniskās attieksmes) (Baldunčiks, 2020, 25).

Raksta noslēgumā J. Baldunčiks dod savu vērtējumu šim jaunajām teorijām un tradicionālās terminoloģijas teorijas kritikai, arī secinot, ka „terminoloģijas praksē saskatāma divu pretpēku darbība: paralēli apzinātiem centieniem regulēt terminus vērojama dabiskās valodas ietekme (brīva, pat impulsīva apzīmējumu radīšana, nevajadzīga aizgūšana no citām valodām)”, „termini var atšķirties (var nebūt viens un tas pats) dažādu kategoriju lietotājiem” un „atsevišķos gadījumos jēdzieni var tikt dažādi interpretēti; tie var mainīties laika gaitā” (Turpat, 31).

Šeit minētas svarīgākās publikācijas, kas terminoloģijā iezīmē mūsdienu aprises pēdējos piecpadsmit gados. Tās ir būtiskas iestrādes, kas ļauj veidot nacionālās terminoloģijas mūsdienīgu teorētisko bāzi, attīstīt dziļākus pētījumus konkrētu nozaru terminoloģijā, pilnveidot kritiskās domas virzību un pavērt plašāku analītisko skatījumu lauku. Diemžēl promocijas pētījumi terminoloģijā arvien ir ļoti reta parādība Latvijā – Marina Platonova (2011), Jeļena Tretjakova (2015), A. Helviga (2015), Silga Sviķe (2016), Ieva Fibiga (2021). Arī terminogrāfisko izdevumu analīze un kritika notiek ļoti reti, te kā piemērs minams Annas Vulānes un Regīnas Kvašītes (*Regīna Kvašytė*) kopraksts „Latviešu un lietuviešu lingvodidaktikas terminu vārdnīcas: sastatāmais aspekts” (2018), kas terminu vārdnīcu izvērtējumā nāk klajā ar sastatāmo aspektu.

M. Baltiņš norāda, ka tiek veikts darbs terminoloģisko resursu datu apkopošanā: „Izveidota koncepcija par terminoloģisko resursu apraksta principiem, lai vienotā veidā varētu kopīgā sarakstā apkopot gan atsevišķos iespieddarbos iznākušos terminu sarakstus, gan tos, kas publicēti periodikā, turpinājumuizdevumos vai pielikumumu veidā iekļauti grāmatās. Šāds saraksts būtiski atvieglotu turpmākos pētījumus latviešu terminoloģijas vēsturē, kā arī sekmētu sadarbību starp zinātnes vēstures pētniekiem un terminologiem” (Baltiņš, 2020b, 11).

2. Ieskats nozares terminu resursos

Līdzās ieskatam terminoloģijas teorētiskajā attīstībā ir noderīgi pārskatīt arī nozares terminu resursus. 2018. gada 23. janvāra Ministru kabineta „Noteikumos par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm” valodniecība un literatūrzinātne ir norādīta kā viena vienība pie humanitāro un mākslas zinātņu nozares (MK noteikumi Nr. 49). Pirms tam tās ilgus gadus skatītas kā atsevišķas vienības gan pētniecībā, gan mācību procesā. Terminoloģijas aspektā šādam apvienojumam ir savas priekšrocības, jo vairāku jēdzienisko sistēmu, piemēram, stilistikas, tekstveides, retorikas, termini pārklājas valodniecībā un literatūrzinātnē, arī folkloristikā, tāpēc ir svarīgi skatīt vienkopus lingvistikas un poētikas terminoloģiju. Terminiem, kurus lieto dažādās nozarēs, apakšnozarēs un saskarozarēs, nereti veidojas atšķirīga izpratne, jo dažādās komunikatīvajās situācijās atkarībā no konteksta, fona informācijas, vēstījuma nodoma u. c. pragmatiskiem aspektiem mazinās vai pat zūd saistība ar stingru jēdzienisko sistēmu. Mēģinājums skatīt vienu jēdzienisko sistēmu, proti, tropus kā tēlaino izteiksmes līdzekli, aptverot valodniecību, literatūrzinātni un folkloristiku, ir lasāms rakstā „Tropu skaidrojums latviešu stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē” (Helviga, 2019). Līdz šim latviešu valodā nav bijis neviena terminogrāfiska rakstura izdevuma, kas skatītu vienkopus jēdzienus par valodu kā valodniecības pētišanas objektu un valodu kā poētikas instrumentu. Un zinātņu nozaru dalījums to nekādi nav veicinājis. Arī stilistika, kas reizēm skatīta kā atsevišķa zinātņu nozare un aptver ne tikai valodas sistēmas un tās vēstures, bet arī daiļliteratūras stilistikas, literatūras vēstures un kritikas, tekstoloģijas un literārās rediģēšanas terminus (Rozenbergs, 1976, 23–24), nav latviešu valodā terminogrāfiski apstrādāta. Šī situācija rosina izmantot teorijas un terminoloģijas resursus angļu valodā, kur par stilistikas jēdzieniem ir izdotas gan vārdnīcas (piem., Nørgaard et al., 2010; Wales, 2011), gan rokasgrāmatas (piem., The Chicago Manual of Style, 2010; Burke, 2014; Stockwell & Whiteley, 2014), bet tas rada risku valodnieciskai intervencei, paver iespējas nevajadzīgai pārņemšanai un kalkošanai, veicina draudus nepietiekami stabīlai nacionālās terminoloģijas attīstībai. Līdzīga situācija ir tekstveides jēdzieniskajā sistēmā, kur latviešu valodā aprakstīti vien daži aspekti, bet trūkst visaptverošas izpētes un līdz ar to nav attīstījusies terminoloģija tekstveides stilistiskajos, komunikatīvajos, pragmatiskajos, žanriskajos u. c. aspektos.

Salīdzinot valodniecības un literatūrzinātnes terminu resursus, jāatzīst, ka valodniecības terminoloģijas praktiskajā realizējumā situācija ir daudz labāka un tur iezīmējas arī zināms pēctecīgums. Ilgi gaidīta bija 2007. gadā izdotā VPSV ar apmēram 2000 terminiem, jo no iepriekšējā valodniecības terminu apkopojuma (VTV, 1963) bija pagājis gadu četrdesmit. Bet nu jau arī par minēto 2007. gada vārdnīcu arvien biežāk dzirdami izteikumi, ka to nepieciešams papildināt un korigēt. Tā ir mūsdienu zinātnes valodas attīstības vajadzība – pārskatīt nozares terminoloģiju ik pēc 10–15 gadiem, atjaunojot terminogrāfiskos resursus. Tikai gadus desmit sena ir „Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca” (LTSV, 2011), kas 470 terminu skaidrojumā parāda izpratni par valodas didaktikas pētīšanas priekšmeta svarīgākajiem jēdzieniem. Tās veidošanā izmantotas gan valodniecības, gan pedagoģijas un metodikas vārdnīcas, rokasgrāmatas, monogrāfijas, tādējādi nodrošinot nozares jaunāko atziņu iestrādi jēdzieniskās sistēmas izpratnes veidošanā, bet reizē arī nespējot „izvairīties no saturiskās pārklāšanās ar valodniecības un/vai pedagoģijas terminu skaidrojošo vārdnīcu saturu” (Vulāne & Kvašīte, 2018, 114).

Nepārvērtējami lielu ieguldījumu ne tikai teorijas, bet arī terminoloģijas mūsdienīgā sakārtošanā paveikusi t. s. jaunā „Latviešu valodas gramatika” (LVG, 2013), kuras alfabētiskajā jēdzienu rādītājā apkopotas norādes par 1735 terminiem (Turpat, 984–1015). Par jauno gramatiku šo izdevumu dēvē pēctecības dēļ – iepriekšējais akadēmiskās gramatikas izdevums divos sējumos izdots pirms gadiem sešdesmit (MLLVG, 1959–1962). Daudz terminu, kas lietoti LVG, nav atrodami VPSV. Bet kritiska situācija ir izveidojusies latviešu leksikoloģijā. Leksikoloģijas, arī leksikogrāfijas jautājumi, kā zināms, gramatikā netiek aplūkoti. Kopš Alises Lauas „Latviešu leksikoloģijas” izdevuma (Laua, 1969; 1981) ir pagājis vairāk nekā piecdesmit gadu, bet jaunākas monogrāfijas par leksikoloģijas jautājumiem nav. Teorija un terminoloģija turpina attīstīties, it īpaši strauji tas notiek aizguvumu, kalku, arī tulkojumzinātnes un kontaktlingvistikas sakarā, tādēļ absolūti nepieciešama gan jauna latviešu leksikoloģijas grāmata, gan atjaunoti un papildināti šķirkļi terminu vārdnīcā. Leksikogrāfijas terminu jomā ir viena vārdnīca, kurā Andrejs Bankavs sastātijis franču, latviešu un angļu valodā lietoto terminoloģiju (Bankavs, 2002; 2006), bet šī vārdnīca vairāk piemērota tulkošanas procesam, jo terminu jēdzieniskās nozīmes skaidrojums nav dots.

Vēl viens mūsdienīgs valodniecības terminoloģijas resurss ir pieejams elektroniskajā „Latviešu valodas rokasgrāmatā” (LVR, 2018), ko var izmantot kā mācību palīg līdzekli latviešu valodniecībā. To hronoloģiski no VPSV šķir vien gadi desmit, bet tā parāda gan terminoloģijas straujo attīstību, gan terminogrāfijas tendences. LVR ir apkopoti un izklāstīti galvenie jautājumi 26 valodniecības nozarēs un apakšnozarēs, tie ietverti apmēram 1500 satura vienībās. Elektroniskajai rokasgrāmatai pievienots arī terminu glosārijs, kurā skaidrota lietoto terminu būtība. No apmēram 870 terminiem 260 jeb gandrīz 30 % ir tādi, kas nav atrodamī VPSV.

Funkcionālās stilistikas un tekstveides jomā pavisam jauns terminu resurss ir izstrādāts zinātniskā stila aprakstam. Tā ir datubāze „Zinātnes valoda” (2020), kas skaidro tādus zinātnisko tekstu veidus kā *anotācija*, *konspekts*, *kopsavilkums*, *monogrāfija*, *priekšvārds*, *recenzija*, *referāts*, *tēzes*, *zinātnisks raksts*, *ziņojums* u. c. Pavisam ir 40 šķirķļu, kas šo terminu resursu kvantitatīvi raksturo kā nelielu, bet aplūkoto terminu aptvērums ir būtiski jauns devums tekstveidē, jo tikai pieci termini (*anotācija*, *kopsavilkums*, *recenzija*, *referāts*, *tēzes*) iepriekš ir skaidroti LVR, turklāt VPSV nav iekļauts neviens no tiem. Savukārt „Zinātnes valodas” glosārijā atrodami vēl 55 termini un to skaidrojums, kas ir būtiski tekstveides jēdzieniskajā izpratnē, piemēram, *atslēgvārds*, *bibliogrāfija*, *citāts*, *hipotēze*, *ievads*, *nobeigums*, *parafrāze*, *pielikums*, *secinājums*, *titullapa*. Šis izdevums iezīmē vēl vienu terminoloģijas attīstības tendenci – saplūsmi un pārklāšanos dažādās lietojuma sfērās, kā šajā gadījumā zinātnes valoda apvienojusi gan valodniecības, gan pētniecības terminoloģiju. Paplašinot terminu resursu meklējumus pētniecības, lingvodidaktikas, izglītības jomā, iespējams atklāt arī daudzus valodas lietojuma un tekstveides jēdzienu skaidrojumus, piemēram, „Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca” (Mārtinsone & Pipere, b. g.) sniedz tādus šķirķļus kā *adaptēts teksts*, *atvērtie jautājumi*, *diskurss*, *dzīvesstāsts*, *intervija*, *naratīvs*. Tā nav gluži jauna pieeja – pārzināt, saskaņot un salāgot lietošanā dažādu saskarozaru terminoloģiju, lai ar vienu un to pašu terminu būtu nosaukts viens un tas pats jēdziens. Ja dažādās jomās terminam ir kāda viena vai vairāku semantisko komponentu atšķirība, tad tam jābūt skaidri noteiktam, pamanāmam. Pēc šāda principa savulaik veidota saskaņošana jau pieminētajās VPSV un LTSV, kā arī „Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa, 2000). Piemēram, termins *vienvalodība* visās trīs šeit minētajās vārdnīcās skaidrots saskaņoti. Cits piemērs rāda, ka notikusi

akcentu pārnese, piemēram, termina *valodas prasme* skaidrojumā VPSV ir uzsvērts valodas normas un tekstveides aspekts: „Spēja izmantot visu valodas līmeņu vienības un funkcionālos paveidus valodas normām un konkrētai saziņas situācijai atbilstoša teksta veidošanai mutvārdos un rakstos” (VPSV, 422). Savukārt LTSV ir akcentētas valodas apguves (pakāpes, elementi, praktiskais lietojums) sēmas: „Māka veikt runas darbību atbilstoši saziņas situācijai un saviem nolūkiem; tāda valodas zināšanu un darbības paņēmieni apguves pakāpe, kas ļauj apgūto valodu izmantot mērķtiecīgā darbībā runājot, klausoties, lasot un rakstot” (LTSV, 98). Tādējādi terminu skaidrojumi nav pretrunā, bet gan papildina viens otru, uzsverot katrā jomā būtiskāko.

Jēdzieniskā izpratne pilnveidojas, ja saskarozarēs lietotā terminoloģija nevis tiek stingri nošķirta, bet gan meklēti un atrasti saskares punkti. Tradicionāli līdz šim valodniecībā gandrīz nemaz netiek aplūkoti tekstu veidi, kas primāri nāk no reliģijas jomas (piem., *bauslis, hagiogrāfija, katķisms, korālis, psalmi*), juridisko un tiesībzinātņu jomas (piem., *akts, deklarācija, likums, līgums, konvencija, memorands, noteikumi*), komunikāciju zinātnes jomas (piem., *afiša, debates, diskusija, komentārs, reklāma, replika, rubrika, premisa*), lietišķo tekstu veidu nosaukumiem (piem., *ielūgums, iesniegums, noraksts, paskaidrojums, vēstule*), daiļliteratūras teksta veidu nosaukumiem (piem., *apcerējums, burleska, farss, kupleja, mirakls, mistērija, pamflets, paskvila, skečs*). Šo uzskaitījumu varētu vēl turpināt, ja par atlasē kritēriju izvēlas tekstveidi – jebkura teksta veidošanu atbilstoši autora iecerei un nolūkam, ievērojot stila un žanra prasības.

Topošajā Nacionālajā enciklopēdijā, kas ik dienas tiek papildināta digitālajā vietnē, valodniecības jomā šķirkļu vēl ir pamaz, piemēram, *valodniecība, vispārīgā valodniecība, tipoloģiskā valodniecība, kognitīvā lingvistika, sociolingvistika, korpuslingvistika, datorlingvistika, divvalodība* un atsevišķi šķirkļi morfēmikā, morfoloģijā, leksikoloģijā, stilistikā. Šai vārdnīcai ir enciklopēdisks raksturs, tomēr to var uzskatīt arī par terminu resursu, kā jebkuru citu leksikogrāfisku izdevumu, kurā tiek skaidroti termini un ar tiem nosauktie jēdzieni. Turklāt uzteicama ir prakse saskarozaru terminus skaidrot vienuviet (vienā šķirklī) gan valodniecībā, gan literatūrzinātnē, piemēram, *sinkope, apokope*, taču tas tiek realizēts vēl ļoti reti.

Pievēroties literatūrzinātnes terminoloģijai, jāuzsver, ka vēsturisks pārskats par terminu resursiem ir veidots A. Helvigas promocijas darbā „Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums” (2015). Un diemžēl par tādu pēctecīgumu kā valodniecībā runāt nav iespējams. Pētnieku atmiņā (it īpaši vecākās paaudzes) joprojām ir 20. gadsimta vidū izdotās vārdnīciņas, kuras no krievu valodas tulkojis Jāzeps Osmanis (ĪLTV, 1957; MLTV, 1965). Lieki piebilst, ka tās ir novecojušas gan ētiskās, gan estētiskās, gan zinātniskās, gan ideoloģiskās kategorijās un mūsdienu praksē izmantojamas vienīgi salīdzināmā aspektā. Abu minēto vārdnīcas izdevumu analīze ir lasāma rakstā „Ieskats latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā” (Helviga, 2013b). Bet terminoloģijas attīstības jaunākajā posmā, kad termini tiek aktīvi ieviesti, tulkoti un lietoti disertācijās, tulkojumos, monogrāfijās, mācību literatūrā, kritikā, recenzijās u. c., vērojama tendence: katrs autors izvēlas, lieto un reizēm arī pamato savam pētījumam specifisku terminoloģiju. Atsevišķās jomās terminogrāfisko funkciju veic Janīnas Kursītes pētījumu apkopojumi, piemēram, „Poētikas terminu vārdnīca” (1996) un „Dzejas vārdnīca” (2002). Mūsdienu literatūrzinātniskajos pētījumos atsauce uz šīm J. Kursītes vārdnīcām ir absolūti pašsaprotama, taču autore ir izvairījusies no principiem, kas tradicionālajām terminu vārdnīcām nodrošina zinātnisku precizitāti, turklāt aptverts ir tikai viens daiļliteratūras veids – dzeja jeb lirika. Ausma Cimdiņa izteikusi vērtējošu atzinumu, ka „stāvoklis literatūrzinātnes terminoloģijas vārdnīcu jomā Latvijā ir katastrofāls” (Cimdiņa, 2002, 173), un divdesmit gadu vēlāk jāatzīst, ka joprojām būtisku izmaiņu šajā jomā nav. Bet „Dzejas vārdnīca” ir pirmā šāda tipa vārdnīca latviešu valodā, kur iespējami vienkāršā, saprotamā un vienlaikus atraktīvā veidā skaidroti gan akadēmiski dzejas teorijas jēdzieni, gan pavisam neakadēmiski jēdzieni, kuros autore akcentējusi neakadēmiskumu, nekanoniskumu, pat privātumu vārdnīcas satura veidošanā (tuvāk šīs vārdnīcas analīzi sk. Helviga, 2015, 80–88).

Literatūrzinātnes pamatterminu kopumu (apmēram 1120 terminu) var konstatēt mācību literatūrā, arī dažos elektroniski izmantojamajos mācību līdzekļos (piem., Valtere et al., 2010; Skalberga, b. g.), kur valda situatīvās noteiktības princips, vecumposma un zināšanu līmeņa nosacīts izklāsts ar nevienādu, reizēm nesaskaņotu terminu skaidrojumu, kur vairāk akcentēta jēdzieniskā izpratne, nevis terminoloģiskā precizitāte. Sistēmiskuma radīšanā, kādu to valodniecībā sniedz LVG, literatūrzinātnē pietrūkst jaunas

literatūrteorijas grāmatas, pēdējie ir Vitolda Valeiņa (1922–2001) pirms vairāk nekā divdesmit gadiem veidotie izdevumi, ja neskaita izdevumu „Mūsdienu literatūras teorijas” (MLT, 2013), kur lietoti un skaidroti arī pavisam jauni termini, bet lietojuma praktiskumam un pārskatāmībai pietrūkst glosārija vai vismaz terminu alfabētiskā rādītāja.

Nacionālajā enciklopēdijā nozares vadošie speciālisti ir izveidojuši šķirklus par dažiem literatūrteorijas (arī literatūrvēstures) jautājumiem, piemēram, literatūrzinātne, hermeneitika, jaunais vēsturiskums, postkoloniālā teorija, salīdzināmā literatūrzinātne, semiotika, naratoloģija, stilistiskās figūras, tropi. Daudz vairāk ir šķirklu par konkrētu autoru konkrētiem darbiem, tādējādi šis izdevums īsteno savu enciklopēdisko ievirzi un, terminoloģisko precizitāti meklējot, var nesniegt vajadzīgo informāciju.

Par tendencēm humanitāro zinātņu (t. sk. valodniecības un literatūrzinātnes) terminogrāfijā Latvijā un Lietuvā pētījumu veikusi R. Kvašīte, atzīstot: „Specifiska mūsdienu terminogrāfijas iezīme – savas nozares terminu vārdnīcas izdod skolas, augstskolas, zinātniskās pētniecības institūti, ministrijas un uzņēmumi. [...] Tas, ka vārdnīcas izdod dažādas iestādes, liecina par lielām terminogrāfijas attīstības potenciēm – vērojama liela vārdnīcu tipu dažādība un to variēšana atkarībā no nozaru speciālistu vēlmēm un vajadzībām, taču nav viegli visus izdevumus apzināt” (Kvašīte, 2020, 39).

3. Daži praktiski risinājumi terminogrāfijas pilnveidei un aktualizēšanai

Ikvienas jaunas vārdnīcas veidošana ir ļoti laikietilpīgs process. Turklāt tādas speciālās vārdnīcas izstrādē kā terminu skaidrojošā vārdnīca jāņem vērā vēl citi apgrūtinājumi, no kuriem daži jau tika pieminēti šī raksta pirmajā un otrajā sadaļā, proti, tradicionālo terminoloģijas teoriju kritika un izpratnes maiņa, citu valodniecības disciplīnu (vārddarināšanas, sociolingvistikas, kontaktlingvistikas, tulkojumzinātnes u. c.) ietekmes faktoru aktivizēšanās attiecībā uz terminoloģiju, terminu vārdnīcu un citu terminu resursu izvērtēšana, aktualizēšana pieejamības un izmantošanas kontekstā. Šie un vēl citi aspekti rosina meklēt jaunus risinājumus praktiskajā terminogrāfijas darbībā.

Viena no iespējām ir stingri neiezīmēt terminoloģijas piederību kādai vienai zinātņu nozarei, tādējādi radot atvērtību gan šķirkļu radīšanas, gan uztveršanas procesā. Piemēram, liela daļa filoloģijas terminu ir saistīti ne tikai ar valodniecību un literatūrzinātņi, bet arī ar retoriku, komunikāciju, stilistiku, kulturoloģiju, mākslu, reliģiju, vēsturi, filozofiju, estētiku, t. i., humanitāro un sociālo zinātņu nozarēm, kurās pētniecības objekts un instruments ir valoda. Tie ir stilistikas (valodas līdzekļu izmantojums konkrētā saziņas situācijā) un tekstveides (teksta veidošana atbilstoši konkrētai saziņas situācijai) jautājumi, kas aptver visdažādākās dzīves un mākslas sfēras, arī lietišķos tekstus, sarunvalodu, juridiskos dokumentus, reklāmu, publicistiku, reliģiskos tekstus, daiļliteratūru, zinātnisko literatūru utt. Tādējādi šie termini atklāj ļoti plašu jēdzienu kopumu, kas ir būtisks ne vien skolēnam un studentam, bet arī skolotājam, pētniekam, tulkotājam, referentam, kritiķim, bibliogrāfam, politiķim un, galu galā, ikvienam valodas lietotājam. Piemēram izmantots šķirkļa *teksta adaptēšana (adaptācija)* uzmetums, kas netiek saistīts ar kādu konkrētu jomu, bet kurā tiktu apvienoti visdažādākie teksta pārveidošanas procesi:

teksta adaptēšana (arī adaptācija)

Teksta pārveidošana, lai to pielāgotu konkrētam adresātam atbilstoši viņa uztveres spējām. Teksta adaptācijas procesā var tikt veikta: 1) atvieglināšana – sarežģītu zinātnisku tekstu pielāgošana mācību vai studiju procesam, ievērojot adresāta izglītības un sagatavotības līmeni; 2) īsināšana – gara teksta pārveidošana par īsāku tekstu, atstājot tikai būtiskāko vēstījumu; 3) vienkāršošana – svešvalodas tekstu pielāgošana cilvēkiem, kas šo valodu vēl tikai mācās; 4) sadalīšana fragmentos – apjomīga teksta pārveidošana, izkārtojot to mazākās teksta vienībās (rindkopās, lappusēs, nodaļās); 5) interpretēšana, skaidrošana – specifiskā nozares valodā rakstītu tekstu, piem., juridisku tekstu, satura pārstāsts ar vispārlietojamās leksikas vārdiem; 6) papildināšana – teksta uztveres atvieglināšanai pievienoti attēli, grafiski teksta strukturēšanas elementi (tabulas, shēmas) vai svešvārdu un terminu skaidrojumi (glosārijs); 7) lokalizēšana – daiļliteratūras vai praktisku padomu teksta tulkojums ar pielāgošanu mērķvalodas (zemes, tautas, kultūras, tradīciju u. tml.) specifiskām īpatnībām, piem., personvārdu pārveidošana; 8) atveidošana – teksta rakstības atveide, ievērojot mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības normas (ortogrāfijā, interpunkcijā), kā arī veco druku jeb fraktūru pārveidojot uz antīkvu.

Viens no teksta adaptācijas veidiem ir tā pārveidošana vieglajā valodā.

Šķirkļa veidošanā nepieciešama gan definīcijas daļa, gan jēdziena skaidrojuma daļa. Empīriskā materiāla sagatavošana, pamatojoties uz maksimāli plašu termina semantiskās funkcionalitātes izzināšanu dažādos aspektos, prasa vislielākos resursus. Lai pēc iespējas precīzāk definētu kādu terminu, nepietiek tikai ar to, ka tiek saprasta attiecīgā jēdziena vieta jēdzienu sistēmā un attiecsmes ar citiem jēdzieniem (Skujiņa, 2005, 8). Skatot katru aplūkojamo vienību ne tikai analīzes, bet arī sintēzes ceļā, proti – atsevišķos elementus skatot kopsakarībās, izdodas aprakstīt būtiskas detaļas, kas palīdz ieraudzīt terminā izteiktā jēdziena komplicēto veselumu. Piemēram, samērā jauns termins ir *vieglā valoda*, kura definējums parāda, ka tas ir viens no jēdzieniskās sistēmas *adaptēts teksts* apakšterminiem, bet skaidrojumā ietverta informācija par valodas prasmi, apguvi, spēju, uztveri, lietojumu, kas ļauj šo terminu izprast ciešā saistībā ar jēdzienā ietvertajiem gramatiskajiem, jēdzieniskajiem un vizuālajiem aspektiem:

vieglā valoda

Viens no adaptēta teksta veidiem, kas pielāgots cilvēkiem ar pazeminātu spēju lasīt un uztvert tekstu (garīgās attīstības traucējumu dēļ, vārdzirdības un nedzirdības seku dēļ, nepietiekamas svešvalodas apguves gadījumā u. c.). Vieglā valoda ir īpaša literārās valodas forma, kas sagatavoto informāciju ļauj uztvert daudz vieglāk, pateicoties vairākām likumsakarībām, kas saistītas ar teksta gramatisko un jēdzienisko uzbūvi, kā arī ar vizuālo noformējumu.

Tādu terminu skaidrojumā, kuriem ir raksturīgs lietojums plašākā un šaurākā nozīmē, vispārīgā un specifiskā izpratnē, senāki un jaunāki semantiskie komponenti, īpaši aktualizējas gan starpnozaru princips, gan tematiskās sadrumstalotības risks, gan hronoloģiskais aspekts. Turklāt starpnozaru princips ir daudz plašāks nekā tikai speciālistu un valodnieku sadarbības princips, tas nosaka ne vien radniecīgu un izpausmes ziņā tuvu zinātnes un mākslas nozaru terminu aptvērumu, bet paver skatījumu plašāk, iekļaujot arī citus visdažādāko jomu (juridiskos, zinātniskos, publicistikas, lietišķos, reliģiskos u. c.) tekstus. Svarīgi, lai, izlasot šādu terminu un tā skaidrojumu, ikvienam (arī nespeciālistam) rodas priekšstats, kurā(-ās) jomā(-ās) tas tiek lietots un kādas ir šī jēdziena raksturīgākās iezīmes. Veidojot šādus šķirkļus, svarīga ir semantiskās

dominantes izvēlē, jo saskarnozarēs terminu semantika un funkcionālā specifika var būt atšķirīga. Iespējams, ka termina skaidrojumā parādās divas vai vairākas nozīmes, lai pēc iespējas pilnīgāk atklātu tā lietojuma jomas, piemēram, termins *dogma* reliģijas izpratnē un ārpus tās:

dogma

1. Tēze, kas pieņemta, kritiski neizvērtējot un pasludinot to par neapstrīdamu patiesību. Pastāv dažādas *vēstures dogmas, ideoloģijas dogmas, politiskās dogmas, tiesību dogmas*, arī *tekstveides dogmas*. Dogmas tiek uzskatītas par stagnējošu, attīstību traucējošu faktoru gan sabiedrībā, gan zinātnē, bet jo sevišķi mākslā.
2. Reliģiskas mācības tēze, kas obligāti jāatzīst visiem ticīgajiem un ko uzskata par absolūtu patiesību. Reliģiska dogma (arī pamatdogma) bieži vien tiek pielīdzināta daļai no kanona.

Par labu praksi leksikogrāfijā tiek uzskatīta pēctecības ievērošana. Ja nozares terminoloģijā jau eksistē iepriekš izdotas terminu vārdnīcas, tad jaunas vārdnīcas veidošanas procesā tās būtu izmantojamas par pamatu, pārskatāmas, turpināmas un papildināmas, bet šī prakse nav pilnībā īstenojama jau iepriekš raksturotās situācijas dēļ. Bet arī minētās robežas var tikt paplašinātas, ja pēctecību skata visdažādāko terminu resursu aptvērumā: speciālā un mācību literatūra, vārdnīcas un enciklopēdijas, rokasgrāmatas un datubāzes. Svarīgi katru terminu aplūkot

- 1) vismaz divos vai vairākos iepriekš zināmos avotos;
- 2) dažādos laika posmos lietotajā izpratnē;
- 3) dažādu saskarnozaru speciālistu skaidrojumā.

Tādējādi netiek ignorēta atšķirība starp jēdziena teorētisko definējumu un praktisko lietojumu, ja tāda ir radusies laika, vides vai citu faktoru ietekmē. Šāda pieeja ir realizēta šķirkļa *regula* veidošanā:

regula

Tiesisks dokuments, kas nosaka rīcības noteikumus (tiesības un pienākumus). Tas galvenokārt funkcionē kā politikas, tiesību un valsts pārvaldes termins, kas izsaka jēdzienu *regulējums*.

Eiropas Savienībā (ES) ar šo terminu nosauc tiesību aktu, kas automātiski un vienādi piemērojams visās ES valstīs.

Agrāk par regulām sauktas arī normas un regulējumi dažādās zinātņu nozarēs, piem., valodniecībā – *pareizrakstības regulas*, *gramatikas regulas*, taču tagad šo jēdzienu apzīmēšanai izvēlas lietot terminu *noteikumi*.

Dažreiz konsekvents termina lietojums ir aprūtināts tieši tādēļ, ka trūkst termina formulējuma un skaidrojuma tā attīstības dinamikā. Piemēram, lai nošķirtu terminu *bibelisks*, *biblisks* un *biblisms* atšķirīgo izpratni un lietojumu, nepieciešams izsekot to attīstībai ilgākā laika posmā, tostarp TK pieņemtajiem lēmumiem (LZA TK lēmums Nr. 80). Pamatojoties uz iepriekš teikto, veidoti šādi skaidrojumi:

bibelisks

Tāds, kas saistīts ar Bībeles izpratni, skaidrojumu, interpretāciju, bet ne tiešu aizguvumu (*biblisms*).

biblisks

Tāds, kas saistīts ar Bībeli, aizgūts no tās. Bibliski var būt mīti, sižeti, tēli, simboli, ekspresivitāte, stilistika, vārdi, frazeoloģismi, salīdzinājumi, personvārdi, vietvārdi u. tml. Bibliskās valodas vienības (vārdu, vārdu savienojumu, frazeoloģismu, tropu, stilistisku figūru) sauc par *biblismiem*. Dažkārt latviešu valodā lietots arī vārds *bibelisks* ar tuvu, bet ne identisku nozīmi, tāpēc Terminoloģijas komisija ir lēmusi apstiprināt terminu *biblisks*, kas ir aizgūts adjektīvs.

biblisms

Valodas vienība (vārds, personvārds, vietvārds, vārdu savienojums, frazeoloģisms, tropi, stilistiska figūra), kas aizgūta no Bībeles.

Šis sadaļas nobeigumā vēl kāds piemērs, kas sasaucas ar pirmajā sadaļā pieminēto nepieciešamību pārskatīt vārdnīcu tipoloģijas jautājumus, jo līdzšinējā leksikogrāfijas teorija, kas paredz vārdnīcu iedalījumu skaidrojošās un tulkojošās, vispārīgās un speciālās, filoloģiskās un enciklopēdiskās, vairs neatbilst 21. gadsimta uzziņu literatūras veidošanas kritērijiem. No vienas puses, mūsdienu terminu vārdnīcai piemīt gan skaidrojošās, gan tulkojošās vārdnīcas funkcijas, kas padara to ērtāku lietotājam, bet, no

otras puses, mūsdienu terminu vārdnīcā arvien grūtāk nodalīt filoloģisko materiālu no enciklopēdiskā materiāla, jo tie papildina viens otru un veido visaptverošu uzziņu literatūru. Visbiežāk šāda tipa izdevumos veidojas šķirkļi ar sintētisku raksturu – terminoloģisku un enciklopēdisku. Piemēram, šķirkli *memorands* pirmajā rindkopā ir filoloģiska rakstura informācija, bet otrajā, lai ilustrētu šī termina praktisko lietojumu, ietverta enciklopēdiska rakstura uzziņa:

memorands

Dokumenta teksts, kas ietver atgādinājumu par vienošanos kādā jautājumā. Tam ir vairāk diplomātisks (nekā tiesisks) raksturs, jo tiek veidots sarunu, viedokļu saskaņošanas un argumentēšanas rezultātā.

Latvijas vēsturē par nozīmīgāko uzskata Latvijas Centrālās padomes memorandu (1944), kas Otrā pasaules kara laikā deklarēja nepieciešamību atjaunot Latvijas valstiskumu. Tas bija vēstījums Rietumu sabiedrotājiem. 2009. g. šis memorands iekļauts UNESCO programmā „Pasaules atmiņa”.

Secinājumi

Latviešu valodas terminoloģijā joprojām aktuāli ir V. Skujiņas darbi, bet būtiski jaunu pavērsienu ieviesuši J. Baldunčika un M. Baltiņa pētījumi, kā arī nozīmīgu ietekmi uz nacionālās terminoloģijas teorijas attīstību sniedz ārvalstu pētnieku atziņas, kas arvien biežāk tiek izmantotas par pētījumu teorētisko pamatu. Iespējams, ka latviešu terminoloģijas attīstībā kopš 21. gadsimta pirmās un otrās desmitgades mijas ir iezīmējies jauns posms, kura tendences ir saistāmas ar tradicionālās terminoloģijas teorijas ietekmes mazināšanos un citu aspektu (komunikatīvā, kognitīvā, situatīvā, sociolingvistiskā u. c.) nozīmes palielināšanos speciālās leksikas pētniecībā.

Lai gan arvien biežāk pētījumi atklāj, ka terminoloģijas attīstībā mazinās normatīvais aspekts, bet vērojama dabiskās valodas brīva, pat impulsīva ietekme apzīmējumu radīšanā, arī nevajadzīga aizgūšana no citām valodām un dažādu terminu attiecināšana uz vienu un to pašu jēdzienu, tomēr publikācijas pēdējos desmit piecpadsmit gados iezīmē būtiskas iestrādes, kas ļauj veidot nacionālās terminoloģijas

mūsdienīgu teorētisko bāzi, attīstīt dziļākus pētījumus konkrētu nozaru terminoloģijā, pilnveidot kritiskās domas virzību un pavērt plašāku analītisko skatījumu lauku.

Nelielais promocijas pētījumu skaits latviešu terminoloģijā un samērā lielā ārvalstu teorētisko un praktisko leksikogrāfisko izdevumu ietekme rada valodnieciskās intervences risku, paver iespējas nevajadzīgai pārņemšanai un kalkošanai, veicina draudus nepietiekami stabilai nacionālās terminoloģijas attīstībai. Viena no jomām, kur situācija jau kritiska, ir tekstveides jēdzieniskā sistēma, jo latviešu valodā aprakstīti vien daži aspekti, bet trūkst visaptverošas izpētes tekstveides stilistiskajos, komunikatīvajos, pragmatiskajos, žanriskajos u. c. aspektos.

Mūsdienu terminoloģijas pētījumi iezīmē vairākas attīstības nepieciešamības un tendences.

1. Zinātnes valodas (tostarp – terminoloģijas) attīstība notiek tik strauji, ka nozares terminoloģiju būtu nepieciešams pārskatīt ik pēc 10–15 gadiem, atjaunojot terminogrāfiskos resursus.
2. Terminoloģijas attīstība nenotiek savrupi kādas vienas nozares ietvaros, bet vērojama tendence saplūst un pārklāties termini dažādās lietojuma sfērās, kā tas vērojams ar stilistiku un tekstveidi saistītajās jomās – valodniecībā, literatūrzinātnē, izglītībā, kulturoloģijā u. c.
3. Ja vienu un to pašu terminu lieto dažādās saskarnozarēs un tā izpratne nav pretrunā, tad skaidrojumā ir jāmeklē saskares punkti, lai nosauktajam jēdzienam būtu skaidri iezīmēts kopējais un būtiskais, izcelta semantiskā dominante un precīzi pamanīta semantisko papildkomponentu atšķirība.
4. Terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijā nav tikai nozares terminu apkopojums, tai ir sintētisks raksturs, jo apvieno gan skaidrojošo, gan tulkojošo funkciju, aptver gan oficiāli apstiprināto terminoloģiju, gan citus speciālās leksikas slāņus, sniedz gan filoloģiska, gan enciklopēdiska rakstura uzziņu.

LITERATŪRA

- Balduncīks, J. (pēt. vad.). (2012). *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. (Atb. red. A. Lauzijs) Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Balduncīks, J. (2020). Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika. *Latviešu terminoloģija simts gados. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti, 6 (XXVI)*, 18–34.
- Baltiņš, M. (2006). Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. In *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 72–79.
- Baltiņš, M. (2007). Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. In M. Baltiņš, I. Druviete, & A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne, 401–439.
- Baltiņš, M. (2015). Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. *Vārdnīcas un valoda. Valsts valodas komisijas raksti, 7*, 53–69.
- Baltiņš, M. (2016). Ievadvārdu vietā. In M. Baltiņš (atb. par izd.), *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 7–8.
- Baltiņš, M. (2020a). Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš 19. gadsimta vidus. *Latviešu terminoloģija simts gados. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti, 6 (XXVI)*, 35–54.
- Baltiņš, M. (2020b). Terminoloģijas vārdnīcu un cita veida terminoloģijas resursu inventarizācija: iecere un problēmjaudājumi. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 147. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda sabiedrībā”*. Tēzes, 9–12. Pieejams http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelina_tezes_2020.17.02_end%20version.pdf.
- Baltiņš, M., Druviete, I., & Veisbergs, A. (red.). (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne.
- Bankavs, A. (sast.). (2002). *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bankavs, A. (sast.). (2006). *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca* (2. papild. izd.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Burke, M. (Ed.). (2014). *The Routledge Handbook of Stylistics*. Routledge.
- Cimdiņa, A. (2002). Aktuālā poētika. *Karogs, 7*, 172–173.
- Druviete, I. (2007). Latviešu valodas attīstība un standartizācija. In M. Baltiņš, I. Druviete, &

- A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne, 370–372.
- Helviga, A. (2013a). Eventuālā literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā: koncepcijas daži aspekti. In I. Pūtele (sast.), *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 61–83.
- Helviga, A. (2013b). Ieskats latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, 18, 110–123.
- Helviga, A. (2015). *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums* [Promocijas darbs, Liepājas Universitāte]. Liepāja.
- Helviga, A. (2019). Tropu skaidrojums latviešu stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē. *Linguistica Lettica*, 27, 50–69.
- Helviga, A., & Peina, E. (2016). Mūsdienu latviešu terminogrāfijas raksturojuma daži teorētiskie un praktiskie aspekti. *Latviešu valodas vārdnīca. Valsts valodas komisijas raksti*, 8, 127–158.
- ĪLTV – Timofejevs, L., & Vengrovs, N. (1957). *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. (Tulk. J. Osmanis) Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kursīte, J. (1996). Poētikas terminu vārdnīca. In J. Kursīte, *Raiņa dzejas poētika*. Rīga: Zinātne, 203–250.
- Kursīte, J. (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Kvašīte, R. (2020). Latviešu un lietuviešu humanitāro zinātņu terminogrāfija (1900–2019). *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 147. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda sabiedrībā”*. Tēzes, 37–40. Pieejams http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelina_tezes_2020.17.02_end%20version.pdf.
- Laua, A. (1969). *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Laua, A. (1981). *Latviešu leksikoloģija* (2. papild. izd.). Rīga: Zvaigzne.
- LTSV – Skujiņa, V., Anspoka, Z., Kalnbērziņa, V., & Šalme, A. (2011). *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, Latviešu valodas institūts.
- LVG – Auziņa, I., Brenķe, I., Grigorjevs, J., Indričāne, I., Ivulāne, B., Kalnača, A., Lauze, L., Lokmane, I., Markus, D., Nitiņa, D., Smiltņiece, G., Valkovska, B., & Vulāne, A. (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVR – Vulāne, A., & Jansone, I. (red.). (2018). *Latviešu valodas rokasgrāmata* [Elektronisks mācību līdzeklis]. Rīga: Latviešu valodas aģentūra,

LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <http://valodasrokasgramata.lv>.

LZA TK lēmums Nr. 80 – Lēmums Nr. 80. Par Teoloģijas terminoloģijas apakškomisijā izstrādāto teoloģijas terminu apstiprināšanu. (29.12.2009.). Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls. Pieejams <https://termini.gov.lv/komisija/lemums-nr-80-par-teoloģijas-terminoloģijas-apakskomisija-izstradato-teoloģijas-terminu>.

Mārtinsons, K., & Pipere, A. (zin. red.). (b. g.). *Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams <https://www.rsu.lv/petniecibas-terminu-vardnica>.

MK noteikumi Nr. 49 – Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm. Ministru kabineta noteikumi Nr. 49. (23.01.2018.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozarem-un-apakšnozarem>.

MLLVG – Sokols, E. (atb. red.). (1959–1962). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* (I–II daļa). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

MLT – Kalniņa, I. E., & Vērdušs, K. (sast.). (2013). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

MLTV – Timofejevs, L., & Vengrovs, N. (1965). *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca* (2. izlab. un papild. izd.; tulk. un papild. J. Osmanis). Rīga: Liesma.

Nacionālā enciklopēdija. (b. g.). Pieejams <https://enciklopedija.lv>; skatīts 31.07.2022.

Nørgaard, N., Montoro, R., & Busse, B. (2010). *Key Terms in Stylistics*. Continuum.

Ozola, E. (2021). *Jaunvārdu problemātika latviešu valodā: teorētiskie, leksikogrāfiskie un lingvistiskās attieksmes aspekti* [Bakalaura darbs, Liepājas Universitāte]. Liepāja.

Ozola, E., & Helviga, A. (2020). Jaunvārdu pētniecības problemātika mūsdienu leksikoloģijā un leksikogrāfijā: Latvijas un Lietuvas pieredze. *Res Humanitariae*, 28, 290–306.

Peina, E. (2020). Mūsdienu latviešu terminu vārdnīcas: izdevēju pieredze. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 24(1/2), 379–389.

Peina, E., & Helviga, A. (2021). Some Aspects of the Development of Contemporary Latvian Terminography: Challenges, Solutions, Opportunities. *Proceedings of CBU in Social Sciences*, 2, 286–291. Pieejams <https://doi.org/10.12955/pss.v2.236>.

Rozenbergs, J. (1976). *Latviešu valodas praktiskā stilistika*. Rīga: Zvaigzne.

Skalberga, A. (b. g.). *Dzejas lasītājs* [CD-ROM]. Rīga: Graph-PHEME.

Skujiņa, V. (aut. kol. vad.). (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.

- Skujiņa, V. (2001). Latviešu valodas terminoloģijas attīstība nacionālo un internacionālo tendenču mijiedarbībā. *Baltu filoloģija*, 10, 113–125.
- Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (2. lab. un papild. izd.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, V. (2005). Kā veidot termina definīciju? *Terminoloģijas jaunumi*, 11, 8–11.
- Skujiņa, V., & Ķirīte, M. (2005). *Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots*. Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls. Pieejams <https://termini.gov.lv/komisija/termins-vardnica-ka-terminzinatnes-attistibas-un-valodas-bagatinasanas-avots>.
- Stockwell, P., & Whiteley, S. (Eds.). (2014). *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Cambridge University Press.
- Šmite, A. (2012). Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010). Bibliogrāfisks saraksts. In A. Lauzis (atb. red.), *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 192–247.
- The Chicago Manual of Style* (16th ed.). (2010). Chicago: University of Chicago Press.
- Valtere, M., Silova, L., Dubiņa, I., & Briedis, R. (2010). *No modernisma līdz postmodernismam. Interaktīvs mācību līdzeklis literatūrā 10.–12. klasei* [CD]. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Veisbergs, A. (2015). Priekšvārds. *Vārdnīcas un valoda. Valsts valodas komisijas raksti*, 7, 7.
- VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- VTV – Grabis, R., Barbare, Dz., & Bergmane, A. (sast.). (1963). *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vulāne, A., & Kvašīte, R. (2018). Latviešu un lietuviešu lingvodidaktikas terminu vārdnīcas: sastatāmais aspekts. *Linguistica Lettica*, 26, 93–117.
- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics* (3rd ed.). Routledge.
- Zinātnes valoda* [datubāze]. (2020). Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte. Pieejams <https://zinatnesvaloda.lv/>.

EPOŅĪMISKIE TERMINI HUMANITĀRO ZINĀTŅU VĀRDNĪCĀS: LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU PARALĒLES¹

Eponymic Terms in Dictionaries of the Humanities: Latvian and Lithuanian Parallels

■ REGĪNA KVAŠĪTE

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*eponyms,
onomastics,
eponymic terms,
terminology,
Latvian language,
Lithuanian language*

The aim of the paper is to find out the parallels of eponymic terms in Latvian and Lithuanian branches of the humanities. The sources are defining dictionaries of philosophy, literature, music, religion, linguistics, history terms. In the study of eponymic terms of Latvian and Lithuanian humanities, attention is paid to terms and research related to the terminologization of eponyms; trends in term coining in the Baltic language are examined.

Two structures of eponymic terms are common in terminology: 1) one-word terms coined using direct and affixal appellativization; 2) compound terms with eponyms in the dependent component. Eponymic terms are coined from: 1) anthroponyms (names, surnames, pseudonyms), often also from theonyms; 2) toponyms (macrotoponyms, oikonoms, hydronyms, oronyms); 3) ergonyms (names of human associations, organizations, as well as publications and works of art).

The semantics of eponymous terms in the humanities is diverse: political and ideological movements, philosophical trends, teachings, schools, religious organizations and their members, styles of artistic activity, in terminology of history – privileges, collections of rights and contracts, battles, etc. Sometimes the same eponym gives rise to several terms of the same or different branches. In order to name multifaceted, mainly historical concepts, both anthroponyms (first names and surnames) and toponyms (names of cities or rivers) are combined using a hyphen.

Ievads

Eponīmi bagātina dažādu zinātņu nozaru terminoloģiju ar kultūrvēsturiski vērtīgu informāciju, atspoguļo valodu un tautu kontaktus. Lai nosauktu pasaules kultūras jēdzienus un reālijas, no devējvalodām pārņemtos eponīmus, izmantojot aizguvējvalodas iespējas un specifiku, iesaista nacionālajā terminoloģijā, kur tie kļūst par eponīmiskiem terminiem (vienvārda termini) vai to komponentiem (vārdkopterminos). Vairums no eponīmiskajiem terminiem ir internacionāli, taču sastopami no nacionālas cilmes eponīmiem radīti termini. Latviešu un lietuviešu valodā tie dominē dabaszinātņu un tehniskajās jomās, taču ir izplatīti arī humanitārajās zinātnēs.

Pētījuma mērķis – noskaidrot eponīmisko terminu paralēles latviešu un lietuviešu humanitāro zinātņu nozarēs. Izmantojot analitiski aprakstošo un sastatāmo metodi, pētīti latviešu un lietuviešu valodas filozofijas, literatūrzinātnes, mākslas, mūzikas, reliģijas, valodniecības un vēstures termini. Par pētījuma avotiem izvēlētas minēto jomu skaidrojošās vārdnīcas, kur terminu definīcijās atrodama informācija par to izcelsmi. No latviešu valodas terminogrāfijas izskatītas filozofijas (FV; ĪFV; VFV), literatūrzinātnes (DzV; ĪLT), mākslas (MVV), mūzikas (ML; MTV), reliģijas (RTV), valodniecības (VPSV), vēstures (AT; LKVT; VT) vārdnīcas, kā arī eponīmu vārdnīca (JEV)². Lietuviešu valodas termini ņemti no filozofijas (FŽ), literatūrzinātnes (LMT; LTŽ), mākslas (DTŽ), mūzikas (MTŽ), reliģijas (R; RŽ), valodniecības (KTŽ), vēstures (IŽ; MIŽ) vārdnīcām, kā arī vārdnīcas, kurā apvienoti literatūrzinātnes un valodniecības termini (LK) (sk. avotu sarakstu). Tā kā daļa no avotiem nav tieši terminu vārdnīcas, nereti tajos iekļauti atsevišķi personu vai vietu vārdi. Pētījuma kopā iekļauti tikai no eponīmiem, resp., apelatīviem, kuru pamatā ir onīms, veidotie vienvārda termini un vārdkoptermini, kuru sastāvā ir eponīms. Vērā ņemams ir arī fakts, ka Latvijā un Lietuvā gandrīz nav vienādu terminogrāfijas izdevumu, izņemot no krievu valodas tulkotās – 60. gados literatūrzinātnes un 70. gados filozofijas terminu vārdnīcas (attiecīgi ĪLT; LMT un FV; FŽ) –, tāpēc izveidot līdzvērtīgus paralēlus terminu kopojumus nav iespējams (plašāk par latviešu un lietuviešu terminu

² Lietuviešu valodā nav analogas eponīmu vārdnīcas, taču tajā ir atrodams pētījumam noderīgs materiāls, tāpēc reizēm tā tiek izmantota salīdzinājumam.

vārdnīcām sk. Kvašīte, 2020). Kvantitatīvie dati netiek apkopoti, jo starp avotiem ir tādi, kuros iekļauti tikai daži analizējamie termini, turklāt otrās valodas avotā var nebūt terminu, kas nosauc atbilstošos jēdzienus. Eponīmisko terminu atbilstmes skatītas pa nozarēm, apvienojot vienas nozares terminogrāfijas izdevumos konstatētos terminus, bet analīzes nolūks – noskaidrot šī terminrades veida popularitāti un eponīmisko terminu lietošanas tendences latviešu un lietuviešu valodā.

1. Terminoloģija un pētījumi

Pētījuma kontekstā ir svarīgi noskaidrot pamatjēdzienu *eponīmi* un *eponīmiskie termini* izpratni latviešu un lietuviešu terminoloģijas teorijā, kā arī to lietošanu mūsdienu praksē.

Termins *eponīms* „latviešu leksikogrāfijā parādās 1969. gadā S.[olveigas] Cepurnieces un autoru kolektīva no 1964. gada krievu valodas izdevuma tulkotajā svešvārdu vārdnīcā. Tas ir iekļauts arī Latvijā turpmāk izdotajās svešvārdu vārdnīcās” (Bankava, 2007a, 10), savukārt terminogrāfijā – 21. gadsimta sākuma leksikogrāfijas vārdnīcās (Bankavs, 2002a; 2006) un „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV, 2007). Jēdziena izpratne var būt divējāda: „Īpašvārds, kuram apelatīvējoties radies sugasvārds [...] Par eponīmu dažkārt mēdz dēvēt arī sugasvārdu, kas radies no īpašvārda, šim īpašvārdam apelatīvējoties” (Turpat, 109). Piemēram, tieši otrajā nozīmē terminu lietojis Andrejs Bankavs: „Eponīmi ir vārdi (sugasvārdi) vai vārdkopas, kuru pamatā ir īpašvārds” (Bankavs, 2002b, 8). Savukārt lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā termins *eponīmas*, atšķirībā no latviešu valodas, tiek attiecināts uz toponīmiem, kuri radušies no personvārdiem: „... antroponīmiskas cilmes toponīms: *Giedraičiai, Gediminas* (ciems Utenas raj.)”³ (Gaivenis & Keinys, 1990, 59). Taču mūsdienu praksē, kā liecina pētījumi, eponīmu izpratne arī lietuviešu valodā ir tuva latviešu valodas tradīcijai.

Lietuviešu leksikogrāfijas avotā „Mokomasis terminologijos žodynėlis” („Terminoloģijas mācību vārdnīciņa”) iekļauti sinonīmiski termini

³ Parindēs šeit un turpmāk teorētiskās literatūras citāti oriģinālvalodā, bet rakstā – autores tulkojumi: „... asmenvardinēs kilmēs vietovardis: *Giedraičiai, Gediminas* (kaimas Utenos raj.)”.

asmenvardinis terminas, eponiminis terminas: „Termins, kura atkarīgais komponents darināts no zinātnieka, darītāja vai citas personas vārda vai uzvārda”⁴ (Kvašytė, 2005, 66). Redzams, ka definīcija orientēta tikai uz vārdkopterminiem, nepievēršot uzmanību vienvārda terminiem, turklāt lietuviskais termins *asmenvardinis terminas* aptver tikai vienu daļu onīmu – antroponīmus jeb personvārdus (liet. *asmenvardis*). Tas nesakrīt arī ar latviešu ekvivalentu *īpašvārdiskais termins* tajā pašā avotā, kur šķirkļa termini ir doti četrās valodās: lietuviešu, angļu, krievu un latviešu. Šis pētījums, kurā analizēti ne tikai no eponīmiem, kuru pamatā ir antroponīmi, bet arī no citiem onīmiem radītie termini, ļaus precizēt lietuviešu valodas terminu un tā definīciju, kā arī saskaņot lietuviešu un latviešu terminoloģiju. Par eponīmiem ir uzskatāmi no visu veidu onīmiem radītie apelatīvi, bet terminrades rezultāts – eponīmiskie termini – pēc struktūras ir gan vienvārda termini, gan vārdkoptermini. Jāpiebilst, ka Starptautiskās Onomastikas padomes (*International Council of Onomastics Sciences*; ICOS) paspārnē darbojas Terminoloģijas grupa, kas savus pētījumus daudzvalodu, ieskaitot latviešu un lietuviešu, vārdnīcas formā publicē padomes mājaslapā. Tajā angļu valodā termins definēts kā „personas vai personu grupas īpašvārds, kas veido pamatu citas personas vārdam, dzimtai, vietai, priekšmetam utt., piem., personvārds *Vašingtons* – toponīms *Vašingtona*, personvārds *Alberts* – toponīms *Lake Albert / Lac Albert*”⁵, taču latviešu valodā atbilstošā termina definīcija ir kā iepriekš minētajā valodniecības terminu vārdnīcā (VPSV), savukārt lietuviešu sadaļā termini nav skaidroti (ICOS). Latvijā izdotas divas latviešu valodas eponīmu vārdnīcas (Bankava, 2007b; 2012), kurās „iekļauti vispārlietojami eponīmi, izvairoties ietvert, piemēram, medicīnas, fizikas, ķīmijas u. c. nozaru specializēto terminoloģiju” (Bankava, 2007a, 10), taču kā kultūrvēsturiski nozīmīgi tajās ir konstatēti daudzi humanitāro nozaru eponīmi.

Teorētiskie eponīmu pētījumi ir veikti Latvijā (Bankava, 2006; 2007a; 2007c; 2009; 2011; Bankava & Bušs, 2010; Bankavs, 2002a; Kumsāre, 1988), savukārt gan Latvijā, gan Lietuvā analizēti dažādu nozaru un apakšnozaru eponīmi, piemēram, botānikas (Ēdelmane, 1998;

⁴ „Terminas, kurio šaltinis dėmuo padarytas iš mokslininko, veikėjo ar kito asmens vardo ar pavardės” (izcēlums oriģinālā).

⁵ *Eponym* – „proper name of a person or group of persons, forming the basis of the name of another person, family, place, object etc. – e.g. personal name *Washington* – toponym *Washington*, personal name *Albert* – toponym *Lake Albert/Lac Albert*”.

Klimavičius, 2005; Piete, 2007; Kurmiņa, 2010), medicīnas (Ejubs & Peredistijs, 2006; Kasradze & Kasradze, 2015; Lazovskis, 1971), arhitektūras, mākslas, celtniecības (Kitkauskienē, 2011), anatomijas (Litevkienē, 2010), ķīmijas (Ulkytē, 2016), fizikas (Kaulakienē, 2009). No humanitāro zinātņu eponīmiskajiem terminiem Latvijā līdz šim visplašāk pētīti literatūrzinātnes termini (Helviga, 2014; 2016; 2017), savukārt Lietuvā ir publicēts uz svešvārdu vārdnīcas datiem balstīts pētījums par dažādu zinātņu, tostarp humanitāro, internacionālajiem eponīmiem (Mikelionienē, 2017).

Eponīmu izmantošanu latviešu valodas terminradē, analizējot literatūrzinātnes terminus, aplūkojusi Anita Helviga, teorētiskā aspektā pieskaroties eponīmisko terminu radīšanas procesa nosaukumiem (Helviga, 2014; 2016). Gan pamatjēdziena terminu, gan terminveides procesa nosaukumu lietuviešu terminoloģijā definējusi Jurgita Miķeļoniene (*Jurgita Mikelionienē*): „Eponīmiskie termini – tie ir no īpašvārda darināti jēdzienu nosaukumi, bet procesu, kad īpašvārds kļūst par sugasvārdu, sauc par apelatīvāciju*. (* Literatūrā vēl lieto terminus *eponimizācija*, *deonimizācija*, īpaši, kad ir vēlēšanās uzsvērt aktīvu darbību)”⁶ (Mikelionienē, 2017, 127). Lietuviešu termins *apeliatīvācija*, tāpat kā latviešu valodā *apelatīvācija*, piemērots runājot par vienvārda eponīmiskajiem terminiem, īpaši akcentējot procesa rezultātu, savukārt procesa nosaukšanai vēlams izvēlēties formas ar pašcilmes sufiksiem: latviešu *-šana* (*apelatīvēšana*) un lietuviešu *-avimas* (*apeliatīvavimas*).

Latviešu terminoloģijas teorijā apelatīvācija tās plašākajā nozīmē, kā apgalvo Valentīna Skujiņa, ir pilnā un nepilnā: „**Pilnā** apelatīvācija notiek, ja īpašvārds pilnībā pāriet sugasvārda (apelatīva) kategorijā. Jaunā terminācijas vienība tiek rakstīta ar mazo sākumburtu. Izšķirami trīs pilnās apelatīvācijas paveidi: tiešā, afiksālā un kompozitīvā [...] **Nepilnā** apelatīvācija skar vārdkoptermina atkarīgajā komponentā izmantotos īpašvārdus (galvenokārt zinātnieku uzvārdus un vietvārdus).

⁶ „Eponiminiai terminai – tai iš tikrinio žodžio padaryti sąvokų pavadinimai, o procesas, kai tikrinis žodis tampa bendrinium, vadinamas apeliatyvacija*. (* Literatūroje dar vartojami terminai *eponimizacija*, *deonimizacija*, ypač kai norima akcentuoti aktyvų veiksmą)”. J. Miķeļonienes parīdē (*) sniegtajā komentārā būtībā runa ir par jēdziena izvēli – neviena termina izskaņa neliecina par aktīvu procesu. Arī latviešu valodā lieto terminus *eponimizācija*, *deonimizācija* (sk. Helviga, 2014, 77).

[..] īpašvārda rakstībā tiek saglabāts lielais sākumburts” (Skujiņa, 2002, 100). Šāds viedoklis pastāv arī lietuviešu terminoloģijā (Mikelionienė, 2017, 127). Taču jāpiekrīt Annas Vulānes viedoklim, ka „diemžēl šāds skaidrojums ir pretrunā ar apelatīvācijas jēdzienu, proti, īpašvārda pāreju sugasvārdos. Gadījumos, kad nominācijā vai terminācijā izmantota analītiska leksēma, kuras atkarīgais komponents ir īpašvārds, ir jārūnā par sintaktiski semantiskā paņēmiena izmantošanu, nevis apelatīvāciju. Turklāt bieži vien īpašvārds norāda tikai uz attiecīgās reālijas rašanās vietu vai izgudrotāju, kas nebūt nav terminējāmā jēdziena būtiskākā pazīme [..]” (LVG, 205). Tādējādi no eponīmiem darinātie termini zināmā mērā veic memoriālo funkciju (sal. *memoriāls īpašvārds*, *memoratīvs* ‘vārds vai nosaukums, kas dots par godu kāda cilvēka, notikuma, vietas u. tml. piemiņai [..]’ (VPSV, 229)). Lietuviešu valodā pēc būtības līdzīgs termins, kuru attiecina uz botānikas nomenklatūru, tiek klasificēts pēc onīma veida un funkcijas: „[..] memoriālie nosaukumi (memoratīvi) no īpašvārdiem: vietvārdiskie, kuri norāda šķirnes cilmes vietu, un personvārdiskie – eponīmiskie (par godu šķirnes radītājiem) un dedikatīvie (vienkārši kādam par godu)”⁷ (Klimavičius, 2005, 231). Tādējādi par eponīmiskajiem terminiem Jons Klimavičs (*Jonas Klimavičius*) sauc tikai no personvārdiem radītos terminus, līdzīgi kā tas darīts lietuviešu terminoloģijas vārdnīcā (Kvašytė, 2005).

Šajā pētījumā vienvārda eponīmisko terminu radīšana tiek saukta par apelatīvēšanu (rezultāts – par apelatīvāciju), savukārt eponīmu izmantošana vārdkopterminos uzskatīta par sintaktiski semantisko terminrades paņēmieni.

2. Eponīmisko terminu struktūra un darināšana

Eponīmiskie termini pēc struktūras gan latviešu, gan lietuviešu terminoloģijā ir vienvārda termini, kas nosauc konkrētus jēdzienus, un sintaktiski semantiski radītie vārdkoptermini, kuru atkarīgajā komponentā ir eponīmi.

⁷ „[..] memorialiniai pavadinimai (memoratyvai) iš tikrinių vardu: vietovardiniai, nurodantys veislės kilmės vietą, ir asmenvardiniai – eponiminiai (veislės kūrėjų – originatorių – garbei) bei devociniai (šiaip kieno nors garbei)”.

Par **vienvārda terminiem** eponimi kļūst gan bez vārddarināšanas formantu piesaistes (tiešā apelatīvācija), gan izmantojot dažādas cilmes afiksus (afiksālā apelatīvācija) (Skujiņa, 2002, 100). Tiešā apelatīvācija izpētītajos humanitāro zinātņu terminu avotos nav plaši pārstāvēta, reizēm šādu eponimisko terminu forma nedaudz atšķiras, jo ir pievienota vienai vai otrai aizguvējvalodai raksturīga galotne. Pētot jautājumu par lietuviešu valodas apelatīva formu, resp., vai galotne, ja tā atšķiras no eponīma galotnes, ir jāuzskata par vārddarināšanas vai formveidošanas elementu, J. Miķeļoniene secina, ka „lietuviešu valodā tas [formveidojošais elements – R. K.] veic gramatisko funkciju, tāpēc šādus eponimiskos terminus pieskaita neatvasinātiem”⁸ (Mikelionienē, 2017, 131). Līdzīgi arī latviešu valodā „galotni nevar uzskatīt par flektīvu derivāciju” (Helviga, 2014, 83). Piemēram:

tarantella ‘pēc Tarantas pilsētas nosaukuma strauja itāļu tautas deja’ (ML, 216) / *tarantela* (MTŽ, 228)⁹; *espinela* ‘desmitrindes veids no 16. gs. spāņu dzejnieka Vincenta Espinelas¹⁰ uzvārda’ (DzV, 147) / *espinelē* (LTŽ, 21); *kirilica* ‘senslāvu rakstībā izmantots raksta veids’ (VPSV, 182) (sal. ‘slāvu rakstības un literatūras pamatlicēji ir brāļi Kirils, Bizantijas mūks un valodnieks (826–869) un Metodijs (ap 815–885). Viņi izveidoja slāvu alfabētu, kas nosaukts Kirila vārdā’ (JEV, 86) / *kirilica* (KTŽ, 104), variants *kirilika* (VLKK); *siciliāna* ‘vokāls vai instrumentāls skaņdarbs, kur pamatā ir sena sicīliešu deja vai dejas dziesma’ (ML, 187), arī ‘senā skumji domīga sicīliešu dejasdziesma’ (MTV, 111) (sal. no Itālijas reģiona Sicīlijas nosaukuma (JEV, 137)) / *siciliana* (MTŽ, 207), savukārt literatūrā attiecīgais termins abās sastatāmajās valodās nosauc no tautas dzejas radušos strofu (DzV, 366)¹¹ / *siciliana* (LTŽ, 50).

⁸ „lietuvīų kalboje jis [kaitybos elementas – R. K.] atlieka gramatinę funkciją, todėl tokie eponiminiai terminai priskiriami paprastiesiems, neišvestiniams”.

⁹ Šeit un turpmāk, lai nepārslogotu rakstu ar plašām definīcijām no vārdnicām, raksturota tikai termina pamatnozīme (reizēm atsevišķi fragmenti tiek citēti), kā arī izcelts termina pamatā esošais eponīms. Norādīti avotu saīsinājumi (sarakstu sk. raksta beigās) un lappuse. Informācija par lietuviešu terminiem tulkota (kvadrātiēkavās), ja blakus nav minēts atbilstošs latviešu termins. Ja otrā valodā ir no tā paša eponīma radīts pēc formas atšķirīgs vai ar citas kategorijas afiksu darināts termins, tas pievienots ar norādi „sal.”.

¹⁰ Informācija par personām, no kuru vārdiem, uzvārdiem vai iesaukām veidoti eponīmi, iespēju robežās papildināta – tekstā pievienoti priekšvārdi, ja avotā minēti tikai iniciāļi. Vairāk informācijas netiek sniegts, izņemot gadījumus, kad tie ir nacionālas nozīmes un var nebūt plaši zināmi otrās valodas lietotājiem.

¹¹ Par šo terminu kā no analītiskās leksēmas radušos pilnīgu apelatīvējumu (*Sicīlijas oktāva* → *sicīlijas oktāva* → *siciliāna*) sk. Helviga, 2014, 80–81.

Afiksālās apēlatīvēšanas gadījumā izmantoti derivatīvie līdzekļi, galvenokārt sufiksi – gan aizgūti no devējvalodas, gan izmantotas aizguvējvalodas terminrades iespējas. Humanitāro zinātņu aizgūtajos eponīmiskajos terminos dominē internacionālais sufikss *-isms* (liet. *-izmas*), taču to mēdz pievienot arī nacionālas cilmes eponīmam (par sufiksa *-isms*, saukta par fināli, produktivitāti literatūrzinātnē sk. Helviga, 2014, 87):

freidisms ‘Zigmunda Freida mācības kopējs nosaukums; psihoanalīzes teorijas un metodes nosaukums’ (VFV, 54) / *froidizmas*¹² (RŽ, 128); *nestorisms* ‘kristietisma mācība; no Konstantinopoles patriarha Nestorija (Nestorio, 381–451) vārda’ (JEV, 114) / *nestorizmas* (R, 88) vai *nestorianizmas* (RŽ, 269); *gongorisms* ‘manierisks stils un virziens; nosaukums no spāņu dzejnieka Luisa de Gongoras’ (DzV, 170); *blankizmas* ‘socialistu judējimo srovē; pradininkas Lui Ogiustas Blanqui¹³ [*blankisms* – sociālistu kustības strāva; pamatlicējs Lui Ogists Blanki] (IŽ, 71); *hernhūtisms* ‘kristiešu reliģiska kustība, kas 18. gs. sākumā radās Hernhūtē (Saksijā)’ (RTV, 76). No tā paša eponīma radītie termini – kustības dalībnieku nosaukumi – konstatēti citos avotos, tikai nav norādīta saikne ar eponīmu, turklāt tiem ir pievienoti pašvalodas sufiksi (sk. tālāk).

Dažādu nozaru eponīmiskie termini latviešu un lietuviešu valodā tiek darināti ar pašvalodas sufiksiem, piemēram, latviešu valodā personu nosaukumi ar izskaņām¹⁴ *-ieši*, *-nieki*, *-āņi*, bet lietuviešu valodā attiecīgi ar *-iečiai*, *-inai*, *-onai*, *-aičiai*, *-(in)inkai*, *-onai*:

hernhūtieši ‘brāļu draudze’ (LKVT, 56) / *hernhutiečiai* (RŽ, 143) (sk. saikni ar iepriekš minēto terminu *hernhūtisms* no pilsētas nosaukuma); *benediktieši* ‘Romās katoļu baznīcas ordeņa mūki. Ordeni ap 530. g. dibinājis Nursijas Benedikts’ (RTV, 34) / *benediktinai*

¹² Saknes patskaņa atšķirības saistītas ar austriešu zinātnieka, psihoanalīzes pamatlicēja uzvārda izrunas tradīciju latviešu un lietuviešu valodā: *Sigmund Freud* – latv. *Zigmunds Freids*, liet. *Zigmundas Froidas*.

¹³ Jaunākajos lietuviešu valodas avotos dominē citvalodu antroponīmu oriģinālrakstība, reizēm tos gramatiskojot – pieliekot galotni aiz apostrofa (citējot saglabāta terminu avotā lietotā forma; tā tiks darīts arī tālāk). Savukārt izdevuma „Visuotinė lietuvių enciklopedija” („Vispārīgā lietuviešu enciklopēdija”) autori kā šķirkļavārdus dod oriģinālformu, bet iekavās – lietuviskotu: *Louis Auguste Blanqui* (Lui Ogiustas Blanki) (VLE).

¹⁴ Personas parasti tiek sauktas apkopojoši, tāpēc attiecīgās izskaņas ir daudzskaitli.

(IŽ, 65), sal. arī lietuviešu avotos vārdkoptermins *benediktīny ordinas* [*benediktiešu ordenis*] (MIŽ, 33–34); *luterānis* ‘luterānisma piekritējs, luterticīgais’ (RTV, 104) (sal. *luterānisms*, *luterisms* ‘pēc vācu reformatora Martina Lutera (1483–1546) vārda – protestantisma pamatvirziens, kas balstās uz M. Lutera un viņa skolnieku mācību; reformācijas kustības ietvaros radies Vācijā 16. gs.’ (RTV, 104) / *liuteronai* (R, 73); *algirdaičiai* ‘dinastijos šaka; pradēta Gedimino sūnaus Algirdo’ [*algirdaiši* – dinastijas zars; no Ģedimina dēla Alģirda] (MIŽ, 14); *noimanininkai* ‘Klaipēdos krašto nacionalsocialistīnēs tautos sąjungos nariai; vadas – Ernstas Noimanas’ [*noimanieši* – Klaipēdas novada nacionālsociālistiskās tautas apvienības biedri, vadonis – Ernsts Noimans] (MIŽ, 150).

Vārdkopterminu abu valodu humanitāro zinātņu nozaru vārdnīcās ir samērā daudz, jo tie ir izplatīti citvalodu terminoloģijā. Aizgūstot šādus eponimiskos terminus latviešu un lietuviešu valodā, parasti saglabā eponīma lielo sākumburtu, bet neeponimiskas cilmes komponentus tulko. Savukārt ar semantiski sintaktisko paņēmienu no dažādu kategoriju eponīmiem rada pašvalodas eponimiskos terminus (par tiem sk. 3. sadaļā):

Čosera strofa ‘stingrā strofiskā forma angļu dzejā, nosaukta par godu tās ieviesējam rakstniekam Džefrijam Čoseram’ (DzV, 84) / *Čoserio strofa* (LTŽ, 14); *Marteno viļņi* ‘elektronisks taustiņinstruments; konstruējis franču mūzikas pedagogs un radiotehniķis M. Marteno’ (ML, 110) / *Marteno bangos* (MTŽ, 141). Reizēm aizguvējvalodā līdzās vārdkopterminiem lieto vienvārda atvasinājumus, piemēram, personu nosaukumus: *Jehovas liecinieki* ‘religiska organizācija, arī *jehovisti*, *jehovieši* (RTV, 92) (sal. ‘starptautiska religiska apvienība, izveidota 1872. g. ASV. No Jehovas (*Jahves*) vārda – Vecajā Derībā teikts, ka tādā vārdā Dievs atklājies Mozum’ (JEV, 76) / *Jehovos liudytojai*, *jehovininkai* (R, 57–58). Avotos konstatēts samērā daudz vārdkopterminu, kuriem netika konstatētas atbilstmes otrās valodas avotā, taču tas nenozīmē, ka tādu terminu nav konkrētās valodas terminoloģijā. Piemēram, *Čipendeila virziens* ‘angļu rokoko paveids, kas nosaukts slavenā angļu mēbeļmeistara Tomasa Čipendeila vārdā’ (MVV, 30); *Bādenes skola* ‘viena no ietekmīgākajām neokantisma filozofiskajām skolām 20. gs. sākumā’ (VFV, 24); *Adamu stilius* ‘architektūros ir interjeru ģrangos stilius; kūrējai – škotų kilmēs

architektai broliai (Džeimsas, Džonas, Robertsas) Adamai' [*Adamu stils* – arhitektūras un interjera dizaina stils; izveidotāji – skotu izcelsmes arhitekti brāļi (Džeimss, Džons, Roberts) Adami] (IŽ, 10); *Magdeburgo teisē* ‘vokiečių prekybos centro Magdeburgo savivaldos teisē’ [*Magdeburgas tiesības* – vācu tirdzniecības centra Magdeburgas pašpārvaldes tiesības] (MIŽ, 131).

Gan latviešu, gan lietuviešu kā aizguvējvalodas vārdkopterminos konstatēta tendence atkarīgo komponentu – eponīmu ģenitīvā – aizstāt ar adjektīvu, kas darināts ar sufiksu *-isks* latviešu valodā un *-inis* vai *-iškas* lietuviešu valodā (mainīta tiek arī sākumburta rakstība):

Ēzopa valoda ‘no Ēzopa vārda, kas bija frīgiešu vergs Senajā Grieķijā, radies nosaukums. Ēzops baidījies izteikt savas domas tieši, tāpēc savas fabulas rakstījis aplinkus mājienu. Tradicionāli ar Ē. v. apzīmē slēptu mājienu un alūziju literāros darbus’ (DzV, 149–150) (sal. *Ezopa valoda* (ĪLT, 80–81)) / *ezopinē kalba* (LK, 33); *Asklepiāda strofa* ‘strofiskā forma; no sengrieķu dzejnieka Asklepiāda (3. gs. pr. Kr.) vārda’ (DzV, 42–43) / *asklepiadinē strofa* (LTŽ, 10); *Sapfo strofa* ‘strofiskā forma; no sengrieķu dzejnieces Sapfo vārda’ (DzV, 355–356; ĪLT, 25) / *sapfinē strofa* (LTŽ, 48) (sal. citos avotos, piem., vispārīgajā lietuviešu enciklopēdijā arī ar eponīmu ģenitīvā *Sapfo strofa* (VLE)). Vienā gadījumā termina atkarīgā komponenta pamatā ir eponīmiskas cilmes adjektīvs, taču latviešu un lietuviešu valodā pats personvārds tiek atveidots atšķirīgi: *gregoriskie dziedājumi* ‘katoļu baznīcas garīgie dziedājumi; sakārtojis pāvests Gregors I (miris 604.)’ (ML, 55–56) (arī *gregoriskā dziedāšana*, *gregoriskais korālis*) ‘[pēc Romas pāvesta Gregora II vārda] – 6. gs. 2. pusē ieviesta katoļu liturģiskā dziedāšana; no gregoriskā korāļa izveidojās Romas katoļu baznīcas mūzikas galvenā foma – mesa’ (RTV, 72) / *grigalinis giedojims* [*gregoriskā dziedāšana*] (MTŽ, 95) (sal. pāvesta lietuviskotā vārda forma ir *Grigalius*).

Pēc struktūras abās valodās ir gan vienvārda eponīmiskie termini, kas radīti, izmantojot tiešo un afiksālo apelatīvāciju, gan vārdkoptermini ar eponīmiem atkarīgajā komponentā. Termini ar internacionāliem sufiksiem *-isms* / *-izmas* pārņemti no devējvalodas, savukārt latviešu un lietuviešu kā aizguvējvalodās terminu darināšanā produktīvi ir pašvalodas

sufiksi *-ieši*, *-nieki*, *-āņi* / *-iečiai*, *-inai*, *-onai*, *-aičiai*, *-(in)inkai*, *-onai*, bet vārdkopterminos vērojama tendence aizstāt eponīma ģenitīvu ar adjektīvu. Tādi gadījumi biežāk konstatēti lietuviešu valodā.

3. Eponīmisko terminu izcelsme un semantika

Apgalvojumu, ka eponīmus var iedalīt divās grupās: „1) eponīmi, kas radušies no antroponīmiem, t. i., izgudrotāju uzvārda vai priekšvārda, un eponīmi, kuru pamatā ir atklājēja vārds vai priekšvārds; 2) eponīmi, kas radušies no toponīmiem jeb vietvārdiem” (Bankava, 2006, 81), tā autore vēlāk koriģē, atzīstot, ka eponīmu pamatā ir četras onīmu grupas: antroponīmi, toponīmi, etnonīmi¹⁵ un ergonīmi (Bankava, 2012, 10). Savukārt pēc A. Helvigas uzskata, „galvenās eponīmu grupas ir antroponīmi (personvārdi), toponīmi (vietvārdi), etnonīmi (tautas vai etniskas kopības nosaukumi), astionīmi (pilsētvasārdi), mitonīmi (mitoloģisku tēlu un vietu nosaukumi), teonīmi (dievību nosaukumi), bet literatūrzinātnē nozīmīgu vietu ieņem arī termini, kuri deonimēti no kāda daiļliteratūras tēla vai daiļdarba nosaukuma [...]” (Helviga, 2014, 79). Lai gan no visu šo grupu onīmiem radītie eponīmi ir produktīvi terminradē, šādā uzskaitījumā līdzās ir minētas atšķirīgu līmeņu onīmu grupas – astionīmi ir viens no toponīmu veidiem, savukārt teonīmi un daļa mitonīmu ir antroponīmi. Salīdzinājumam jāsakā, ka lietuviešu terminu pētījumā eponīmu iedalījums veidots pēc cita principa – skatīti būtņu vārdi (liet. *būtybių vardai*) un nedzīvi objekti (liet. *negyvų objektų vardai*) (Mikelionienė, 2017, 137, 140).

Šajā pētījumā analizēti humanitāro zinātņu vārdnicās iekļautie eponīmiskie termini, kas radušies no antroponīmiem, toponīmiem un ergonīmiem (sal. *ergonīms* ‘īpašvārds, kas nosauc noteikti darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.)’ (VPSV, 109)).

Antroponīmiskas cilmes eponīmiskie termini ir populāri literatūrzinātnes, mākslas, reliģijas un vēstures terminoloģijā. Terminradē izmanto personu

¹⁵ Šajā pētījumā etnonīmiskas cilmes eponīmiskie termini netiek analizēti (par etnonīmiem valodniecības terminoloģijā sk. Kvašīte, 2018).

priekšvārdus un uzvārdus (galvenokārt vispārīnāti sauc tos par vārdiem), retāk – izdomātus vai atbilstoši amatiem piešķirtus vārdus, pseidonīmus, nereti tie radīti no teonīmiem. Reizēm terminā apvienoti divi tās pašas kategorijas antroponīmi (tādi piemēri konstatēti vai nu latviešu, vai lietuviešu avotos):

- 1) **no vārdiem:** *konfuciānisms, konfūcisms* ‘ētiski politiska mācība, uzskatu un tradīciju sistēma Ķīnā un Austrumāzijā; pēc ķīniešu filozofa Kun Fudzi (551.–479. pr. Kr.) latinizēta vārda *Confucius*’ (RTV, 102–103) / *konfucianizmas* (IŽ, 221; RŽ, 192–193); *bajāns* ‘pēc leģendārā senkrievu dziesminieka Bajana (Bojana) vārda pneimatiskais taustiņinstruments; hromatiskās harmonikas ar pogu klaviatūru’ (ML, 16) / *bajanas* (MTŽ, 30); *aleksandrietis* ‘dzejā sešpēdu jamba; XII gs. sarakstīta poēma par Maķedonijas Aleksandru’ (ĪLT, 14) / sal. liet. *aleksandrinās* [*aleksandrīns*] (LTŽ, 3); *Kazimira likumu krājums* ‘tiesas lēmumu krājums’, nosaukts lielņaza Kazimira IV vārdā (VT, 163) / *Kazimiero teisyas* (IŽ, 206); *Voldemāra-Ērika lēņu tiesības* ‘bruņinieku tiesību krājums, kuru par Δ nosauca Fr. G. fon Bunge 19. gs., pamatojoties uz priekšvārdā minētajiem dāņu karaļiem Voldemāru II un Ēriku VI, kuri bijuši šī tiesību avota iniciatori un apstiprinātāji’ (VT, 13);
- 2) **no uzvārdiem:** *husīti* ‘Jana Husa (ap 1370.–1415.) piekritēji Bohēmijā (Čehijā)’ (RTV, 81) / *husitai* (RŽ, 146); *makjavellisms* ‘politiska darbība; no Florences politiskā darbinieka un diplomāta Nikolo Makjavelli (*Niccolo Machavelli*, 1469–1527) uzvārda’ (JEV, 101) / *makiavelizmas* (IŽ, 262); *sakshorns* ‘ovālas formas metāla pūšaminstruments, pēc meistara uzvārda un vācu *Horn* – rags’ (ML, 180) / *sakshornas* (MTŽ, 199); *baironisms* ‘angļu dzejnieka Dž. G. Bairona dēkainās personības un spilgtās romantiskās dzejas ietekmē radies dzejas un dzejnieka tips’ (DzV, 56) (sal. ‘no angļu dzejnieka Džordža Noela Gordona 6. barona Bairona (*George Noel Gordon 6th Baron Byron*, 1788–1824) uzvārda’ (JEV, 29); sk. Baldunčiks, 1989, 62–63); *Bērnsa strofa* ‘strofa nosaukta par godu skotu dzejniekam Robertam Bērnsam’ (DzV, 62) / *Bernso strofa* (LTŽ, 12); *Alberti basi* ‘klavierdarbos vienmērīgs mainīgu (augstāku un zemāku) oktāvu vai akordu *arpedžo* pavadijums; viens no pirmajiem šo paņēmieni plaši izmantoja 18. gs. itāļu

komponists Domeniko Alberti' (ML, 8; MTV, 13) / *Alberčio bosas* (MTŽ, 16); *Mickevičiaus strofa* 'lenķų poezijoje pirmas pritaikė Adomas Mickevičius' [*Mickevičia strofa* – poļu dzejā pirmais izmantoja A. Mickevičs] (LTŽ, 38); *Briano-Kelogo pakts*¹⁶ 'Prancūzijas uzsienio reikalų ministro A. Briano ir JAV valstybės sekretoriaus T. Kelogo iniciatyva' [*Briana-Keloga pakts* – Francijas ārlietu ministra A. Briana un ASV valsts sekretāra T. Keloga iniciatīva] (IŽ, 75; MIŽ, 38);

- 3) **no pseidonīmiem:** *budisms* 'relīģija' (RTV, 37) (sal. 'no šīs vēsturiskās relīģijas pamatlicēja prinča Sidhārthas Gautamas (*Siddhara Gautama*, ap 563–483 p. m. ē.), saukta arī Buda, vārda' (JEV, 40)) / *budizmas* (R, 27–28; RŽ, 74–75); *rainistika*, *rainoloģija* 'literatūrzinātnes nozare; no latviešu dzejnieka, dramaturga, politiķa pseidonīma Rainis (īst. v. Jānis Pliekšāns, 1865–1929)' (JEV, 128), arī vārdkoptermiņs *Raiņa strofa*¹⁷ (DzV, 323); *celestinai* 'kataliķu vienuoļiķ ordinas; īsteigē 1254 Italijojē Petras Muronietis (vēliāu pop. Celestinas V)' [*celestīnieši* – katoļu mūku ordenis; nodibināja Itālijā Murones Pēteris (vēlāk pāvests Celestīns V)] (RŽ, 78);
- 4) **no teonīmiem:** *adonijis* 'saīsināta daktiļiskā dimetra vārsmā sengr. dzejā, kas nosaukta Adonīda (Adonisa) – auglības un raķības dieva vārdā' (DzV, 13) / *adonijas* (LTŽ, 2); *bakhijis* 'antikajā dzejā trīsziļbju pēda [..] B. nosaukts romiešu auglības dieva Bakha vārdā' (DzV, 57) / *bakchis* (LTŽ, 11), *bakhanālija* 'parasti epizode operā vai baletā ar pārspilētu jautrību, izdarībām un troksni' (MTV, 18), arī 'lat. *bacchanalia* – sengrieķu svētki par godu dievam Bakham' (ML, 17) / *bakchanālija* (sal. termina definīcijas dažādu nozaru terminu vārdnicās atspoguļo to specifiķu – mūzikā '1) senovēs grieķu ir romēņu šventē dievo Bakcho (Dioniso) garbei; 2) triuķšmingas šokis; 3) triuķšmingo pasiliņksminimo scenos baletē ar operojē' [1) seno grieķu un romiešu svētki par godu dievam Bakham (Dionīsam); 2) trokšņaina deķa; 3) trokšņainas uzdzīves skati

¹⁶ Franks Bilingsss Kelogs (*Frank Billings Kellogg*) un Aristids Briāns (*Aristide Briand*). Enciklopēdijā šis pakts saukts *Kelloggo-Briāndo pakts* (*Kēlogo-Briāno pākts*), *Parjēziaus pākts* (VLE), resp., trīs vārdu eponimiskajam terminam no uzvārdiem dots vienkāršākas struktūras sinonīms, kurā eponīms ir pilsētas nosaukums *Parize*.

¹⁷ Plašāk par šī termina sinonīmu rindu (Helviga, 2016), par terminu *Raiņa divieši* (Helviga, 2017).

baletā vai operā] (MTŽ, 30), savukārt mākslas terminu vārdnīcā pirmā nozīme ir tāda pati, taču papildus uzsvērts, ka tās bieži tiek tēlotas 15.–19. gs. itāļu glezniecībā (DTŽ, 17)); *Eola arfa* ‘mūzikas instruments’, nosaukts sengrieķu mitoloģijas vēju dieva Eola vārdā (JEV, 52) / *Eolo arfa* (MTŽ, 75).

Humanitārajās zinātnēs no antroponīmiem radītie termini nosauc mūzikas un literatūras žanrus, mūzikas instrumentus, politiskas un reliģiskas kustības, organizācijas, sekta, filozofijas virzienus, mācības, skolas u. tml., parasti iemūžinot to pamatlicēju, idejisko līderu, vadoņu u. tml. ieguldījumu, savukārt vēstures terminoloģijā privilēģiju, likumu vai to krājumu u. tml. nosaukumus darina no valdnieku vārdiem. Reizēm no tā paša eponīma rada vairākus tās pašas vai dažādu nozaru terminus.

Toponīmiskas cilmes eponīmisko terminu pamatā ir makrotoponīmi, oikonīmi (īpaši astionīmi), hidronīmi (potamonīmi un limnonīmi), oronīmi, turklāt terminradē izmanto gan internacionālas, gan nacionālas cilmes eponīmus:

- 1) **no makrotoponīmiem** – lielu ģeogrāfisku vai administratīvu zemes vienību (reģionu, valstu) nosaukumiem: *Lombardijas ritms* ‘asi sinkopēts ritms, kura pamatā ir īsas akcentētas skaņas un garas neakcentētas skaņas secība; pēc Itālijas reģiona Lombardijas nosaukuma’ (ML, 105–106), arī *lombardiešu ritms* (MTV, 73) / *lombardinis ritmas*¹⁸ (MTŽ, 137); *diksilends* ‘pēc ASV dienvidu štatu (*Dixieland*) apzīmējuma sarunvalodā, klasiskā džeza stils’ (ML, 33) / *diksilendas* (MTŽ, 62); *Lietuvas Statūti* ‘Lietuvas Lielkņazistes tiesību krājums’ (VT, 163–164) / *Lietuvos Statutas* (MIŽ, 127);
- 2) **no oikonīmiem** – pilsētu un citu apdzīvotu vietu nosaukumiem: *čārlstons* (*čarlstons*) ‘1) sarīkojumu deja XX gs. 20.–70. gados, sinkopētā ritmā; ātra fokstrota paveids; 2) pedāļšķīvji’ (MTV, 26) (sal. ‘no ASV Dienvidkarolīnas štata pilsētas Čārlstons (*Charlestown*) nosaukuma’ (JEV, 43); sk. Baldunčiks, 1989,

¹⁸ Sk. *alla zoppa* ‘terminas, apibūdinantis atvirkščīq taškuotojo ritmo pavidalq’ (MTŽ, 17).

105) / *čarlstonas* (MTŽ, 54); *bostonvalsis* ‘elegants lēnā valša amerikāņu paveids’ (MTV, 22) (sal. *bostons* ‘deja, lēnā valša paveids, no ASV pilsētas Bostonas nosaukuma’ (JEV, 38)) / *bostonas* (MTŽ, 40); *habanera* ‘kubiešu deju dziesma; pēc pilsētas La Habana – Havana – nosaukuma’ (ML, 58) / *habanera* ‘iš Ispanijos kilęs kubiečių liaudies šokis, atsiradęs 19 a. viduryje’, resp., lietuviešu valodā definēts kā no Spānijas 19. gs. vidū cēlusies kubiešu tautasdeja (MTŽ, 96); *Manheimas skola* ‘vācu mūzikas un atskaņotājmākslas virziens’ (ML, 109) / *Manheimo mokykla* (MTŽ, 139); *Ļvovas-Varšavas skola* ‘poļu loģiķu un filozofu grupa’ (VFV, 89);

- 3) **no hidronīmiem** – upju un ezeru nosaukumiem – konstatēti vārdkoptermini tikai lietuviešu avotos: *Dubysos sutartis* ‘Jogailos ir jo brolio Skirgailos 1382 10 31 sudaryta sutartis su Kryžiuočių ordinu [...] atidavė Žemaitiją iki Dubysos upės’ [*Dubīsas līgums* – Jagaiļa un viņa brāļa Skirgailas 31.10.1382. parakstītais līgums ar Krustnešu ordeni [...] atdeva Žemaitiju līdz Dubīsas upei] (MIŽ, 57); *Durbės mūšis* ‘žemaičių kariuomenės mūšis; prie Durbės ežero’ [*Durbes kauja* – žemaišu karaspėka kauja; pie Durbes ezera] (MIŽ, 57); izņemot divu hidronīmu apvienojumu dažādu arheoloģisko kultūru nosaukumos, piemēram, *Dnepro-Dauguvos kultūra* ‘baltų genčių ankstyvojo geležies amžiaus archeologinė kultūra’ [baltu cilšu agrinā dzelzs laikmeta arheoloģiskā kultūra] (IŽ, 107) / *Dņepras-Daugavas kultūra* (AT);
- 4) **no oronīmiem** – kalnu nosaukumiem: *karmelīti* ‘12. gs. vidū Karmela kalnā, Palestīnā dibināta mūku ordeņa locekļi; pēc Karmela kalna nosaukuma’ (RTV, 96) / *karmelītai* (RŽ, 181); *cionisms* ‘kustība, ideoloģija un politika, ko 1897. gadā nodibināja Teodors Herclis; pēc Jeruzalemē esošā Ciānas kalna nosaukuma’ (RTV, 39) (sal. arī *sionisms* (JEV, 42)) / *sionizmas* (RŽ, 347).

Avotos konstatēti arī vairāki no viena un tā paša toponīma radīti tās pašas vai atšķirīgu humanitāro nozaru eponīmisks termini, piemēram, no Vācijas pilsētas Augsburgas nosaukuma divi vēstures termini, bet no Alpu kalnu – gan vēstures, gan mūzikas termini. Šāda veida termini konstatēti galvenokārt lietuviešu vārdnīcās:

Augsburgas (ticības) miers ‘slēgts 1555. g. izbeidza karus starp katoļiem un protestantiem Vācijā’ (RTV, 30) / *Augsburgo reliģinē taika* (MIŽ, 26); *Augsburgo lyga* ‘Olandijas, Šv. Romas imperijas, Ispanijas, Švedijas, Bavārijas, Pfalco ir Saksonijas slapta sąjunga, sudaryta 1686 07 09 Augsburgē’ [*Augsburgas līga* – Holandes, Sv. Romas impērijas, Spānijas, Zviedrijas, Bavārijas, Falcas un Saksijas slepena savienība, noslēgta 09.07.1686. Augsburgā] (MIŽ, 26); *Alpių šauliai* ‘savanoriai kovoms už Italijos susivienijimą; Prancūzijos ir Italijos kariuomenės dalys Alpių tarpukalnėms ginti’ [*Alpu strėlnieki* – brīvprātīgie cīņai par Itālijas apvienošanu; Francijas un Itālijas karaspēka daļas Alpu ieleju aizstāvēšanai] (MIŽ, 14); *Alpių ragas* ‘muzikos instrumentas’ [*Alpu rags* – mūzikas instruments] (MTŽ, 18).

No toponīmiem – ģeogrāfisku vai administratīvu zemes vienību, apdzīvotu vietu, ūdenstilpju un ūdensteču, kalnu u. tml. nosaukumiem – radīto eponīmisko vienvārda terminu semantika ir diezgan dažāda, piemēram, reliģijā un vēsturē tie nosauc ticības virzienus, mūku ordeņus, mūzikā un mākslā – stilus, žanrus u. tml., bet vārdkoptermini ar toponīmiem apzīmētājkomponentu funkcijā nosauc kaujas, līgumus un citus dokumentus, savienības. No viena un tā paša toponīma tiek radīti tās pašas vai atšķirīgu humanitāro nozaru eponīmiskie termini.

Ergonīmiskas cilmes eponīmisko terminu, resp., tādu, kas veidoti no dažādiem nosaukumiem, salīdzinot ar iepriekš aplūkotajiem terminiem, pētījuma avotos ir konstatēts mazāk. Humanitāro zinātņu kontekstā šajā apakšgrupā iekļauti arī termini, kas radīti no dažādu izdevumu un daiļdarbu nosaukumiem (par to kā eponīmu izmantojumu literatūrzinātnē sk. Helviga, 2014, 79), turklāt daudzi no tiem ir pašcilmes – latviešu vai lietuviešu –, tādēļ nav atrodami otrās valodas avotos:

- 1) **no apvienību un izdevumu nosaukumiem:** *jaungaitnieki* ‘trimdas literātu grupas biedri; no žurnāla „Jaunā Gaita” nosaukuma’ (DzV, 196–197); *zaļvārnīši* ‘rakstnieku un mākslinieku biedrības dalībnieki; no biedrības „Zaļā vārna” nosaukuma’ (DzV, 440); *aušrininkai* ‘politinē, literatūrinē inteligentijos grupē, susibūrusi apie pirmąjį lietuvišką laikraštį „Aušra” (1883–1886)’ [*aušrininki* – politiska, literāra inteligēnces grupa, apvienojusies pie pirmā

laikraksta „Aušra” [Ausma]] (MIŽ, 27); *varpininkai* ‘lietuvīu liberalinē demokratinē grupotē, veikusi 1888–1902 m. Būrēsi apie žurnalą „Varpas” [varpininki – lietuviešu liberāli demokrātisks grupējums, kas darbojās 1888.–1902. g. Pulcējās ap žurnālu „Varpas” [Zvans]] (MIŽ, 214); *enciklopedistai* ‘prancūzu filosofai, mokslininkai ir literatai, 1751–80 leidē „Enciklopedijā, arba Aiškinamąjį mokslų, menų ir amatų žodynąs” [enciklopēdisti – franču filozofi, zinātnieki un literāti, kuri 1751.–1780. g. izdeva „Enciklopēdiju jeb Skaidrojošo zinātņu, mākslu un amatu vārdnīcu”] (RŽ, 118);

- 2) **no daiļdarbu nosaukumiem:** *verterisms* ‘uzvedības modelis; izveidojās Johana Volfganga Gētes romāna „Jaunā Vertera ciešanas” (1774) ietekmē (DzV, 434); *Oņegina strofa* ‘strofa, kādā uzrakstīts Aleksandra Puškina romāns „Jevgeņijs Oņegins” (ĪLT, 161) / *Oņegino strofa* (LTŽ, 40); *Prometējo akordas* ‘kilēs iš Aleksandro Skrjabino simfoninēs poemos „Prometējas” [Prometeja akords – radies no Aleksandra Skrjabina simfoniskās poēmas „Prometejs”] (MTŽ, 187), daiļdarba nosaukums savukārt veidojies no grieķu mītiskā varoņa Prometeja vārda u. c.

Eponīmiskie termini, kuru pamatā ir internacionāli un nacionāli ergonīmi – literātu un mākslinieku apvienību, izdevumu un daiļdarbu nosaukumi – nosauc apvienību virzienus un/vai to biedrus, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus. Lai nosauktu daudzpusīgus, galvenokārt vēstures jēdzienus, vārdkopterminos ar defisi apvienoti dažādu grupu eponīmi – gan antroponīmi (priekšvārdi un uzvārdi), gan toponīmi (pilsētu vai upju nosaukumi).

Nobeigums

Latviešu un lietuviešu humanitāro zinātņu eponīmisko terminu pētījumā uzmanība pievērsta ar eponīmu terminoloģizēšanu saistītiem terminiem un pētījumiem, aplūkotas abu valodu terminrades tendences. Filozofijas, literatūrzinātnes, mūzikas, reliģijas, valodniecības, vēstures vārdnīcās konstatētie eponīmiskie termini pēc struktūras, izcelsmes un semantikas ir līdzīgi abās valodās, zināmas atšķirības vērojamas to darināšanā.

Sastatāmo valodu terminoloģijā izplatītas divas eponīmisko terminu struktūras: 1) vienvārda eponīmiskie termini, kas radīti, izmantojot tiešo un afiksālo apelatīvāciju; 2) vārdkopstermini ar eponīmiem atkarīgajā komponentā. Vienvārda terminu darināšanā produktīvi ir internacionālie sufiksi *-isms* / *-izmas* un pašvalodas *-ieši*, *-nieki* / *-aičīai*, *-inai*, *-(in)inkai*, savukārt vārdkopsterminos, biežāk lietuviešu valodā, vērojama tendence aizstāt eponīma ģenitīvu ar adjektīvu, darinātu ar sufiksu *-inis*.

Eponīmiskie termini veidoti no:

- 1) antroponīmiem (priekšvārdiem, uzvārdiem, pseidonīmiem), nereti arī no teonīmiem;
- 2) toponīmiem (ģeogrāfisku vai administratīvu zemes vienību, apdzīvotu vietu, ūdenstilpju un ūdensteču, kalnu u. tml. nosaukumiem);
- 3) ergonīmiem (cilvēku apvienību, organizāciju, kā arī izdevumu un daiļdarbu nosaukumiem).

Humanitāro zinātņu eponīmisko terminu semantika ir daudzveidīga. Tie nosauc politiski ideoloģiskas kustības, filozofijas virzienus, mācības, skolas, reliģiskas organizācijas un to biedrus, mākslinieciskās darbības stilus, vēstures terminoloģijā – privilēģijas, tiesību krājumus un līgumus, kaujas u. tml. Reizēm no tā paša eponīma radušies vairāki tās pašas vai dažādu nozaru termini. Lai nosauktu daudzpusīgus, galvenokārt vēstures jēdzienus, vārdkopsterminos ar defisi apvienoti gan antroponīmi (priekšvārdi un uzvārdi), gan toponīmi (pilsētu vai upju nosaukumi).

AVOTI

AT – Graudonis, J. (1994). *Arheoloģijas terminu vārdnīca*. (Latviešu, krievu, vācu, angļu val.) Rīga: Zinātne.

DTŽ – Vitkauskienė, V. (1999). *Dailės terminų žodynas: prancūzų- lietuvių, lietuvių-prancūzų kalbomis*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

- DzV – Kursīte, J. (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- FV – Rozentāls, M. (red.). (1974). *Filozofijas vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- FŽ – Rozentalis, M. (red.). (1975). *Filosofijas žodynas*. Vilnius: Mintis.
- ĪFV – Rozentals, M., & Judins, P. (red.). (1955). *Īsā filozofiskā vārdnīca*. (Tulk. S. Balode et al.) Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- ĪLT – Timofejevs, L., & Vengrovs, N. (1957). *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. (Tulk. J. Osmanis) Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- IŽ – Pukienē, V., Kriščiūnas, E., & Mickevičius, A. (red.). (2003). *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga.
- JEV – Bankava, B. (sast.). (2012). *Jaunā eponīmu vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- KTŽ – Gaivenis, K., & Keinys, S. (1990). *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- LK – Buivydienē, V., & Žukienē, R. (2008). *Aiškinamasis svarbiausių literatūros ir kalbotyros terminų žodynelis*. Vilnius: Vilniaus kolegija.
- LKVT – Bartele, T. (sast.). (2008). *Latviešu-krievu vēstures terminu skaidrojošā vārdnīca skolēniem*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- LMT – Timofejevas, L., & Vengrovas, N. (1961). *Literatūros mokslo terminų žodynelis*. Kaunas: Šviesa.
- LTŽ – Girdzijauskas, J. (sud.). (1998). *Literatūros terminų žodynas, II: Eilėdara*. Vilnius: Baltos lankos.
- MIŽ – Endzinas, A. (sud.). (2000). *Mokyklinis istorijos žodynas (2-asis leid.)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė.
- ML – Kārklīņš, L. (2006). *Mūzikas leksikons*. Rīga: RaKa.
- MTV – Torgāns, J. (2010). *Mūzikas terminu vārdenīte*. Rīga: Zinātne.
- MTŽ – Krutulys, A. (1975). *Muzikos terminų žodynas*. Vilnius: Vaga.
- MVV – Blūma, D. (2005). *Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- R – Beresnevičius, G. (2003). *Religijotyros žodynas. Pagrindinės sąvokos*. Vilnius: Tyto alba.
- RTV – Hiršs, I., & Hirša, S. (2008). *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kristīgās vadības koledža.
- RŽ – Petraitis, R. (sud.). (1991). *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis.
- VFV – Vilks, A. (2000). *Vārdnīca filozofijā vidusskolām*. Rīga: RaKa.
- VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latvian valodas institūts.
- VT – Valters, P. (sast.). (2001). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos (2. izd.)*. Rīga: SIA Divergens.

LITERATŪRA

- Balduncīks, J. (1989). *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Bankava, B. (2006). Internacionālie eponīmi latviešu valodā. In *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 80–87.
- Bankava, B. (2007a). Eponīmu interpretācijas jautājumi. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 11, 7–13.
- Bankava, B. (2007b). *Eponīmu vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Bankava, B. (2007c). Itāļu eponīmi mūsdienu latviešu valodā. *Onomastica Lettica*, 3, 160–170.
- Bankava, B. (2009). Ieskats eponīmu leksiski semantiskajā raksturojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 13(1), 179–184.
- Bankava, B. (2011). *Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts* [Promocijas darba kopsavilkums, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Bankava, B. (2012). *Jaunā eponīmu vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Bankava, B., & Bušs, O. (2010). Eponīmi: termina traktējums un ieskats eponīmu veidošanās semantiskajos aspektos. *No vārda līdz vārdnīcai. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 10–15.
- Bankavs, A. (2002a). Latviešu valodas eponīmi. *Valodas vienību semantika un tās izpētes aspekti. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 129. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 8–9.
- Bankavs, A. (2002b). *Leksikogrāfijas terminu vārdnīca (franču-latviešu-angļu valodā)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bankavs, A. (2006). *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca* (2. papild. izd.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Ēdelmane, I. (1998). Personvārdi latviešu valodas augu nosaukumos. *Linguistica Lettica*, 2, 78–88.
- Ejubs, L., & Peredistsijs, A. (2006). *Slimību, sindromu, testu un muskuloskeletālu bojājumu eponīmiskā vārdnīca*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- Gaivenis, K., & Keinys, S. (1990). *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Helviga, A. (2014). Deonimizācijas loma literatūrzinātnes terminu darināšanā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 18(2), 77–92.
- Helviga, A. (2016). Kāda latviešu literatūrzinātnes termina evolūcija – *Raiņa strofa, Raiņa sonets, saīsinātais sonets, sonetins. Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, 21, 281–303.
- Helviga, A. (2017). Ieskats literatūrzinātnes termina semantiski

- funkcionālajā kontekstā: *Raiņa divieši*. In M. Burima (sast. un zin. red.), *Aspazija – Rainis. Dzīvā dzīve*. Rīga: Zinātne, 113–133.
- ICOS – *List of Key Onomastic Terms*. (b. g.). International Council of Onomastics Sciences. Pieejams <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf>.
- Kasradze, M., & Kasradze, D. (2015). *Traumatoloģijas ir ortopedijas eponimai (simptomai ir sindromai)*. Klaipēda: Klaipēdas universitetas.
- Kaulakienē, A. (2009). *Lietuvių fizikos terminijos raida*. Vilnius: Technika.
- Kitkauskienē, L. (2011). Eponiminiai architektūros, meno ir statybos terminai lietuvių kalboje. *Santalka: filologija, edukologija*, 19(1), 48–58.
- Klimavičius, J. (2005). Lingvistinis požiūris į veislių nomenklatūrą. In J. Klimavičius, *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 230–235.
- Kumsāre, S. (1988). Toponīmiskas izcelsmes internacionālismi latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 24, 137–141.
- Kurmiņa, L. (2010). Eponiminiai augaļu pavadinimai latvių ir lietuvių kalbose: darybos būdai. In V. Sakalauskiene, & A. Auksoriūtė (sud.), *Leksikografija ir leksikologija* (d. 2). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 355–367.
- Kvašīte, R. (2018). Etonīmī latviešu un lietuviēšu valodniecības terminoloģijā. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”*. Tēzes, 29–31.
- Kvašīte, R. (2020). Latviešu un lietuviēšu humanitāro zinātnu terminogrāfija (1900–2019). *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 147. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda sabiedrībā”*. Tēzes, 37–40.
- Kvašytė, R. (2005). *Mokomasis terminologijos žodynėlis*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Lazovskis, I. (1971). *Kliniskie simptomi un sindromi. Eponimi*. Rīga: Zvaigzne.
- Litevkienē, N. (2010). Eponyms of Anatomy. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 14(1), 156–161.
- LVG – Auziņa, I., Brenķe, I., Grigorjevs, J., Indričāne, I., Ivulāne, B., Kalnača, A., Lauze, L., Lokmane, I., Markus, D., Nītiņa, D., Smiltņiece, G., Valkovska, B., & Vulāne, A. (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Mikelionienē, J. (2017). Tarptautinių terminų apeliatyvacijos aspektai. *Terminologija*, 24, 127–144.
- Piete, L. (2007). Personvārdi latviešu un lietuviēšu augu nosaukumos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 11, 45–53.

Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (2. izd.). Rīga: Latviešu valodas institūts.

Ulkytė, R. (2016). *Tikriniai vardai ir eponimai chemijos terminijoje* [Baigiamasis magistro darbas, Kauno technologijos universitetas]. Kaunas.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (b. g.). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Pieejams www.vle.lt; skatīts 19.08.2022.

VLKK – *Konsultācijas*. (b. g.). Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Pieejams <https://vlkk.lt/konsultacijos/7039-kirilica>; skatīts 16.12.2022.

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
H I Z C K , U G A H T O P
H & K W & I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q I

PARADIGMATISKĀS SEMANTISKĀS ATTIEKSMES „LATVIEŠU VALODAS LEKSISKAJĀ TĪKLĀ” („LATVIAN WORDNET”)¹

Paradigmatic Semantic Relations in “Latvian WordNet”

- ILZE LOKMANE
- LAURA RITUMA
- MADARA STĀDE
- AGUTE KLINTS

---

¹ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Nr. lzp-2022/1-0443).

ABSTRACT

Keywords:

*wordnet,
lexical semantics,
synonymy,
antonymy,
meronymy,
hyponymy,
gradation*

The article introduces the principles and structure of the “Latvian WordNet”, specifically highlighting the paradigmatic semantic relationships between its word meanings, namely, synonymy, hyponymy, meronymy, antonymy and gradation. Since the basic unit of the “Latvian WordNet” is a synset, different definitions and types of synonyms, as well as the criteria for delimiting synsets have been described. Other paradigmatic semantic relationships in the wordnet are formed between synsets. The article discusses the characteristics of these relationships, outlines the main problems related to their identification and inclusion in the wordnet, and pinpoints the possibilities of differentiating semantic relationships by dividing hyponymy and antonymy into further subtypes. Unlike most of the other wordnets, the “Latvian WordNet” also contains gradation sets, which are specifically remarkable, as they can include synonymous, antonymous, as well as hyponymous relationships.

The last chapter of the article details the types of inter-lingual semantic relations and the methods of their distinction. The fixation of inter-lingual synonymy and hyponymy in the wordnet determines its importance in language acquisition, as well as translation and the studies of semantics.

Ievads

Raksta mērķis ir iepazīstināt ar „Latviešu valodas leksiskā tīkla”² izveides principiem un struktūru, kā arī ieskicēt galvenās problēmas, kas rodas vārda leksiskās semantikas analīzē un paradigmātisko attieksmju noteikšanā. Uzmanība pievērsta ne tikai valodas iekšējo semantisko attieksmju sistēmai, bet arī starpvalodu (latviešu un angļu) semantiskajām saiknēm, kuru apzināšana ir īpaši svarīga ne tikai leksiskā tīkla izveides kontekstā, bet sastatāmos semantiskos pētījumos vispār.

Leksiskais tīkls (angl. *wordnet*) ir leksiski semantisks resurss, kurā tiek attēlotas paradigmātiskās semantiskās attieksmes starp vārdiem, precīzāk, vārdu nozīmēm. Var teikt arī, ka leksiskais tīkls ir mašīnlasāma elektroniska vārdnīca (Geeraerts, 2010, 160). Šāds resurss ir izveidots daudzām Eiropas valodām (sk., piem., „EuroWordNet” (b. g.), kas ietver nīderlandiešu, itāļu, spāņu, vācu, franču, čehu un igauņu valodu). Latviešu valoda ir viena no pēdējām, kurai tāda vēl nav, tāpēc Latvijas Zinātnes padomes finansētajā projektā „Latviešu valodas *WordNet* un vārdu nozīmju nošķiršana” tiek veidotas sinonīmu kopas un citas semantiskās attieksmes 5000 biežāk lietoto patstāvīgo vārdu nozīmēm, lietojuma biežumu nosakot pēc statistikas „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā”.

Leksiskā tīkla izveidē izmantoti divi galvenie resursi: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas (LU MII AILab) veidotā un uzturētā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca internetā „Tēzaurus.lv” (turpmāk – Tēzaurus) un pieejamie latviešu valodas korpusi, galvenokārt „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus”. Retāk lietotu nozīmju, kā arī sarunvalodas vārdu semantikas identificēšanai un ilustrācijai nepieciešami arī citi korpusi, piemēram, „Latviešu valodas emuāru korpus”, „Latviešu valodas tīmekļa korpus”, „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus”. Vienīgi apvienojot līdzšinējos vārdnīcas dotumus ar korpusos atrodamo informāciju, iespējams nonākt pie mūsdienu valodas situācijai atbilstoša vārda leksiskās semantikas atspoguļojuma. Te jāpiebilst, ka leksiskais tīkls ir sinhronisks valodas leksiski semantiskās sistēmas atspoguļojums,

² Informācija par „Latviešu valodas leksisko tīklu” atrodama arī tīmekļvietnē <https://wordnet.ailab.lv>.

kaut gan mūsdienu tehnoloģiskās iespējas ļautu tīklu paplašināt arī ar diahronisko informāciju, tomēr tam nepieciešami valodnieciski pētījumi un jauni strukturēti dati.

„Latviešu valodas leksiskais tīkls” ir nozīmīgs, pirmkārt, datorlingvistikā – teksta automātiskā semantiskā analizē, otrkārt, dažādos citos lingvistiskos pētījumos, kur tas ļauj apkopot un analizēt resursā iekļautās sakarības, izmantojot mūsdienu tehnoloģiskās iespējas. Treškārt, tulkotājiem un valodas apguvējiem tas ļauj ātri iegūt informāciju gan par vārda nozīmēm, gan semantiskajām attieksmēm ar citiem vārdiem. Ceturtkārt, šī resursa izveide ir ieguldījums semantikas teorijā, jo vārdu nozīmju pārskatīšana un sistematizēšana, balstoties uz noteiktiem kritērijiem, kā arī paradigmātisko semantisko attieksmju noteikšana nav iespējama bez padziļinātas vārdu semantikas un nozīmju sistēmisko saikņu izpētes.

Paradigmatiskās semantiskās attieksmes veidojas starp dažādu vārdu nozīmēm valodas sistēmā uz noteiktu kopīgu semantisko pazīmju pamata. Visplašāk pazīstamā leksiski semantiskā paradigma ir sinonīmu rinda. Veidojot teikumu, no paradigmas locekļiem izvēlas vienu, tātad paradigmas locekļi ir tie, kas var aizstāt cits citu noteiktā pozīcijā teikumā.

Izplatītākās un labāk izpētītās paradigmātiskās semantiskās attieksmes, kas tradicionāli iekļautas dažādu valodu leksiskajos tīklos, ir sinonīmija, antonīmija, hiponīmija jeb virsjēdziena un apakšjēdziena attieksmes un meronīmija jeb daļas un veselā attieksmes (Jurafsky & Martin, 2021, 4–5). Tās ietvertas arī „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” un detalizēti raksturotas šī raksta turpmākajās sadaļās. Sinonīmija, hiponīmija un meronīmija iekļaujama vienā paradigmātisko attieksmju grupā, proti, tās ir ietveršanas (angl. *inclusion*) vai vienādības (angl. *identity*) attieksmes (Cruse, 2004, 143–158). (Taisnības labad jāpiebilst, ka starp sinonīmiem var būt arī pārklāšanās attieksmes – tas attiecas galvenokārt uz jēdzieniskajiem sinonīmiem.) Savukārt antonīmija ietilpst citā paradigmātisko attieksmju grupā, kas raksturojama kā izslēgšana jeb nesavienojamība (angl. *exclusion*) vai pretstats (angl. *opposition*) (Turpat, 161–171) .

Ir norādīts, ka saišu tipus leksiskajos tīklos iespējams un pat vēlams detalizēt, piemēram, dalot antonīmus apakštipos (Geeraerts, 2010, 160). Semantisko attieksmju klāstu iespējams papildināt arī ar derivatīvām jeb

vārddarināšanas attieksmēm (Jurafsky & Martin, 2021, 7), kas „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” pagaidām nav ietvertas. Parasti tās tiek izdalītas kā patstāvīgs semantisko attieksmju tips līdzās paradigmātiskām un sintagmatiskām attieksmēm (Cruse, 2004, 145–148). Tas tāpēc, ka vārddarināšanas semantiskajā analizē galvenā uzmanība pievērsta vārddarināšanas formantu semantikai, kas izpaužas pamatvārda un derivāta sastatījumā, sevišķi, ja runa ir par valodas parādībām, kas ir uz vārddarināšanas un formveidošanas robežas, piemēram, atgriezeniskums un aspekts (sk., piem., Soida, 2009, 206–259; Deksnē, 2021, 24–31). Tomēr leksiskajā tīklā svarīgas ir veselu vārdu semantiskās attieksmes, tādas ne tikai motivētārvārda un derivāta, bet arī derivātu sastarpējās attieksmes. Novērojumi liecina, ka derivatīvi saistīti vārdi var vienlaikus būt arī noteiktās paradigmātiskās semantiskās attieksmēs, piemēram, sinonīmu kopas (*darīt₁*, *veikt_{1,2}*)³ hiponīms jeb apakšjēdziens ir sinonīmu kopa (*izdarīt₁*, *nodarīt₃*, *padarīt₁*, *paveikt₁*). Tādējādi derivatīvi saistītu vārdu semantisko attieksmju izpēte un iekļaušana leksiskajā tīklā ir nākotnes uzdevums. Jāuzsver, ka papildus minētajām četrām pamattatieksmēm „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” iekļautas arī gradācijas attieksmes, kas lielākajā daļā leksisko tīklu netiek ietvertas, izņēmums ir „Poļu valodas leksiskais tīkls” (Maziarz et al., 2011; Maziarz et al., 2012).

Semantisko attieksmju noteikšana ir ļoti cieši saistīta ar vārda semantikas dalījumu atsevišķās nozīmēs (leksiski semantiskajos variantos) jeb nozīmju granularitāti. Tāpēc Tēzaurā ietvertais nozīmju inventārs izvēlētajiem vārdiem tiek pārskatīts un precizēts, dažos gadījumos pat visai radikāli mainīts. Strādājot ar semantiski saistītiem, nevis izolētiem vārdiem, var labāk parādīt nozīmju sistēmismu un to iekļaut gan leksiskajā tīklā, gan Tēzaurā. Tomēr tas var šķirkli padarīt nepārskatāmu un parastam valodas lietotājam neērtu un neizprotamu. Tāpēc leksiskā tīkla veidotāji cenšas rast kompromisu, lai izveidotu iespējami konsekventu, ne pārāk sīku un ne pārāk vispārīgu nozīmju šķirumu, kas nodertu projekta mērķim un vienlaikus padarītu šķirkli labāk pārskatāmu un uztveramu vārdnīcas lietotājam (par kritērijiem vārda nozīmju nošķiršanā sk. Lokmane & Rituma, 2021; Lokmane et al., 2021). Šīs pārmaiņas pamazām tiek iestrādātas arī Tēzaura publiskajā versijā.

³ Sinonīmu kopas liktas iekavās, bet ar indeksu norādīts vārda nozīmes (leksiski semantiskā varianta) vai nozīmes nianse numurs Tēzaurā.

1. Sinonīmija

Leksiskā tikla pamatvienība ir sinonīmu kopa (angl. *synset* no *a set of synonyms*). Termins izvēlēts tradicionālā termina *sinonīmu rinda* vietā, jo sinonīmu kopai leksiskajā tīklā nav dominantes – visi sinonīmi ir līdzvērtīgi kopas locekļi. Leksiskā tīkla tehniskais risinājums ļauj sinonīmiskās un citas saistītās nozīmes parādīt Tēzaurā katra atsevišķā sinonīmu kopas vārda šķirklī, tādējādi novēršot nepieciešamību izvēlēties sinonīmu kopas dominanti, kā tas darīts drukātajās sinonīmu vārdnīcās, kur bija svarīgi noteikt šķirkļa vārdu.

Leksisko tīklu veidošanas teorijā uzsvērts, ka parasta vārdnīca neparāda leksikona struktūru, savukārt leksiskais tīkls ir semantiska vārdnīca, kurā vārdi un to apzīmētie jēdzieni parādīti savstarpējā saistībā. Ir pamats domāt, ka šāds princips atbilst runātāja mentālajam leksikonam, resp., tam, kā leksiskās zināšanas ir organizētas runātāja apziņā (Fellbaum, 1998, 4–6). Sinonīmu kopa ietver vārdus, kas izsaka vienu vispārīgu jēdzienu, tātad leksiskais tīkls atspoguļo valodas jēdzienisko sistēmu, kas savienota ar leksisko.

„Latviešu valodas leksiskā tīkla” izveidē sinonīmu kopas vispārīgās nozīmes definēšana jeb vienots skaidrojums visai sinonīmu kopai kā veselumam nav bijis aktuāls gan tāpēc, ka tas ir grūts un laikietilpīgs uzdevums, gan tehniskā risinājuma dēļ – vārda šķirklī pie saistītajām nozīmēm tiek rādītas visu saistīto (t. sk. sinonīmisko) nozīmju definīcijas, ļaujot lietotājam uzreiz pamanīt sinonīmu kopā iesaistīto vārdu atšķirīgās semantiskās nianšes.

Sinonīmija ir viena no visplašāk pazīstamajām paradigmatisksajām attieksmēm starp vārdu nozīmēm, jo, kā uzsver kognitīvajā lingvistikā, tā ir intuitīvi viegli uztverama. Tātad sinonīmija valodā objektīvi pastāv, tomēr valodniekam būtu jānoskaidro, kādas ir pieļaujamās semantiskās atšķirības, kas nepārkāpj sinonīmijas robežas (Cruse, 2004, 154). Jāpiebilst, ka dažādu valodas lietotāju viedokļi konkrētos gadījumos var atšķirties.

Par sinonīmijas īpašo dabu un kognitīvo nozīmību liecina arī parādība, kas latviešu valodniecībā dēvēta par sinonīmisko analogiju (Veidemane,

1970, 174–175), proti, ja kādam no sinonīmu rindas locekļiem veidojas jauna nozīme, tad arī pārējiem sinonīmiem var izveidoties tāda pati, piemēram, vārdiem *tapt* un *kļūt* ir četras savstarpēji sinonīmiskas nozīmes. Tomēr ir jāpatur prātā, ka pat ļoti tuvu sinonīmu nozīmju sistēmas nekad nav pilnīgi vienādas, kas labi redzams, piemēram, vārdu *mest* un *sviest* šķirkļos Tēzaurā. Tāpēc leksisko tīklu izveidē ir iespējama arī cita pieeja, proti, semantiskās attieksmes tiek fiksētas starp atsevišķiem vārdiem, nevis sinonīmu kopām. Piemēram, starpvalodu semantisko attieksmju izveide vārdu nozīmju līmenī pašlaik izmēģinājuma veidā tiek īstenota „Poļu valodas leksiskajā tīklā” (Rudnicka et al., 2017).

Neraugoties uz to, ka valodas lietotājam sinonīmija ir gluži vai pašsaprotams jēdziens, valodniecībā nav vienotas sinonīmijas izpratnes un definīcijas. No tā izriet arī problēmas ar sinonīmu kopas resp. rindas robežu noteikšanu. Izplatītākās sinonīmijas izpratnes ir šādas:

- 1) sinonīmi ir „vārdi, kam ir vienādas vai tuvas nozīmes” (Skujņa, 2007, 354);
- 2) sinonīmi ir „vārdi (resp., vārdu leksiski semantiskie varianti) ar vienādiem nozīmes galvenajiem komponentiem” (Veidmane, 1970, 36);
- 3) sinonīmi ir „vārdi, kuru semantiskā līdzība ir ievērojamāka par semantiskajām atšķirībām” (Cruse, 2004, 154).

Jādomā, ka sinonīmija ir relatīvs jēdziens un vārdu nozīmes var būt vairāk vai mazāk sinonīmiskas. Tādējādi arī „Latviešu valodas leksiskā tīklā” veidotāju viedokļi par konkrētu nozīmju sinonīmiskumu var atšķirties, jo stingri novelkamas sinonīmu kopas robežas vairumā gadījumu nepastāv. Lai sinonīmu noteikšanu padarītu iespējami objektīvu, tiek izmantots kritēriju kopums. Pirmkārt, tiek salīdzināti nozīmes skaidrojumi, resp., nozīmē ietilpstošie semantiskie elementi: ja lielākā daļa no tiem sakrīt, nozīmes tiek uzskatītas par sinonīmiskām. Otrkārt, tiek izmantots aizstāšanas kritērijs: ja vārdi ir savstarpēji nomaināmi lielākajā daļā kontekstu, nozīmes tiek uzskatītas par sinonīmiskām.

Sinonīmiskās attieksmes nav viendabīgas arī tāpēc, ka pastāv dažādi sinonīmu tipi. Pirmais tips ir **absolūtie sinonīmi** – identiskas dažādu vārdu nozīmes (Veidemane, 1970, 87–93). Absolūtā sinonīmija vispārliegtajās leksikas slāņi ir ārkārtīgi reta, jo tās noteikšanā tiek izmantots saistāmības kritērijs – pietiek pat ar vienu kontekstu, kurā viens no sinonīmiem iederas, bet otrs ne (vai ne tik labi), lai noraidītu absolūto sinonīmiju. Tāpēc tas drīzāk ir kāds atskaites punkts, sava veida ideāls, kas valodā praktiski nepastāv (Cruse, 2004, 155).

Otrais tips ir **jēdzieniskie** (Veidemane, 1970, 93–106) jeb **tuvie sinonīmi** (angl. *near-synonyms*) (Cruse, 2004, 156–157). Te ir visgrūtāk nošķirt, kur pastāv sinonīmiskas attieksmes un kur ne, jo parasti katram no šiem vārdiem ir savs tipiskais lietojuma konteksts un ne visos tie mēdz būt aizstājami. Piemēram, vārdu *pazīme*₁ un *iezīme*₁ pamatnozīmju semantiskā kopība ir būtiskāka par atšķirībām, tātad tie ir sinonīmi, tomēr par *pazīmēm* biežāk runājam, ja nepieciešams identificēt kādu reāliju (*dzīvības pazīmes*, *uztraukuma pazīmes*), savukārt *iezīme* ir specifiska individuāla pazīme vai īpašība (*rakstura iezīmes*, *individuālas iezīmes*). Tātad sinonīmu semantiskās atšķirības var neitralizēties noteiktā kontekstā, savukārt citā – izvirzīties priekšplānā.

Trešais tips ir **stilstiskie sinonīmi**, kas atšķiras ar stilstisko un/vai emocionālo nozīmes papildkomponentu (Veidemane, 1970, 106–125). Latviešu valodniecībā postulēts arī ceturtais tips – **perifēriskie sinonīmi**, kas ietver teritoriālo vai sociālo dialektu vārdus un vecvārdus (Turpat, 126–140). Abus minētos tipus iespējams apvienot propozicionālo (angl. *propositional*) sinonīmu grupā, jo tie atšķiras nevis jēdzieniski, bet gan ar kontekstu, precīzāk, diskursa tipiēm, kuros tie lietojami (Cruse, 2004, 155–156).

No iepriekš teiktā izriet, ka daudznozīmīgs vārds ar katru savu nozīmi var ietilpt citā sinonīmu rindā. Piemēram, vārda *domāt*₁ pamatnozīme ‘izziņas darbībā censties noskaidrot objektīvās īstenības parādības, to būtību, veidot spriedumus, secinājumus par tām’ ietilpst sinonīmu kopā (*apdomāt*_p, *domāt*_p, *gudrot*_p, *spriest*_p, *prātot*_p, *punktierēt*_p, *funktierēt*_p, *štukot*₁); *domāt*₂ ‘uzskatīt, būt vērtējumam, spriedumam; būt pārliecinātam (par ko)’ ietilpst sinonīmu kopā (*domāt*₂, *ieskatīt*_p, *turēt*_o, *uzlūkot*_o, *uzskatīt*₁); savukārt *domāt*₃ ‘rūpēties, gādāt (par vēlamu rezultātu)’ ietilpst sinonīmu

kopā (*domāt₃*, *gādāt₁*, *rūpēties₂*). Lietvārda *meitene₁* pamatnozīme 'sieviešu dzimuma bērns (aptuveni līdz 18 gadu vecumam)' ietilpst sinonīmu kopā (*meitēns₁*, *merga₁*, *skuķis₁*, *skuķe₁*, *meiča₁*, *meitene₁*, *merģele₁*, *stirna₂*); *meitene₂* 'jauniete' ietilpst sinonīmu kopā (*jaunekle₁*, *jauniete₁*, *meitene₂*, *skuķis_{1,1}*, *meitēns₂*, *jaunmeita₁*, *mamzele₁*).

Vienā sinonīmu kopā var ietilpt gan stilistiski neitrālas, gan ekspresīvas vārdu nozīmes. Par leksisko tīklu trūkumu nereti atzīst to, ka sinonīmu kopā atšķirīgās nozīmju nianšes (t. sk. stilistiskas) pie attiecīgā vārda netiek parādītas (Geeraerts, 2010, 160). „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” tas tiek kompensēts ar datu attēlojumu Tēzaurā, kur semantiski saistītās nozīmes ir dotas ar visiem skaidrojumiem un stilistiskajām norādēm, lai lasītājs šo informāciju iegūtu vienlaicīgi ar informāciju par semantiskajām attieksmēm. „Latviešu valodas leksiskā tīkla” sinonīmu kopās tiek iekļauti arī nedalāmi vārdu savienojumi.

Sinonīmu kopas pēc apjoma var būt ļoti dažādas. Ir daži jēdzieni, kuru nosaukšanai ir ļoti plašs sinonīmu klāsts, piemēram, *sist* (39), *pļāpa* (37), *nomirt* (36), *pie dzēries* (32) (sk. 1. tabulu), kas liecina, ka par dažām dzīves parādībām ir aktuāli izteikties dažādos veidos, jo īpaši sarunvalodā, tomēr vidēji daudzlocekļu sinonīmu kopās šobrīd ir trīs locekļi. Tā kā leksiskais tīkls ir tikai savā attīstības sākumā, šie skaitļi vēl var mainīties, jo, apstrādājot pārējo Tēzaura materiālu, atklājas nozīmes, kas papildina pašreizējās sinonīmu kopas. Daži nelielu sinonīmu kopu piemēri: (*bode₁*, *pārdotuve₁*, *tirgotava₁*, *veikals₁*), (*ierosinājums₁*, *ieteikums₁*, *pie dāvājums₁*, *priekšlikums₁*), (*atbrīvot₁*, *atpestīt₁*, *atsvabināt₁*).

1. TABULA. Sinonīmu kopas „Latviešu valodas leksiskajā tīklā”

Sinonīmu kopa	Sinonīmu skaits
<i>bicināt₁</i> , <i>blietēt₂</i> , <i>bozēt₁</i> , <i>dābt₁</i> , <i>dot₇</i> , <i>dot pa ādu₁</i> , <i>dot pa mīci₁</i> , <i>kaut₈</i> , <i>klapēt₁</i> , <i>klāt₉</i> , <i>kliet₁</i> , <i>krāmēt₂</i> , <i>liet₈</i> , <i>likt₁₁</i> , <i>mēgt₁</i> , <i>mērt₂</i> , <i>mērt₂</i> , <i>mietēt₁</i> , <i>miltīt₁</i> , <i>plāt_{3,1}</i> , <i>plitēt₂</i> , <i>plūnit₃</i> , <i>šaupt₁</i> , <i>šauptīt₁</i> , <i>šautīt₁</i> , <i>sist₁</i> , <i>slodzīt₁</i> , <i>smelt₁</i> , <i>smērēt₈</i> , <i>sutināt₈</i> , <i>sveķēt₁</i> , <i>test₂</i> , <i>tēst₂</i> , <i>vanckāt₂</i> , <i>veķēt₂</i> , <i>wilkt_{1,3}</i> , <i>žaut₁</i> , <i>zvecēt₁</i> , <i>zveķēt₁</i>	39
<i>balamute₁</i> , <i>čaba₂</i> , <i>čabaste₁</i> , <i>čavata₁</i> , <i>dīzmutis₁</i> , <i>garvalodis₁</i> , <i>grabeklis₂</i> , <i>grabētājs₁</i> , <i>grabīkis₁</i> , <i>grabis₂</i> , <i>grābšķis₂</i> , <i>gvelzis₁</i> , <i>klabata₁</i> , <i>klabis₁</i> , <i>klaču pastala₁</i> , <i>larkšķis₂</i> , <i>lerba₁</i> , <i>lielmutis₁</i> , <i>mutainis₁</i> , <i>niekabīlis₁</i> , <i>niekaklabis₁</i> , <i>niekgrabis₁</i> , <i>niekkalbis₁</i> , <i>niekrunis₁</i> , <i>niekvalodis₁</i> , <i>pļāpa₁</i> , <i>pļāpātājs₁</i> , <i>plera₁</i> , <i>plerkšķis₂</i> , <i>skrejmlēite₁</i> , <i>tarkškinātājs₁</i> , <i>tarkšķis₁</i> , <i>tukšgrabis₁</i> , <i>tukšvalodis₁</i> , <i>vankšķis₂</i> , <i>vārekis₂</i> , <i>vāvulis₁</i>	37

<p>(aiz)iet pie tēviem₁, aizdarīt acis uz mūža dusu₁, aizdarīt acis uz mūžīgu dusu₁, aizdarīt acis uz mūžu₁, aiziet₂ aiziet dieva mierā₁, aiziet mūžībā₁, aiziet pie dieva, arī aiziet dieva mierā, arī stāties dieva priekšā₁, aiziet uz viņpasauli₁, aizmigt₁, aizmigt nāvesmiegā₁, atdot dievam dvēseli₁, atdot galus₁, atņemt ķepalas₁, atstiept kājas (arī pēdas)₁, atstiept pedāļus₁, atstiepties_{2,2} atstirināties₁, beigt ciest₁, braukt uz kukaiņu ciemu₁, braukt uz kukaiņu valsti₁, braukt uz tārpju ciemu₁, braukt uz tārpju kalnu₁, braukt uz tārpju valsti₁, izdzist₃ izlaist garu₁, nobeigties_{4,1} nolikt karoti₁, nolikt kedas₁, nolikt ķelli₁, nomirt₁, nomirties₁, nosprāgt_{1,1} slēgt acis uz mūža dusu₁, slēgt acis uz mūžīgu dusu₁, slēgt acis uz mūžu₁</p>	36
<p>folā₁, līmens₂, mīksts₁₃, piedzēries₂, piegāzies₁, pielaizījies₁, pielicies₁, piemeties₁, pierījies₁, piešņabojies₁, piestrēbies₁, piesūcies₁, piesviķojies₁, pietelzies₁, pietempies₁, pievīcojies₁, pievilcīes₁, pievitējies₁, piezīdies₁, piežūpojies₁, piežūrējies₁, pillā₁, pilns (retāk pilnā) kā zeķe (arī mārks, lūks, mākonis)₂ raibajā₁, sadzēries₁, sakopies₂ salējies₁, sameties₁, sastrēbies₁, sažūrējies₁, švunkā₁, virā₁</p>	32

Savstarpēja sinonīmu aizstāšana tekstā ne vienmēr ir iespējama sintaktiskās un semantiskās saistāmības atšķirību dēļ, tāpēc „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” ir iekļauta arī **aptuveno sinonīmu** grupa, kas būtu dalāma vairākās apakšgrupās. Šajā kategorijā ietilpst vārdu nozīmes, kas noteiktu iemeslu dēļ tomēr nav uzskatāmas par sinonīmiskām, kaut gan nozīmes kopīgā daļa tām ir.

1. Par aptuveniem sinonīmiem uzskatīti vārdi vai sinonīmu kopas, kuru semantiskās atšķirības ir pārāk nozīmīgas, lai tos varētu uzskatīt par sinonīmiem. Piemēram, sinonīmu kopa (*diskusija*₁, *pārrunas*_{1,1}) ir aptuvenās sinonīmijas attieksmēs ar sinonīmu kopu (*apspriede*₁, *sanāksme*₁, *sēde*₁, *sapulce*₁, *konference*₁, *saruna*₂). *Diskusija*₁ ir ‘strīdīga, neskaidra jautājuma (publiska) apspriešana, savukārt *pārrunas*_{1,1} ir ‘organizēta savstarpēja domu apmaiņa (par noteiktu jautājumu kolektīvā, sanāksmē)’, tātad šīs nozīmes savstarpēji ir sinonīmiskas. Gan diskusijas, gan pārrunas bieži īstenojas kādā apspriedē u. tml., tomēr tas nav obligāti.

2. Par aptuveniem sinonīmiem uzskatāmi vārdi, kurus gramatisku īpatnību dēļ kontekstā nevar aizstāt vienu ar otru. Piemēram, *konteksts*₂ ‘apstākļi, situācija, stāvoklis’ parasti īstenojas lokatīvā (*pārmaiņu kontekstā*, *plašākā kontekstā* u. tml.). Kaut gan šai nozīmei ir semantiska saistība ar sinonīmu kopu (*apstākļi*₂, *situācija*₁, *stāvoklis*₂), tomēr tekstā tā nav aizstājama ar minēto vārdu lokatīva formām, bet gan tikai, piemēram, ar vārdu savienojumu *saistībā ar noteiktiem apstākļiem*.

3. Šajā grupā iekļaujami darbības vārdi, kam raksturīgas saistāmības atšķirības. Nereti vienu no šādiem darbības vārdiem izmanto otra

skaidrojumā, piemēram, *rotaļāties*, skaidrots kā ‘veikt kādas rotaļai raksturīgas darbības (parasti par bērniem)’, bet *spēlēt*_{1,1} kā ‘veikt darbību kopumu (spēli) ar mērķi sagādāt prieku, izklaidēšanos, kam parasti raksturīga iztēlē radīta situācija un darbības objekti, kādu norišu, cilvēku, dzīvnieku u. tml. atdarināšana; rotaļāties’. Tā kā *rotaļāties* ir atgriezenisks un nepārejošs, bet *spēlēt* – tiešs un pārejošs darbības vārds, kontekstā tie nekad nav savstarpēji aizstājami.

Jāuzsver, ka aptuveno sinonīmu sadaļa ir turpmāko pētījumu avots. Šāda kategorija leksiskajā tīklā ļauj fiksēt semantiskās attieksmes, kuras neiederas sinonīmu kopā un kuru precīzāka definēšana un kritēriju izstrāde vēl attīstāma.

2. Paradigmatiskās semantiskās attieksmes starp sinonīmu kopām

Pārējās leksiskajā tīklā iekļautās paradigmatiskās semantiskās attieksmes – hiponīmija, meronīmija, antonīmija un gradācijas attieksmes – pastāv starp sinonīmu kopām, jo tās savā starpā saista jēdzienus, nevis vārdus. Jāuzsver, ka sinonīmu kopu var veidot arī tikai viens vārds, tādā gadījumā minētās attieksmes veidojas starp vārdiem, precīzāk, vārdu nozīmēm.

Hiponīmija ir virsjēdziena (hiperonīma) un apakšjēdziena (hiponīma) attieksmes. Tā īstenojas galvenokārt lietvārdu un darbības vārdu sistēmā. Piemēram, sinonīmu kopas (*celtne*_p, *ēka*₁) šobrīd leksiskajā tīklā iekļautie hiponīmi ir (*pils*₂), (*istaba*₃, *kambaris*_{1,1}), (*pašvaldība*_{1,2}), (*ministrija*_{1,1}), (*banka*_{1,1}), (*baznīca*_p, *dievnamis*₁), (*skola*_p, *skolasnams*₁), (*būve*₃), (*universitāte*₁), (*māja*₁), (*teātris*_{1,1}), (*dome*_{1,1}), (*policija*_{1,2}), bet (*sākt*₁) hiponīmi ir (*uzsākt*_p, *iesākt*₁), (*atklāt*_o), (*ievadīt*₄), (*uzņemt*₇), (*ķerties*₂).

Hiponīmijas paveids, kas īstenojas galvenokārt lietvārdu sistēmā, ir **taksonomija** – noteikta klasifikācijas sistēma, kurā apakšjēdzienis ir virsjēdziena paveids (Cruse, 2004, 150), piemēram, *suns* ir *dzīvnieka* paveids. Viena hiperonīma hiponīmus vienā klasifikācijas sistēmā sauc par kohiponīmiem, tomēr vienam hiperonīmam var būt dažādu tipu hiponīmi, kas savstarpēji nav kohiponīmi, piemēram, vārda *nauda*₁ hiponīmi *dolārs*_p, *eiro*_p, *lats*₁ pretstatā (*grasis*₂, *kapeika*_{5,1}) ar nozīmi

‘nedaudz naudas’. Leksiskajā tīklā šobrīd nav marķēts tas, vai viena vārda hiponīmi savstarpēji ir vai nav kohiponīmi.

Darbības vārdu hiponīmija valodās ir visai izplatīta (Cruse, 2004, 148), un leksiskajos tīklos mēdz iekļaut īpašu darbības vārdu hiponīmijas apakštipu – **troponīmiju** (Fellbaum, 1998, 80). Hiperonīms nosauc darbību vispār, bet troponīms konkrētīzē darbības veidu (angl. *manner*) pēc dažādām pazīmēm, piemēram, *runāt*₁ troponīmi ir (*vēstīt*₁, *stāstīt*₁), (*čukstēt*₁) utt. Tā kā troponīmijas jēdziens latviešu valodniecībā līdz šim nav pazīstams, „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” šāda veida attieksmes uzskatītas par hiponīmiskām un apakštipos sīkāk nav dalītas. Interesanti, ka latviešu valodniecībā troponīmiskas attieksmes tradicionāli iekļautas sinonīmijā, un hiperonīms ir rindas dominante, piemēram, sinonīmu rinda „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā”: *runāt – mēlot, tērgāt, tērgot, tērzēt, plāpāt, vērpt valodas, valodot, čalot, čalināt, čivināt, vidžināt, bērt valodu, šķilt valodu, skaldīt valodu, tecināt valodu, čukstēt, bubināt, dudināt, dūdot, gulgot, ūbot, ducināt, tītināt, žubināt, žužināt, dvest, pīkstēt, bērt, bērt kā pupas, švīkstēt, dārdināt, ķērt, plaisīties, burksķēt, murdēt, murmināt, vāvuļot, vērvēlēt, vilkt, dziedāt, pātarot, ņurdēt, rūkt, pukstēt, pamparēt, purpināt, plankšēt, dīkt, delgt, daudzīnāt, skandināt, tinkšķēt, zvanīt, žvadzināt, kladzināt, klukstēt, kalt ausīs, leijerēt, mēli deldēt, muti vārstīt, muti dzesēt, grabēt, murgot, murksķēt, liet, žvakstēt* (Grinberga et al., 1998, 334–345).

Ir uzsvērts arī, ka hiponīmija ir pārejoša jeb transitīva, proti, ja X ir Y hiperonīms un Y ir Z hiperonīms, tad X ir arī Z hiperonīms, piemēram, *organisms* (X) – *augi* (Y) – *krūmi* (Z) (Cruse, 2004, 149). Tātad valodā var veidoties daudzpakāpju hiponīmija, kas ir atspoguļota arī „Latviešu valodas leksiskajā tīklā”.

Retos gadījumos hiponīmija veidojas starp viena vārda nozīmēm vai nozīmi un nozīmes niansi, piemēram, vārda *krējums*₁ pamatnozīmei ‘piena produkts, kas veidots no koncentrētiem piena taukiem’ ir hiponīmiska nozīmes nianse ‘skābais krējums’.

Sīkāka hiponīmisko saišu klasifikācija varētu būt viens no nākotnes uzdevumiem leksiskā tīkla attīstīšanā. Kā redzējām, iespējams veidot atsevišķus hiponīmijas tipus atšķirīgām vārdšķirām, piemēram, troponīmiju

darbības vārdiem, taksonomiju lietvārdiem, noderīgs būtu arī kohiponīmu marķējums. Risināms arī jautājums par to, vai īpašības vārdu sistēmā hiponīmiskas attieksmes vispār ir iespējamas.

Meronīmija ir veselā (holonīma) un daļas (meronīma) attieksmes. Sinonīmu kopas (*automašīna*₁, *mašīna*₂, *vāģis*₃, *automobilis*₁, *auto*₁, *autiņš*₃) meronīmi ir, piemēram, (*virsbūve*₁), (*šasija*₁), (*motors*₁), (*salons*₄), (*akumulators*₁). No kognitīvās lingvistikas viedokļa meronīmijai ir prototipa kategorijas raksturs – ir skaidri nosakāms centrs, bet visai izplūdusi perifērija, proti, daudz problemātisku gadījumu, piemēram, vai pannas vāks ir vai nav uzskatāms par pannas daļu. Viens no diagnosticējošiem testiem ir piederības konstrukcija – *mašīnai ir motors, kokam ir zari* (Cruse, 2004, 151). Daļas jāšķir gan no sastāvdaļām (*milti* ir maizes sastāvdaļa, bet ne daļa, jo maizes cepšanas procesā tie pārveidojas un beigu produktā kā tādi vairs nepastāv), gan gabaliem – daļas ir norobežojamas un tām ir noteikta funkcija, bet gabals ir savā ziņā patvaļīgs (piem., pēc mašīnas eksplozijas visur mētājas gabali, nevis daļas) (Turpat, 152–153).

Dažos gadījumos meronīmija robežojas ar hiponīmiju. Meronīmija ir konkrētāka un attiecināma galvenokārt uz fiziskiem objektiem, kā arī citām nosacīti abstraktākām reālijām, piemēram, iestāžu struktūrvienībām: (*uzņēmums*₁) meronīmi ir (*filiāle*₁), (*nodaļa*₁). Ir attieksmes, ko var interpretēt abējādi – gan kā hiponīmiju, gan meronīmiju, piemēram, *bižutēriju* kā veselumu veido *auskari, gredzens, kaklarota* utt., bet tos var uzskatīt arī par virsējdziena paveidiem. Meronīmija atšķirībā no hiponīmijas nav pārejoša, piemēram, *pirksti* ir *plauksta* daļa, *plauksta* ir *rokas* daļa, bet nevaram teikt, ka *pirksti* ir *rokas* daļa (Turpat, 153–154).

Līdzīgi kā hiponīmiskās attieksmēs, vienam holonīmam var būt dažādu tipu meronīmi. Tas labi parādās laika apzīmējumu sistēmā: holonīma (*gads*₁) meronīmi ir gan (*mēnesis*₁), gan (*sezona*₁, *gadalaiks*₁, *gadskārta*₁), savukārt vārda (*diennakts*₁) meronīmi ir gan (*stunda*₂), gan (*diena*₁) un (*nakts*₁). Tātad meronīmija ir lielā mērā saistīta ar valodā un kultūrā nostiprinājušos tradīciju, nevis kādu objektīvi pastāvošu dalījumu.

Antonīmija ir attieksmes starp pretstatāmām nozīmēm. Valodā ir dažādi pretstatu tipi, ne visi tie tiek uzskatīti par antonīmiem. Prototipiska antonīmu grupa ir vārdi, kas nosauc graduējamus, resp.,

relatīvus jēdzienus (Löbner, 2002, 88–90). Piemēram, sinonīmu kopas (*brangs₂*, *dižens₁*, *dižs₁*, *ievērojams₄*, *liels₁*, *pamatīgs₂*, *prāvs₁*) antonīms ir sinonīmu kopa (*mačs₂*, *mazs₁*). Jāpiebilst, ka prototipiskas antonīmiskas attieksmes valodas lietotāju izjūtā ne vienmēr veidojas starp graduējamas pazīmes skalas galējiem locekļiem, piemēram, gradācijā *milzīgs – liels – neliels – mazs – sīks* par antonīmiem tradicionāli tiek uzskatīti *liels* un *mazs*, nevis *milzīgs* un *mazs* vai *milzīgs* un *sīks*, kaut arī šie pretstati eksistē un arī iederas pretstatāmu nozīmju grupā (Veidemane, 1970, 49).

„Latviešu valodas leksiskajā tīklā” pieņemta plaša antonīmijas izpratne, un arī pārējie pretstatu tipi ir uzskatīti par antonīmiskiem. Tādi ir

- 1) binārie jeb komplementārie pretstati (angl. *complementaries*), kur viena apgalvojums ir otra noliegums, piemēram, (*klātbūtne₁*, *klātiene₁*) – (*trūkums₃*) vai (*dzīvot₁*) – (*beigties_{6,1}*, *iet bojā₂*, *krist₃*, *mirt₁*, *nolikt galvu₁*, *šķirties no dzīves* (arī *no pasaules*)₁, *sprāgt_{1,1}*);
- 2) virzienu pretstati (angl. *reversives*), piemēram, (*ārā₁*) – (*iekšā₁*) vai (*izdevums₄*) – (*ienākums₁*, *ieņēmums₁*);
- 3) konversīvi (angl. *converses*, *relational antonyms*), kas atspoguļo vienu un to pašu situāciju no dažādu dalībnieku viedokļa, piemēram, (*aizdevums₁*) – (*aizņēmums₁*) vai (*pārdot₁*) – (*pirkt₁*). Par antonīmiskām uzskatītas arī citas valodas lietojumā bieži pretstatītas vārdu nozīmes, piemēram, (*praktisks₁*) – (*teorētisks₁*) vai (*sekas₁*) – (*cēlonis₁*).

Leksiskajā tīklā tiek marķētas arī **gradācijas semantiskās attieksmes**. Gradācijas jēdzienu grupa apvieno tādas sinonīmu kopas, kas nosauc vienu pazīmi vai parādību dažādās pazīmes piemētibas pakāpēs. Gradācija ir semantiski nozīmīga kategorija, jo tā izpaužas dažādās valodas apakšsistēmās. Par gradāciju tradicionāli runā saistībā ar īpašības vārdiem un apstākļa vārdiem, kur tā tiek marķēta gramatiski ar salīdzināmajām pakāpēm. Tāpat to realizē ar vārddarināšanas paņēmieniem, pievienojot atbilstošas semantikas piedēkļus vai piedēkļus (*dzeltens – iedzeltens*, *agrs – paagrs*, *salds – saldens*), vai darinot deminutīvus un augmentatīvus. Tomēr gradācija izpaužas arī leksiskā līmenī, kad dažādas intensitātes pazīmes

tiek nosauktas ar atšķirīgām leksēmām, kas ne vienmēr ir derivatīvi saistītas, piemēram, gradācijas jēdzienu grupa, kura nosauc dažādu pakāpju slīpumu: (*stāvs*₁), (*ieslīps*₁, *nogāzens*₁, *nolaidens*₁), (*slīps*₁).

Gradācijas attieksmes izpaužas arī citās vārdšķirās, piemēram, Ruta Veidmane minējusi darbības vārdu gradācijas jēdzienu grupu *gāzt*, *līt*, *liņāt*, *smilāt*, *smidzināt* (Veidmane, 1970, 48), savukārt leksiskajā tīklā iekļauta arī lietvārdu gradācijas jēdzienu grupa (*pūtiens*₁, *vējonis*₁, *vējs*₁, *vējš*₁), (*auka*₁, *vētra*₁), (*pusvējš*₂), (*viesuļvējš*₁). Abos gadījumos varētu saskatīt un marķēt hierarhiskās attieksmes, kur virsjēdziens ir *vējš*, bet pārējie vēja nosaukumi konkrētā vēja veidu, vai arī virsjēdziens ir *līt* un pārējie darbības vārdi nosauc dažāda veida lišanu. Tomēr starp tiem pastāv atšķirības norises intensitātē, tāpēc tie iederas arī gradācijas jēdzienu grupā. Ja marķētu tikai hiponīmiskās attieksmes, šādi gadījumi ieplūstu ļoti lielā vispārējā hiponīmijas grupā. Nākotnē plānots attīstīt leksisko tīklu tā, lai var vienlaicīgi marķēt ne tikai gradācijas jēdziena grupas, antonīmijas un sinonīmijas attieksmes, bet arī paralēli eksistējošās hiponīmiskās attieksmes.

Gradācijas jēdzienu grupā var ietilpt arī sinonīmu kopa, kuras ietvaros nav iespējams noteikt, vai starp sinonīmiem ir gradācijas atšķirība. Ir gadījumi, kad gradācijas attieksmes pat varētu noteikt starp diviem sinonīmu kopas locekļiem, tomēr tās ir tik nelielas vai subjektīvā valodas izjūtā balstītas, ka jēdzieni tiek uzskatīti par sinonīmiem. Piemēram, gradācijas jēdzienu grupā, kas nosauc kāda objekta izmēru, ietilpst vairākas sinonīmu kopas: (*gigantisks*₁), (*milzīgs*₁, *milzonīgs*₁), (*brangs*₂, *dižens*₁, *dižs*₁, *ievērojams*₁, *liels*₁, *pamatīgs*₂, *prāvs*₁), (*paliels*₁), (*neliels*₁), (*mačs*₂, *mazs*₁), (*maziņš*₁, *sīks*₁), (*sīciņš*₁), (*mazsmaziņš*₁, *mikroskopisks*₂, *sīksīks*₁). Tas, kuri kvantitatīvi atšķirīgie jēdzieni būtu kvalificējami kā sinonīmi, tiek noteikts pēc iepriekš minētajiem kritērijiem ar aizstāšanas un citām metodēm. Tas, ka „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” iespējams attēlot vienlaicīgi abas semantiskās attieksmes, ir priekšrocība, jo ir iespējams izveidot vispirms visu plašo gradācijas jēdzienu grupu un novērtēt, kuri no jēdzieniem ir potenciāli sinonīmi. R. Veidmane runā par it kā nemanāmās kvantitatīvās pārejas kvalitatīvā lēciena punkta atrašanu, kur beidzas vieni un sākas citi sakari starp valodas vienībām (Veidmane, 1970, 52). Ja gradācijas jēdzienu grupa nokļāj visu pazīmes kvantitatīvo skalu, tad grupas ietvaros pastāvēs arī antonīmiskās attieksmes, kas arī tiek paralēli marķētas.

Gradācijas jēdzienu grupas nosaukto pazīmi reizēm ir iespējams nosaukt ar atsevišķu vārdu, vispārīgu jēdzienu, piemēram, *lielums*, *izmērs*, *apjoms*, *svars*, raksturojot, kādā aspektā pazīmes gradācija mainās. „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” to ir iespējams pievienot ar atsevišķu semantisko saiti *gradācijas jēdzienu grupas nosaukums*, piemēram, (*cena*₁, *vērtība*₁): (*dārgs*₁, *liels*_{5,1}, *vērtīgs*₁), (*lēts*₁), (*padārgs*₁), (*palēts*₁). Šajā projektā tiek radīti dati, kurus valodnieki varēs izmantot nākotnē, piemēram, pētījumos par vārdu secību gradācijas skalā (šobrīd leksiskajā tīklā tā netiek atspoguļota) vai arī par sinonīmu rindas robežām gradācijas skalā sastatījumā ar citām valodām.

Šīs sadaļas beigās jāpiebilst, ka semantisko attieksmju kopā „Latviešu valodas leksiskā tīkla” darba versijā ir arī grupa ar nosaukumu „saistīts ar...”. Tā tiek izmantota gadījumos, kad semantiska saikne starp nozīmēm pastāv, bet tā neiederas nevienā no iepriekš minētajām grupām, vai arī jautājums par semantisko attieksmju raksturu vēl pētāms plašākā valodas materiālā. Piemēram, (*termins*₁, *termiņš*₂) saistīts ar (*jēdziens*₁, *koncepts*₁), jo *termins* ir zinātniska jēdziena nosaukums, tādā saikne būtībā ir metonīmiska, bet pašreizējais leksiskā tīkla attieksmju inventārs šādu iespēju neparedz.

3. Starpvalodu attieksmes

Paradigmatiskās semantiskās attieksmes iespējams skatīt arī bilingvālā kontekstā. Šis aspekts ir īpaši būtisks starpvalodu saišu veidošanai, proti, „Latviešu valodas leksisko tīklu” veidojošo vārdu nozīmju savienošanai ar ekvivalentiem Prinstonas Universitātes veidotajā angļu valodas leksiskajā tīklā (WordNet. A Lexical Database for English, b. g.).

Pašlaik minēto starpvalodu saišu izveidē izmantotas gan manuālas, gan automatizētas metodes, tostarp automātiski piemērotāko nozīmju un mērķvalodas ekvivalentu ieteikumi, no kuriem leksiskā tīkla izstrādātāji var izvēlēties vispiemērotākos (Paikens et al., 2022). Darba gaitā iegūto datu kopums nākotnē tiks izmantots, lai attīstītu un apmācītu arī automatizētu starpvalodu nozīmju savienošanas algoritmu, kas savukārt palīdzēs palielināt apstrādāto nozīmju skaitu.

„Latviešu valodas leksiskajā tīklā” starpvalodu attieksmju izveide tiek realizēta sinonīmu kopu līmenī. Līdz ar to tiek savienotas nevis atsevišķas nozīmes, bet sinonīmu kopas, kurās apkopotas vairākas, semantiski ļoti tuvas vārdu nozīmes. Viena no galvenajām šādas pieejas priekšrocībām ir lielāka datu apjoma apstrāde īsākā laika posmā. Turklāt šāda pieeja ļauj konstatēt sinonīmisko, meronīmisko un hiponīmisko attieksmju atšķirības dažādās valodās, jo netiek mākslīgi definētas vārdu nozīmes vienā valodā, lai tās būtu iespējams pēc iespējas precīzāk savienot ar ekvivalentām nozīmēm citā. Tātad struktūru savienošana liek biežāk ņemt vērā konkrētās valodas struktūras īpatnības, tās mākslīgi nepielāgojot citām.

Termins *starpvalodu ekvivalence* ne vienmēr paredz tiešu vārda nozīmju atbilstību. Lai gan konceptuāli sistēma, kurā katrai vārda nozīmei atrodams precīzs ekvivalents citā valodā, varētu šķist pievilcīga, starpvalodu asimetrijas dēļ tas praktiski nav iespējams, jo viena un tā pati parādība vai jēdziens dažādās valodās tiks leksikalizēts atšķirīgā veidā. Šī iemesla dēļ nepieciešams definēt vairāk nekā vienu vārda nozīmju atbilstības pakāpi. Lielākā daļa šādu tipoloģiju ir duāla – viens ekvivalences veids šajās sistēmās parasti ir vērsts uz iespējami lielāku formālu un semantisku atbilstību, savukārt otrs – uz stilistiskās nokrāsas saglabāšanu arī citā valodā. Šādus ekvivalenču pārus iespējams saukt par formālo un dinamisko ekvivalenci (Nida, 1964), semantisko un komunikatīvo (Newmark, 1981), dokumentāro un instrumentālo (Nord, 1991) vai dabisko un virzienekvivalenci (Pym, 2014). Minēto duālo tipoloģiju galvenā vienojošā ideja – pirmais ekvivalences veids ir vērsts uz avotvalodu (tulkojamo), bet otrs – uz mērķvalodu (tulkojumu). Ņemot vērā leksikogrāfijas ierobežojumus un leksiskā tīkla izveides tehniskās iezīmes, iespējams secināt, ka starpvalodu attieksmju izveidei piemērotākā ir uz avotu (latviešu valodu) vērsta ekvivalence. Tas nozīmē, ka darba gaitā latviešu valodas semantiskās struktūras netiek pakārtotas angļu valodai, proti, netiek veidotas jaunas nozīmes vai sinonīmu kopas tikai tāpēc, lai abas valodas padarītu pēc iespējas simetriskākas starpvalodu saitēm.

Tomēr jebkurā ekvivalences kategorijā nepieciešami vairāki atbilstības veidi. Tādas „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” ir trīs: precīza atbilstība, kā arī šaurāka vai plašāka nozīme latviešu valodā. Precīza atbilstība norāda uz pilnvērtīgu **starpvalodu sinonīmiju** – vārda nozīme latviešu valodā pilnībā atbilst ekvivalenta nozīmei angļu valodā. Pilnvērtīga starpvalodu nozīmju ekvivalence visbiežāk sastopama šķirkļos, kuri

ietver universālus priekšmetus, parādības vai jēdzienus – tas attiecināms, piemēram, uz vārda *laiks* nozīmēm.

Pirmā nozīme abos – latviešu un angļu – leksiskajos tīklos ir saistīta ar laika universālo, plašāko nozīmi. Nozīme *laiks*₁ tiek skaidrota kā ‘nepārtraukta eksistences un notikumu gaita likumsakarīgā secībā, ko raksturo pagātne, tagadne un nākotne kā veselums’, savukārt Prinstonas „WordNet” nozīmes *time*₅ glosa vēsta, ka ‘laiks ir pieredzes gaita, kurā notikumi virzās no nākotnes uz tagadni un pagātņi’. Šajos skaidrojumos iespējams pamanīt zināmas atšķirības, piemēram, laika virzībā (no pagātnes uz nākotni latviešu valodā un no nākotnes uz pagātņi angļu valodā), taču galvenā skaidrojuma jēga ir vienāda – tāpat šīs nozīmes iespējams savienot ar precīzās atbildes saiti. Arī otrā nozīme *laiks*₂ veido tiešu attieksmi – šoreiz ar citu, konkrētāku angļu valodas ekvivalentu: *time_period*, *period_of_time*, *period*. Abas nozīmes izceļ konkrētu laika sprīdi vai periodu, nevis laiku kopumā. No tā iespējams secināt, ka viena vārda nozīmju robežās iespējams veidot saites ar dažādiem angļu valodas ekvivalentiem.

Atbilstošāko ekvivalentu meklēšanu atvieglo iespēja veidot attieksmes ar nedalāmiem vārdu savienojumiem un frazālajiem darbības vārdiem angļu valodā, kuri Prinstonas „WordNet” ir iekļauti sinonīmu kopās un citu semantisko attieksmju veidošanā. Tas redzams sinonīmu kopās (*paturēt acīs*₁, *pieskatīt*₁, *uzmanīt*₁, *uzraudzīt*₁, *uzskatīt*₃, *uzlūkot*₃) un (*watch*, *observe*, *follow*, *watch_over*, *keep_an_eye_on*). Frazālie darbības vārdi bieži izmantoti kā ekvivalenti tiem latviešu valodas darbības vārdiem, kuros izmantoti priedēkļi, piemēram, *iejaukties*_{1,2} (*sarunā*) atbilst salīdzinoši apjomīgajai angļu valodas sinonīmu kopai (*chime_in*, *cut_in*, *put_in*, *butt_in*, *chisel_in*, *barge_in*, *break_in*), kuru veido tikai frazālie darbības vārdi. Šo elementu lietojums palīdz iesaistīt leksiskā tīkla izveidē plašāku nozīmju klāstu un izcelt daudzveidīgākas nozīmju savstarpējās attieksmes gan vienas, gan vairāku valodu kontekstā.

Tomēr pastāv arī gadījumi, kad saites savieno ekvivalentus, kuros vērojamas ar valodas un kultūras iezīmēm saistītas atšķirības, tostarp arī uz jēdzienu attiecināmo sinonīmu skaitā. Piemēram, vārda *cilvēks*₁ nozīme ‘zīdītāju klases primātu kārtas hominīdu dzimtas būtne’ vienlaikus veido arī veselu sinonīmu kopu. Savukārt Prinstonas „WordNet” atrodamo ekvivalenta kopu veido četras nozīmes (*homo*, *man*, *human_being*, *human*). Angļu

valodas sinonīmu kopā redzami arī papildu nozīmes slāņi, piemēram, cilvēces jēdziena vispārināta izpausme, izmantojot vīriešu dzimti (*man*). Šāda papildu konteksta latviešu valodas sinonīmu kopā nav, taču joprojām ir iespējams veidot tiešas atbilstmes saiti, jo konkrētā vārda *man* nozīme apraksta to pašu jēdzienu.

Vēl viens aspekts, kas atvieglo tiešas atbilstmes saišu izveidi, ir norādes uz specifisku terminu jomu. Tas uzskatāmi izpaužas šķirkli *spēks*, kurā ietvertas gan vispārlietojamas nozīmes, gan fizikas terminoloģija. Šādos gadījumos nozīmi papildina tehniskā informācija, piemēram, nozīmē *spēks*, (*joma: fizika*) ‘fizikāls lielums, kas raksturo ķermeņu mijiedarbību, kurā tie iegūst paātrinājumu vai deformējas’. Līdzīgā veidā šī tehniskā informācija ir fiksēta arī Prinstonas „WordNet”: *force (physics)* ‘the influence that produces a change in a physical quantity’. Šādā pašā veidā iespējams savienot sinonīmu kopas *sabiedrība*₃ (*joma: bioloģija*) un *community, biotic_community (ecology)*.

Šaurākas vai plašākas nozīmju attieksmes jeb **starpvalodu hiponīmija** tiek konstatēta gadījumos, kad angļu valodas ekvivalentā ir ietverta detalizētāka vai, tieši pretēji, vispārīgāka jēga. Šādi var izpausties konkrētu valodas pārstāvēto kultūru savstarpējās atšķirības. Piemēram, latviešu valodas sinonīmu kopa (*dzimta*_{1,1}, *ģimene*₁) apzīmē cilvēku grupu – vecākus un viņu bērnus, kas dzīvo kopā, tātad tās jēga ir cieši saistīta ar radniecību ģimenes locekļu starpā. Savukārt angļu valodas kopa (*family, household, house, home, menage*) uzskatāma par plašāku, jo apzīmē sociāli saistītu grupu, kas dzīvo kopā, un līdz ar to satur mazāk ierobežojumu.

Šādās attieksmēs dažkārt izpaužas arī valodnieku individuālā uztvere par to, cik plašs ir skatītais jēdziens. Pat ja abās valodās iespējams līdzīgs nozīmju dalījums, dažkārt leksiskajā tīklā izveidoto sinonīmu kopu jēga neļauj tos savienot kā tiešus ekvivalentus. Piemēram, latviešu valodā (*aizsniegt*₂, *ierasties*₂, *nokļūt*₂, *nonākt*₂, *sasniegt*₂, *tikt*₂, *sniegt*_{5,1}) kopējo nozīmi iespējams skaidrot kā ‘ejot, braucot sasniegt (kādu vietu)’. Tātad sinonīmu kopas galvenā jēga ir koncentrēta ap kāda fiziska galamērķa sasniegšanu. Tuvākais ekvivalents angļu valodā šim jēdzienam ir (*reach, make, attain, hit, arrive_at, gain*), kas apzīmē ne tikai fiziska, bet arī garīga vai konceptuāla mērķa sasniegšanu. Līdzīgs novērojums iespējams arī saistībā ar iepriekš minēto vārdu *spēks*. „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” tam ir divas atsevišķas nozīmes, kuras

attiecīgi izsaka spēka fizisko un garīgo izpausmi. Angļu valodā šie aspekti nav šķirti un ir apvienoti vienā vārdā *strength* nozīmē, līdz ar to latviešu valodas sinonīmu kopas nozīme uzskatāma par šaurāku.

Vēl viens aspekts, kas veicina sīkāku latviešu valodas nozīmju dalījumu attiecībā pret ekvivalentiem angļu valodā, ir priedēkļu lietojums. Piemēram, starp *plānot*₁ un *ieplānot*₁ manāmas atšķirības darbības ilgumā un pabeigtībā, taču angļu valodā tās nav iespējams nošķirt un izsaka ar vienu ekvivalentu *plan*₂.

Gandrīz tikpat bieži sastopami gadījumi, kad plašāka nozīme ir vārdam latviešu valodā. Tas vērojams, piemēram, starp sinonīmu kopām (*pilsēta*₁) no vienas puses un (*city*, *metropolis*, *urban_center*) un (*town*) no otras. *Pilsēta* latviešu valodā apzīmē lielu, bieži apdzīvotu vietu ar rūpniecības, tirdzniecības, kultūras, veselības aizsardzības, administratīvi politiska centra nozīmi. Līdz ar to šī nozīme var ietvert gan lielākas, gan mazākas pilsētas – piemēram, latviski Tukumu iespējams saukt gan par pilsētu, gan mazpilsētu. Savukārt angļu valodā nepieciešams lietot sīkāku dalījumu starp apzīmējumiem *city* (liela, bieži apdzīvota teritorija) un *town* (apdzīvota teritorija ar noteiktām robežām, kas ir mazāka par pilsētu). Šīs attieksmes nepieciešams ņemt vērā starpvalodu saišu izveidē – šādā gadījumā tiek pieņemts, ka nozīme *pilsēta*₁ ir plašāka par abām minētajām nozīmēm angļu valodā. Turklāt *town* joprojām iespējams izveidot tiešas atbildes saiti ar nozīmi *mazpilsēta*₁, kas ir precīzāks, taču retāk lietots ekvivalents.

Nozīmju granularitāti un līdz ar to starpvalodu attieksmju izveidi ietekmē ne vien abu valodu semantiskās iezīmes, bet arī gramatikas ierobežojumi un atšķirības. Tas uzskatāmi izpaužas sinonīmu kopā (*jaudāt*_p, *spēt*_p, *varēt*_p, *gribēt*₂), kurai nav iespējams pievienot atbilstošo ekvivalentu angļu valodā *can*, jo tas ir modāls darbības vārds un tāpēc nav iekļauts Prinstonas „WordNet”, tāpat kā nozīme ‘to be able to’. Gramatikas likumi ietekmē ne vien tiešas atbildes gadījumus, bet arī šaurākas vai plašākas nozīmes un to saistību ar citvalodu ekvivalentiem. Latviešu valodā nenoteiktu, samērā lielu daudzumu izsaka sinonīmu kopa, kuru veido 17 nozīmes: (*atlikām*_p, *daudz*_p, *gubām*_p, *kaudzēm*_p, *neskaitāms*₂, *pa pilnam*_p, *simtdaudz*_p, *simtsimtu*_p, *bez skaita*_p, *biezs*_{1,3}, *pulka*_p, *drūzmu drūzmām*_p, (*kā*) *melnais tūkstotis*, arī *ka melns*_p, *bez gala un bez mēra*₃, *atpaliem*_p, *izpilnām*_p, *tūkstotis*_{1,1}). Latviešu

valodā šīs nozīmes attiecināmas gan uz skaitāmiem, gan neskaitāmiem lietvārdiem, turpretī angļu valodā šīs divas kategorijas tiek nodalītas. Šādā gadījumā minētā sinonīmu kopa latviešu valodā uzskatāma par plašāku nekā abi tās ekvivalenti angļu valodā, proti, (*many*₁) un (*much*₁).

Visbeidzot, sastopami arī gadījumi, kad latviešu valodas nozīmei piemeklēt tiešu, plašāku vai šaurāku ekvivalentu nav iespējams. Tas galvenokārt attiecināms uz kultūras reālijām, piemēram, *mičošana*₁. Šādā gadījumā starpvalodu saite netiek veidota, lai izvairītos no mākslīgas nozīmju pielāgošanas.

Nobeigumā jānorāda, ka visas šajā rakstā aplūkotās „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” iekļautās semantiskās attieksmes lietotājam ir redzamas vārda šķirklī Tēzaurā (sk. 1. attēlu).

skola

skola sieviešu dzimtes 4. deklinācijas lietvārds Locīšana

1. Mācību un audzināšanas iestāde, parasti zemākās vai vidējās vispārējās, arī speciālās izglītības iegūšanai; celtne, kurā darbojas šāda iestāde.

✓ Piemēri *Mīdu mammucis pieminēja, kad stāstīja par saviem skolas laikiem.*

^ Saistītās nozīmes

Sinonīmi

skolasnams₁ — Skola.

baznīca₄ sarunvaloda, ironiska ekspresīvā nokrāsa — Skola.

Hiponīmi

augstskola₁ — augstākās izglītības un zinātnes iestāde.

pamatskola₁ — Vispārīgizglītojošās skolas pirmā pakāpe (mūsdienā Latvijā no 1. līdz 9. klasei), kurā noteikti vecuma bērni iegūst pamatzglītību.

vidusskola₁ — Vidējā vispārīgizglītojošā, arī vidējā speciālā mācību iestāde.

Hiperonīmi

būve₂ — Celniecības objekts, ko veido, kas vēl nav pabeigts; arī (gatava) celtnē.

celtne₁ — Celniecības procesā izveidots objekts vai objektu komplekss; arī ēka.

ēka₁ — Celtnē, ko parasti izmanto dzīvošanai, saimnieciskām, ražošanas vai sabiedriskām vajadzībām; atsevišķs objekts celtnu kompleksā.

Gaišanas vieta₁ — skola; kultūras un izglītības iestāde.

iestāde₁ — īpaši organizēta cilvēku grupa, kas veic pārvaldes, kultūras un izglītības vai sociālas un sadzīves funkcijas.

✓ Stabili vārdu savienojumi *Alternatīvā skola. Amatniecības skola.*

^ Tulkojumi

school

an educational institution; "the school was founded in 1900"

(LV plašāka nozīme) school, schoolhouse

a building where young people receive education; "the school was built in 1932"; "he walked to school every morning"

[Princeton WordNet 3.0]

1. **ATTĒLS.** Vārda *skola* pamatnozīmes saistītās nozīmes

Tēzaurā: lietotāja skats (skatīts 04.08.2022.)

Secinājumi

Sinonīmiskas attieksmes tiek konstatētas starp vārdu nozīmēm, bet hiponīmiskas, meronīmiskas, antonīmiskas un gradācijas attieksmes – starp sinonīmu kopām. Paradigmatisko semantisko attieksmju tips un to konkrētā izpausme ir atkarīga gan no vārdšķiras, gan sinonīmu kopas piederības pie noteiktas semantiskās grupas. Salīdzinājumā ar vairumu citu valodu leksisko tīklu, „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” ir iekļauta gradācijas jēdzienu grupa, kas specifiska ar to, ka tajā ietilpst arī hiponīmiskas, sinonīmiskas un antonīmiskas attieksmes.

Starptalodu attieksmju noteikšanu starp sinonīmu kopām aprūstina gan objektīvi pastāvošas semantiskas atšķirības starp latviešu un angļu valodas leksēmām, gan atšķirīgie nozīmju dalījuma principi (jeb nozīmju granularitāte) „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” un Prinstonas Universitātes veidotajā „WordNet”. Tomēr īpaši svarīgi ir konstatēt gan kopīgo, gan atšķirīgo dažādu valodu konceptuālajā sistēmā, mākslīgi nepielāgojot nozīmju skaidrojumus un sinonīmu kopas un neveidojot viltus ekvivalentus.

Leksiskā tīkla izveides gaitā ir iezīmējušies arī turpmāko lingvistisko pētījumu virzieni. Piemēram, meronīmija un hiponīmija latviešu valodniecībā līdz šim nav detalizēti aprakstīta, tāpēc leksiskajā tīklā fiksētās attieksmes sniedz materiālu padziļinātiem semantikas pētījumiem. Uzmanība būtu pievēršama gan meronīmijas un hiponīmijas paveidu noteikšanai, gan pretstata tipu apzināšanai un to attieksmēm ar antonīmiju.

„Latviešu valodas leksiskā tīkla” veidotāji apzinās, ka jebkura šāda veida sistematizācija nenoliedzami ir zināma valodas shematizācija un pilnībā neatbaidīta valodas būtību. Jāpiekrīt viedoklim, ka semantikā ir daudz pārejas zonu. Piemēram, jauna vārda nozīme nerodas vienā mirklī – vārdu pamazām sāk lietot jaunā apkaimē, un leksikogrāfam ir jāizšķiras, kurā brīdī to rādīt kā nozīmes niansi vai jau patstāvīgu nozīmi. Vārdnīcas šai ziņā atšķiras un drīkst atšķirties, līdzīgi ir ar šobrīd fiksētajām sinonīmu kopām un arī citām attieksmēm, jo pārmaiņas valodā skar gan vārdu nozīmes, gan paradigmatisks attieksmes, kas no šīm nozīmēm izriet. Nākotnē leksisko tīklu būtu iespējams uzlabot tā, lai tas neatpaliktu no

valodas pārmaiņām. To varētu risināt, paplašinot tīkla attieksmju tipus ar laika marķējumu, kas paralēli esošajām ļauj pievienot jaunas.

LITERATŪRA

- Cruse, A. D. (2004). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Deksne, D. (2021). *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā* [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.hzf.lu.lv/zinas/zinas2021/D_Deksne_Promocijas_Darbs_2021_final.pdf.
- EuroWordNet*. (b. g.). Pieejams <https://archive.illc.uva.nl/EuroWordNet/>; skatīts 04.08.2022.
- Fellbaum, C. (Ed.). (1998). *WordNet. An electronic lexical database*. Cambridge, Massachusetts & London, England: The MIT Press.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford UP.
- Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., & Rauhvargers, E. (1998). *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca* (3. papild. un pārstr. izd.). Rīga: Avots.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2021). Word Senses and WordNet. *Speech and Language Processing*. Pieejams https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/old_sep21/18.pdf.
- Lokmane, I., & Rituma, L. (2021). Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse. *Gramatika un valodas apguve. Valoda: nozīme un forma*, 12, 142-162.
- Lokmane, I., Rituma, L., Stāde, M., & Klints, A. (2021). The Latvian WordNet and Word Sense Disambiguation. *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2021): Post-editing lexicography. Proceedings of the eLex 2021 conference*, 232-246.
- Löbner, S. (2002). *Understanding Semantics*. London: Hodder Education.
- Maziarz, M., Piasecki, M., Szpakowicz, S., & Rąbiega-Wiśniewska, J. (2011). Semantic relations among nouns in Polish WordNet grounded in lexicographic and semantic tradition. *Cognitive studies*, 11, 161-182. Pieejams https://www.researchgate.net/publication/266874707_Semantic_relations_among_nouns_in_Polish_WordNet_grounded_in_lexicographic_and_semantic_tradition.

- Maziarz, M., Szpakowicz, S., & Piasecki, M. (2012). Semantic relations among adjectives in Polish WordNet 2.0: a new relation set, discussion and evaluation. *Cognitive Studies*, 12, 149–179. Pieejams <https://www.semanticscholar.org/paper/Semantic-relations-among-adjectives-in-Polish-2.0%3A-Maziarz-Szpakowicz/45165f166e58deffb9400ea972589b12c9fdacb6>.
- Newmark, P. (1981). *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Nida, E. A. (1964). *Towards a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Nord, C. (1991). *Text Analysis in Translation. Theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam: Rodopi.
- Paikens, P., Grasmanis, M., Klints, A., Lokmane, I., Pretkalniņa, L., Rituma, L., Stāde, M., & Strankale, L. (2022). Towards Latvian WordNet. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*, 2808–2815. Pieejams <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2022/index.html>.
- Pym, A. (2014). *Exploring translation Theories* (2nd ed.). London: Routledge.
- Rudnicka, E., Bond, F., Grabowski, Ł., Piasecki, M., & Piotrowski, T. (2017). Towards Equivalence Links Between Senses in plWordNet and Princeton WordNet. *Lodz Papers in Pragmatics*, 13(1), 3–24.
- Skujiņa, V. (red.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Soida, E. (2009). *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Tēzaurus – Tēzaurus. (2009–2023). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams <https://tezaurus.lv; skatīts 04.08.2022>.
- Veidemane, R. (1970). *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.
- WordNet. A Lexical Database for English. (b. g.). Princeton University. Pieejams <https://wordnet.princeton.edu; skatīts 04.08.2022>.

PANDEMIJOS DISKURSAS: KALBINĖ INTERNETINIŲ KOMENTARŲ RAIŠKA

**Pandemic Discourse:
The Linguistic Expression
of Online Comments**

**Pandēmijas diskurss: tiešsaistes
komentāru lingvistiskā izpausme**

- **EGLĒ GABRĒNAITĒ** (EGLE GABRĒNAITE)
- **DOMANTĒ VAIŠVYLAITĒ** (DOMANTE VAIŠVĪLAITE)

ABSTRACT

Keywords:
pandemic discourse,
language of
online comments,
stylistics,
rhetoric,
substandard lexis

The object of the study is the linguistic expression of comments posted under articles about the coronavirus on the social network Facebook. The aim of the study is to identify and analyze the linguistic features of comments, to capture recurring trends, and to discuss and evaluate it in a wider cultural, social and political context. The research material consists of comments posted under pandemic articles on Facebook accounts of main Lithuanian news portals (alfa.lt, delfi.lt, lrytas.lt, 15min). Chronologically the study covers the period of the first and second pandemic waves (from March 2020 to January 2021).

The research uses descriptive analytical, stylistic and rhetorical analysis methods. The stylistic discourse analysis allows to document the means of style and reveal the tendencies of its use and previously unregistered functions. The rhetorical approach assesses the persuasive power of these devices: determines which elements of linguistic expression function as instruments of influence.

Analysis of comments reveals public reactions to pandemic threat, the quarantine, and measures used to manage the situation. The spectrum of negative emotions in the majority of comments range from outpouring of resentment and intense anger at the government's decisions, to incitement to disobedience, which exacerbates the effects of the crisis. The comments are full of expressions belonging to the linguistic periphery: colloquial language elements, jargon, swear words, vulgarities, dysphemisms of everyday language as well as idioms, proverbs, proverbial quotations, allusions which imply the intertext.

Comment columns constitute an influential discourse, its essential function is the persuasion, and the purpose of a comment is not only to express a reaction, a personal or a group opinion on an issue, but also to stand out in the stream of commenters, to attract the attention of others, to sparkle with wit, to “knock out” the opponent with a vivid expression.

KOPSAVILKUMS

Rakstā ir sniegts pētījums par pašreizējā publiskā diskursa lingvistisko izpausmi. Pētījuma objekts – sociālajā tīklošanas vietnē „Facebook” zem rakstiem par koronavīrusu ievietoto komentāru lingvistiskā izteiksme. Pētījuma mērķis – noskaidrot un izanalizēt komentāru lingvistiskās izteiksmes īpatnības, konstatēt atkārtotas tendences, apspriest un izvērtēt tās plašākā kultūras, sociālā un politiskā kontekstā. Šis pētījums turpina tiešsaistes komentāru kā dinamiska un mainīga teksta veida analīzi, kas atklāj jaunas valodas lietojuma tendences.

Pētījuma materiāla datu bāzi veido komentāri, kas publicēti zem rakstiem par pandēmijas aktualitātēm. Komentāri tika vākti no galveno Lietuvas ziņu portālu „Facebook” kontiem (alfa.lt, delfi.lt, lrytas.lt, 15min). Pētījuma hronoloģiskās robežas aptver pandēmijas pirmā un otrā viļņa periodu (no 2020. gada marta līdz 2021. gada janvārim).

Pētījuma gaitā tika izmantotas aprakstošās analītiskās, stilistiskās un retoriskās analīzes metodes. Diskursa stilistiskā analīze ļauj ne tikai reģistrēt stilistiskos līdzekļus, bet arī atklāj to izmantošanas tendences, iepriekš nepamanītas funkcijas. Retoriskās analīzes pieeja

Atslēgvārdi:

*pandēmijas diskurss,
tiešsaistes
komentāru valoda,
stilistika,
retorika,
nenormētā leksika*

dod iespēju novērtēt šo instrumentu pārliecināšanas spēju: noteikt, kuri lingvistiskās izteiksmes elementi diskursā darbojas kā ietekmes instrumenti personām, kas veido un izmanto šo diskursu.

Izvērtējot lingvistisko līdzekļu lietošanas motivāciju, svarīgi ņemt vērā komentāru saturu. Analizētā perioda komentāri atklāj sabiedrības reakciju uz pandēmijas draudiem, karantīnu un pasākumiem situācijas pārvaldībai. Lielākā daļa komentāru ir ar negatīvu raksturu. Negatīvo emociju spektrs ir plašs: no aizvainojuma un dedzīgām dusmām par valdības lēmumiem līdz kūdišanai uz nepaklausību, saasinot krīzes sekas. Komentāru valoda ir tiešs šo emociju atspoguļojums. Komentāros salīdzinoši maz ir māksliniecisko izteiksmes līdzekļu – tropu, figūru, bet daudz lingvistiskajai perifērijai raksturīgu izteiksmju: sarunvalodas elementi, slengs, lamuvārdi, vulgārismi, sadzīves valodas disfēmismi, kā arī frazeoloģismi, parunas, sakāmvasārdi, citāti un alūzijas, kas norāda uz intertekstualitāti.

Komentāru sadaļas ir ietekmēts diskurss, tā būtiskākā funkcija ir pārliecināšana, tāpēc komentāra mērķis ir ne tikai paust reakciju, personisku vai grupas viedokli par kādu jautājumu, bet arī izcelties starp komentētājiem, pievērst citu uzmanību, ka arī pārsteigt ar asprātību, ekspresiju, uzvarēt pretinieku ar bagātīgu izteiksmi. Turklāt komentāros nenormētā valoda funkcionē kā opozīcija kopvalodai. Rakstu lingvistisko izteiksmi nosaka pandēmijas situācijas atspoguļojums: valodas līdzekļi ar spēcīgu emocionāli ekspresīvu nokrāsu tiek izmantoti kā sociālās un politiskās neapmierinātības pazīme, negatīva vērtējuma izpausme.

Įvadinės pastabos

Socialiniai tinklai yra kalbos vartojimo terpė, teikianti neišsemiamų galimybių tirti jos vartotojų kalbą. Tiriamoji erdvė čia yra tokia daugiamatė, o objektas – toks dinamiškas, jog detalčiau aptarti galima tik atskirus momentus fiksuojančią interneto kalbos būklę (plg. Miliūnaitė, 2018, 28). Vienas iš tokių momentų – COVID-19 pandemijos diskursas, be konkurencijos užtvindęs medijas, ryškiausiai skleidžis socialinių tinklų komentarų skiltyse.

Publikacijų, kuriose įvairiais aspektais tiriamas pandemijos diskursas, per pastaruosius metus paskelbta daug. Vis dėlto tarp jų mažoka mokslinių tyrimų, analizuojančių reiškinį lingvistiniais aspektais. Lietuvos mokslo erdvėje bene daugiausia dėmesio sulaukė krizių komunikacijos per pandemiją klausimai (Černikovaitė, 2020; Kalinauskaitė & Aleksandravičiūtė-Šviažienė, 2020; Mažeikis, 2020; Aleksandravičiūtė et al., 2021). Agnė Aleksaitė ir Rita Urnėžiūtė (2020a; 2020b) tyrė naujųjų pandemžodžių darybą ir vartojimą, aptartas retorinis argumentavimas straipsnių apie COVID-19 komentaruose (Gabrėnaitė & Vaišvylytė, 2021).

Užsienio tyrėjų dėmesys taip pat pirmiausia kryo į COVID-19 nulemtas komunikacijos strategijas, pandemijos aktualijų įkvėptas kalbos ir kultūros reiškinų interpretacijas (plg. McConnell & Arvanitakis, 2021; Gayevska et al., 2022; Prekazi, 2021). Buvo publikuota keletas pandemijos diskurso tyrimų retoriniu aspektu (plg. Oswald et al., 2022; Oneţ & Ciocoi-Pop, 2022; Cardona, 2021; Constable, 2020), tirtas naujažodžių kūrimas ir vartojimas viešajame diskurse (plg. Asif et al., 2021; Nabila & Abdulrahman, 2021).

Šio straipsnio tyrimo objektas – kalbinė komentarų, paskelbtų po straipsniais apie koronavirusą socialiniame tinkle „Facebook“, raiška. Tyrimo tikslas – nustatyti ir išanalizuoti komentarų kalbinės raiškos ypatumus. Šis tyrimas aktualus dėl kelių priežasčių: tęsiama komentarų kaip dinamiškos ir kaičios tekstų rūšies analizė; interneto kalbos tyrimas atskleidžia naujų kalbos vartojimo polinkių; komentarų kalbinės raiškos per pandemiją tyrimai dar nėra sulaukę pakankamo dėmesio.

Tiriamosios medžiagos duomenyną sudaro komentarai, paskelbti po straipsniais apie COVID-19 socialiniame tinkle „Facebook“. Komentarai

rinkti iš daugiausia stebėtojų turinčių keturių Lietuvos naujienų portalų paskyrų: alfa.lt, delfi.lt, lrytas.lt, 15min. Šios naujienų portalų „Facebook“ paskyros yra laisvai prieinamos, čia paskelbtus įrašus gali komentuoti kiekvienas, užsiregistravęs socialiniame tinkle. Visų keturių portalų paskyras stebi per 2 mln. tinklo vartotojų.¹ Chronologinės tyrimo ribos apima per pirmąją ir antrąją pandemijos bangą (nuo 2020 m. kovo mėn. iki 2021 m. sausio mėn.) paskelbtus įrašus. Iš viso išanalizuota daugiau nei 450 komentarų, parašytų po 48 straipsniais: 28 iš jų paskelbti per pirmąją pandemijos bangą (atrinkta po 7 straipsnius iš kiekvieno portalo paskyros), 20 – per antrąją bangą (atrinkta po 5 straipsnius iš kiekvieno portalo paskyros). Straipsniai pasirinkti vadovaujantis tikslinės atrankos (angl. *purposive / judgemental sampling*) principu pagal šiuos turinio kriterijus: juose informuojama apie pandemijos plitimo atvejus; aptariami pandemijos valdymo klausimai; pagrindinis dėmesys skiriamas Lietuvos pandeminiam kontekstui. Komentarų duomenynas sudarytas vadovaujantis dažnumo ir pasikartojamumo kriterijais: 1) atliekant kiekybinį žvalgomąjį tyrimą komentarų diskurse identifikuoti elokuciniai topai – pasikartojančios formos ir turinio konstantos (plg. Žagar, 2010); 2) išskirtos atitinkamos kalbinės raiškos kategorijos, kurioms priskirti konkretūs komentarai; 3) atlikta stilistinė ir retorinė šių komentarų analizė. Į duomenyną įtrauktas 201 komentaras per pirmąją bangą paskelbtų įrašų ir 255 komentarai per antrąją bangą paskelbtų įrašų.² Publikacijoje teikiami internetinių komentarų pavyzdžiai, iliustruojantys tipinius atitinkamos kalbinės raiškos atvejus.

Atliekant tyrimą taikyti aprašomasis analitinis, stilistinės ir retorinės diskurso analizės (RDA) metodai. Retoriniu požiūriu kalbinės diskurso raiškos tyrimas priskirtinas elokucijos sričiai. Nors retorinė elokucija glaudžiai susijusi su stilistika, retorikai būdingas savitas santykis su kalbinėmis raiškos priemonėmis. Stilistinė diskurso analizė leidžia ne tik registruoti stiliaus priemones, bet ir atskleidžia jų vartojimo polinkius, iki tol nepastebėtas funkcijas. Retorinės analizės prieiga suteikia galimybę

¹ 2022 m. liepos mėn. duomenimis.

² Pastebėta, jog per antrąją pandemijos bangą paskelbta kur kas daugiau straipsnių komentarų: per pirmąją bangą komentarų po straipsniu vidurkis svyravo nuo dviejų iki trijų šimtų, kartais – iki keturių šimtų, o per antrąją – vidutiniškai po šešis–aštuonis šimtus, kartais – daugiau nei tūkstantį komentarų. Siekiant duomenų proporcijos, į tiriamosios medžiagos duomenyną įtrauktas apylygis per abi pandemijos bangas paskelbtų komentarų skaičius.

vertinti tų priemonių persvajijos galią: nustatyti, kokie kalbinės raiškos elementai diskurse funkcionuoja kaip paveikumo instrumentai tą diskursą kuriantiems ir vartojantiems asmenims. Stilistinės ir retorinės analizės sinergija padeda nustatyti stiliaus priemonių vartojimo tikslingumą, išraiškingo kalbėjimo įtaką argumentavimui, turinio paveikimui (plg. Koženiauskienė, 2013, 97).

Žvelgiant iš RDA perspektyvos, bet kurio lygmens tam tikrų elementų dažnumas ir pasikartojamumas yra vertintinas kaip retorinės persvajijos prielaida. RDA fiksuoja pasikartojančius raiškos modelius, leidžiančius rekonstruoti diskurso kūrėjų „retorinį autoportretą“ – jiems būdingą kalbėjimo ir mąstymo būdą, kitaip tariant, atskleidžia, kaip komunikacijos dalyviai supranta ir įžodina juos supančią tikrovę (plg. Andrus, 2021). Taigi pabrėžtina, jog analizuojant tiriamąją medžiagą orientuotasi ne į individualiojo atskirų komentarų stiliaus aprašą, bet siekta užfiksuoti būdinguosius kalbinės raiškos dėmenis, pasikartojančias tendencijas (dėl šios priežasties publikacijoje neanalizuoti išskirtiniai, originalūs, bet pavieniai komentatorių refleksijos atvejai), aptarti bei vertinti jas matant platesnį kultūrinį, socialinį, politinį kontekstą.

1. Kalbiniai komentarų diskurso ypatumai

Komentaro žanro išgalėjimą elektroniniame diskurse³ lėmė viena iš pagrindinių socialinių tinklų funkcijų – skatinti vartotoją dalytis nuomone, įsitraukti į diskusiją, ieškoti bendraminčių. Socialinių medijų kontekste komentaras apibrėžiamas kaip adresato replika į tinkle publikuotą turinį: to turinio inspiruotas svarstymas, vertinimas, aptarimas (plg. Marcinkevičienė, 2006, 57). Pagrindinis skiriamasis komentaro požymis yra subjektyvi nuomonės raiška, todėl jis priskiriamas prie vertinamųjų tekstų.

Komunikacijos aplinkybės ir paskirtis lemia kalbinės raiškos, kuri atitinka adresanto ir adresato socialinius vaidmenis bei komunikacinius tikslus,

³ Elektroninis diskursas – lingvistiniuose tyrimuose nusistovėjęs terminas, apibendrinantis interneto (ir apskritai skaitmeninės) erdvės kalbos reiškinius, tačiau esama nemažai sinonimų internete vartojamai kalbai apibūdinti: elektroninė kalba, interneto kalba, interaktyvus diskursas, kompiuterinis diskursas ir kt. (plg. Miliūnaitė, 2018; Žalkauskaitė, 2012; Rykliienė, 2000).

pasirinkimą. Įprastai šios aplinkybės apibendrinamos žanro terminu: „Tekstai yra nulemti diskurso tipo ir konkretaus žanro apribojimų. Ir diskursas, ir žanrai kyla iš konkrečios visuomenės struktūros, įvairių joje vykstančių procesų [...]. Taigi žanro ribas lemia ne tik kalbiniai, lingvistiniai (formos ir turinio), bet ir nekalbiniai, ekstralingvistiniai, t. y. socialiniai ir psichologiniai veiksniai“ (Marcinkevičienė, 2008, 12). Nuo kito pobūdžio tekstų komentarai skiriasi, nes nėra varžomi žanrinių apribojimų, o komentatoriai savo nuomonę gali reikšti jiems priimtinausiu būdu. Kitaip tariant, komentarų autoriai visada yra laisvi rinktis stilių ir raiškos priemones, kurios jiems atrodo tinkamiausios. Rašant komentarą neprivalu laikytis bendrinės kalbos normų ir taisyklių, taigi kalbinė raiška priklauso nuo autoriaus raštingumo gebėjimų, „vidinio cenzoriaus“ bei intencijų. Todėl, kaip teigia Rita Miliūnaitė (2008, 19), į interneto vartotojų kalbą netikslinga žiūrėti kaip į „iškreiptą bendrinės kalbos formą ar nukrypimą nuo priimtų bendrinės kalbos normų“.

Internetiniai komentarai – bene ryškiausia viešąją bei privačiąją erdves niveliavusių naujųjų medijų diskursams būdingos kalbos iliustracija. Svarbiausias šios kalbos požymis – diskurso formos ir ypatumų nulemtas kalbos laisvumas. Elektroninis diskursas turi ir sakininės, ir rašytinės kalbos bruožų, yra manančių, kad jis laikytinas atskira kalbos atmaina – „kalbėjimu rašant“, „naująją lietuvių rašomąją kalbą“ (plg. Rykliene, 2000, 99; Smetonienė, 2013, 150). Rašytinės kalbos vartoseną internete „trina ribas“ (Bielinskienė et al., 2014, 32) ne tik tarp rašytinės ir sakininės kalbos, bet ir tarp kitų kalbos atmainų. Tipiški bendravimą internetu su sakytine kalba siejantys požymiai yra „dialogiškumas, spontaniškumas, neformalus stilius, trumpos frazės, neoficialioji leksika“ (Zaikauskienė, 2014, 70).

Tyrėjai pastebi, jog neoficialioms elektroninio diskurso atmainoms, prie kurių priskiriami ir komentarai, būdingi šie elementai: frazeologizmai, naujažodžiai, kalbos ekonomija ir perteklius, vulgarybės, nenorminiai skoliniai, kitų kalbų intarpai (Kazlauskienė et al., 2011, 258). R. Miliūnaitės (2018, 110) atliktas tyrimas atskleidė, kad internete dažniausiai motyvuotai vartojamos tarmybės, nenorminiai skoliniai, sintaksinės konstrukcijos, slengas, žargonybės, situaciniai naujadarai – priemonės, reikalingos charakteristikoms paryškinti, oponentams pašiepti, o „neaprėpiama ir nuolat kintanti interneto aplinka kuria didžiulę kalbinę įvairovę, kurioje

viešosios kalbos norma tampa itin variantiška, t. y. realizuojama skirtingos norminės vertės raiškos priemonėmis“ (Miliūnaitė, 2018, 118).

Taigi, elektroninis diskursas kone visada išeina už bendrinės kalbos ribų. Ne kartą pastebėta, jog komentarų skiltyse vykstančiose diskusijose dominuoja šiurkščios ir familiarios kalbinės raiškos priemonės, o kalbos taisyklingumą bemaž visada nustelbia retorinis tinkamumas, t. y. „konkrečioje situacijoje ir konkrečiu laiku stilistiškai paveikiausio varianto pasirinkimas“ (Gabrėnaitė, 2016, 27). Komentatoriams svarbiau suformuluoti ir įtaigiai perteikti mintį, o ne įsitikinti taisyklinga jos raiška.

Be to, komentarai suvokiami ir kaip kalbinių žaidimų erdvė, terpė, kurioje galima atsitraukti nuo nustatytų normų, mėgautis neįprastos, kituose diskursuose, tikėtina, net nepriimtinos raiškos galimybėmis. Čia prioritetas teikiamas lingvistiniam efektui, sąmojui, šmaikštumui (plg. Miliūnaitė, 2018, 110). Stilistinius naujadarus internete tyrusi Jurgita Girčienė (2013, 85) priėjo prie išvados, jog naujadarų gausa internete sietina ne tik su „interaktyvių technologijų nulemtomis naujų žodžių viešinimo ir sklaidos galimybėmis, bet ir su bendruoju gyvenamojo laikmečio kultūriniu fonu“.

2. Tyrimo rezultatai

Kaip jau minėta, socialiniai tinklai traktuojami kaip diskursas, kuriam nėra būtinas išskirtinis kalbos etiketas, priešingai – komentarų skiltys suvokiamos kaip neformalaus bendravimo erdvė. Įrašų stilius čia primena nevaržomą minčių tėkmę, kuri ne visada sutampa su gramatinėmis sakinio ribomis, ir tai komentatorių kalbą priartina prie tos, kuria jie kalba kasdieniame gyvenime (plg. Miliūnaitė, 2008, 35).

Vertinant kalbinių priemonių vartojimo motyvaciją, svarbu atsižvelgti į komentarų turinį. Aptariamojo laikotarpio komentarai iliustruoja visuomenės reakciją į pandemijos grėsmę, karantiną, politines bei socialines situacijos valdymo priemones: aptarinėti įvykiai Lietuvoje ir pasaulyje, už pandemijos valdymą atsakingų politikų ir pareigūnų sprendimai ir darbo etika, spėliotos ateities prognozės, gvildentos sąmokslų teorijos.

Dera pažymėti, jog didžioji komentarų dalis yra negatyvaus pobūdžio. Neigiamų emocijų spektras yra platus: nuo apmaudo ir intensyvaus pasipiktinimo valdžios sprendimais iki krizės padarinius aštrinančio kurstymo nepaklusti.

2.1. Užribio leksika: keiksmazodžiai, vulgarybės, žargonybės

Komentarų kalba – tiesioginis emocijų atspindys. Tyrimas atskleidė, kad komentaruose gana nedaug meniniams tekstams būdingų stiliaus priemonių – tropų, figūrų, tačiau gausu kalbinei periferijai priskirtinos raiškos – šnekamosios⁴ kalbos elementų, žargonybių, keiksmazodžių, vulgarybių, buitinės kalbos disfemizmų, taip pat intertekstualumą implikuojančių frazeologizmų, priežodžių, patarlių, citatų, aliuzijų. Stilistikos teorijoje išvardintų priemonių vartojimas siejamas su teksto autoriaus saviraiškos paieškomis, priešininusi tradicijai, oficialiajai normai. Komentaruose pasipiktinimas, nerimas, baimė aktualizuojami jaustukais, svetimybėmis, o šnekamosios kalbos menkinamąjį atspalvį turintys žodžiai atskleidžia nepasitenkinimą kalbamuoju dalyku (plg. Pagojienė, 2013, 119). Ypač tai pasakytina apie žargoną – nenorminę, iškraipytos kalbos atmainą, kuri bendrinės kalbos atžvilgiu laikoma neigiamu reiškiniu: „Bendrinės kalbos normos požiūriu (teiktinas – galimas – peiktinas kalbos reiškinys) žargonas vertinamas kaip žemiausia pakopa hierarchinėje struktūroje“ (Zaikauskas, 2005, 16).

Emocijos perteikiamos netradicine rašyba, keliskart pakartojant tą pačią raidę ar simbolį, tarp žodžio skiemenų paliekant tarpelius, šaukiamoji intonacija imituojama pasitelkus didžiąsias raides, netrūksta retorinių klausimų ir sušukimų:⁵ *Kiek galite gasdinti????? Negi tikslas kasdien metant po 100–tą straipsnių yra įvaryti visiems depresiją????? Kiek jum žinesklaidai sumoketa, kad skleistumete tokia info* (delfi.lt, 2020-10-10); *Kuo daugiau mirčių, tuo daugiau pinigų valdžiažmogiam iš pe di kū sąjungos* (delfi.lt, 2020-12-12); *Beprotysčių pasaulyyyyjėeeee* (delfi.lt, 2020-10-10); *Nieks jums netiki, nieks nesiskiepis ir nesivakcionuos is*

⁴ Neretai terminai *buitinis stilius* ir *šnekamasis stilius* vartojami sinonimiškai. Kazimieras Župerka teikia pirmenybę *šnekamajam stiliui* ir apibūdina jį kaip platesnės aprėpties terminą (Župerka, 2012, 91–94).

⁵ Čia ir kitur komentarų kalba netaisyta.

principo net. NEISSIGANDOME (alfa.lt, 2020-12-16); *Gal jau užtenka šitų nesąmonių???* *Kiek galima, tas pats per ta pati! varot žmonėms panika ir baime be pagrindo!!!* (15min, 2020-12-27).

Pasitaiko atvejų, kai, tikėtina, siekdami išvengti komentarų skilties administratorių cenzūros, o ne vadovaudamiesi etiškos komunikacijos principais, komentatoriai „pridengia“ keiksmažodžius ir šiuurškčią leksiką daugtaškiais arba praleidžia lengvai numanomą žodžio dalį (*Uzpy..... eikit pyyy..... Melas melas ir dar karta melas* (alfa.lt, 2020-12-16); *NUSTOKIT MALT Š... !!! IR BAUGINT ŽMONES* (15min, 2020-03-03)), tačiau kur kas dažnesniau keiksmažodžiai vartojimi atvirai.

Bendrinei ir kultūringai kalbai nepriimtina žargonu, vulgarybėmis, keiksmažodžiais išsakomas protestas, santykis su kalbos objektu. Komentarų autoriai pasirenka jų emocinę būseną geriausiai atitinkančią leksiką ir vartoja ją, siekdami maksimalios ekspresijos, išpūdzio sustiprinimo, paveikumo. Įrašuose akivaizdus mėgavimasis buitine kalba, keiksmažodžiai vartojami kaip jaustukai, retoriniai kreipiniai, jais metamas iššūkis adresatams.

Dominuoja dvejojo pobūdžio keiksmažodžiai ir vulgarybės: pasiskolinti iš rusų kalbos (*Taigi kolchozniku valdžia, iš nelaimės reikia imti pilna sauja, svolačiai* (lrytas.lt, 2020-05-17); *Eikit jūs nafik su savo Korona virusais...* (lrytas.lt, 2020-12-19); *Pasiimk tėvadienį, blj..., Patys pra..so koronaviruso bangos pradžia, o dabar postringauja* (15min, 2020-12-14); *nahui viskas, nebegaliu* (alfa.lt, 2020-03-02); *Pistonijada juoda, tiek straipsniai nupirkto ziniasklaidos, tiek valdzios melas. visur melas, meluojat ir neraudonuojat* (delfi.lt, 2021-01-12)) ir savos kilmės ekspresyvai, taip pat ir tradiciniai lietuviški keiksmai, kuriems būdingas tautosakinis elementas (*Apsišikit galvas jūs seime ten* (alfa.lt, 2020-12-17); *Kad juos ku velniai, eina sau* (delfi.lt, 2020-12-12); *Žalty nein net skaityt žinou be šitų nesamuonių* (alfa.lt, 2020-12-23); *Po šimts pypkijų...* (lrytas.lt, 2020-12-17); *Birbinkit genį, tie, kurie čia apsišikę iš baimės rašinėjat* (alfa.lt, 2020-12-17)). Įvairios kilmės ekspresyvai yra priemonė intensyvioms emocijoms – pasipiktinimui, apmaudui, panikai – reikšti. Keiksmų palydimiems komentarams būdingas kategoriškumas, jie neišplėtoti, autoriaus pozicija neargumentuojama (*Delfi šūdasklaida kiek gali dūrint*

žmones (delfi.lt, 2021-01-12); *Zajibal jus kiaurakiseniai valdžiažmogiai su tais savo virusais... Uzsikiskit ruron!* (delfi.lt, 2020-12-12)).

Keiksmožodžiai, žargonybės, vulgari buitinės kalbos leksika pasitelkiama siekiant įžeisti, sumenkinti, išreikšti priešišumą ir net kurstyti neapykantą prieš konkretų asmenį, dažniausiai – politiką (*Kad tave per krūmus, Skverneli* (15min, 2020-12-14); *Konkretus asilas. Vakcina nepatikima ir nepatikrinta, niekas nesiims atsakomybes už padarinius* (lrytas.lt, 2020-12-17); *Švarkeliui, Verygai ir Gitanui tai dzin tas karantinas, kai pinigutis reguliariai du kartus per mėnesį įkrenta į banko sąskaitą* (delfi.lt, 2020-04-27)). Verbalinė agresija nukreipta į išvaizdos trūkumus (*Kiaulės akys išverstos, šlykštus tipas* (15min, 2020-12-14); *Jei morda plytos prašo – visa kita neįdomu* (15min, 2020-12-14); *Kai zmogus neturi raumenu – jis stengiasi pasislepti uz kieno – tai subines* (lrytas.lt, 2020-12-17)), abejojama protiniais politikų gebėjimais (*O čia išlindo aukštas ir gražus bet labai durnas ir pasake. Kaip jis gali būti prezidentu?* (lrytas.lt, 2020-12-17)), menkinama profesija (*Senai jau reikejo invest, Karabasas su mentu delse tai padaryt sąmoningai* (alfa.lt, 2020-12-17); *2 mėn nieko nedarė. Ir tik rusišką leksiką naudot tesugebėjo. Mentas. Taškas* (15min, 2020-12-14)).

2.2. Kitų kalbų intarpai

Komentaruose netrūksta mišrios kalbos atvejų, kai į pagrindinę, šiuo atveju – lietuvių, kalbą įterpiama kitų kalbų elementų (plg. Pinkevičienė, 2017, 73): kitų kalbų autentiškos arba sulietuvintos morfologijos ir / ar fonologijos žodis, žodžio dėmuo, junginys ar pasakymas paprastai vartojamas dėl stilistinių bei sociopsichologinių priežasčių (plg. Vaicekauskienė & Vyšniauskienė, 2019; Vyšniauskienė, 2012).

Tirtame diskurse dominuoja anglų ir rusų kalbos intarpai. Tarp jų vartojimo esama pastebimų skirtumų. Anglų kalbos intarpai dažniausiai yra pavieniai žodžiai, vartojami autentiška arba adaptuota forma: *Fakenews, visi reporta meskyte ant šito šudo* (delfi.lt, 2020-04-06); *Dievinu komentarus po straipsniais apie korona tokiu perliuku islenda kad wow* (alfa.lt, 2020-04-26); *Teisingi zodzei seni respect* (alfa.lt, 2020-03-28). Šie intarpai atlieka ne tik stilistinę, žaidybinę funkciją, bet ir leidžia pademonstruoti (arba ironiškai imituoti) išprusimą, kalbų mokėjimą.

Kaip jau atskleidė ankstesni cituotų komentarų pavyzdžiai, tarp rusų kalbos intarpų vyrauja žargonybės: *Nenustokime kovoti prieš aferiūgas, kurie už tokių info skleidimą gauna nemažą atkatą* (delfi.lt, 2021-01-12); *Štai, kokias afioras daro...* (lrytas.lt, 2020-12-11); *Taip žmones gąsdina su tuo virusu, kad kruopų, makaronų, konservų jau beveik neliko, o prekybos centrai ploja, turbūt gerai susitarė per ofkatus* (15min, 2020-03-03); *Autorius straipsnio točnai savaitgalį kartu dalyvauja užpildyme* (15min, 2020-05-16); *Tai kam dabar ta pakazucha* (delfi.lt, 2020-12-12); *Prieš val Delfi rašo pasveiko 3219 o lrt rašo 3200 tai kurie čia trohlina dabar* (delfi.lt, 2020-12-19).

Daugelis žargonybių sąmoningai vartojamos kaip žymėtoji leksika. Pasitvirtino prielaida, kad intarpai tirtame diskurse atlieka emociinę-ekspresinę funkciją⁶ – išreiškia emociškai įkrautą kalbamojo dalyko vertinimą, todėl negali būti vienareikšmiškai tapatinamos su kalbos „šiukšlėmis“. Tokia raiška sufleruoja ir tam tikras komentarų autorių charakteristikas: pasaulėžiūrą, nuostatas, vertybes, socialinį statusą, amžių, net profesiją. Pavyzdžiai rodo, kad žargonybių vartojimo negalima tiesiogiai sieti su komentarų autorių raštingumo gebėjimais, tačiau pastebėta, kad nenorminė leksika dažnesnė įrašuose, kurie išsiskiria rašybos, skyrybos, gramatikos klaidų gausa.

Kita rusų kalbos intarpų dalis – frazės, vartojamos kaip citatos. Jos išskiriamos kabutėmis, rašomos lotyniškais rašmenimis, kartais – išverčiamos: *Skalikas, ne ne skalikas, per didelį garbė jam būti skaliku. Jis tik paprastas kiemsargis, tarnaujantis, prisitaikantis prie bet kurios santvarkos: „RODINA TEBE VALATKA NIKAGDA NEZABUDIT“* (lrytas.lt, 2020-12-11); *TSRS laikais sakydavo: „dogonem i peregonim Ameriku (pasivysim ir pralenksim Ameriką)“*. *Dabar jau lietuviai švedus padėjo, juos aplenkė. Būtų juokinga, jei nebūtų liūdna* (alfa.lt, 2020-03-02). Tokio tipo citatos atlieka pragmatinę retorinę funkciją: sutvirtina argumentą, vaizdžiai pagrindžia autoriaus požiūrį ir poziciją. Skolinius iš rusų kalbos dabartiniame lietuvių žargone tyrusi Marija Zavjalova

⁶ Emocinė-ekspresinė funkcija (plg. Pikčilingis, 1975, 156) yra vertinamoji: ji perteikia kalbėtojo vertybines nuostatas apie kalbos objektą. Šią funkciją Romanas Jakobsonas (2004, 9–17) nurodo kaip vieną iš šešių svarbiausių kalbinės komunikacijos funkcijų ir vadina ją *emotyvine* arba *ekspresyvine* funkcija. Simas Karaliūnas (2009), vadovaudamasis R. Jakobsonu, vartoja terminą *ekspresyvinė-emotyvinė* funkcija.

(2002, 25) teigia, kad nors socialinė rusų kalbos funkcija lietuviškajame diskurse labai sumenkusi, kalbinėje (pa)sąmonėje vis dar likęs ryškus jos įvaizdis. Cituoti pavyzdžiai atskleidžia, jog šis įvaizdis asocijuojamas su ironiškai vertinamu sovietizmu, propagandiniais lozungais.

2.3. Naujažodžiai

Pandemija paskatino su reiškinio aktualijomis susijusių naujų žodžių kūrimą, atsirado atskira terminijos kategorija, kuriai būdingi įvairiausios konotacijos bei darybos žodžiai, nusakantys pandemijos patirtis. A. Aleksaitė ir R. Urnėžiūtė (2020a; 2020b) šiuos naujažodžius vadina pandemžodžiais, koronalogizmais, pandemine kalbine kūryba bei mato juose visuomenės emocinės būklės atspindį. Tyrėjos konstatuoja, kad pandemija suskaldė visuomenę ir šis susiskaldymas atsispindi kalboje.

Komentaruose rastiems naujažodžiams būdinga ryški neigiama konotacija, beveik visi jie – dūriniai su abiem daiktavardiniais sandais. Naujadarais ne tik šaipomasi iš tų, kurių nuomonei ir sprendimams nepritariama, bet pirmiausia jie funkcionuoja kaip priklausymo tam tikrai bendruomenei indikatorius, nurodo juos vartojančių asmenų socialines ir politines pažiūras. Nors yra sukurta daug ir įvairių naujų žodžių⁷, bet didžioji šių šmaikščių lingvistinių eksperimentų netapo visuotinės vartosenos dalimi. Vis dėlto keletas jų įsitvirtino komentatorių kalboje.

Galima skirti tris realijas, kurioms pavadinti komentatoriai vartoja naujažodžius: už pandemijos valdymą atsakingi asmenys – politikai, jiems talkinantys ekspertai; pandemijos grėsmę neigiantys asmenys; asmenys, kurie baiminasi ligos ir laikosi per karantiną paskelbtų reikalavimų bei rekomendacijų.

Pandemijai išibėgėjus, viešojoje erdvėje besivaidijantys komentatoriai pasidalino į dvi priešiškas stovyklas, kurioms pavadinti sukurti iškalingi naujažodžiai: *kovidiotai* ir *koronafobai*. *Kovidiotai* – asmenys, kurie neigia pandemiją arba neįvertina jos grėsmės: *Baisiausia, kad tų vadinamų 'kovididiotų' iš tiesų yra, jeigu per pirmą bangą dauguma žmonių elgėsi*

⁷ Visa per pandemiją sukurta naujažodžių gausa ir įvairovė atskleidžiama „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne“.

atsakingai, tai dabar, daugėjant nestabilios mąstysenos žmonių, kurie apsiputoję teigia kad viruso nėra, darosi neramu (lrytas.lt, 2020-11-13); *Kovidiotų pilna komentarų sekcija* (alfa.lt, 2020-12-14); *Kovidiotai, gi niekas jūsų nevers skiepytis, ko čia verkiat* (lrytas.lt, 2020-12-17); *Kol kovidiotiniams debilams leisim bastytis gatvėmis ir daryt neaišku ką, tol ir sėdėsime karantine* (delfi.lt, 2020-10-22).

Naujažodžiu *koronofobai* bei jo sinonimais (*kovidofobai, kovisterikai, kovidbailiai*) nusakomas kitas kraštutinumas – nelogiška, nepagrįsta, perdėta reakcija į pandemijos grėsmes: *Uzuojauta koronofobams* (15min, 2020-12-27); *Brangus koronofobai, juoka keliat jus normaliems žmonems, atsipeikėkit, jau juokinga darosi net žiuret i jus. Is baimes i kelnes prideje* (alfa.lt, 2020-12-23); *Taigi kovidisterikai pastoviai internete siūlydavo nuvažiuot pažiūrēt į perpildytas mirštančiųjų ligonines. Patys išprovokavo* (lrytas.lt, 2020-11-13); *kovisterikai su savo bezabrazijom jau nebezyno ko prisigalvot visai isprotejo* (alfa.lt, 2020-12-17); *Brangūs kovidofobai, Jūs esate debilai* (lrytas.lt, 2020-10-23); *Kovidbailiai* (alfa.lt, 2020-04-27).

Pastebėtina, kad suintensyvėjo ir ikipandeminiu laikotarpiu sukurtų naujažodžių, turinčių stipriai išreikštą neigiamą konotaciją, vartojimas. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių – naujažodis *valdžiažmogiai*. Iki tol dažniausiai šmėžavęs skambiose antraštėse, per pandemiją šis naujažodis įtrauktas į aktyvią vartoseną. *Valdžiažmogiais* vadinami politikai bei valdžios atstovai, kurių sprendimams nepritariama, jais piktinamasi: *Valdžiažmogiai nebeturi ribų apetitas vis auga* (delfi.lt, 2020-11-06); *Valdžiažmogių šutvė gerai dirba iš peties* (15min, 2020-10-23); *Čia ne ekspertai, čia valdžiažmogiai taip nusprende* (delfi.lt, 2020-12-12); *Šikniai tie valdžiažmogiai, pavasari is karto skelbė karantina, dabar po spalio rinkimu vel uzgrius karantinas, mat rinkimai svarbiau* (lrytas.lt, 2020-10-02); *Kiaurakišeniai valdžiažmogiai* (alfa.lt, 2020-12-23). Naujažodis vartojamas kaip keiksmožodis, neretai palydimas vulgarizmų ir žargonų, juo vaizdžiai nusakomas emocinis komentatorių santykis su valdžios struktūromis.

Retoriniu požiūriu šie naujažodžiai atlieka oponentą charakterizuojančių sąvokų funkciją, artimą propagandiniuose diskursuose naudojamai „etikečių klijavimo“ (angl. *name calling*) technikai, kurios esmė – neigiamą konotaciją turinčių įvaizdžių siejimas su oponentais.

2.4. Frazeologiniai junginiai, patarlės, priežodžiai

Frazeologizmų gausa šnekamojoje kalboje aiškintina šiuose junginiuose slypinčia gyvenimiška tautos patirtimi, išmone, taiklia įžvalga. Frazeologizmu išreiškta mintis įtaigesnė, labiau krinta į akis, geriau įsimena. Dėl tų pačių priežasčių frazeologizmų, jų perdirbinių, vaizdingų šnekamosios kalbos posakių netrūksta ir tirtame komentarų diskurse. Visiems jiems būdinga stipriai išreiškta neigiama vertinamoji konotacija.

Dažniausiai pasitelkiami žargoniški posakiai, frazeologizmo *smegenis išplauti* ('sukvailinti') perdirbiniai – *plauti smegenis, pudrinti smegenis / galvą, trinti smegenis* ('apgauđinėti, maustyti, kvailinti'). Komentaruose šių junginių vartojimas yra sinonimiškas: *Kiek dar pudrinsit smegenis?* (lrytas.lt, 2020-12-11); *Neplaukit smegenų rođikit pasveikusius per telika tegu jie pasaka teisibe* (lrytas.lt, 2020-10-02); *Stop stop stop o kur kitas ligos dingo ka tik koranas išgydė netrinkit žmonėms smegenu su savo korona kiek jūs galite plauti smegenis žmonės ir taip jau ibauginti* (alfa.lt, 2020-12-16); *Raso bile rašyt idiotizmas ir smegenu plovimas* (15min, 2020-05-16); *Mažiau klausykite jų, nes tikrai su išplautom smegenim atsidūrsit psichiatrinėse ligoninėse, bet tikrai ne kovodo* (lrytas.lt, 2020-04-06); *Eilinis virusas, nepudrinkit smegenu žmonems* (15min, 2020-03-03); *Ar tikrai nuo koronos, tuomet mes pirmi žemėje, nebestūmkit ir nepudrykit žmonėm galvū* (delfi.lt, 2021-01-12).

Kita itin populiarių frazeologizmų pora – *muilo burbulas* ('išpūstas dalykas') ir *burbulus pūsti* ('meluoti') bei jų variacijos, žyminčios hiperbolizuotas, perdėtas reakcijas, neadekvatų situacijos vertinimą: „*Koron virus*“ yra tik išpūstas muilo burbulas, kad labiau pasisaugotumėt (lrytas.lt, 2020-04-28); Išpūstas burbulas su tuo virusu (15min, 2020-03-03); *Nepūskit burbulų, gyvenkit kaip gyvenot, keliaukit kaip keliaivot ir užtenka tų sąmokslu teorijų klausyt* (lrytas.lt, 2020-03-19); *Žurnaliūgos išpučiat burbulą, kurio nėra* (delfi.lt, 2020-03-01); *Visi saugosi, per didelis čia burbulas išpūstas* (alfa.lt, 2020-03-02).

Šiurkštūs vulgarizmai, kraštutinei užribio leksikai priskirtini pasakymai funkcionuoja kaip kategoriškų asmeninių nuostatų deklaravimo priemonė. Tokie posakiai vartojami išreikšti stiprų nusivylimą, apmaudą, atlieka jaustukų funkciją (plg. Melnikienė, 2006, 112). Tai pasakytina ir apie

komentaruose dažnai pasitaikantį žargoninį frazeologinį junginį *malti šūdą* ('niekus šnekėti, meluoti'): *Kada baigsis šis suda malimas* (alfa.lt, 2020-12-16); *todel taip ir daro suda mala* (lrytas.lt, 2020-10-02); *gal gana malt šuda ir pūst burbulus atsilupeliai* (alfa.lt, 2020-12-17); *Net ligonineje jei mirsta zmogus jei sutinki pasirasyti kad nuo koronos mire tai 500euru duoda tai todel taip ir daro suda mala* (lrytas.lt, 2020-10-02); *Kada baiks čia šuda malt ar dar nenusibodo* (lrytas.lt, 2020-02-28).

Melagingas, tuščias kalbėjimas, apgaulė nusakomi frazeologizmais iš *tuščio į kiaurą pilstyti* ('niekus šnekėti'): *Skelbia–gąsdina, neskelbia–idiotai slepia! Komentatoriai, gal jau jūs nebepilstykit tą patį iš tuščio į kiaurą nuo kovo mėnesio?* (delfi.lt, 2020-10-22); *kabinti makaronus* ('mulkinti, meluoti'): *Ilgeja valstybes makaronai ant valstieciu ausu* (15min, 2020-05-16); *skaldyti malkas* ('daug kalbėti'): *Dabar priskaldys malkų žiniasklaida* (delfi.lt, 2020-12-12); *pūsti miglą* ('meluoti'): *Pūčiat migla* (15min, 2020-12-14); *liežuviu plakti* ('apkalbėti, plūsti'): *Tegul jis pirmas pasiskiepija, o ne liežuviu plaka* (lrytas.lt, 2020-12-17).

Buitinės kalbos sodrumu ir ekspresyvumu išsiskiria junginiai *į šikną pabučiuoti* ('nepaisyti kito asmens nuomonės'): *Pabučiuoja jie tegul į šikną* (lrytas.lt, 2020-12-11); *atpirkimo ožys* ('asmuo, kuriam suverčiamos kitų žmonių kaltės'): *Kas vaikai? Atpirkimo ožiai? Pensininkus izoliavos, vaikus – bandymams, ar neatrodo, kad klieidit? Kodėl su bomželiais nieko neeksperimentuojat?* (alfa.lt, 2020-03-02); *rakštis šiknoj* ('labai įkyrus, kliuvins, nepatogumas'): *Dėl Lietuvos žmonių. Nausėda šiknoj rakštis* (alfa.lt, 2020-03-12); *bandomasis triušis* ('išbandantis naują dalyką'): *Kažin ar daug medikų norės būti bandomaisiais triušiais?* (15min, 2020-12-27); *stogas važiuoja* ('eiti iš proto, neprotingai elgtis, pakvaišti'): *visiem stogai važuoja nuo žodžio cov 19* (delfi.lt, 2020-12-19).

Komentatoriai taip pat noriai pasitelkia patarles bei priežodžius – trumpus, dažniausiai vaizdingus, menamą tiesą nurodančius posakius. Perkeltingę reikšmę turinčiomis patarlėmis kas nors patariama, apibrėžiama, o priežodžiai funkcionuoja kaip vertinamojo pobūdžio frazė, replika, kuria atsiliepiama apie įvykį, faktą. Kaip pastebi Giedrė Bufienė (2000, 173), patarlės ir priežodžiai – „išminties, sveikos nuovokos krislai“: „Jais reiškiami patarimai, pamokymai, draudimai ar skatinimai nėra abstrakčiai išprotauti, o atsiradę praktinėje žmogaus veikloje kaip aplinkos

stebėjimo ir pažinimo rezultatas“. Tokio posakio mintį adresatas lengvai perpranta ir, tikėtina, geriau įsimesna.

Komentaruose matoma, „kaip senaisiais posakiais reaguojama į modernaus pasaulio realijas, kaip posakiai adaptuojami, kad taikliau iliustruotų konkrečią situaciją arba geriau atitiktų sakytojo poreikius“ (Zaikauskienė, 2014, 71). Išskirtinis komentarų su patarlėmis ir priežodžiais ypatumas – glaustumas. Šie posakiai pasitelkiami kaip argumentai, jie pakankamai įtaigūs, nereikalauja papildomo pagrindimo, paaiškinimo. Patarlėmis ir priežodžiais nusakoma socialinė patirtis: *Tyla būna prieš audrą* (15min, 2020-12-27); *Geriau vieną kart pamatyt, nei šimtą kart išgirst* (lrytas.lt, 2020-11-13); *Lazda turi du galus* (lrytas.lt, 2020-12-11); *Kur du pešasi, trečias laimi* (alfa.lt, 2020-06-12); *Durnių ir bažnyčioje muša* (lrytas.lt, 2020-10-01); *Žuvis pūva nuo galvos* (lrytas.lt, 2020-12-17); individualus požiūris: *Nesisuksi negyvensi* (alfa.lt, 2020-04-26); *Geriau veliau nei niekad* (alfa.lt, 2020-12-17); *Kas pakels suniui uodega jei ne pats* (lrytas.lt, 2020-12-11); *Nausėda kaip gegutė, nesirūpina savo vaikais* (alfa.lt, 2020-03-02); nuostatos: *Nieškokite blusų svetimuose baltiniuose* (delfi.lt, 2020-03-01); *Aklam kelio neparodysi* (lrytas.lt, 2020-11-13); *Ilgiau laukę dar palauksim* (alfa.lt, 2020-03-02); *Be vienybės nėra galybės* (delfi.lt, 2020-03-01).

Didžioji dalis komentaruose rastų trumpųjų posakių turi seną gyvavimo tradiciją ir vartojami įprastine savo forma, tačiau nevengiama kurti ir okazionalių perdirbinių, kurie, autorių manymu, taikliau, paveikia išreiškia jų mintį, suteikia pasakymui ekspresijos, plg.: *Duosiu priešikt kepurę* (alfa.lt, 2020-03-02) ir *Duodu kepurikę prikakot* (lrytas.lt, 2020-05-17).

2.5. Komentarų intertekstualumas: citatos, aliuizijos

Nemažą aktualizuotos leksikos dalį komentaruose sudaro pasakymai, kuriems būdingas intertekstualus turinys. Lingvistikoje intertekstualumo samprata apima „plačią skalę galimybių viename tekste pavartoti kito teksto elementus“ (Marcinkevičienė, 2007, 53). Intertekstualumas reiškiamas anagramomis, citatomis, perifrazėmis, perpasakojimais, svetimų minčių persakymu, tiesiogine ir netiesiogine kalba, menamuoju dialogu, paminėjimu (nuoroda), aliuizija, parodija, imitacija, aforizmais ir kt. (plg. Valotka, 2017; Petrauskaitė & Šinkūnienė, 2015; Koženiausienė, 2013, 60–86).

Intertekstai nutiesia prasminį teksto ryšį su kitais diskursais. Komentaruose išryškėja vertinamasis jų dėmuo: citatomis ir aliuzijomis kuriama sąsaja perteikiamas neigiamas, ironiškas ar bent jau skeptiškas požiūris į kalbamą dalyką. Be to, pasak Audriaus Valotkos (2016, 1), intertekstai „suponuoja aktyvaus recipiento dalyvavimą“, o tai aktualu komentarų skilčių dalyviams. Intertekstų retorinė paskirtis – kurti įtaigų ir pagaulų pasakymą, sutvirtinti argumentaciją, pasiremiant autoritetingo šaltinio įžvalgomis. Tai ypač būdinga citatoms: *Kaip įsivaizduojamų virusų pandemijų paskelbimas remiantis PGR testais gali baigtis katastrofa, Džina Kolata (Gina Kolata) aprašė savo 2007 metais „New York Times“ laikraštyje išspausdintame straipsnyje: „Tikėjimas greitaisiais testais veda į epidemiją, kurios nėra“* (delfi.lt, 2020-10-10); *„Pagaliau mes džiaugsimės sėkmingai nutiesę valstybei pagrindus, sudarę Konstituciją ir parengę visą tai, kas yra būtina tolimesniam valstybės rūmų statymui tęsti“* (A. Stulginskis) (Irytas.lt, 2020-05-17). Antroji citata, paimta iš paskutiniame Steigiamojo Seimo posėdyje 1922 m. spalio 6 d. Seimo pirmininko (kartu ėjusio ir Respublikos Prezidento pareigas) Aleksandro Stulginskio pasakytos kalbos, atlieka ne tik argumento funkciją, ja kuriama ir retorinė ironijos figūra: tariamai destruktvyvi nūdiena priešpriešinama optimistiniams citatos autoriaus lūkesčiams. Dera pastebėti, jog tokio tipo ironiški pasakymai – minties priešybę žyminčios ir pašaipą, menkinamąjį situacijos arba asmens vertinimą nurodančios citatos būdingos socialinių tinklų komunikacijai (plg. Wilson & Sperberis, 2012).

Pasiremiama ir vyresniojo patirties autoritetu: kaip svari nuomonė cituojamos garbaus amžiaus giminaičių įžvalgos, o autentiškumo išpūdį turėtų sustiprinti imituojamas tarminis kalbėjimas: *Mažai mirė žmonių per pirmą „bangą“, tai paskelbė „antrą“ apvalymo „bangą“, tai yra genocidas pasauliniu lygiu. kaip senelis, muriam dabar yra 93 metais: „nu kun da tas jaunims sugavuoji, čiūdą vidurie baltuos deimus“* (alfa.lt, 2020-10-29).

Motyvuotai vartojamos tarmybės, (tariamasis) tarmiškas kalbėjimas komentaruose gana dažnas reiškinys. Toks kalbėjimas, nors ir buitinio stiliaus, išsiskiria ne prasčiokiškumu ar žargoniškumu, o labiau liaudišku vaizdingumu: *Baisesnė žmogaus ož lietovi nie* (alfa.lt, 2020-12-17); *Jau galiesem so draugas ir iš kaklioka apsoktė* (delfi.lt, 2020-12-13); *Vot iduome. Kon seimuna yr uziede ka i ton bacilu lezda niekap ta karuone neprasibraun. Aplinkou sukiniejes no bet tu zarazu nepajem niekap* (alfa.lt,

2020-12-16). Tikėtina, komentatoriai tarmiškumą sieja su šmaikštumu, jis sulaukia daug pozityvių reakcijų – patiktukų, vadinasi, palankiai nuteikia auditoriją, pelno jos simpatijas, implikuoja bendrystės pojūtį.

Aliuzijos komentaruose veikia kaip stilistinės užuominos, keliančios sąsajas su kitu žinomu kontekstu. Tai yra pasakymas, „primenantis kokį nors žinomą posakį, kūrinį, mintį, faktą, įvykį“ (Koženiauskiene, 2013, 80). Dalykams, į kuriuos nukreipia aliuzija, apibendrintai pavadinti vartojamas aliuzinio fakto terminas: „tai bet koks reiškinys, faktas, realija, į kurią aliuzijoje teikiama nuoroda ar užuomina“ (Valotka, 2016, 4). Taigi aliuzija sietina ne tik su intertekstualumu, bet ir su interdiskursyvumu – skirtingų diskursų maišymusi ir difuzija, kurios rezultatas – naujų hibridinių konstrukčių formavimasis (plg. Gabrėnaitė, 2021).

Aliuzijos ne tik kreipia adresatą į kitus diskursus, praplėsdamos asociacijas ir prasmes, bet ir yra puikios stiliaus priemonės „kalbai pagyvinti bei klausytojams suaktyvinti“ (Koženiauskiene, 2001, 158). Komentarų autoriai aliuzijomis demonstruoja įvairius kontekstus apimančią išprusimą ir žinias, argumentuoja įžvalgas, per analogijas ir kontrastus kuria asociacinę ryšį tarp objektų ir reiškinių.

Nors iš pirmo žvilgsnio aliuzijos yra labai įvairios ir skirtingos, bet nesunku išskirti ir tam tikrus jų vartojimo dėsningumus. Visų pirma, didžioji dalis užuominų nurodo į dramatiško turinio kontekstus: karinius konfliktus, trauminę istorinę patirtį: *Ir gali taip nutikti, kad seimas vieną gražią dieną ims ir pavirs Bastilija. Lietuviai ne prancūzai* (lrytas.lt, 2020-04-27); *O kada bus įrengtos dujų kameros ??? „Adolfas“, tai turėjo* (lrytas.lt, 2020-12-17); *Tai įteisintas vyresniosios kartos GENOCIDAS. Fašizmas Lietuvoje atgimsta* (lrytas.lt, 2020-05-17).

Kita būdingų aliuzijų grupė – nuorodos į pramoginį ir didaktinį turinį: pasakas, pamokančias istorijas, filmus. Pavyzdžiui, komentare *Dauguma piktinasi valdžia, ne valdžia jūsų Kalėdas pagrobė* (delfi.lt, 2020-12-13) sukuriama nuoroda į komediją „Kaip Grinčas Kalėdas vogė“ („How the Grinch Stole Christmas“, 2000); komentare *Melagis melavo, per tiltą važiavo* (lrytas.lt, 2020-05-17) – į tautosakinį pamokymą; komentare *Pasislėpė kaip kiškis, pasibaigs karantinas, išlys, bus liūtas – laimėjom* (alfa.lt, 2020-03-02), tikėtina, bandoma sukurti nuorodą į pasaką apie

liūto bailumą ir kiškio drąsą; taip pat rastas žemaičių pasakos apie karvę ir obelį motyvas: *Nusbodo šita nesąmonė ir tas Veryga. Lipo karvė obelin, du mediniai rata* (lrytas.lt, 2020-12-11). Tokio tipo komentarams būdingas ryškus ironijos, sarkazmo, paniekos atspalvis.

Aliuzija teikia papildomos informacijos, jai suvokti ir atpažinti reikalingos foninės žinios, taigi komentaras pasiekia tikslą tik tuomet, kai adresatai atpažįsta gretinamus reiškinius. Rastos aliuzijos lengvai dešifruojamos, adresatams nekyla sunkumų perprasti asociacinį ryšį ir padaryti nutylėtas išvadas.

Apibendrinimas

Mokslo tiriamuosiuose darbuose ne kartą atkreiptas dėmesys į viešojo kalbėjimo šiurkštėjimą, buitiškėjimą, vulgarėjimą. Pastebima tendencija, jog nenorminė kalba vis atkakliau braunasi į viešąjį diskursą. Komentarų kalba yra artimiausia šnekamajai kalbai internetinės komunikacijos atmaina, neretai – tiesioginis šnekamosios kalbos atitikmuo. Ji nesaistoma jokių taisyklių ir gali būti reguliuojama „tik bendromis pačių interneto portalų ir visuomenės viešosios nuomonės pastangomis“, kuriant tokią aplinką, „kurioje būtų aiškios nuostatos: vertybė ir siekiamybė yra gyva, nesudarkyta laisvojo stiliaus kalba“ (Miliūnaitė, 2009, 170).

Akivaizdu, jog daugeliui cituotų komentarų autorių taisyklinga, švari kalba nėra prioritetas. Priešingai, komentarų skiltyse nevaržomai tarpsta vadinamoji „prastakalbė“, „puskalbė“ (plg. Smetonienė, 2013; Župerka, 2005). Vis dėlto apibendrinus gausios nenorminės leksikos vartojimą komentuose, negalima jos vienareikšmiškai vadinti nemotyvuota.

Nenorminės leksikos vartojimo intencijos komentuose yra tokios pačios kaip ir būtiniėje šnekamojoje kalboje. Komentarų skiltys – paveikslis diskursas, kurio esminė funkcija yra persvazinė, kitaip tariant, komentuose siekiama ne tik išsakyti reakciją, asmeninę ar grupės nuomonę kokių nors klausimų, bet ir išsiskirti gausiame komentuojančiųjų sraute, atkreipti aplinkinių dėmesį, sužibėti kalbine išmone, ekspresija, „nokautuoti“ oponentą sodria raiška. Analogišką funkciją atlieka intertekstualumą implikuojanti raiška: aliuzijomis, citomis, tautosakos elementais išreiškiamas vertinimas, sutvirtinama

argumentacija, remiamasi kaip autoritetu įtikinamai išreikšti savą poziciją. Aptartų raiškos priemonių vartojimo dažnumas ir pasikartojamumas leidžia daryti išvadą, kad jos komentatorių suprantamos kaip paveikaus teksto kūrimo instrumentai.

Įrašų kalbinė raiška nulemta (ne)sąmoningos pandeminės situacijos refleksijos: stiprų emocinį-ekspresinį atspalvį turinčios kalbos priemonės pasitelkiamos kaip socialinio ir politinio nepasitenkinimo ženklas, negatyvaus vertinimo išraiška. Komentaruose oponuojama oficialiajai pandemijos valdymo politikai, o juose sukauptas būtinės šnekamosios kalbos, jos paribiui ir net užribiui priskirtinų priemonių masyvas funkcionuoja kaip opozicija bendrinei kalbai. Keiksmožodžiais, žargoniniais frazeologizmais, smerkiančios, pajuokiančios, menkinančios konotacijos pasakymais ir vulgarijomis komentarų autoriai, tikėtina, jiems paprasčiausiu būdu išsako asmeninį protestą, tapatinasi su *vox populi*.

ŠALTINIAI

15min. *Facebook*. Prieiga <https://www.facebook.com/15min>.

alfa.lt. *Facebook*. Prieiga <https://www.facebook.com/Alfa.lt>.

delfi.lt. *Facebook*. Prieiga <https://www.facebook.com/DelfiLietuva/>.

lrytas.lt. *Facebook*. Prieiga <https://www.facebook.com/lrytaslt>.

LITERATŪRA

Aleksaitė, A., & Urnėžiūtė, R. (2020a). Pandemijos kalba ir mes. *Gimtoji kalba*, 11, 3-7.

Aleksaitė, A., & Urnėžiūtė, R. (2020b). Pandemžodžiai Lietuvoje ir svetur. *Gimtoji kalba*, 4, 17-22.

Aleksandravičiūtė, U. K., Dabužinskaitė, U., Daškevičiūtė, A., Juozapaitis, L., Mockūnaitė, M., Petrikaitė, R., Raslanaitė, G., Sąlygaitė, J., Stankevičiūtė, E., Šukauskaitė, R., Vajavudzkaitė, U., & Žukauskas, A. (2021).

- Lithuanian Online News Media Role in the COVID-19 pandemic. *Žurnalistikos Tyrimai*, 14, 99–134. Prieiga <https://doi.org/10.15388/ZT/JR.2020.5>.
- Andrus, J. (2021). Rhetorical discourse analysis. In C. A. Chapelle (Ed.), *The encyclopedia of applied linguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell, 4975–4981. Prieiga <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1017.pub2>.
- Asif, M., Zhiyong, D., Iram, A., & Nisar, M. (2021). Linguistic analysis of neologism related to coronavirus (COVID-19). *Social Sciences & Humanities Open*, 4(1), 1–6. Prieiga <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2021.100201>.
- Bielinskienė, A., Kazlauskienė, A., Rimkutė, E., & Tamošiūnaitė, A. (2014). *Lietuvių bendrinė kalba: normos ir vartoseną*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus. Prieiga <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/171/1/ISBN9786094670633.pdf>.
- Buftenė, G. (2000). Patarlių pasaulėvaizdžio bruožai. *Tautosakos darbai*, 12(19), 173–178.
- Cardona, B. (2021). The pitfalls of personalization rhetoric in time of health crisis: COVID-19 pandemic and cracks on neoliberal ideologies. *Health Promotion International*, 36(3), 714–721. Prieiga <https://doi.org/10.1093/heapro/daaa112>.
- Constable, M. (2020). In the Midst of ... Words Inside-Out: Pandemic Rhetorics. *Philosophy & Rhetoric*, 53(3), 261–266. Prieiga <https://www.muse.jhu.edu/article/760078>.
- Černikovaitė, M. (2020). Istorijų pasakojimas krizių komunikacijoje. *Jžvalgos*, 1, 67–77.
- Gabrėnaitė, E. (2016). Politinio komentaro retorika: žanro transformacijos. *Respectus Philologicus*, 29(34), 25–32. Prieiga <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2016.29.34.03>.
- Gabrėnaitė, E. (2021). *Retorinė paveikųjų diskursų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Gabrėnaitė, E., & Vaišvylytė, D. (2021). Pandemijos retorika: argumentavimo strategijos socialinio tinklo „Facebook“ komentaruose. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 25, 210–223. Prieiga <https://doi.org/10.37384/VTPA.2021.25.001>.
- Gayevska, O., Zhyhadlo, O., Popivniak, O., Alyeksyeyeva, I., & Chaiuk, T. (2022). Beyond the Language of Covid-19: Transformation of Social Discourse and Reproduction of Cultural Capital. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 11(1), 43–55. Prieiga <https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0004>.
- Girčienė, J. (2013). Stilistiniai naujadarai internete. In I. Smetonienė, & O. Petrėnienė (sud.), *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 79–88.
- Jakobson, R. (2004). Lingvistika ir poetika. *Baltos lankos*, 18/19, 5–49.

- Kalinauskaitė, D., & Aleksandravičiūtė-Šviažienė, A. (2020). Antraštės COVID-19 pandemijos kontekste: erzulio komunikacija. *Darbai ir dienos*, 74, 181–199. Prieiga <https://doi.org/10.7220/2335-8769.74.9>.
- Karaliūnas, S. (2009). *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kazlauskienė, A., Rimkutė, E., & Bielinskienė, A. (2011). *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Koženiauskienė, R. (2001). *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskienė, R. (2013). Retorika ir stilistika – visumos ir dalies santykis. In I. Smetonienė, & O. Petrėnienė (sud.), *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 89–99.
- Marcinkevičienė, R. (2006). Internetinių straipsnių komentarai žanriniu aspektu. *Filologija*, 11, 57–60.
- Marcinkevičienė, R. (2007). *Spaudos tekstų žanrai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Marcinkevičienė, R. (2008). *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- Mažeikis, G. (2020). Orumas pandemijos metu: moralinis jausmas, vaizduotė ir komunikacija. *Darbai ir dienos*, 74, 99–121. Prieiga <https://doi.org/10.7220/2335-8769.74.5>.
- McConnell, J. B., & Arvanitakis, J. (2021). What is the harm in misinformation? Shadows of COVID-19 in public discourse. *Global Media Journal: Australian Edition*, 15(1), 1–22. Prieiga <https://www.hca.westernsydney.edu.au/gmjau/?p=4005>.
- Melnikienė, D. (2006). Žodyno antraštynas ir nenorminė leksika. *Kalbotyra*, 56(3), 108–113. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/23234/22469>.
- Miliūnaitė, R. (2008). Pirmas žvilgsnis į tinklaraščių kalbą. *Kalbos kultūra*, 81, 20–49. Prieiga <https://journals.iki.lt/bendrinekalba/article/view/337/402>.
- Miliūnaitė, R. (2009). Interneto komentuotojų nuostatos dėl lietuvių kalbos priežiūros. *Kalbos kultūra*, 82, 149–172.
- Miliūnaitė, R. (2018). *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Nabila, E., & Abdulrahman, T. (2021). An analysis of new English words created during COVID-19. *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, 9(1), 19–32.
- Onež, A. E., & Ciocoi-Pop, A. B. (2022). Covid War(S)? The Influence of Military Rhetoric on Government Discursive Practices During the Coronavirus

- Pandemic. *Land Forces Academy Review*, 27(1), 39–44. Prieiga <https://doi.org/10.2478/raft-2022-0006>.
- Oswald, S., Lewiński, M., Greco, S., & Villata, S. (2022). *The Pandemic of Argumentation*. Berlin: Springer. Prieiga <https://doi.org/10.1007/978-3-030-91017-4>.
- Pagojienė, D. (2013). Emocingumo raiškos būdai ir priemonės asmeniniuose tinklaraščiuose. In I. Smetonienė, & O. Petrėnienė (sud.), *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 115–124.
- Petrauskaitė, R., & Šinkūnienė, J. (2015). Dar kartą apie intertekstualumą. Ką jis sako apie mokslinį tekstą? *Kalbotyra*, 67, 67–85. Prieiga <https://doi.org/10.15388/Klbt.2015.8943>.
- Pikčilingis, J. (1975). *Lietuvių kalbos stilistika* (t. II). Vilnius: Mintis.
- Pinkevičienė, D. (2017). Mišri kalba darbo aplinkoje: atvejo tyrimas. *Taikomoji kalbotyra*, 9, 73–108. Prieiga <https://doi.org/10.15388/TK.2017.17448>.
- Prekazi, Z. (2021). The language of COVID-19. *International Scientific Journal Monte*, 4(2), 152–157. Prieiga <https://doi.org/10.33807/monte.20211908>.
- Ryklienė, A. (2000). Bendravimas internetu: kalbėjimas rašant. *Darbai ir dienos*, 24, 99–107.
- Smetonienė, I. (2013). Buitinio stiliaus invazija į kitus funkcinius stilius. In I. Smetonienė, & O. Petrėnienė (sud.), *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 150–158.
- Vaicekauskienė, L., & Vyšniauskienė, I. (2019). Russian and English as socially meaningful resources for mixed speech styles of Lithuanians. In S. Lazdiņa, & H. Marten (Eds.), *Multilingualism in the Baltic States*. London: Palgrave Macmillan, 337–367. Prieiga https://doi.org/10.1057/978-1-137-56914-1_11.
- Valotka, A. (2016). Intertekstų suvokimas ir kultūrinio rato atpažinimas Rimvydo Valatkos publicistikoje. *Lietuvių kalba*, 10. Prieiga <https://doi.org/10.15388/Lietkalb.2016.10.9917>.
- Valotka, A. (2017). Kas tu esi, aliuzija? *Lietuvių kalba*, 11. Prieiga <https://doi.org/10.15388/LK.2017.22554>.
- Vyšniauskienė, I. (2012). Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos. *Kalbotyra*, 64, 140–157. Prieiga <https://doi.org/10.15388/Klbt.2012.7665>.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2012). Explaining irony. In D. Wilson, & D. Sperber, *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 123–146. Prieiga <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028370.008>.

Žaikauskas, E. (2005). Žargonas – bendrinės kalbos priešas, draugas, brolis?... *Spectrum*, 1, 16–17. Prieiga http://elibrary.lt/resursai/Ziniasklaida/Aukstosios/VPU_spectrum/Spectrum_2_2005-02-09.pdf.

Žaikauskienė, D. (2014). Gyvoji paremijų vartoseną elektroniniame diskurse: interneto komentarai. *Tautosakos darbai*, 47, 69–92.

Zavjalova, M. (2002). Skoliniai iš rusų kalbos dabartiniame lietuvių žargone: jų semantinė „aura“ ir likimas. *Liudies kultūra*, 3(84), 24–30.

Žagar, I. (2010). *Topoi* in Critical Discourse Analysis. *Lodz Papers in Pragmatics*, 6(1), 3–27. Prieiga <https://doi.org/10.2478/v10016-010-0002-1>.

Žalkauskaitė, G. (2012). *Idiolekto požymiai elektroniniuose laiškuose* [Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas]. Vilnius.

Župerka, K. (2005). Tekstas etinės stilistikos požiūriu. *Žmogus ir žodis*, 7(1), 25–28.

Župerka, K. (2012). *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

KONCEPTUĀLĀ METAFORA *KOVIDS* *IR PERSONA KĀ* UNIVERSĀLIJA

The Conceptual Metaphor *COVID*
IS A PERSON as Universal

■ **EVIJA LIPARTE**

ABSTRACT

Keywords:

conceptual metaphors, personification, corona words, corona lexicon, COVID-19

In spring 2020, the world was engulfed in the COVID-19 pandemic, bringing in a variety of changes (including new realities and hitherto unprecedented restrictions) and a lot of confusion. The dangerous and unfathomable virus is often personified, perceived as a human being (a person) and often highlighted as something menacing (uncontrollable) or, on the contrary, something that can be overcome. Such attitudes have been expressed by politicians of the time (including Trump, Merkel, Latvian PM Kariņš, Latvian Minister of Health Viņķele, Lithuanian Minister of Health Dulkys), doctors, journalists.

In view of the fact that the situation was nearly identical all over the world, this study started with the assumption that the metaphors applied to COVID (including its personification) are similar in different languages, which was confirmed.

The article, using Latvian, Lithuanian, German, Russian, English examples collected by the author from online sources, as well as 21 language examples from the internet database “#ReframeCovid collection”, discusses the realization and clarification of the conceptual metaphor COVID IS A PERSON, looking closely at what aspects (and/or actions) referring to a living, intelligent being have been highlighted. It has been found that the realization of the conceptual metaphor COVID IS A PERSON, being capable of carrying out a variety of external and internal world acts (with and without specific objects), as well as their specifications, by attributing to the virus certain “professions”, the status of family members or even certain “body parts”, are universalities that can be found in different languages. The differences are observed in conceptual

metaphors through which COVID is identified as a representative of a particular gender. Perceptions of male or female gender are related to both the overlapping COVID-19 designation (*covid* vs. *corona*) and the acoustic similarities (Latvian *virus* ~ *men*, English *Rona* as a feminine name or surname).

Ievads

2020. gada pavasarī pasauli pārņēma t. s. jaunā koronavīrusa jeb SARS-CoV-2 un tā izraisītās slimības Covid-19 jeb kovida¹ pandēmija, ienesdama dažāda veida pārmaiņas (tostarp jaunas reālijas un līdz tam nebijušus ierobežojumus) un daudz neskaidrību. Plaši attīstījās arī lingvistiskā jaunrade, darinot jaunas valodas vienības un piešķirot jaunas nozīmes valodā jau eksistējošiem vārdiem un vārdkopām – kā jauno reāliju oficiālai nosaukšanai, tā dažādu neoficiālu apzīmējumu veidošanai uz vārdu spēles, līdzību un asociāciju pamata. Šādas valodas vienības latviešu valodā tiek sauktas par kovidvārdiem (autores publikācijās) jeb kovidleksiku. Kā uzsver sociolingviste Dite Liepa: „Valoda ir dzīvs organisms, tā reaģē uz visām norisēm apkārtējā vidē, un šī tā sauktā kovidleksika būtībā ir tikai ārēja izpausme tiem procesiem, kas notiek daudzos valodas līmeņos un ir notikuši vienmēr” (Liepa, 2021, 147). Viens no tādiem procesiem saistīts ar personifikāciju – metaforas paveidu, cilvēka īpašību piedēvēšanu citām dzīvām būtnēm, lietām, dabas parādībām vai abstraktiem jēdzieniem (VPSV).

Jau kopš pandēmijas sākuma bīstamais un neizprotamais kovids nereti personificēts, uztverot to kā cilvēkam līdzīgu būtni (personu). Piemēram, toreizējais ASV prezidents Donalds Tramps koronavīrusu raksturoja šādi: *an „invisible enemy”, that’s „brilliant” and „tough and smart”* „neredzams ienaidsnieks”, kas ir „izcils”, „stiprs un gudrs”² (citēts pēc Porubanova & Guthrie, 2020), toreizējā Vācijas kanclere Angela Merkele televīzijas uzrunā norādīja: *Es geht darum, das Virus auf seinem Weg durch Deutschland zu verlangsamen*, burtiski tulkojot: ‘Runa ir par to, ka jāpalēnina vīruss tā ceļā cauri Vācijai’ (Merkel, 2020), bet toreizējā Latvijas veselības ministre Ilze Viņķele televīzijas uzrunā pirms 2020. gada Lieldienām, aicinot cilvēkus ievērot noteiktos ierobežojumus, mudināja: *Aizsūtīsim vīrusu dīkstāvē!*

¹ Rakstā netiks šķirti koronavīruss un tā izraisītā slimība, jo daudzos piemēros šāds šķirums nav iespējams. Pētījuma objekts īsuma un vienkāršības labad tiks saukts vienkārši par kovidu (atbilstoši Valsts valodas centra (VVC) ieteikumam, sk. VVC ierakstu sociālajā medijā „Twitter”, 13.11.2021.). Atsevišķos piemēros redzami arī kovida sinonīmiski vai eifēmiski apzīmējumi, piemēram, *korona, kronis, krongripa, skorbulis, zaraza, ārzemju draugs* u. c. (par to plašāk sk. Liparte, 2020; 2021c).

² Šeit un turpmāk – autores tulkojumi latviešu valodā.

Ņemot vērā to, ka situācija visā pasaulē bijusi teju identiska, „neredzamais ienaids” – tas pats, metodes, kā ar to „cīnīties”³, – vienādas, šis pētījums sāks no pieņēmuma, ka arī uz kovidu attiecinātās metaforas (tostarp personifikācijas) šajā situācijā atšķirīgās valodās ir līdzīgas resp. universālas, kas arī apstiprinājās.

Kovida personificējumiem uzmanību pievērsuši un par šādas attieksmes bīstamību brīdinājuši dažādu valstu un nozaru pētnieki. ASV zinātnieki – emeritētais antropoloģijas profesors Stjuarts Gatrijs (*Stewart Guthrie*) un Mihaela Porubanova (*Michaela Porubanova*) – savai publikācijai, kurā ietverts iepriekšminētais D. Trampa citāts, devuši nosaukumu „Humanizing the coronavirus as an invisible enemy is human nature” („Cilvēciskot koronavīrusu kā neredzamu ienaids ir cilvēka dabā”). Turklāt, viņuprāt, cilvēki šādi rīkojas neapzināti, jo, nespējot saprast cēloņus, lai varētu prognozēt un kontrolēt briesmas, izmanto vispazīstamākos skaidrojumus, balstītos uz pašu un citu cilvēku pieredzi. Tādējādi tiekam automātiski brīdināti par citu cilvēku pazīmēm, bet tas palīdz izprast mulsošo pasauli, nodrošina zināmu kontroli un līdz ar to arī mierinājumu. Diemžēl šī ieraduma dēļ bieži kļūdāmies, domājot, ka redzam personas vai personu iezīmes tur, kur tās nepastāv, kā tas ir ar jauno koronavīrusu (Porubanova & Guthrie, 2020). Florian Hēne (*Florian Höhne*) no Berlīnes Humboltu universitātes uzsvēris, ka, cilvēciskojot vīrusu, tas no reāliem draudiem kļūst par kaut ko mistisku un tādu, uz ko var novelt atbildību (Höhne, 2020). Līdzīgi izteikušies arī citu jomu speciālisti: šādā veidā kovids padarīts teju vai par loģiski darbojošos dalībnieku jeb aktoru ar paša gribu (Vogel, 2021), aiz visa notiekošā stāvošu saprātīgu būtņi, kurai ir kāds mērķis (Sedlenieks, 2020). Analizēdams iepriekšminēto A. Merkeles uzrunu un nosaukdams tās valodu par hipnotizējošu, vācu neirolingvistiskās programmēšanas un hipnozes treneris Oke Krēbers (*Oke Kröber*) norādījis, ka, personificējot kovidu ar tādiem izteikumiem kā *Die*

³ Pēdiņas liktas tāpēc, ka raksts tapis apstākļos, kad Eiropā norisinās reāls karš (pēc 24.02.2022. Krievijas iebrukuma Ukrainā), tādā veidā šeit uzsverot, ka apzīmējumi lietoti pārnestā nozīmē, metaforiski. Kara metafora kovida naratīvā, sevišķi pandēmijas sākumposmā, izmantota ļoti bieži, tomēr dažādu valstu žurnālisti, valodnieki, filozofi, sociologi u. c. jomu speciālisti runājuši un rakstījuši ne vien par tās lietojuma popularitāti, bet arī nepiemērotību un riskantumu. Šim aspektam, iztīrējot kovideksiku Latvijā un Lietuvā, pieskārušās arī D. Liepa un E. Liparte (2022, 66–68).

Corona-Epidemie hat uns fest im Griff 'Koronas epidēmija mūs stingri kontrolē', tiekam padarīti it kā par objektu un dzīti pasivitātē, jo esam nonākuši tādas varas rokās, kuru nespējam ietekmēt, bet tādējādi mūsu bailes, kuras nepieciešamas izdzīvošanai kā stimuls konkrētai darbībai, ātri vien var pārvērsties par bezspēcību un varbūt pat paniku (Kröber, 2020).

No otras puses, kā skaidro Kevins Paulikss (*Kevin Pauliks*): raksturojot kovidu kā cilvēku vai zīmējot to ar cilvēka seju, radot karikatūras, komiksus, jokbildes un pat grāmatu par meiteni *Corona-Chan*, tas no nekontrolējama vīrusa tiek padarīts par kaut ko it kā saprotamu un pazīstamu, nešķiet tik bīstams (Pauliks, 2020, 34), dažkārt pat smieklīgs un iebiedēts.

Rezumējot šos atzinumus un vērtējumus, var definēt trīs galvenos aspektus, personificējot kovidu:

- 1) tas ir līdzīgs (līdzvērtīgs) cilvēkam;
- 2) tas ir līdzīgs cilvēkam, tomēr bīstamāks, valdošs un neietekmējams;
- 3) tas ir līdzīgs cilvēkam, tomēr dumjāks/vājāks, smieklīgs, pakļaujams un kontrolējams.

Saskaņā ar ASV zinātnieku Džordža Lakofa (*George Lakoff*) un Marka Džonsona (*Mark Johnson*) izstrādāto un 1980. gadā publicēto konceptuālo metaforu teoriju (sk. Lakoff & Džonson, 2004) šādus personificējumus var definēt kā konceptuālās metaforas KOVIDS IR DZĪVA BŪTNE resp. KOVIDS IR PERSONA⁴ realizāciju, kā tas darīts šajā rakstā. Metaforas kā nozīmes pārnēsumu uz līdzības pamata Dž. Lakofs un M. Džonsons uzskata nevis par tropu veidu (kā formulēts VPSV), bet gan par cilvēku domāšanas veida formu, konceptiem, ar ko dzīvojam diendienā (to pauž viņu monogrāfijas nosaukums: angl. „Metaphors We Live By”;

⁴ Ar personu šeit tiek saprasta cilvēkveidīga būtne pretstatā dzīvniekveidīgai. Līdzīgu konceptuālo metaforu šķirumu – SKUMJAS IR PERSONA vs. SKUMJAS IR DZĪVNIĒKS/ZVĒRS – definējusi arī S. Papaurēlite (Papaurēlytė, 2003, 58–60). Konceptuālās metaforas KOVIDS IR DZĪVNIĒKS realizācijas dažādās valodās sastatītas atsevišķā pētījumā (Liparte, 2022).

kriev. „Metafory, kotorymi my živem”). Personifikāciju, kas ļauj izprast mūsu mijiedarbības ar nedzīvām būtnēm pieredzi cilvēku motivācijas, īpašību un darbības terminos, Dž. Lakofs un M. Džonsons raksturo kā, iespējams, piederošu pie uzskatāmākajām no ontoloģiskajām metaforām (Lakoff & Džonson, 2004, 59), kuras iespējams attīstīt tālāk, radot dažādus priekšstatus par konkrēto objektu (Turpat, 52–53).

Šajā rakstā konceptuālā metafora KOVIDS IR PERSONA konkretizēta, detalizēti aplūkojot, kuri no tikai dzīvai, saprātīgai būtnei piemītošiem aspektiem (īpašībām un/vai darbībām) tiek uzsvērti. Kaut gan daudzas darbības un īpašības, kas piedēvētas kovidam, vienlīdz labi var būt raksturīgas kā cilvēkveidīgai, tā dzīvniekveidīgai būtnei (piem., *iet, staigāt, dzīvot, pielavīties, nolīst ēnā, gaidīt, bēgt, redzēt, dzirdēt, baidīties; veikls, steidzīgs, bīstams, ļauns*), un tas pats sakāms par ģimenes struktūru un dažām ķermeņa daļām (*kājas, mugura, sirds, zobi, vēders*), tomēr, tā kā šis raksts veltīts konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizācijām, minētās darbības, īpašības utt. šeit tiks apskatītas kā cilvēkveidīgai būtnei raksturīgas.

Atsaukdamās uz Dž. Lakofu un M. Džonsonu, lietuviešu valodniece Silvija Papaurēlite (*Silvija Papaurėlytė*), kas vairākas publikācijas veltījusi abstraktiem jēdzieniem (emocionālajiem stāvokļiem) kā konceptuālajām metaforām, skaidro: kā personas tiek uztverti tie abstrakti, kuriem valodas pasaulsainā tiek piešķirta spēja *dzimt, mirt, runāt, apmānīt, dziedāt, valdīt, kauties* un veikt citas darbības, kas piemērotas un ir pieejamas tikai domājošai būtnei (Papaurėlytė, 2011, 39). Tieši šiem vārdiem kā konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizācijām pievērsta lielāka vērība, apkopojot, klasificējot un atlasot iekļaušanai šajā rakstā konkrēto empīrisko materiālu.

1. Pētījuma mērķis, empīriskais materiāls un metodoloģija

Mērķis: iztīrājot un sastatot internetā pieejamos latviešu valodas un citu valodu piemērus, kā arī balstoties uz citu nozaru pētnieku norādītajiem kovidā personificēšanas aspektiem, izzināt, kā tiek realizēta un konkretizēta konceptuālā metafora KOVIDS IR PERSONA.

Empīriskais latviešu valodas materiāls ekscerpēts no dažādām interneta vietnēm: ziņu un viedokļu portālu rakstiem un to komentāriem, sociālajiem medijiem, forumiem, valsts oficiālo institūciju un vairāku pašvaldību vietnēm.⁵ Šo materiāla kopumu nevar atzīt par visaptverošu, reprezentatīvu un pabeigtu, bet gan par dinamisku un joprojām papildināmu datubāzi, jo piemēru vākšana bijusi ierobežota tikai ar fiziskajām iespējām fiksēt visu interneta plašumos uzņemto materiālu, nevis ar kādu konkrētu avotu vai laika periodu (agrākie ekscerpti datēti ar 2020. gada janvāri, vēlākie – ar 2022. gada septembri, t. i., tikuši izrakstīti paralēli šī raksta izstrādei, turklāt, gatavojot rakstu, internetā atrasti arī agrāk nepamanīti senāki kovidleksikas piemēri). Šī iemesla dēļ izmantotās latviešu valodas piemēru datubāzes apjomu iespējams raksturot tikai kā vairākus desmitus tūkstošu atšķirīgu leksisko vienību, kas atlasītas pēc nejaušas izlases principa. Arī piemēri citās valodās, kam norādīts konkrēts avots, ir atrasti interneta vietnēs un sociālajos medijos.

Daļa no pētījumā iekļautajiem citu valodu piemēriem ekscerpēta no publiski pieejamas internacionālas datubāzes „#ReframeCovid collection” (turpmāk – RCC), kurā apkopotas citas kovida metaforas kā alternatīvas kara metaforai. Dažādu valodu piemēri no RCC šajā rakstā sniegti vai nu oriģinālā, vai pēc to tulkojumiem angļu valodā, kas atrodami minētajā datubāzē (turpmāk – RCC tulkoj.). Arī RCC ir dinamisks avots, kas joprojām tiek papildināts.⁶ Šim rakstam piemēri no RCC ekscerpēti 28.–29.09.2021., kad to kopskaits bija 611, no kuriem 69 saistāmi ar konceptuālās metaforas KOVIDS IR DZĪVA BŪTNE (t. i., cilvēks vai dzīvnieks) realizāciju. Izstrādājot šo rakstu, RCC datubāze vēlreiz apmeklēta 22.07.2022., atrodot tajā 624 piemērus.

Tā kā šajā pētījumā netiek sastatītas konkrētas valodas, citu valodu piemēri iekļauti galvenokārt tādēļ, lai reprezentētu konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA konkrētu aspektu realizācijas kā universālijas, t. i., rādītu līdzīgu to atspoguļojumu dažādās valodās. Salīdzinot Covid-19 pandēmijas leksiku Latvijā un Lietuvā, D. Liepa

⁵ Konkrētu avotu sarakstu sk. raksta beigās.

⁶ To norādījušas arī RCC projekta autore: „Mēs ceram, ka nākotnē citi, tāpat kā mēs, turpinās papildināt un izmantot #ReframeCovid kolekciju tik ilgi, kamēr tā būs būtiska un nepieciešama” (Olza et al., 2021). Minēto datubāzi plānots papildināt arī ar latviešu kovidleksikas metaforām.

un E. Liparte secinājušas, ka viens no iemesliem, kāpēc kovidleksika un teiciens vairākās valodās ir līdzīgi vai pat identiski, ir ne vien līdzīgā situācija, kādā pēc Covid-19 pandēmijas sākšanās nokļuva praktiski visa pasaule, bet arī tas, ka Latvijā un Lietuvā pārņēma t. s. lielo Eiropas valodu frāzes un teicienus, pielāgojot tos nacionālajai valodai un valsts situācijai (Liepa & Liparte, 2022, 68). Tas vērojams arī konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA tekstuālas, vizuālas un skaniskas realizācijas piemēros, kas aplūkoti šajā rakstā. Pētījuma izstrādē daļa no piemēriem interneta pārlūkprogrammā „Google” meklēti, ievadot konkrētu vārdkopu. Pēc šādu piemēru atrašanas tie iztulkoti un ievadīti pārlūkprogrammā kā vaicājums arī citās valodās: lietuviešu, vācu, angļu un krievu valodā. Tāpat darīts ar visdažādāko valodu piemēriem, kas ekscerpēti no RCC (51 vienība no 21 valodas: angļu, arābu, bulgāru, čehu, dāņu, franču, grieķu, horvātu, indonēziešu, itāļu, krievu, maķedoniešu, melnkalniešu vai serbu⁷, nīderlandiešu, poļu, serbu, spāņu, turku, ukraiņu, vācu un zviedru val.), – arī tie iztulkoti, un meklētas vārdkopu atbilstmes minētajās četrās, kā arī latviešu valodā. Šādā veidā nereti atrasti identiskas semantikas piemēri no daudzām valodām. Šajā rakstā to demonstrē atlase katrā apakšsadaļā, sniedzot triju dažādu valodu piemērus, no kuriem divi ir ar identisku semantiku, bet trešais – izteikts ar atšķirīgu leksēmu, taču piederošs tai pašai leksiski semantiskajai grupai. Tāds vairāku valodu materiāla sastatījums atklāj gan aplūkoto valodas parādību universālumu, gan arī lingvistiskās jaunrades tendenču līdzīgumu.

2. Konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizācijas piemēri

Uztverot kovidu kā personu, resp., paužot savu attieksmi pret to kā pret personu, tiek uzsvērtas gan vīrusam it kā piemītošas cilvēka pazīmes un īpašības, gan darbības, ko tas pats veic vai ko iespējams veikt ar to, gan sajūtas un emocionālie stāvokļi, ko tas izjūt.

---

⁷ Diviem piemēriem RCC dota šāda valodas norāde.

2.1. Kovidam kā personai ir cilvēka ķermeņa daļas

Kā jau minēts, kovidu kā dzīvu būtņi reprezentē dažkārt pieminētas atsevišķas tā „ķermeņa daļas”, kādas parasti ir tikai cilvēkiem un/vai dzīvniekiem. Latviešu valodā fiksēti piemēri, kuros tēlaini runāts par vīrusa *seju, rikli, sirdi, degunu, muguru, muskuļiem, rokām, kājām, ekstremitātēm, vēderu*, piemēram, divu komentētāju diskusijā portālā „Delfi”, 26.12.2020.:

A: *Ši ir vakcīna, kas iemāca imūnsistēmai atpazīt vīrusa „kājas/rokas” un likvidēt tās, un bez „ekstremitātēm” vīruss vairs nav funkcionēt spējīgs. [...] Mans organisms tagad atpazīst arī pašu vīrusu, ne tikai tā „ekstremitātes”*

B: *[...] Atpazīt rokas, kājas... Nu pastāsti, kādas kedas vismaz tām kājām, lai es varu savu „orgasmu” sagatavot laicīgi :)⁸*

Lietuviešu valodā rakstīts par pandēmijas *grimasēm* (zenpr.lt preses relīze, 07.04.2021.); savukārt RCC atrodams piemērs par *zobiem*: *Coronavirus will bare its teeth in the coming days* ‘Koronavīruss tuvākajās dienās atkailinās savus zobus’ (grieķu val., RCC tulkoj.).

Analizējama darbības vārdus, kas lietoti kopā ar substantīviem *prieks, skumjas, dusmas*, S. Papaurēlīte konceptuālās metaforas EMOCIONĀLAIS STĀVOKLIS IR PARTNERIS aprakstīšanai izstrādājusi šādu iedalījumu:

- 1) verbi, kas apzīmē iekšējās pasaules darbības (intelektuālas darbības, sajūtas un emocionālos stāvokļus);
- 2) verbi, kas apzīmē ārējās pasaules darbības (runu, darbības, kurām ir/nav nepieciešams objekts) (Papaurēlytē, 2011, 40).

Kaut gan šajā rakstā aplūkoti ne tikai kovidu kā personu raksturojoši verbi, bet arī citu vārdšķiru piemēri (adjektīvi, substantīvi), minēto

⁸ Piemēri rakstā sniegti, saglabājot oriģinālrakstību un pasvītrotot visas kovida personifikācijas tajos.

iedalījumu var izmantot arī konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizāciju klasificēšanai.

2.2. Kovids kā persona, kas veic ārējās pasaules darbības

2.2.1. Dažādas sarežģītības pakāpes darbības, kam nav nepieciešams objekts

Kovids nereti aprakstīts un zīmēts kā būtne, kas spēj pārvietoties (*staigāt, (aiz)iet, (at)nākt, tuvoties, pielavīties, pastaigāties, grozīties, špacierēt apkārt, steigties, kāpt pa kāpnēm, iet ar likumu, braukt, nosēsties malīnā, nolist ēnā, atpūsties, arī nākt ciemos/viesos, būt (neaicināts) viesis, ceļotājs* utt.), piemēram: *Kovids tāds progresīvs džeks, sācis gar jūru staigāt!* (k.⁹, delfi.lv, 29.12.2020.); daņu val. *ubud og farlig gæst* 'neaicināts un bīstams viesis' (Olza et al., 2021, piemērs no RCC).

1. ATTĒLS. Kovids kā persona karikatūrista R. Kreitusa skatījumā

Nav izdevies atrast piemēru, kurā būtu minēts, ka kovids dzied (tiesa, tas reizēm *kliedz* vai *smej*), taču vairākās valodās tam piedēvēta spēja *sportot* un *dejojot*, piemēram: .. *Neciešamie vīrusiņi, / Savas „sudmalīnas” dejo* (bauskasdzive.lv, 02.10.2020.); liet. *Koronaviruso pasiutpolkē išprovokavo karantiną rajone* 'Koronavīrusa trakā polka izprovocēja karantīnu rajonā' (etaplus.lt, 28.10.2020.); vāc. *Corona tanzt überall mit und reist mit uns* 'Korona visur dejo līdz un ceļo ar mums' (k., meta.tagesschau.de, 14.06.2022., autors sevi nosaucis *SirTaki*). Turklāt kovids kā persona

⁹ k. – komentārs norādītajā portālā.

varot komunicēt un socializēties (*klauvēt, tusēt(ies), pulcēties, drūzmēties, nostāties uz skatuves, spēlēt paslēpes, izlikties, sarunāties* u. tml.), sk., piemēram, 1. attēlu – Raimonda Kreitusa karikatūru.¹⁰

Kovids kā persona konceptualizēts arī, izmantojot t. s. ārējās pasaules robežsituācijas: *dzīvot (dzimt) – mirt (iznīkt)* (sk. Papaurēlytē, 2011, 45), piemēram: *Kāds jau sveica ar KOVIDA Dzimšanas Dienu ?* (Cālis, 17.11.2020.) un *Viņam taču 4 potes un Kovids nomirst ieraugot (to mūli)* (k., irlepaja.lv, 04.02.2022.). Turklāt vīrusam piedēvēta arī spēja augšāmcelties: *Cik dienas pēc jauki pavadītām Lieldienām vīrus augšāmceļies?* (Facebook, 10.04.2020.), un arī RCC atrodams: *stepwise resurrection after Easter* ‘pakāpeniska augšāmcelšanās pēc Lieldienām’ (vācu val. piemērs, RCC tulkoj.).

2.2.2. Dažāda draudīguma līmeņa darbības, kam nepieciešams objekts

Konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizāciju pauž arī dažādas ar transitīvu verbu izteiktas darbības (kurām nepieciešams objekts). Kovids varot kādu *apciemot, gaidīt, glābt* vai *apkalpot*, kaut ko *parādīt, atnest, iedot, nomest, noņemt, novilkt*, pat *pirkt, investēt*, kā arī *salikt vietās* vai pretēji – *izjaukt, sajaukt*, kādu *likt* vai *nelikt mierā* utt., piemēram: *O, griķus izpērk korons, viņam garšo griķi* (Cālis, 03.03.2020.).

Spēcīgāka, draudīgāka kovida ietekme uz cilvēka dzīves jomām uzsvēta, izmantojot verbus *apstādināt, apturēt, aizvērt, ierobežot* u. tml. Lielu grupu šeit veido piemēri, kuros norādīts, ka kovids kaut ko *atņem/ nozog*, piemēram, R. Kreitusa karikatūrā redzami pusaudži, kas žēlojas, ka kovids *nozaga eksāmenus, izlaidumus, skolu* (sk. 2. attēlu). Lidzīgi piemēri atrodami arī citās valodās: liet. *Koronavīrusas iš kaunitės atėmė darbą ..* ‘Koronavīruss Kauņas iedzīvotājam atņēma darbu.’ (tv3.lt, 22.10.2021.); angl. *The Coronavirus Took Away My College Graduation, but I’m Trying to Stay Positive* ‘Koronavīruss atņēma manu koledžas absolvēšanu, bet es cenšos saglabāt pozitīvu attieksmi’ (popsugar.co.uk, 08.04.2020.).

¹⁰ R. Kreitusa karikatūras, kas publicētas sociālajā medijā „Facebook”, rakstā iekļautas ar autora rakstisku piekrišanu.

2. **ATTĒLS.** Kovida ietekme uz skolēniem karikatūrista R. Kreitusa skatījumā

Arī ar transitīviem vārdiem parādīta kovidā kā personas spēja komunicēt un mijiedarboties ar cilvēkiem, piemēram: .. *kādu no tevis satiktajiem cilvēkiem pirms tam par draugu atzinis neredzamais agresors, pilienu infekcijas vīruss* (edruva.lv, 08.02.2021.).

Citā apakšgrupā izdalāmi piemēri, kuros pārnestā nozīmē norādīts, ka kovidā veic kādu darbību ar cilvēkiem vai pasauli kā objektu, t. i., ka cilvēki tiek dzīti pasivitātē – kā to definēja O. Krēbers (sk. iepriekš), piemēram: *vai tiešām nevienu neiepriecina šī ziņa ka sāka vakcinācija pret zarazu kas ir važās pārņēmusi visu pasauli?* (k., delfi.lv, 28.12.2020.); vāc. *Corona bringt Merkel ans Limit ihrer Macht* ‘Korona noved Merkeli līdz viņas varas robežai’ (luzernerzeitung.ch, 11.12.2020.). Krievu valodā par kovidu nereti lietots daudznozīmju verbs *захватил* (šeit ‘pārņēma, sagrāba, ieguva savā varā’), piemēram, 2020. gada konkursam „Eirovīzija” pieteiktās Krievijas dziesmas pārveidojumā „Koronavirus, adios!” ir vārdi: *Коронавирус захватил уж пол света* ‘Koronavīruss sagrāba jau pusi pasaules’ (<https://www.youtube.com/watch?v=F2tM153V6qc>, 23.03.2020.). Cilvēks kā pasīvs objekts atspoguļots arī piemēros, kuros runāts par iekarošanu vai nogalināšanu, ļoti asi uzsverot kovidā nekontrolējamības, bīstamības aspektu, piemēram: *Aicinu turpmāk*

ierobežot savus sociālos kontaktus, lai nepieļautu, ka vīruss atņem mūsu līdzcilvēkus! (toreizējais Latvijas premjerministrs Krišjānis Kariņš, Twitter, 18.10.2020.; sk. arī tālāk – 3.2.2. apakšsadaļu). Šeit varētu minēt arī daudzus kara metaforu piemērus, kuros kovids atainots kā uzbrūkošs ienaidnieks, pretinieks (par to sk. tālāk un arī Krug, 2021). Arī šādas metaforas ir universālijas.

2.3. Kovids kā persona, kas veic intelektuālas darbības

Uztverot kovidu kā cilvēkveidīgu būtni, dažkārt tam piedēvētas cilvēkam raksturīgas prāta spējas (*gudrs, viltīgs*) resp. šādas spējas atspoguļojošu darbību veikšana, piemēram: *Vīruss dzīvo tikai dzīvā šūnā, viņš šo šūnu uzskata par savām mājām un nebūt nav ieinteresēts, lai viņa mājas iet bojā* (ārsts Pēteris Apinis, apinis.lv, 23.03.2020.); angl. *Covid has not interest in the modern taste for „closure”. It plans to hang around, to be the last guest ..* ‘Kovids nav ieinteresēts mūsdienu „slēgšanas” gaumē. Tas plāno pakavēties, būt pēdējais viesis ..’ (RCC); kriev. *Козимо Граси: „Коронавирус сказал нам, что мы не бессмертны”* ‘Kozimo Grasi: „Koronavīruss pateica mums, ka mēs neesam nemirstīgi”’ (sgnorilsk.ru, 02.07.2020.). Arī šādi pausts priekšstats, ka ar kovidu kā personu iespējama mijiedarbība (komunikācija), piemēram: *Izskatās ka mūsu ārlietu ministrs ir kādu sazvānījis un pierunājis COVIDu izbeigt karu un pāriet uz politisko dialogu* (Twitter, 01.10.2020.), ka tas var būt dumjāks par cilvēku un pārspējams tieši intelekta ziņā (to var *apmulķot, izjokot* u. tml.), piemēram: *.. bet vīruss diemžēl var apmulķot mazos saldumu kārotājus, .. Šogad mūsu mērķis ir apmulķot un pierunāt palikt savā vietā kovid slimībai* (toreizējā veselības ministre I. Viņķele pirms Helovīna, Twitter, 30.10.2020.); liet. *Labai klysta tie, kurie bando apgauti virusą ..* ‘Ļoti kļūdās tie, kuri mēģina apmānīt vīrusu ..’ (nyksčiai.lt, 22.04.2020.).

Ar intelektu saistīta arī cilvēkiem tipisku atribūtu lietošana, ko it kā darot kovids, piemēram: *.. shis viirus ir tik inteligents, ka tam ir metrimeers* (2m distance), *kalendaars* (test pandemic cipari paaugstinaas atkariibaa no politiskaam darbiibaam, Riiigas domes veeleeshanaas beidzaas, nu i viss, pieaug cipari, kaadaa valstii protesta diena tuvojas, strauhi pieaug cipari utt) un *pulkstenis* (cikos jaasleedz baari, kafejniicaas utt, kad viirus seezh pie drurviim gaidot peedeejo klientu (Cālis, 02.09.2020.)). Uz vīrusu

attiecinātas dažādas cilvēkiem kā saprātīgām būtēm raksturīgas norises – darbs, dīkstāve, atvaļinājums, svētki u. tml., piemēram: .. *вирус все равно упорно, злобно и методично трудится* ‘.. vīruss joprojām neatlaidīgi, ļauni un metodiski strādā’ (RCC, krievu val.); *Kovidsērga bija paņēmusi atvaļinājumu un aizbraukusi sērfot, kaitot vai citādi bordot, un .. solījusi atgriezties tikai rudenī* (nra.lv, 29.05.2022.); liet. *Virusas atostogauja ar žmonēs nebendrauja?* ‘Vīruss ir atvaļinājumā, vai cilvēki nesaietas?’ (reddit.com, 02.07.2022.); sk. arī vizuālo materiālu vācu valodā 3. un 4. attēlā.

3. **ATTĒLS.** 'Kurp tu brauc?' - 'Dodos atvaļinājumā un atgriezišos rudenī' (autors: JotKa, avots: https://fr.toonpool.com/cartoons/Virulinchen_1_360718)

4. **ATTĒLS.** 'Ak tu piķis, drīz Ziemassvētki!' (autors: Timo Esners (Timo Essner), avots: <https://www.timoessner.de/2020/11/weihnachten-2020/>)

2.4. Kovidis kā persona, kam raksturīgi emocionālie stāvokļi un izjūtas

Uztverot kovidu kā cilvēkam līdzvērtīgu būtni, tam piedēvētas dažādas izjūtas: tam kaut kas *patīk* vai *nepatīk*, kaut ko *gribas* vai *negribas*, kaut kas *garšo* (krieviski arī: tas kaut ko *mīl* vai *nemīl*), tas kaut kam *tic* vai *netic*, par kaut ko *priecājas*, *liksmo* vai *bēdājas*, *jūtas labi* vai no kaut kā *baidās* u. tml., piemēram: *Tikai mazliet jāpagaida, / Vīruss nobijies vai smaida?* (bauskasdzive.lv, 18.09.2020.). Konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizācija, paužot uzskatu, ka tas no kaut kā baidās, ir universāla. To apstiprina arī uzraksti „Korona baidās no manis!” uz krekliņiem, džemperiem ar kapuci, sejas aizsargmaskām angļu (*Corona is afraid of me!*) un vācu (*Corona hat Angst vor mir!*) valodā (<https://www.spreadshirt.ch/shop/bekleidung/pullover-hoodies/lustige+corona+hat+angst+vor+mir/>).

Runājot par kovidam kā personai piedēvētām visdažādākām īpašībām un spējām, jāpiebilst, ka retos gadījumos tomēr norādīts, ka patiesībā vīruss kaut ko nezina vai neprot, piemēram: *Kovids īstenībā nezina, ka viņam ir jāapstājas pie diviem metriem* (Gatis Žogla, la.lv, 26.09.2021.). Sk. arī 5. attēlu – karikatūru, kurā kovids pats „paziņo”, ka netic vakcīnas bīstamībai.

5. ATTĒLS. 'Es neticu vakcīnas bīstamībai' – 'Vakcīnas disidents!'

(autors: Sergejs Jolkins (*Sergey Elkin*), avots: <https://www.dw.com/ru/боится-ли-коронавирус-вакцины/a-55872238>)

Vēl retāk vīrusa personificējumos sastopamas pēdīņas, kas signalizē, ka rakstītājs patiesībā apšaubā kovidam piedēvētās spējas, t. i., parāda savu attieksmi pret pēdīnās lietotā vārda izteikto nojēgumu vai paša vārda izvēli (par to sk. Blinkena, 2009, 401–403), piemēram: *Tāpat*

pagaidām nezinām, ko par vakcīnu „teiks” vīruss .. (edruva.lv, 30.12.2020.); „EKSAMINĒ” KORONAVĪRUSS. FAKTS: pandēmija koriģē eksāmenu sesiju vispārizglītojošo skolu 9. un 12. klašu beidzējiem (bauskasdzive.lv, 17.04.2020.); krieviski. Коронавирус любит „селиться” в клетках эпителия дыхательных путей. Прекрасно „чувствует” себя там, где небольшой поток воздуха .. ‘Koronavīrusam ļoti patīk „apmesties” elpceļu epitēlija šūnās. Lieliski „jūtas” tur, kur ir maza gaisa plūsma .. (ārsts Igors Aksiks, argumenti.ru, 23.03.2020.).

3. Konkretizētas kovida konceptuālās metaforas

Saskaņā ar Dž. Lakofu un M. Džonsonu (Lakoff & Džonson, 2004, 60) personifikācija aptver plašu metaforu loku, un katra no tām pamatojas uz specifisku cilvēka īpašību vai veidu, kā to uztvert. Arī S. Papaurēlīte (Papaurēlytė, 2011, 39) uzsver, ka, spriežot pēc Dž. Lakofa un M. Džonsona sniegtajiem metaforu klasifikācijas piemēriem, ir atstāta iespēja nošķirt arī sīkākus atzarus, kas sniedz papildinformāciju.

Šajā pētījumā iekļautās konceptuālās metaforas konkretizē kovidu:

- 1) kā vīriešu vai sieviešu dzimuma personu;
- 2) kā personu, kas veic kādai konkrētai profesijai tipiskas funkcijas;
- 3) kā personu, kura(-ai) ir ģimenes loceklis.

3.1. Konkretizācija pēc dzimuma

3.1.1. KOVIDS IR VĪRIETIS

Latviešu valodā dominējošs ir priekšstats par koronavīrusu kā vīriešu dzimuma būtnei, dēvējot to ne vien par *kovidu/Kovidu*, bet arī par *Kovidusu*: *Ak Apini, ak Apini, ko tu to tautu tracini! [..] Tu atmasko tos varnešus un liec mums zelēt burkānus, lai ļaunais vīruss Koviduss, ikvienā no mums mierīgs dus* (k., la.lv, 02.01.2021.) un misteru: *Jāgaida, kad MR Covid aizvāksies* (Facebook, latviete Anglijā, 18.01.2021.). Iespējams, ka šis priekšstats radies izrunas līdzības un nereti sastopamas kļūdainas

rakstības dēļ, saistot vārdformas *vīruss* ~ *vīrus* (dsk. akuz. no *vīrs*), kas acīmredzami rosinājis arī uz vārdu spēlēm, piemēram: *Corona vīrusam vajag atrast Corona sievusu* .. (Facebook, 09.04.2020.), *Vīruss meklē sievusu pārdēs* (Facebook, 15.06.2020.); par to sk. arī Liparte, 2021a, 261–262; 2021b, 77; 2021c, 110.

Šeit var minēt arī eifēmiskus kovida apzīmējumus: *progresīvs džeks, steidzīgs ceļotājs, ārzemju draugs* u. c., piemēram: *jā, ja esi jau gados ar x citām kaitēm, tad šis ārzemju draugs varētu palīdzēt pielikt visam punktu...* (Cālis, 26.01.2020.).

Okazionāli konceptuālās metaforas KOVIDS IR VĪRIETIS realizācijas piemēri (uz vīrusu attiecināti vīriešu dzimtes vārdi) atrasti arī citās valodās. Kāda lietuviete „Facebook” ierakstījusi: *Kai sēdi prie staliuko, negalima paganyti akių nei į gražias merginas, nei vaikinus. [...] Taip jus saugo nuo ... Kovidijaus* ‘Kad sēdi pie galdiņa, nedrīkst pamieļot acis pie skaistām meitenēm vai puišiem. [...] Tā jūs sargā no ... Kovidijus’ (Facebook, 27.09.2020.), savukārt RCC iekļauts netulkots piemērs no serbu vai melnkalniešu valodas: *Padišah Kovid 19 Kovidoglu* (RCC, avots: Twitter).

3.1.2. KOVIDS (KORONA) IR SIEVIETE

Daudzās valodās koronavīruss neoficiāli tiek saukts *korona/corona*, uztverot gan šo leksēmu, gan pašu vīrusu kā sieviešu kārtas. RCC iekļauts piemērs no „Twitter”: *The Royal Spanish Academy (RAE) changes covid-19's gender: It will be feminine* ‘Spānijas Karaliskā akadēmija (RAE) maina Covid-19 dzimumu: tas būs sieviešu’ (spāņu val., RCC tulkoj.). Angļu valodas informatīvajā laukā izplatīts vizuāls meitenes *Corona-Chan* tēls: tai veltīti dažādi komiksi, pat vesela grāmata. Par šo tēlu, kas radies jau pirms pandēmijas un reprezentē arī vīrusa saikni ar Ķīnu, K. Paulikss skaidrojis, ka šādi „vīrusu seksualizē, lai ļautu tam izskatīties mazāk bīstamam. Fetišizēšana par „anime” stila meiteni rada saistītajiem lietotājiem iespēju būt pazīstamiem ar citādi nekontrolējamu vīrusu, kas ir zināms tikai no plašsaziņas līdzekļu attēliem” (Pauliks, 2020, 34). Savukārt Lietuvā, kur tradicionāli Meteņos (liet. *Užgavēnės*) tiek sadedzināta ziemu simbolizējošas sievietes – Mores – figūra, 2021. gadā Viļņā tika izveidota sniega sievietes figūra *Užgavēnių Morė Koronė* ar koronavīrusam raksturīgajiem radziņiem (lrytas.lt, 13.02.2021.).

Veselu virkni *koronas* kā jaunas sievietes (arī prostitūtas) personificējumu piemēru angļu valodā no dažādu valstu pārstāvju ierakstiem „Twitter” sniedz Antonio Lillo (*Antonio Lillo*), angļu filologs no Alikantes universitātes Spānijā. Viņa ieskatā to mērķis ir rotaļīgi mazināt stāvokļa smagumu, izmantojot strupinājumu *Rona* (< *Corona*), kas ir homofonisks ar sievietes vārdu vai uzvārdu un nereti lietots kopā ar kādu sievietes sociālo lomu vai profesiju apzīmējošu substantīvu: *Miss, Mrs, Sister, Mama, Lady, Auntie, Queen* utt., piemēram: *Queen Rona is not working hard enough... (11th April; australia)* ‘Karaliene Rona nestrādā pietiekami smagi... (11. aprīlis, Austrālija)’ (Lillo, 2020).

Latviešu valodā var minēt tikai vienu piemēru, kurā runāts par koronu kā sievieti, taču tas varētu būt tulkojums no kādas citas valodas: *Holivudas seksa gigants Vainstīns arī esot saslīmījis ar koronu .. Neviena pasaules sieviete nevar viņam pretoties, pat korona ne ..* (Cālis, 23.03.2020.).

3.2. Konkretizācija pēc „profesijas”

3.2.1. KOVIDS IR VALDNIIEKS

Līdzīgi kā Dž. Lakofa un M. Džonsona (Lakoff & Džonson, 2004, 59–60) sniegtajā piemērā par inflāciju, kas tiek konkretizēta ar konceptuālās metaforas INFLĀCIJA IR IENAIDNIEKS palīdzību, arī par kovidu var definēt šādu konceptuālo metaforu. Tā darījuši Indonēzijas lingvisti Radens Indredžids Lūkmans Sādženo (*Raden Indrajid Lukman Sarjono*) un Berlijs Brams (*Barli Bram*), plašsaziņas līdzekļu publikāciju virsrakstos identificējot desmit veidu konceptuālās metaforas, tostarp KORONAVĪRUS IR IENAIDNIEKS ar pieciem apakštipiem (Sarjono & Bram, 2021). Arī vācu profesore Henriete Krūga (*Henriette Krug*), aplūkodama metaforas saskarsmē ar Covid-19, to traktē kā baismīgu pretinieku (*ungeheuerlicher Gegner*), kas uzbrūk un pret kuru jāaizstāvas.

Taču tāda konceptuālā metafora nav pietiekami precīza, jo bez papildinoša apzīmētāja neatspoguļo priekšstatu par „ienaidnieka” varenību (vai dažkārt pretēji – vājumu). Piemērotāka šeit ir konkretizēta konceptuālā metafora KOVIDS IR VALDNIIEKS, t. i. kaut kas pārāks, varenāks. Tādu metaforu, rakstot par skumjām, izmanto S. Papaurēlite (Papaurélytė, 2003, 59), skaidrojot, ka šādi tiek akcentēts – kaut arī emocijas tiek kontrolētas, tās savaldīt ir grūti. Attiecībā

uz kovidu gan jāsaka, ka (sevišķi pandēmijas sākumposmā) šīs metaforas lietojums drīzāk uzsver tā nekontrolējamību, pat visvarenību, piemēram: *Īsāk sakot, pasaulē ir ieradies jauns valdnieks – Kovids Devīnpadsmītais* (Čālis, 29.02.2020.). Šajā grupā iekļauti piemēri, kuros kovidam piedēvēti dažādi vadoši „amati” (arī *diktators, dirigents, vadonis* u. tml.) vai tas raksturots ar attiecīgas semantikas vārdiem vai adjektīviem.

Lietuviešu valodnieces Agne Aleksaite (*Agnē Aleksaitē*) un Rita Urnēžiute (*Rita Urnēžiūtē*), rakstīdamas par kādas „Facebook” draugu grupas izklaidi, pārveidojot padomju laika dzejoļus, proti, vārdu *Leninas* vai *Stalinas* tajos aizstājot ar *virusus*, skaidro, ka šādu „jaunradi” varēja iedvesmot gan ļoti biežais vārda *virusus* lietojums, gan vispārīgā nemiera, neziņas atmosfēra, kad vīruss gluži kā diktators jebkad jebkuru var sasniegt un sagraut ierasto dzīvi (Aleksaite & Urnēžiūtē, 2020, 5). Arī šāds priekšstats ir universāls, ko apliecina piemēri dažādās valodās: „Kovids” *diktē savus noteikumus, koriģējot gan mūsu dzīves stilu, gan ikdienu, gan svētku svinēšanu* (latgaleslaiks.lv, 17.11.2020.); liet. *Ilgā laikā virusus mums diktavo savo darbotvarķē ir mes vijomēs, nuolat vijomīs* ‘Ilgu laiku vīruss mums diktēja savu dienas kārtību, un mēs sekojām, nepārtraukti sekojām’ (Arūns Duļķis (*Arūnas Dulkys*), toreizējais Lietuvas veselības ministrs, kaunodiena.lt, 18.06.2021.); vāc. ... *weil Corona inzwischen dirigierte und Regeln bestimmte* ‘jo korona pa to laiku diriģēja un noteica noteikumus’ (schwarzwaelder-post.de, 27.08.2021.); turku *The virus will be the captain/leader who will decide on the roadmap of ‘future’* ‘Vīruss būs kapteinis/līderis, kas lems par „nākotnes” ceļvedi’ (Turcijas politika izteikums, RCC tulkoj.). Okazionāli kovids dēvēts arī par (*eko*)*fašistu*, salīdzināts ar Hitleru vai tā armiju, piemēram: *Izskatās ka tas Kovids ir ekofašists kurš piepīpētās plaušās lien negribīgi* (Twitter, 24.04.2020.). Šis aspekts sasauca arī ar kara metaforas plašo lietojumu visā pasaulē, runājot un rakstot par Covid-19 pandēmiju.

3.2.2. KOVIDS IR SLEPKAVA

Jau tika minēts, ka kovidam kā personai piedēvētas spējas rīkoties ar cilvēkiem kā pasīviem objektiem. Šī sākotnēji neskaidrā, nesaprotamā, bet plaši izplatītā, lipīgā, bīstamā un nereti nāvējošā slimība dēvēta par *slepkavu, killeri, bendi*, sakot, ka kovids *slepkavo, nokauj, mušī nost, izplauj, plauj kā ar izkapti, sagrābj dzīvības, likvidē/paņem/pievāc/nošauj cilvēkus, atņem līdzcīvēkus* u. tml., piemēram: *ir ļoti liela iespēja ka*

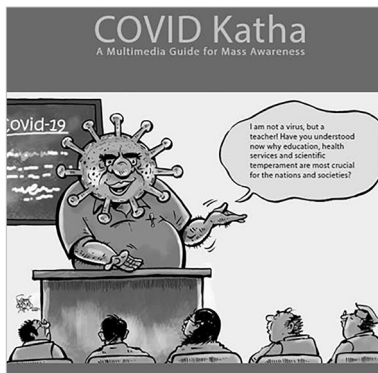
C-19 *izplaus* tieši gados vecāko un zinošāko ārstu kategoriju (k., jauns.lv, 26.10.2020.); liet. *Koronavīrusas šienauja* *gyvybes* ‘Koronavīruss pļauj’¹¹ dzīvības’ (bernardinai.lt, 03.04.2021.); indonēziešu val. *we have been headshot by the virus* ‘vīruss mūs ir nošāvis’ (RCC tulkoj.). Kā rāda piemēri, arī šāds priekšstats ir universāls.

3.2.3. KOVIDS IR PEDAGOGS

Par universāliju atzīstama arī konceptuālā metafora KOVIDS IR PEDAGOGS, turklāt, kā redzams 6. un 7. attēlā, tā izmantota ne vien neformālos tekstos (forumos, komentāros), bet arī Latvijas un Indijas valsts institūciju oficiālajā komunikācijā (vizuālajos materiālos):

6. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums.
K. Kariņa ieraksts
„Twitter”, 11.12.2020.

7. ATTĒLS. ‘Es neesmu vīruss, bet skolotājs!
Vai jūs tagad esat sapratuši, kāpēc
izglītība, veselības aprūpes pakalpojumi
un zinātniskais temperaments ir
vissvarīgākie tautām un sabiedrībai?’
(Ilustrācija izdevumā COVID Katha)

¹¹ Liet. *šienauti* ‘pļaut sienu’.

RCC atrodams līdzīgs piemērs serbu valodā: *Korona je naša učiteljica* ‘Korona ir mūsu skolotāja’; savukārt lietuviešu valodā dažkārt uzdots jautājums: ko kovids mums var iemācīt / ir iemācījis? – piemēram: *Ko koronavirusas mus išmokė apie klimato kaitę?* ‘Ko koronavīrusus mums iemācīja par klimata pārmaiņām?’ (15min.lt, 20.03.2020.).

Konceptuālo metaforu KORONAVĪRUS IR SKOLOTĀJS, analizējot virsrakstus plašsaziņas līdzekļos, izdalījuši arī R. I. L. Sādženo un B. Brams (Sarjono & Bram, 2021).

3.2.4. KOVIDS IR X PROFESIJAS PĀRSTĀVIS

Priekšstati par kovidu kā kādas citas profesijas „pārstāvi” dažādās valodās ir atšķirīgi, turklāt šādi piemēri ir divējādi: vai nu atspoguļo vīrusa it kā veiktās darbības, piemēram: *Kurš būtu domājis, ka viņa frizūras dizainers ir ... Covid-19* (ir.lv, 25.08.2021.); *Kroņa vīrus izārstējis visu cilvēci!* (k., delfi.lv, 18.04.2020.), kriev. *коронованный посланец / Уже пол мира покорил* ‘kronētais sūtņis / Jau iekarojis pusi pasaules’ (vk.com, 02.04.2020.), vai arī raksturo cilvēku attieksmi pret kovidu, piemēram: *Vlast se prema virusu ophodi kao prema stranom investitoru. Da mu zemljište, narod i omugačava mu da se nesmetano širi* ‘Valdība pret vīrusu izturas kā pret ārzemju investoru. Dod viņam zemes platību, cilvēkus un ļauj viņam netraucēti izplatīties’ (RCC, serbu val.). Šādi piemēri ir sporādiski.

3.3. Kovidam ir ģimenes locekļi

Dažkārt kovidam kā personai piedēvēti arī konkrēti ģimenes locekļi. Vispirms mēģināts definēt to kā vīrusu „ģimenes” daļu, piemēram: *Ar koronavirusiem ir tā pat. Nav tas trakākais (nevar mēroties spēkiem ar vecāko brāli SARS), bet pasauli uz pauzes noliek ar viltību* (Cālis, 17.10.2020.). Taču savvērestības teoriju piekritēji norādījuši arī uz konkrētiem cilvēkiem kā koviņa ģimenes locekļiem. Latviešu valodā par vīrusa „mammu” un Covidmāti 1984 vairākos ierakstos „Facebook” sauhta pandēmijas sākuma posma veselības ministre I. Viņķele, bet kāds interneta komentētājs, turpinot spēli ar vārdiem vīruss – sievuss, rakstījis: .. *vīruss dzīvo CNN un LTV .. Un sievusā Viņķelē* (k., nra.lv, 28.04.2020.); par to sk. arī Liparte, 2021b, 77. Minēts arī, ka kovidam ir krusttēvs vai „tēvi”, piemēram: *Arī Geitsa kungu, COVIDA KRUSTĒVU taču jāatbalsta!!* (k., nra.lv, 30.12.2020.).

Tāpat arī pats kovids / pati korona dēvēts(-a) dažādu ģimenes locekļu vārdos, piemēram: angl. *The government really needs to get Sister Rona under control – this lockdown ain't it.* (30th April; uk) 'Valdībai patiešām ir jāpanāk, lai māsa Rona tiktu kontrolēta, – šī māsēde tāda nav. (30. aprīlis, Lielbritānija)' (Lillo, 2020); horvātu val. *Virus je naš moralni brat, a korona apokaliptična mater* 'Vīruss ir mūsu morālais brālis, un korona – apokaliptiskā māte' (RCC); sk. arī iepriekš par *koronu* kā sieviešu dzimuma būtņi.

Nobeigums

Kāds interneta komentētājs norādījis: *vīrusu personificējot sakarīgāk var to aprakstīt* (k., nra.lv, 20.01.2021.). Plašais rakstā aplūkotais un ārpus tā palikušais konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizāciju klāsts rāda, ka tā acīmredzot uzskatījuši daudzi cilvēki, tostarp arī dažādu valstu politiķi, mediķi, žurnālisti.¹² Turklāt nereti uzsvērts viens no iemesliem, kādēļ vīruss tiek personificēts: akcentējot tā bīstamību vai parādot to kā kontrolējamu.

Kā redzams pēc rakstā iztīrītajiem piemēriem, konceptuālās metaforas KOVIDS IR PERSONA realizācijas, paužot, ka tas spēj veikt dažādas ārējās un iekšējās pasaules darbības (gan ar konkrētiem objektiem, gan bez tiem), tāpat piedēvējot tam ģimenes locekļu funkcijas vai „profesijas”, kā arī konkrētas „ķermeņa daļas”, ir universālijas, kas izplatītas dažādās valodās. Atšķirības vērojamas konceptuālajās metaforās, ar kurām kovids konkretizēts kā noteikta dzimuma pārstāvis. Priekšstati par vīriešu vai sieviešu dzimumu saistīti gan ar attiecīgajā valodā prevalējošo Covid-19 apzīmējumu (*kovids* vs. *korona*), gan ar skanisku līdzību (latv. *vīruss* ~ *vīrus*, angl. *Rona* kā sieviešu vārds vai uzvārds).

Atsevišķā pētījumā būtu iespējams apskatīt tieši konceptuālo metaforu KOVIDS IR IENAIDNIEKS (kas rakstā netika aplūkota), saistot to ar pasaulē

¹² Gan no šajā rakstā iekļautajiem piemēriem, gan dažādu jomu pētnieku publikācijām (Porubanova & Guthrie, 2020; Vogel, 2021 u. c.) redzams, ka tieši politiķiem patīcis runāt un rakstīt par kovidu kā personu, turklāt akcentējot vai nu tā bīstamību vai iespējas to pārvarēt.

visizplatītāko pandēmijas kā kara metaforu, jo, kā minēts šī raksta sākumā: cilvēciskot koronavīrusu kā neredzamu ienaidnieku ir cilvēka dabā.

AVOTI

COVID Katha – *COVID Katha. A Multimedia Guide for Mass Awareness.* (2020). National Council for Science & Technology Communication Department of Science and Technology, Govt. of India; Dr Anamika Ray Memorial Trust. Pieejams <https://dst.gov.in/sites/default/files/COVID%20KATHA%20English.pdf>.

Ieraksti sociālajos medijos (Facebook, Twitter, draugiem.lv) un atsevišķās tēmās interneta forumos (delfi.lv sadaļā „Cālis”, www.celakaja.lv/forumi, iauto.lv/forums, www.bmwpower.lv; spauda.lt, lithuanian.net; reddit.com).

Merkel, A. (18.03.2020). *Fernsehansprache von Bundeskanzlerin Angela Merkel.* Pieejams <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975232/1732182/d4af29ba76f62f61f1320c32d39a7383/fernsehansprache-von-bundeskanzlerin-angela-merkel-data.pdf>.

RCC – *#ReframeCovid collection.* (2020–2022). Pieejams <https://docs.google.com/spreadsheets/d/139iY5kn1tCuHOQ2Y1q2LjVQrs27jFoBLGJHAEJagtDA/edit#gid=496446171>; skatīts 28.–29.09.2021., 22.07.2022.

Teksti un to komentāri dažādos interneta ziņu u. tml. portālos (latviešu val.: delfi.lv, jauns.lv, tvnet.lv, apollo.lv, nra.lv, la.lv, ir.lv, skaties.lv, lsm.lv, bauskasdzive.lv, liepajniekiem.lv, irliepaja.lv, talsuvestis.lv, ntz.lv, edruva.lv, pietiek.com, infotop.lv, puaro.lv, sportacentrs.com u. c.; lietuviešu val.: alfa.lt, 15.min.lt, lrt.lt, lrytas.lt, tv3.lt, bernardina.lt, etaplus.lt, kaunodiena.lt, nyksčiai.lt, zenpr.lt; vācu val.: dw.com, sueddeutsche.de, faz.net, schwarzwaelder-post.de, meta.tagesschau.de, luzernerzeitung.ch; angļu val.: toonsmag.com, popsugar.co.uk; krievu val.: rus.delfi.lv, kp.ru, argumenti.ru, sgnorilsk.ru, vk.com, strana.ua).

Valsts oficiālo institūciju vietnes (Latvijas Slimību profilakses un kontroles centrs; Veselības, Finanšu, Izglītības un zinātnes, Ekonomikas ministrijas; Ministru kabinets; covid19.gov.lv; lvportals.lv; Lietuvas Veselības aizsardzības ministrija (sam.lrv.lt); koronastop.lrv.lt; Vācijas Ārlietu ministrija (auswaertiges-amt.de); Šveices Sarkanais Krusts (redcross.ch/de) u. c.).

Videoieraksti interneta kanālā „Youtube”.

LITERATŪRA

- Aleksaitė, A., & Urnėžiūtė, R. (2020). Pandemijos kalba ir mes. *Gimtoji kalba*, 11, 3-7.
- Blinkena, A. (2009). *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Höhne, F. (01.04.2020.). Die Krise kann kein Maßstab sein (II). *ZeitZeichen*. Pieejams <https://zeitzeichen.net/node/8214>.
- Kröber, O. (19.03.2020.). *Die Personifizierung des Corona-Virus* [Video]. Pieejams <https://www.facebook.com/nlp.JulianWolf/videos/die-personifizierung-des-corona-virus/142526003802219/>.
- Krug, H. (26.04.2021.). Mit den Augen Susan Sontags: Metaphern im Umgang mit COVID-19. *Zeitschrift für Ethik und Moralphilosophie*, 4(1), 213-229. Pieejams <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8072092/>.
- Lakoff, Dž., & Džonson, M. (2004). *Metafory, kotorymi my živem*. (Red. A. Baranov; tulk. A. Morozova) Moskva: Editorial URSS.
- Liepa, D. (2021). Valodas jautājumu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos. In I. Druvieta (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 133-153.
- Liepa, D., & Liparte, E. (2022). Covid-19 pandēmijas leksika Latvijā un Lietuvā: kopīgais un atšķirīgais. *Valoda – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, 32, 61-70.
- Lillo, A. (2020). COVID-19, the beer flu; or, the disease of many names. *Lebende Sprachen*, 65(2), 411-438. Pieejams <https://doi.org/10.1515/les-2020-0021>.
- Liparte, E. (2020). *Koronos eufemizmai, metaforos, žodžių žaismas latvių kalboje*. *Gimtoji kalba*, 6, 30-34.
- Liparte, E. (2021a). Corona in Latvian: Neologisms, Puns, Metaphors, and Other Means of Expression. *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie (SCOL)*, XIV(1-2), 254-264. Pieejams https://www.revistascol.ro/images/site_ro/2021/016_p254.pdf. [Raksta korektūras kļūdu labojums: *Erratum*, p. 451-452. Pieejams https://www.revistascol.ro/images/38_erata.pdf]
- Liparte, E. (2021b). Ieskats 2020. gadā internetā lietotās nozīmīgus amatus Latvijā ieņēmušo personu apsūkās. *Linguistica Lettica*, 29, 62-91.
- Liparte, E. (2021c). Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās” – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 16, 102-118.
- Liparte, E. (2022). Tiger, Louse, Cow, and so on: About the Animalisation of COVID-19. *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie (SCOL)*, XV(1-2), 222-243.

- Pieejams https://www.revistascol.ro/images/site_ro/2022/14_liparte.pdf.
- Olza, I., Koller, V., Ibarretxe-Antuñano, I., Pérez-Sobrino, P., & Semino, E. (2021). The #ReframeCovid initiative. From Twitter to society via metaphor. *Metaphor and the Social World*, 11(1), 98–120. Pieejams <https://doi.org/10.1075/msw.00013.olz>.
- Papaurėlytė, S. (2003). Konceptualiosios liūdesio metaforos lietuvių ir rusų kalbose. *Linguistica Lettica*, 11, 50–65.
- Papaurėlytė, S. (2011). Konceptualioji metafora EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija*, 16, 37–48.
- Pauliks, K. (2020). Corona-Memes: Gesellschaftskritik im Internet. *TeleviZion*, 33/2020/1, 33–36. Pieejams http://www.br-online.de/jugend/izi/deutsch/publikation/televizion/33_2020_1/Pauliks-Corona-Memes.pdf.
- Porubanova, M., & Guthrie, S. (22.05.2020.). Humanizing the coronavirus as an invisible enemy is human nature. *The Conversation*. Pieejams <https://theconversation.com/humanizing-the-coronavirus-as-an-invisible-enemy-is-human-nature-138497>.
- Sarjono, R. I. L., & Bram, B. (2021). Portraying Coronavirus through Metaphors in Online Mass Media Headlines. *Linguists. Journal of Linguistics and Language Teaching*, 7(1), 105–117. Pieejams <https://ejournal.iainbengkulu.ac.id/index.php/linguists/article/view/4640>.
- Sedlenieks, K. (27.06.2020.). *Krīze saasināja ilgās pēc valsts. Intervija ar sociālantropologu Klāvu Sedlenieku*. [Intervē M. Rozenberga] LSM.lv. Pieejams <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/labriit/krize-saasinaja-ilgas-pec-valsts-intervija-ar-socialantropologu.a131557/>.
- Vogel, F. (21.03.2021.). *Corona-Sprache: „Die Menschen sind ja nicht doof“*. [Interview von M. Heim] BR24. Pieejams <https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/corona-sprache-die-menschen-sind-ja-nichtdoof,SRzmyXe>.
- VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <https://termini.gov.lv/kolekcijas/93>.

NACIONĀLĀ KORPUSU KOLEKCIJA KORPUSS.LV¹

Latvian National Corpora Collection Korpus.lv

- BAIBA SAULĪTE
- ILZE AUZIŅA
- ROBERTS DARĢIS

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian,
national corpus,
morphosyntactic
annotation,
federated search,
Universal
Dependency parsing*

A corpus is a large and structured set of texts, transcribed speech or video recordings intended for linguistic analysis and language technology development. It includes authentic language material that reflects language use. Corpora play an important role in language technologies – both in the development of new methods in many areas of computational linguistics and also in the improvement of existing methods. The analysis of corpora provides objective data, and therefore corpora are very useful in the study of language at its various levels – lexicography and terminology, grammar and semantics, language learning, etc.

Latvian National Corpora Collection (LNCC) is a diverse collection of Latvian language corpora representing both written and spoken language and is useful for both linguistic research and language modelling. The collection is intended to cover diverse Latvian language use cases and all the important text types and genres (e.g. news, social media, blogs, books, scientific texts, debates, essays, etc.), taking into account both quality and size aspects. Currently, 35 text and spoken corpora (total size 2.4 billion tokens) representing different types and genres are available. The corpora are created by the Institute of Mathematics and Computer Science, National Library of Latvia and their partners. Almost all corpora of LNCC are re-annotated with a uniform morpho-syntactic annotation scheme which enables federated search and consistent linguistic analysis in all the LNCC corpora, as well as facilitates selection and mix various corpora for pre-training large Latvian language models.

The article examines the concept of the national corpus, as well as describes in detail the LNCC - the corpora included in it, their general characteristics and classification, and morpho-syntactic annotation, as well as illustrates the federated search in the LNCC.

Ievads

Valodas korpuss ir strukturēts rakstītu tekstu, transkribētu runas vai video ierakstu kopums, kas paredzēts lingvistiskai analīzei un valodas tehnoloģiju izstrādei (Andronova & Auziņa, 2023b), tajā ir iekļauts autentisks valodas materiāls, kas atspoguļo valodas lietojumu. Korpusiem ir liela nozīme valodas tehnoloģijās – gan jaunu metožu izstrādē daudzās datorlingvistikas jomās, gan arī esošo metožu uzlabošanā (Andronova & Auziņa, 2023a). Analizējot lielus un strukturētus valodas korpusus, iegūst objektīvus datus par valodas lietojumu, tāpēc valodas korpusi ir ļoti noderīgi dažādās valodas izpētes jomās – leksikogrāfijā un terminoloģijā, gramatikas un semantikas pētījumos, valodas izpētē salīdzinošā aspektā, tulkošanas studijās, valodas apguvē utt. Korpusa dati parasti satur strukturālu, morfoloģisku, sintaktisku, semantisku vai cita veida marķējumu.

Vietnē Korpus.lv ir apkopoti daudzveidīgi teksta un runas korpusi, kas izstrādāti gan LU Matemātikas un informātikas institūta (LU MII) Mākslīgā intelekta laboratorijā un Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB), gan citās institūcijās un kas veido Nacionālo korpusu kolekciju (NKK). Te pieejami gan vispārīgi, gan specializēti korpusi. Katra korpusa datiem ir pievienota papildinformācija, t. s. metadati, un gandrīz visi korpusi ir automātiski morfoloģiski marķēti, bet ir pieejami arī manuāli pārbaudīti, sintaktiski un semantiski marķēti korpusi.

NKK rūpīgi apkopota no kvalitatīviem, apjoma un tematikas ziņā atšķirīgiem dažādu institūciju izveidotiem korpusiem (Saulīte et al., 2022). Tajā ietilpst 35 korpusi (vienotajā meklēšanā pieejami 29 korpusi) ar kopējo apjomu 2,4 miljardi tekstvienību. Daudzveidīgu datu kopa, kam ir šāds apjoms, ir ļoti piemērota lingvistiskai analīzei, turklāt minētais datu apjoms ir labs sākums valodas modelēšanai ar dziļo mašīnmācīšanos (sal., piem., rumāņu valodas BERT modelis trenēts uz diviem miljardiem tekstvienību (Masala et al., 2020), nīderlandiešu valodai – uz 2,4 miljardiem (de Vries et al., 2019)). Protams, mašīnmācīšanās uzdevumiem un valodas pētījumiem datu nevar būt par daudz (angļu valodas modeļi tiek apmācīti uz triljoniem tekstvienību lieliem korpusiem (Borgeaud et al., 2022)), tāpēc korpusu vākšanai, apstrādei un publiskošanai jābūt nepārtrauktai.

Šajā rakstā aplūkots nacionālā korpusa jēdziens, kā arī sīki aprakstīta NKK – analizēti tajā iekļautie korpusi, sniegts to vispārīgs raksturojums un klasifikācija, tāpat skaidrots korpusu gramatiskais marķējums, kā arī ilustrētas vienotās meklēšanas iespējas NKK.

1. Nacionālā korpusa jēdziens un Nacionālā korpusu kolekcija

Nacionālo korpusu (arī atsaucēs korpusu (angl. *reference corpus*)) veido dažādu tekstu kopas, kas ne vienmēr ir līdzsvarotas. Šādi nacionālie jeb atsaucēs korpusi ir izveidoti amerikāņu angļu valodai (Ide & Suderman, 2006), horvātu valodai (Tadić, 2002), čehu valodai (Křen et al., 2016), vācu valodai (Kupietz et al., 2018), ungāru valodai (Oravecz et al., 2014), turku valodai (Aksan et al., 2012) un daudzām citām valodām. Par nacionālo korpusu tiek saukts vai nu viens korpus, piemēram, Britu nacionālais korpus (BNC Consortium, 2007), vai dažādu korpusu kolekcija, piemēram, Čehu nacionālais korpus (Křen, 2020), Bulgāru nacionālais korpus (Koeva et al., 2012).

Latviešu NKK ir veidota no dažādiem apjomā atšķirīgiem korpusiem (sk. 1. tabulā sniegto pārskatu par NKK korpusiem, kas iekļauti vienotajā meklēšanā), kuri atrodas trīs dažādās korpusu indeksēšanas platformās (LU MII, LNB un Kultūras informācijas sistēmu centra), kas integrētas Korpus.lv vienotajā meklēšanā. LU MII uzturētie korpusi lielākoties tapuši, sadarbojoties ar citām pētniecības iestādēm vai uzņēmumiem – Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmiju, Rīgas Stradiņa universitāti, LU Latviešu valodas institūtu, Liepājas Universitāti, Vītauta Dižā Universitāti, SIA „LETA”, SIA „Tilde”, Rīgas Austrumu klīnisko universitātes slimnīcu. Gandrīz visi korpusi ir marķēti pēc vienota standarta un apstrādāti, izmantojot LU MII veidoto dabiskās valodas apstrādes rīkkopu NLP-PIPE (Paikens et al., 2013; Znotiņš & Cīrule, 2018; Znotiņš & Bārdziņš, 2020). Līdzīgā veidā NKK tiek pievienoti arvien jauni, dažādu iestāžu veidoti un uzturēti korpusi.

1. TABULA. Vienotajā meklēšanā iekļauto NKK korpusu pārskats

Saīsinājums	Nosaukums	Apjoms (tekstvienībās)	Birkas	Izstrādes periods
LVK2022	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus	123 milj.	teksta, vispārīgs, reprezentatīvs	2019–2022
LVK2018	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus	12 milj.	teksta, vispārīgs, reprezentatīvs	2016–2018
UDLV-LVTB	Latviešu valodas universālo atkarību korpus (v2.12)	289 791	teksta, vispārīgs, reprezentatīvs, sintakse, manuāli pārbaudīts	2015–2023
Tīmeklis2020	Latviešu valodas tīmekļa korpus	492,6 milj.	teksta, tīmekļa	2020–2022
Tīmeklis2007	Latviešu valodas tīmekļa korpus	123 milj.	teksta, tīmekļa	2006–2007
Ziņas	Latvijas ziņu portālu raksti	513,5 milj.	teksta, specializēts	2022
Disertācijas	Promocijas darbu korpus	23,4 milj.	teksta, specializēts	2022
Likumi	Latvijas Republikas tiesību aktu korpus	116,2 milj.	teksta, specializēts	2022
Vikipēdija	Vikipēdijas korpus	27,7 milj.	teksta, specializēts	2022
LiLa	Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpus	5,7 milj.	teksta, specializēts:paralēls, reprezentatīvs	2011–2013
MuLa2012	Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus 2012	1,3 milj.	teksta, specializēts:latgaliešu, reprezentatīvs	2011–2013
MuLa2022	Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus 2022	2,8 milj.	teksta, specializēts:latgaliešu	2020–2022
LaVA	Latviešu valodas apguvēju korpus	241 000	teksta, specializēts:apguvēju, kļūdas, manuāli pārbaudīts	2018–2021
Pārspringumi	Skolēnu pārspringumu korpus	226 000	teksta, specializēts	2018–2021
Saeima	LR 5.-12. Saeimas sēžu stenogramu korpus	24 milj.	teksta, specializēts:parlamentārs	2013–2018
Rainis	Raiņa darbu korpus	2,3 milj.	teksta, specializēts:literārs	2018
Emuāri	Latviešu valodas emuāru korpus	8 milj.	teksta, specializēts	2014–2015

Barometrs	Interneta agresivitātes indekss	642 milj.	teksta, specializēts	2011–2022
LatSenRom	Latviešu senākie romāni	5,8 milj.	teksta, specializēts:literārs	2019–2022
PanDi	Pandēmijas dienasgrāmatas	709 000	teksta, specializēts:literārs	2020–2022
ĪsprozaS	Sieviešu īsproza	1,2 milj.	teksta, specializēts:literārs	2020–2022
Karogs	„Karogs” 1940–1995	62,1 milj.	teksta, specializēts:literārs, specializēts:periodika	2022
LitMāksla	„Literatūra un Māksla”	65,8 milj.	teksta, specializēts:periodika	2022
LAVizes	„Latviešu Avīzes”	46 milj.	teksta, specializēts:periodika, specializēts:diahronisks	2022
Senie	Latviešu valodas seno tekstu korpusi	2,7 milj.	teksta, specializēts:diahronisks	2002–...
LRK2013	Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusi	1,1 milj.	runas, vispārīgs, representatīvs	2013
Subtitri	Latvijas sabiedrisko mediju subtitru korpusi	10,8 milj.	runas, specializēts	2020–2022
LVMED	Radioloģisko izmeklējumu transkripciju korpusi	157 000	runas, specializēts	2022
BalsuTalka	Balsutalka.lv runas korpusi	817 000	runas, specializēts	2023
NKK	29 korpusi	2371 546 237		2023. gada oktobris

2. Galvenie NKK iekļauto korpusu grupēšanas un raksturošanas principi

Atkarībā no izmantošanas mērķa, korpusā iekļautajiem datiem un to iegūšanas veida korpusi var būt dažādi. Katram korpusam piemīt viena vai vairākas pazīmes, kuras var izmantot grupēšanai, piemēram, teksta, runas vai multimodāls, vispārīgs vai specializēts, papildināms vai slēgts, reprezentatīvs, nemarkēts vai marķēts.

2.1. Vispārīgs raksturojums

Korpusu raksturo metadati, teksta strukturālais un lingvistiskais marķējums.

Dažādu korpusu **metadati**, t. i., informācija par korpusa datiem, var atšķirties. Tekstu korpusā iekļautajiem datiem parasti tiek norādīts teksta autors, nosaukums, publicēšanas laiks, teksta valoda u. tml. Piemēram,

LVK2018² ir trīs publiski redzami metadatu lauki – unikālais identifikators (ID), sadaļa (normatīvie akti, Saeimas stenogrammas, zinātniskie teksti, daiļliteratūra un periodika) un atsauce (periodikas sadaļā – nosaukums, avots, publicēšanas laiks; daiļliteratūras sadaļā – autors, darba nosaukums, nodaļas nosaukums, izdošanas vieta, izdevējs, izdošanas gads u. tml.) (Levāne-Petrova, 2019, 139). Savukārt runas datiem var tikt pievienota informācija par runātāja dzimumu un vecumu, ieraksta vietu un veidu. Piemēram, LRK2013 ir pievienota informācija par ieraksta vietu, ieraksta ilgumu, runātāja dzimumu un vecumu, runas veidu un latviešu valodas prasmi (Pinnis et al., 2014). Metadati ļauj precīzāk meklēt korpusā pēc noteiktām pazīmēm.

Strukturālais marķējums sniedz informāciju par korpusā iekļauto datu struktūru, piemēram, tiek norādīts katra teikuma, rindkopas u. tml. sākums un beigas, informācija par sadaļām un virsrakstiem. Runas korpusā papildus jau minētajam tiek norādīta runātāju maiņa, runai raksturīgās pazīmes, piemēram, pauzes, ieelpa, trokšņi.

Norādes par **lingvistisko marķējumu** un citas būtiskas pazīmes katram korpusam vietnē Korpus.lv pievienotas, izmantojot t. s. birku sistēmu (sk. 1. tabulā un 3. attēlā A): morfoloģija (automātiski morfoloģiski marķēts teksts), sintakse (automātiski sintaktiski marķēts teksts), kļūdas (automātiski marķētas valodas apgūvēju kļūdas), bet birka „manuāli pārbaudīts” nozīmē, ka automātiskais marķējums ir pārskatīts un kļūdas ir manuāli labotas. Gandrīz visi NKK iekļautie korpusi ir morfoloģiski marķēti (sīkāk par marķējumu sk. 3. sadaļā). Valodas īpatnību dēļ morfoloģiskā marķējuma nav šādiem korpusiem: MuLa2012, MuLa2022, Senie un Barometrs. Manuāli pārbaudīti ir NKK korpusi LaVA un UDLV-LVTB.

2.2. Klasifikācija

Lai NKK iekļautie korpusi būtu vieglāk pārskatāmi un tos varētu atlasīt ne tikai pēc marķējuma, bet arī citām kopīgām pazīmēm, korpusi ir grupēti, balstoties uz dažādiem parametriem un pievienojot birkas (sk.

² Šeit un turpmāk tekstā doti korpusu nosaukumu saīsinājumi, kuru atšifrējumi apskatāmi 1. tabulā.

1. tabulā un 3. attēlā A). Korpusu klasifikācija veidota, ņemot vērā Vienotās valodas resursu un tehnoloģiju infrastruktūras (*Common Language Resources and Technology Infrastructure*, CLARIN) izveidotās resursu kopas³ un Čehu nacionālā korpusa projektu⁴.

Vispirms katram korpusam pievienota norāde par to, kādi dati pēc valodas realizācijas formas tajā iekļauti – **teksts** vai **runa**. Teksta korpusi ir liels un strukturēts mašīnlasāmu tekstu kopums, kas paredzēts rakstītās valodas analīzei, savukārt runas korpusi – audioierakstu un to transkripciju kopums, kas paredzēts runātās valodas izpētei. Runas korpusos ir izmantota ortogrāfiskā transkripcija. Tiek pierakstīts viss sacītais, t. sk. pārteikšanās, vārdu atkārtojumi, neskaidri izrunāts teksts. Lielie burti tiek lietoti tikai īpašvārdos un akronīmos, savukārt cipari un saīsinājumi tiek rakstīti atbilstīgi to izrunai. Transkribējot pēc iespējas tiek ievērotas latviešu valodas pareizrakstības normas. Ja ir vērojamas atkāpes no pareizrunas un atsevišķām gramatikas normām, blakus nepareizajai formai tiek norādīta pareizā. LRK2013 ortogrāfiskā transkripcija ir papildināta ar runai raksturīgām pazīmēm, piemēram, pauze, aizpildīta pauze (*ā*, *ē*), ieelpa, izelpa.

Video un runas ierakstu kolekcijas, kuras papildina transkripcijas un žestu marķējums vai attēli, sauc par **multimodāliem** korpusiem. Šādi korpusi tiek izmantoti, lai pētītu leksiku, prosodiju, žestus, to mijiedarbi sarunā. Vietnē Korpus.lv pagaidām nav pieejams neviens multimodāls korpusi, tomēr šobrīd tiek veidots latviešu zīmju valodas pilotkorpusi.

Lielākā daļa (29) NKK korpusu ir teksta korpusi. Pašlaik vienotajai meklēšanai ir pievienoti četri runas korpusi, no kuriem vienam ir pieejams gan audioieraksts, gan transkripcija (BalsuTalka). Pārējie ir t. s. runātās valodas korpusi (bez audioierakstiem) – LRK2013 un LVMED, kuros iekļautas audioierakstu transkripcijas, un Subtitri, kur iekļauts rediģēts teksts, kāds tas pieejams Latvijas sabiedrisko mediju portālā. Jāpiebilst, ka arī Saeimas korpusu daļēji var uzskatīt par rediģētas runātās valodas korpusu, bet atšķirībā no Subtitru korpusa Saeimas korpusam nav pieejams audioieraksts, kas būtu sastatāms ar tekstu.

³ Sk. clarin.eu/resource-families.

⁴ Sk. wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:uvod.

Pirmais kādā nozarē runātās valodas korpuss, kas sagatavots sadarbībā ar Rīgas Austrumu klīnisko universitātes slimnīcu⁵ un ievietots Korpus.lv platformā, ir LVMED – 35 stundu ortogrāfiski transkribēts un anonimizēts runas korpuss, kurā iekļauti 900 dažādu veidu izmeklējumu diktāti (Auziņa et al., 2022). LVMED ļauj analizēt medicīnas leksiku, tās lietojumu, izteikumu gramatiskās konstrukcijas un palīdz pilnveidot diktātu transkripciju automatiskas normalizēšanas un pēcreidģēšanas likumus.

Tāpat ir izvēlēta viena birka, kas norāda uz datu atlasēs principiem. Veidojot korpusu, ir jāizšķiras, kādus tekstus tajā iekļaut, cik daudz tekstu, vai iekļaut pilnus tekstus vai tikai to fragmentus u. tml. (Biber, 1993). Ja plānots veidot korpusu, kas atspoguļo valodas stāvokli un tipisko lietojumu, tiek veidots **representatīvs** korpuss, kurā parasti tiek ievērots līdzsvars (valodas paveidu proporcijas atbilstoši tam, kā šie paveidi eksistē ikdienas saziņā) un noteikti datu atlasēs principi (McEnery et al., 2006). Lai korpuss precīzi atspoguļotu valodu tās dažādībā, tajā jāietver visi teksta veidi pareizās proporcijās. Jāatzīst, ka arī mūsdienās joprojām tiek diskutēts par to, kas ir representatīvs korpuss (Raineri & Debras, 2019), un dažādu korpuslingvistu izpratne par korpusu iedalījumu pēc datu atlasēs principiem atšķiras.

Birka „representatīvs” Korpus.lv sistēmā pievienota gan līdzsvarotajiem korpusiem LVK2022 un LVK2018 (Levāne-Petrova, 2019, 133–134), gan specializētajiem korpusiem, piemēram, LiLa, MuLa2012. Representatīvs var būt gan teksta, gan runas korpuss, gan vispārīgs, gan specializēts korpuss, šo korpusu reprezentativitāte tiek sasniegta un mērīta dažādos veidos (McEnery et al., 2006). Runas korpusa reprezentativitāte nedaudz atšķiras – te raugās uz dažādu runātāju, dzimumu, vecumu u. tml. proporcijām (kā, piem., LRK2013).

Pēc korpusos iekļauto datu raksturojuma šķir **vispārīgos** korpusus, kas sniedz vispārīgu priekšstatu par valodu un parasti nav ierobežoti tematiski vai pēc kādas citas pazīmes, kā arī **specializētos** (speciālos) korpusus, kas var būt ierobežoti tematiski (piem., zinātnes valodas korpuss, parlamentāro debašu korpuss), pēc runātāju vecuma (piem.,

⁵ Eiropas Reģionālās attīstības fonda praktiskas ievirzes pētījumu projekta „Latviešu valodas runas atpazīšana un sintēze medicīnas lietojumiem” (Nr. 1.1.1.1/18/A/153) rezultāts.

bērnu valodas korpuss), laikā (piem., 19. gadsimta tekstu korpuss) vai pēc kādas citas pazīmes. Ar birku „vispārīgs” NKK ir apzīmēti šādi korpusi: LVK2022, LVK2018, Hugo.lv, LRK2013, UDLV-LVTB.

Tīmekļa korpusiem Tīmeklis2020 un Tīmeklis2007 Korpus.lv sistēmā ir piešķirta sava atšķirīga birka, tādējādi norādot, ka tajos apkopotas visas kādā laika periodā savāktās tīmekļa lapas latviešu valodā.

NKK ir iekļauti daudzi specializētie korpusi, piemēram, MuLa2012, MuLa2022, Barometrs, Disertācijas (vairāk sk. 1. tabulā birku „specializēts”). Vairāki specializētie korpusi grupēti pēc kopīgām pazīmēm, piemēram, specializēti korpusi, kuros iekļauti valodas apguvēju dati (specializēts:apguvēju – LaVA), izlokšņu dati (specializēts:latgaliešu), daiļliteratūra vai visi viena autora darbi (specializēts:literārs – LatSenRom, Rainis, PanDi, ĪsprozaS), parlamenta sēžu stenogrammas (specializēts:parlamentārs – Saeima), dati, kas parāda valodu tās vēsturiskajā attīstībā (specializēts:diahronisks – Senie).

Atkarībā no valodu skaita šķir **vienvalodas** un **daudzvalodu** korpusus. Jāatzīst, ka pašlaik NKK iekļauts tikai viens divvalodu korpuss – LiLa, bet šādu korpusu skaitu ir plānots palielināt.

Lielākā daļa no Korpus.lv iekļautajiem korpusiem ir **sinhroniski** mūsdienu latviešu valodas korpusi. Izņēmums ir Senie, kurā iekļauti 16.–18. gadsimta latviešu rakstu avoti un to indeksi. Tāpat senāka perioda (1873–1940) teksti iekļauti literārajos korposos LatSenRom un Rainis, kā arī periodikas korpusā LAVīzes.

3. Korpusu gramatiskais marķējums: morfologija un universālās atkarības

NKK iekļautie korpusi ir automātiski sadalīti tekstvienībās un morfoloģiski marķēti. Korpusa analīzes pirmais solis ir **teksta sadalīšana tekstvienībās**. Tekstvienība ir virkne ar noteiktu nozīmi, tā var būt vārds vai rakstzīme, piemēram, interpunkcijas zīme. Šajā solī ir ļoti būtiski ņemt vērā stingrus kritērijus, jo pārējie marķēšanas slāņi tiek veidoti ar dažādiem rīkiem, tāpat ir nepieciešams vienāds teksta sadalījums un savienojami tekstvienību

(minimālo analīzes vienību) identifikatori. Dalīšanas pamatprincips ir nošķirt jaunu tekstvienību pie katras atstarpes vai pieturzīmes rakstzīmes, bet tiek ievēroti arī izņēmumi, piemēram, saīsinājumi un iniciāļi ar punktu beigās (*utt., A.*), kārtas skaitļi (2.). Pieturzīmes, kas sastāv no vairākiem simboliem (piem., daudzpunkte, vairākas jautājuma un izsaukuma zīmes), tiek interpretētas kā viena nedalāma tekstvienība, savukārt vairākas secīgas dažādas pieturzīmes (piem., punkts un pēdiņas) tiek nodalītas atsevišķi.

Tālāk teksti tiek **automātiski morfoloģiski analizēti**, izmantojot atvērtā pirmkoda morfoloģisko marķētāju, kas sasniedz 92,7 % precizitāti morfoloģiskajām pazīmēm (tagam) un 97,6 % precizitāti pamatformu un vārdšķiru noteikšanai (Paikens et al., 2013; Paikens, 2016). Korpusu morfoloģiskajā marķēšanā izmantota LU MII izstrādātā un latviešu valodai pielāgotā morfoloģisko pazīmju kopa⁶, kas pamatā atbilst MULTEXT-EAST standartam (Erjavec, 2012). Morfoloģisko pazīmju kopā iekļautas 10 latviešu valodas vārdšķiras (piecas lokāmās: lietvārdi, īpašības vārdi, darbības vārdi, vietniekvārdi un skaitļa vārdi; piecas nelokāmās: apstākļa vārdi, prievārdi, partikulas, saikļi un izsaukmes vārdi) un trīs apzīmējumu grupas citām tekstvienībām (saīsinājumiem, interpunkcijas zīmēm un citām tekstvienībām, kam nav iespējams pievienot tradicionālās morfoloģiskās pazīmes). Morfoloģisko pazīmju kopā norādīta katras pazīmes vērtība, skaidrojums un piemēri. Pie vārdšķiras, ja nepieciešams, dotas īsas piezīmes, piemēram, par pamatformas izvēli vai par atšķirībām no tradicionālās latviešu valodas gramatikas.

Katram vārdam ir norādīta pamatforma (sk. 1. attēlā, piem., *sirdās – sirdīties, sirdīgi – sirdīgi, sirdsmīlā – sirdsmīļš*) un morfoloģiskā informācija, kas atspoguļota morfoloģisko pazīmju virknē. Parasti pirmā pazīme norāda vārdšķiru. Piemēram, 1. attēlā redzamajai vārdformai *sirdās* pirmā pazīme ir *v* (darbības vārds); *sirdīgi – r* (apstākļa vārds); *sirds, sirdsbals, sirdslieta – n* (lietvārds); *sirdsmīlā, sirdsžēlīgais – a* (īpašības vārds). Pārējās pazīmes un to vērtības ir atkarīgas no konkrētās vārdšķiras. Virknes garums var atšķirties – no vienas pazīmes, piemēram, partikulai, līdz 11 pazīmēm darbības vārdam (sk. 1. attēlā *sirdās vmyip_330an*, kur *v* – darbības vārds, *m* – patstāvīgs, *y* – atgriezenisks, *i* – īstenības

⁶ Korpus.lv morfoloģisko pazīmju kopa: https://korpus.lv/static/media/LV_TagSet_v.2.2.2_20230531.pdf.

izteiksme, p – tagadne, sestā pazīme nav aizpildīta, jo vārdam automātiski nav noteikta transitivitāte, 3 – 3. konjugācija, 3 – 3. persona, 0 – formai skaitlis nepiemīt, a – darāmā kārta, n – nav noliegts).

pateicas 0an/pateikties	Dievam ncmsd1/dieivs zc/	grozās vmyip_330an/grozīties zc/	sirdās vmyip_330an/sirdīties	par sppl/par	zeņķiem ncmpd2/zeņķis zc/	kas pr000nn/kas	spļauj vmmip1130an/spļaut
uzzkodams isn0000n/uzkost	kas pr000nn/kas	gadījās vmyis_330an/gadīties zc/	sirdīgi rp_/sirdīgi	pārmēta vmmist130an/pārmēst zc/	– Tu zd/- pp20snn/tu zc/	Mairita npfns4/Mairita	
šc vmmip1130an/notikt	notiek ncfsg4/sirdsdarbība	sirdsdarbības ncfsg1/apstāšanās	Sirds nclsn6/sirds	darbojas vmyip_230an/darboties zc/	pateicoties vmyipu0000000n/pateikties	tam pd3msd	
šam v/pats	ilgi rp_/ilgi	bija vmmis_130an/būt	apslēpts ? vmpndmsnpsnpn/apslēpt zs/?	Sirdsbalss ncfsn6/sirdsbalss	gan sacīja cc/gan vmmist130an/sacīt	priekšā r0_/priekšā zc/	bet Dāvis cc/bet npmsn2/Dāv
ēnsībās /sacensība zc/	kuras pr0fppnn/kura	ir vcnippi130an/būt	aktiera ncmsg2/aktieris	sirdslieta nclsn4/sirdslieta	. Patriks zsj/ npmsn1/Patriks	piekritis vmpndmsnasnpn/piekrist	sievas nclsq4/sieva
weet-heart /weet-heart	(„ Ar zb/(„ zq/”	labu spsa/ar affsanp/labs	nakti ncfsa6/nakts zc/	sirdsmīļā afsnyp/sirdsmīļš	”) zq/” zb/ zc/	– vai šoreiz cc/vai r0_/šoreiz	mājās ncfpl4/māja
acis ncfpa6/acs zc/	– afsnyp/visuspēcīgs	Dievs ncmsn1/dieivs zc/	sirdszēlīgs afsnry_/sirdszēlīgs	Tēvs ncmsn1/tēvs zc/	Nu es q/nu pp10snn/es	zinu vmmipt31san/zināt zc/	ka cs/

1. **ATTĒLS.** Konkordances paraugs noSketch programmikā: morfoloģiskais marķējums

Automātiska sintaktiskā analīze tiek veikta atbilstoši universālo atkarību (*Universal Dependencies*, UD; de Marneffe et al., 2021) gramatikas modelim. UDLV-LVTB dati ir automātiski atvasināti (Pretkalniņa et al., 2018) no manuāli pārbaudītā „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa”⁷ datiem, kur teikuma sintaktiskās struktūras attēlošanai izmantots hibrīds atkarību un frāzes struktūras gramatikas modelis (Bārzdiņš et al., 2007; Pretkalniņa et al., 2011; Rituma et al., 2019; Pretkalniņa, 2023). Citi korpusi automātiski marķēti ar UD sintaktisko analizatoru, kas balstīts BERT arhitektūrā un apmācīts, izmantojot UDLV-LVTB korpusu (Znotiņš & Bārzdiņš, 2020). UD sintaktiskais analizators periodiski tiek apmācīts no jauna, izmantojot aktuālo UDLV-LVTB korpusa versiju⁸.

Sintaktiskajā marķējumā, kā redzams 2. attēlā, katrai vārdformai tiek pievienota norāde par UD vārdšķiru un UD sintaktisko funkciju (*sirdās* VERB ‘darbības vārds’ / root ‘teikuma kodols’ jeb šajā gadījumā – izteicējs; *sirdīgi* ADV ‘apstākļa vārds’ / advmod ‘adverbiāls modificētājs’; *sirds* NOUN ‘lietvārds’ / nsubj ‘nomināls subjekts’).

⁷ Pieejams korpusss.lv/id/LVTB.

⁸ Jaunākais laidniens v.2.12 (15.05.2023.) pieejams <https://lindat.mff.cuni.cz/repository/xmlui/handle/11234/1-5150>.

pateicās	Dievam	,	grozās	,	sirdās	par	zeņķiem	,	kas	spļauj	sau
VERB/root	NOUN/obj	PUNCT/punct	VERB/root	PUNCT/punct	VERB/root	ADP/case	NOUN/obj	PUNCT/punct	PRON/nsubj	VERB/act	NOI
ozdams			kas	gadījās		sirdīgi	pārmeta :	-	Tu		
ERB/act	PUNCT/punct	PRON/nsubj	VERB/act	PUNCT/punct		ADV/advmood	VERB/root	PUNCT/punct	PRON/vocative	PUNCT/	
.	Kāpēc	notiek	sirds	darbības	apstāšanās	Sirds	darbojas	,	pateicoties	tam	
.inct	ADV/advmood	VERB/root	NOUN/nmod	NOUN/nsubj		NOUN/nsubj	VERB/root	PUNCT/punct	VERB/advcl	PRON/obj	PUNCT/punc
pašam	ilgi	bija	apslēpts	?	Sirdsbals	gan	sacīja	priekšā	,	bet	D
RON/obj	ADV/advmood	VERB/aux	VERB/ccomp	PUNCT/punct	NOUN/nsubj	CCONJ/cc	VERB/root	ADV/advmood	PUNCT/punct	CCONJ/cc	PI
icensībās		kuras	ir	aktiera	sirdsieta	.	Patriks	piekritis	sievas	note	
NOUN/obj	PUNCT/punct	PRON/nsubj	AUX/act	NOUN/nmod	NOUN/nsubj	PUNCT/punct	PRON/nsubj	pass	VERB/root	NOUN/nmod	NC
"	Ar	labu	nakti		sirdsmijā	"	)		-	vai	
CT/punct	ADP/case	ADJ/amod	NOUN/discourse	PUNCT/punct	ADJ/conf	PUNCT/punct	PUNCT/punct	PUNCT/punct	PUNCT/punct	CCON	
.	-	Visuspēcīgais	Dievs		sirdsžēlīgais	Tēvs	Nu	es	zinu		
nct	PUNCT/root	ADJ/amod	NOUN/nsubj	PUNCT/punct	ADJ/amod	NOUN/act	PUNCT/punct	PART/discourse	PRON/nsubj	VERB/root	

2. ATTĒLS. Konkordances paraugs *noSketch* programmā: UD marķējums

4. Korpusu vietne un vienotā meklēšana Korpus.lv

Lai efektīvi strādātu ar vairākiem korpusiem vienlaikus un atrastu tajos nepieciešamos valodas lietojuma piemērus, to biežumu un citu informāciju, ir nepieciešama specializēta korpusu vietne un vaicājumu platforma.

4.1. Vietne Korpus.lv

Kā jau minēts, visi NKK korpusi pieejami vietnē Korpus.lv – populārākais korpus LVK2022 parādās pašā sākumā, tālāk populārāko četriniekā iekļauti arī citi iespējami atšķirīgi korpusi – valodas apguvēju korpus (LaVA), latgaliešu valodas korpus (MuLa2022) un sintaktiski marķētais korpus (LVTB). Pārējie korpusi alfabēta secībā izvietoti zemāk.

3. attēlā A apskatāmas birkas, kurās atspoguļots korpusu iedalījums un marķējums. Vietnē Korpus.lv birkas ir krāsainas un krāsa nozīmē kritēriju, pēc kāda korpusi šķirti (korpusu grupēšanas principus sk. 2. sadaļā). Katrai birķai iekavās norādīts, cik korpusiem konkrētā birķa ir pievienota. Korpusus var atlasīt arī pēc birķām, piemēram, izvēlēties visus vispārīgos korpusus.

Par katru korpusu sniegta īsa informācija (sk. 3. attēlā B): korpusa saīsinājums, pilnais nosaukums, izstrādes periods, apjoms vārdlietojumos un tekstvienībās (iekļauti gan vārdlietojumi, gan pieturzīmes), kā arī

izstrādātājs. No īsās informācijas sadaļas var uzreiz meklēt korpusā vai aplūkot vairāk informācijas, kur par katru korpusu pieejamas plašākas ziņas (sk. 3. attēlā C): īss apraksts par korpusa saturu, datu atsauce, publikācija, uz kuru atsaukties, un citas ar korpusa izstrādi saistītas publikācijas. Tāpat te aplūkojamās birkas, kas pievienotas konkrētajam korpusam, norādīts finansējuma avots, mājaslapa, ja korpusam tāda ir izstrādāta, kā arī saite uz CLARIN repozitoriju⁹, kur daļa izstrādāto korpusu pieejami lejupielādei. CLARIN repozitorijā ir arī datu atsauce, ko vēlams izmantot, ja korpusam nav publikācijas, uz kuru atsaukties. Vēl no korpusa paplašinātās vizītkartes var aplūkot korpusa vārdu biežuma sarakstu – morfoloģiski marķētā korpusā iespējams noskaidrot biežāk lietoto vārdu (tiek summētas visas kādas leksēmas vārdformas, kas lietotas korpusā) vai vārdformu sarakstu. Piemēram, LVK2022 visas darbības vārda *būt* vārdformas, veidojot biežuma sarakstu, tiek apvienotas. Savukārt morfoloģiski nemarkētajā MuLa2022 katra vārdforma tiek skaitīta atsevišķi.

The screenshot shows the Korpus.lv website interface. At the top, there is a navigation bar with the logo and text: "Nacionālā Korpusu Kolekcija", "Rādītājs", "Meklēšana", "Materiāli", "Par NKK", and "LV". Below the navigation bar is a search bar with the text "Vārdu biežuma saraksts". The main content area displays a list of corpora. The first corpus is "LVK2022" (Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus 2019–2022, 101 milj. vārdlietojumu (123 milj. tekstvienību) Izstrādātāji: LU MII). The second corpus is "LaVA" (Latviešu valodas apguvēju korpus 2018–2021, 192 000 vārdlietojumu (241 000 tekstvienību) Izstrādātāji: LU MII). The third corpus is "BalsuTālka" (Balsutālka.lv runas korpus (Common Voice 14.0) 2023, 136 stundas (817 000 tekstvienību) Izstrādātāji: LU MII, LU LFMi, LATA). A red arrow points from the "LaVA" entry to a detailed view of the same corpus. The detailed view shows the title "Latviešu valodas apguvēju korpus", a description, a list of authors (R. Dargis, I. Auzina, K. Levane-Petrova, I. Kaija), a publication (Quality Focused Approach to a Learner Corpus Development 2020), and a list of tags (teksta (29), apguvēju (2), morfoloģija (28), kļūdas (2), manuāli pārbaudīts (4)).

3. ATTĒLS. Vietne Korpus.lv [skatīts 01.10.2023.]

⁹ Pieejams <https://repository.clarin.lv/>.

4.2. Vienotā meklēšana

Lielākā daļa NKK korpusu ir pieejami programmā *NoSketch Engine* (Rychlý, 2007), kas ļauj analizēt apjomīgus tekstus, konstatēt tajos valodas tipiskās vai neparastās, retās parādības. Programmā ir iebūvēti galvenie valodas korpusa izpētes instrumenti – konkordance, dažādi (vārdu, vārdformu) biežuma saraksti un statistiskās analīzes rīki. Tieši uz šo programmu šobrīd balstās vienotā meklēšana NKK (sk. 3. attēla augšējā izvēlnē „Meklēšana”¹⁰), resp., meklēšana gandrīz 30 korpusos uzreiz, piedāvājot arī statistikas kopsavilkumu un saites uz katra konkrētā korpusa konkordancēm.

Tā kā korpusi ir morfoloģiski marķēti, vienotajā meklēšanā var meklēt ne tikai konkrētas vārdformas. Šeit var izmantot vienkāršās meklēšanas funkciju līdzīgi kā *NoSketch Engine* programmā, piemēram, ja vaicājumā tiek ievadīta vārda pamatforma, tiek atrasta gan pamatforma, gan visas pārējās šī vārda formas. Tāpat vaicājumā (sk. 4. attēlu) var izmantot atsevišķus regulāro izteiksmju simbolus: zvaigznīti (*) nenoteikta rakstzīmju skaita norādīšanai, jautājuma zīmi (?) tieši vienas rakstzīmes apzīmēšanai, vertikālu līniju (|) vairāku vārdu vai frāžu meklēšanai (meklēšanas instrukciju var atvērt, uzklikšķinot uz ikonas „?”), sk. 4. attēlu).

Kad vaicājums ierakstīts, var redzēt, kuros korpusos vārds, vārdforma vai frāze minēta, cik reižu, kāds ir lietojuma absolūtais un relatīvais biežums. Absolūtais biežums parāda, cik lietojumu atrasti konkrētajā korpusā, relatīvais – cik reižu meklētā tekstvienība sastopama konkrētajā korpusā uz miljonu tekstvienību. Atšķirība starp šīm divām metrikām ir ļoti labi redzama, ja, piemēram, salīdzina pamatformas *mīlēt* biežumu korpusos *Timeklis2020* un *Rainis*. Lai gan korpusā *Timeklis2020* vārdi ar pamatformu *mīlēt* parādās gandrīz 80 reižu vairāk, *timekļa* korpusā ir 250 reižu lielāks. Ja salīdzina, cik bieži *mīlēt* ir sastopama uz katru miljonu tekstvienību, var secināt, ka *Raiņa* tekstos šis vārds parādās vairāk nekā trīs reizes biežāk nekā vidēji *timekļa* ierakstos.

¹⁰ Pieejams korpuuss.lv/search.

4. attēlā var apskatīt, kāds ir vaicājuma *sirds** rezultāts – cik korpusos no visiem un cik reižu atrasti vārdi ar pamatformu *sirds* un vārdi, kas sākas ar *sirds*, jo pievienots simbols *. Pārskata tabula automātiski tiek kārtota pēc relatīvā biežuma, bet var kārtot arī pēc absolūtā biežuma vai korpusa nosaukuma.

Iegūto rezultātu tālāk ērti var aplūkot, mainīt, saglabāt, kopēt *NoSketch Engine* programmā (sk. konkordances skatu 1. un 2. attēlā). Piemēram, aplūkojot pamatformu biežumu, ir redzams, ka pēc meklētajiem kritērijiem biežāk lietotie vārdi LVK2018 ir *sirds*, *sirdsapziņa*, *sirdsdarbība*, *sirdslieta*, *sirdspuksts*, *sirdstrieka*, bet LatSenRom – *sirds*, *sirdsapziņa*, *sirdssāpes*, *sirdsmīļš*, *sirdsdraugs*, *sirdsmiers*.

Korpus	Relatīvais biežums uz 1 miljonu	Absolūtais biežums	Par korpusu
Vaicājumam <i>sirds</i> * atrasti 542 478 pieminējumi 29 no 29 korpusiem			
Pārsprīdumi Skolēnu pārsprīdumu korpus	2257	510	Vairāk: korpus.lv/id/Pārsprīdumi Izstrādātāji: LU MI, LiepU, RTA Mezglis: nosketch.korpus.lv
LatSenRom Latviešu senākie romāni	1569	7300	Vairāk: korpus.lv/id/LatSenRom Izstrādātāji: LNB, LU LFMI Mezglis: nosketch.inb.lv
Rainis Raiņa darbu korpus	1196	2752	Vairāk: korpus.lv/id/Rainis Izstrādātāji: LU MI Mezglis: nosketch.korpus.lv
ĪsprozaS Sieviešu īsproza	1083	1272	Vairāk: korpus.lv/id/ĪsprozaS Izstrādātāji: LU LFMI Mezglis: nosketch.inb.lv
Senie Latviešu valodas seno tekstu korpus	765	2081	Vairāk: korpus.lv/id/Senie Izstrādātāji: LU Lavi, LU MI, LU HZF Mezglis: nosketch.korpus.lv
LAvīzes "Latviešu Avīzes"	759	35 034	Vairāk: korpus.lv/id/LAvīzes Izstrādātāji: LNB Mezglis: nosketch.inb.lv
Karogs "Karogs" 1940–1995	672	41 738	Vairāk: korpus.lv/id/Karogs Izstrādātāji: LNB Mezglis: nosketch.inb.lv
LVMED Radioloģisko izmeklējumu transkripciju korpus	616	97	Vairāk: korpus.lv/id/LVMED Izstrādātāji: LU MI, RAKUS Mezglis: nosketch.korpus.lv
BalsuTalka Balsutalka.lv runas korpus (Common Voice 14.0)	502	410	Vairāk: korpus.lv/id/BalsuTalka Izstrādātāji: LU MI, LU LFMI, LATA Mezglis: nosketch.korpus.lv
LitMāksla "Literatūra un Māksla"	494	32 554	Vairāk: korpus.lv/id/LitMāksla Izstrādātāji: LNB Mezglis: nosketch.inb.lv
MuLa2012 Mūsdienu latgaleišu tekstu korpus 2012	426	565	Vairāk: korpus.lv/id/MuLa2012 Izstrādātāji: LU MI, RTA Mezglis: nosketch.korpus.lv
PanDi Pandēmijas dienasgrāmatas	408	289	Vairāk: korpus.lv/id/PanDi Izstrādātāji: LU LFMI Mezglis: nosketch.inb.lv

4. **ATTĒLS.** Vienotās meklēšanas paraugs: vaicājums *sirds**, tā pieminējumu absolūtais un relatīvais biežums dažādos korpusos (skatīts 01.10.2023.)

Nobeigums

Korpusu vietnes sākotnējais mērķis bija padarīt lietotājam pieejamākus un ērtāk lietojamus LU MII un sadarbības partneru izstrādātos korpusus, tādēļ pēc vienota standarta tika izveidoti korpusu apraksti, metadati un gramatiskais marķējums, kā arī izstrādāti jauni korpusi. Tā kā korpusi ir pieejami programmā *NoSketch Engine*, izveidota vienotā meklēšana, kas ļauj meklēt vairākos korpusos uzreiz un piedāvā statistikas kopsavilkumu un saites uz katra konkrētā korpusa konkordancēm *NoSketch Engine* programmā. Šāda meklēšanas sistēma dod iespēju popularizēt un piedāvāt izmantošanai arī citu iestāžu izveidotos un uzturētos korpusus.

Visi korpusi, kas atbilst noteiktām kvalitātes un apjoma prasībām, kā arī citiem apsvērumiem, kopā veido NKK – daudzveidīgu, dažādās institūcijās izstrādātu teksta un runas korpusu kopumu, kas nepārtraukti tiek papildināts ar jauniem korpusiem. LNB korpusu indeksēšanas platformā tiek publicēti arvien jauni literārie korpusi, kas tiks integrēti vienotās meklēšanas platformā. Tāpat pēc iespējas plānots dažādot specializēto korpusu klāstu un nodrošināt runas korpusus, kuros pieejami gan audioieraksti, gan to transkripcija.

Pašlaik katrs korpus ir pieejams atsevišķi, bet dažādiem mašīnmācīšanās un citiem uzdevumiem šos korpusus nepieciešams apvienot vienā lielā korpusā un to padarīt pieejamu CLARIN repozitorijā un *Hugging Face* – platformā brīvi pieejamu resursu (modeļu un datu kopu) izvietošanai – kā lejupielādējamu korpusu tiem, kas vēlas tekstus izmantot pētniecībai ar saviem rīkiem.

Lai popularizētu datus balstītu pētniecību, tiek izstrādāti izglītojošie materiāli un meklēšanas pamācības, tāpat plānots papildināt meklēšanas iespējas, piemēram, piedāvāt iespēju meklēt korpusos pēc birkām. LU MII ir atvērts sadarbībai ar jebkuru, kas veido savus korpusus un vēlētos ar tiem dalīties, jo LU MII var palīdzēt izveidot korpusus, nodrošināt publisku piekļuvi tiem vietnē Korpus.lv vai pat pievienot NKK.

LITERATŪRA

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yilmazer, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, I., & Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, 3223–3227. Pieejams <https://aclanthology.org/L12-1590/>.
- Andronova, E., & Auziņa, I. (2023a). Korpuslingvistika. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/101749-korpuslingvistika>; skatīts 04.09.2023.
- Andronova, E., & Auziņa, I. (2023b). Valodas korpuss. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/136099-valodas-korpuss>; skatīts 04.09.2023.
- Auziņa, I., Dargīis, R., Saulīte, B., Grūzītis, N., Grasmanis, M., Spektors, A., & Stepanovs, K. (2022). Specializēta latviešu valodas runas korpusa un izrunas vārdnīcas izveide vizuālās diagnostikas izmeklējumu lingvistiskai analīzei un sistemātiskai transkribēšanai. *Letonica*, 47, 244–262.
- Bārzdriņš, G., Grūzītis, N., Nešpore, G., & Saulīte, B. (2007). Dependency-based hybrid model of syntactic analysis for the languages with a rather free word order. *Proceedings of the 16th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA 2007)*, 13–20. Pieejams <https://aclanthology.org/W07-2404/>.
- Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, 8(4), 243–257.
- BNC Consortium. (2007). British national corpus, XML edition. Oxford Text Archive.
- Borgeaud, S., Mensch, A., Hoffmann, J., Cai, T., Rutherford, E., Millican, K., van den Driessche, G., Lespiau, J.-B., Damoc, B., Clark, A., de Las Casas, D., Guy, A., Menick, J., Ring, R., Hennigan, T., Huang, S., Maggiore, L., Jones, C., Cassirer, A., ... Sifre, L. (2022). Improving Language Models by Retrieving from Trillions of Tokens. *Proceedings of the 39th International Conference on Machine Learning*, 162, 2206–2240. Pieejams <https://proceedings.mlr.press/v162/borgeaud22a/borgeaud22a.pdf>.
- de Marneffe, M.-C., Manning, C., Nivre, J., & Zeman, D. (2021). Universal Dependencies. *Computational Linguistics*, 47(2), 255–308.
- de Vries, W., van Cranenburgh, A., Bisazza, A., Caselli, T., van Noord, G., & Nissim, M. (2019). BERTje: A Dutch BERT Model. Preprint: arXiv:1912.09582 [cs.CL].
- Erjavec, T. (2012). MULTEXT-East: Morphosyntactic Resources for Central and Eastern European Languages. *Language resources and evaluation*, 46(1), 131–142.

- Ide, N., & Suderman, K. (2006). Integrating Linguistic Resources: The American National Corpus Model. *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'06)*, 621–624. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2006/pdf/560_pdf.pdf.
- Koeva, S., Stoyanova, I., Leseva, S., Dekova, R., Dimitrova, T., & Tarpomanova, E. (2012). The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. *Journal of Language Modelling*, (1), 65–110.
- Křen, M. (2020). Czech National Corpus in 2020: Recent Developments and Future Outlook. *Proceedings of the 8th Workshop on Challenges in the Management of Large Corpora*, 52–57. Pieejams <https://aclanthology.org/2020.cmlc-1.8.pdf>.
- Křen, M., Cvrček, V., Čapka, T., Čermáková, A., Hnátková, M., Chlumská, L., Jelínek, T., Kovářiková, D., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Škrabal, M., Truneček, P., Vondříčka, P., & Zasina, A. J. (2016). SYN2015: Representative Corpus of Contemporary Written Czech. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*, 2522–2528. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/pdf/186_Paper.pdf.
- Kupietz, M., Lungen, H., Kamocki, P., & Witt, A. (2018). The German Reference Corpus DeReKo: New Developments – New Opportunities. *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018)*, 4353–4360. Pieejams <https://aclanthology.org/L18-1689/>.
- Levāne-Petrova, K. (2019). Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. Valoda: nozīme un forma*, 10, 131–146.
- Masala, M., Ruseti, S., & Dascalu, M. (2020). RoBERT – A Romanian BERT Model. *Proceedings of the 28th International Conference on Computational Linguistics, International Committee on Computational Linguistics*, 6626–6637. Pieejams <https://aclanthology.org/2020.coling-main.581/>.
- McEnery, T., Xiao, R., & Tono, Y. (2006). *Corpus-Based Language Studies: An Advanced Resource Book*. London, New York: Routledge.
- Oravecz, C., Váradi, T., & Sass, B. (2014). The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*, 1719–1723. Pieejams <https://aclanthology.org/L14-1536/>.
- Paikens, P. (2016). Deep Neural Learning Approaches for Latvian Morphological Tagging. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective. Proceedings of the Seventh International Conference Baltic*

- HLT 2016, 160–166. Pieejams <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-701-6-160>.
- Paikens, P., Rituma, L., & Pretkalniņa, L. (2013). Morphological Analysis with Limited Resources: Latvian Example. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA 2013)*, 267–277. Pieejams <https://aclanthology.org/W13-5624/>.
- Pinnis, M., Auziņa, I., & Goba, K. (2014). Designing the Latvian Speech Recognition Corpus. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*, 1547–1553. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/284_Paper.pdf.
- Pretkalniņa, L. (2023). *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpusā* [Promocijas darba kopsavilkums, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Pretkalniņa, L., Nešpore, G., Levāne-Petrova, K., & Saulīte, B. (2011). A Prague Markup Language profile for the SemTi-Kamol grammar model. *Proceedings of the 18th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA 2011)*, 303–306. Pieejams <https://aclanthology.org/W11-4645/>.
- Pretkalniņa, L., Rituma, L., & Saulīte, B. (2018). Deriving Enhanced Universal Dependencies from a Hybrid Dependency-Constituency Treebank. *Text, Speech, and Dialogue. 21st International Conference (TSD 2018). Proceedings*, 11107, 95–105. Pieejams https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-00794-2_10.
- Raineri, S., & Debras, C. (2019). Corpora and Representativeness: Where to go from now? *CogniTextes*, 19. Pieejams <https://doi.org/10.4000/cognitextes.1311>.
- Rituma, L., Saulīte, B., & Nešpore-Bērzkalne, G. (2019). Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. Valoda: nozīme un forma*, 10, 200–216.
- Rychlý, P. (2007). Manatee/Bonito – A Modular Corpus Manager. *RASLAN 2007. Proceedings*, 65–70. Pieejams <https://nlp.fi.muni.cz/raslan/2007/papers/12.pdf>.
- Saulīte, B., Dārģis, R., Grūzītis, N., Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., Pretkalniņa, L., Rituma, L., Paikens, P., Znotiņš, A., Strankale, L., Pokratiece, K., Poikāns, I., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I., Baklāne, A., Saulespurēns, V., & Ziediņš, J. (2022). Latvian National Corpora Collection – Korpus.lv. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*, 5123–5129. Pieejams <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2022/index.html>.
- Tadić, M. (2002). Building the Croatian National Corpus. *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'02)*, 441–446. Pieejams <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2002/pdf/170.pdf>.

- Znotiņš, A., & Bārzdriņš, G. (2020). LVBERT: Transformer-Based Model for Latvian Language Understanding. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective. Proceedings of the Ninth International Conference Baltic HLT 2020*, 111–115. Pieejams <https://ebooks.iospress.nl/doi/10.3233/FAIA200610>.
- Znotiņš, A., & Cīrule, E. (2018). NLP-PIPE: Latvian NLP Tool Pipeline. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective. Proceedings of the Eighth International Conference Baltic HLT 2018*, 183–189. Pieejams <https://ebooks.iospress.nl/publication/50320>.

PERSONU IDENTIFICĒŠANA UN UZRUNAS LIETOJUMS LATVIEŠU VALODĀ¹

Identification of Persons and the Use of Address Forms in the Latvian Language

■ **LINDA LAUZE**

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:
*identification of
 persons,
 address forms,
 personal pronouns,
 sociolinguistics,
 communication*

The present article deals with identification of persons and the use of address forms in the Latvian language viewed sociolinguistically. The aim of the study is to analyse the connection between the identification of the addressee in the pre-communication phase and the use of address form. The aggregated material (approximately 300 speech facts) was recorded from different speech situations and television and radio broadcasts. The present research is based on direct observations, content analysis of essays (written by 100 students from two universities) on the choice between two singular personal pronouns of the Latvian language, *tu* being informal whereas *jūs* – polite and formal. Additionally, the data of questionnaire (distributed in 2018) is used.

When analysing identification of persons attention is paid to the use of the first name, surname, and words describing their social identity. The term *address form* is used in the wide sense including pronominal address and patterns of address usage. The tendency to prefer the use of first name is observed in both cases of language means for identification of persons and address forms. For the sake of friendliness, kindness, closer relations (perhaps artificially closer), identifying the employee and addressing the communication partner by name spreads in communication *service provider–client, doctor–patient, lecturer–student, teacher–high school student*, etc. When analysing the use of address in Latvian, it can be established that both familiar people and strangers are also identified by other features related to their social identity – profession, position, gender, age and other indicators.

It can be concluded that a first name is not always sufficient to identify a person. In many cases, the

variants of the address agree with the designations that identify the person. However, not all designations that correspond to the social identity of the person being addressed are useful in the address function, for example some names of professions. The results of the content analysis of the essays show that the students, respectively, the authors of the essays, want to preserve the distinction between the two 2nd person pronouns and the traditions of the use of address in Latvian.

Viljama Labova (*William Labov*) ieviestais jēdziens *sociolingvistiskais maiņelements* (angl. *sociolinguistic variable*), kas „savstarpēji saistāms ar dažādiem ekstralingvistiskiem maiņelementiem, ko nosaka sociālais konteksts, piemēram, adresāts, klausītājs, vide u. c.” (Labovs, 2003, 60), ir nozīmīgs daudzveidīgu valodas parādību, to vidū uzrunas lietojuma, izpētē. Uzrunu var uzskatīt par sociolingvistisko maiņelementu, kura lietojums valodā atspoguļo arī norises sabiedrībā. Lai vērstos pie viena un tā paša cilvēka, dažādās saziņas situācijās tiek izmantoti atšķirīgi uzrunas varianti, kuru izvēlē īpaši nozīmīga ir informācija, ko veido uzrunājamās personas identificēšana.

Līdz šim uzrunas lietojums latviešu valodniecībā ir analizēts dažādos pētījuma aspektos kontrastīvā un sociolingvistiskā skatījumā kopš 20. gadsimta 70. gadu beigām, sākot ar Jāņa Siļa publikācijām un disertāciju (Sīlis, 1980; Sīlis, 1988; 2009). Konkrētā runas situācijā personas identificēšanā ir svarīgi tādi sociālie rādītāji kā vecums, dzimums, nodarbošanās; to nozīme uzrunas varianta izvēlē ir sīkāk apskatīta citos pētījumos (Lauze, 2001; 2002; 2020; 2021; Blūmane, 2009; 2010; Vanags, 2022 u. c.).

Pētījuma **mērķis** ir analizēt saikni starp uzrunājamās personas identificēšanu pirmskomunikācijas fāzē un uzrunas lietojumu latviešu valodā. Praktiskais materiāls ir runas fakti (ap 300 piemēru), kas fiksēti dažādās saziņas situācijās un audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, Liepājas Universitātes (LipU) un Latvijas Universitātes (LU) dažādu specialitāšu klātienes un neklātienes studentu esejas (100) par vietniekvārdu *tu* un *jūs* izvēli gadījumos, kad jāvērsas pie viena cilvēka. Pētījumā izmantota deskriptīvā metode, tiešie novērojumi un līdzdalīgais novērojums, kā arī aptaujas metode (2018. gada rezultāti) un eseju kontentanalīze. Aptaujā piedalījās 200 respondenti, kas pārstāv piecas vecuma grupas, sākot no 15 gadu vecuma un beidzot ar vecākā gadagājuma cilvēkiem, kam ir 65 un vairāk gadu. Katrā vecuma grupā ir vienāds sieviešu un vīriešu skaits – 20.

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins *uzruna* tiek skaidrots kā „vārds vai vārdu savienojums, ar ko uzrunā personu vai, retāk, citu dzīvu būtni, personificētu priekšmetu vai parādību” (VPSV, 414). Sociolingvistikā minētais termins tiek izmantots tā plašākajā izpratnē, kas aptver ne tikai lietvārdu vokatīvā, bet arī vārdu

savienojumus, 2. personas vietniekvārdu (*tu* un *jūs*) un uzrunas lietojuma modeļus (sk. arī Lauze, 2001, 287; 2021, 165; Blūmane, 2010, 28). Tas tiek traktēts kā mijiedarbības fenomēns, kas norāda uz runātāju relatīvo statusu, tuvības vai sociālās distancē pakāpi, ir saistīts ar pieklājību un citām sabiedrības un kultūras vērtībām (Swann et al., 2004, 5).

Lai runas situācijā izvēlētos piemērotu uzrunas variantu, ir būtiski identificēt uzrunājamo personu pēc kāda no viņa identitātes rādītājiem – vārda, amata, profesijas, dzimuma, sociālās lomas u. c. Uzrunājamās personas identificēšana notiek pirmskomunikācijas fāzē, iepriekš tai nav pievērsta uzmanība, jo galu galā lielā daļā gadījumu, it īpaši ikdienas saziņā, cilvēks ir pazīstams un identificēšana notiek automātiski un netiek izteikta vārdos. Sazinoties runātājiem, kuri iepriekš nav pazīstami, piemēram, televīzijas un radio pārraidēs, verbāla personu identificēšana ir novērojama biežāk. Vārds *identificēšana* apzīmē procesu, kura semantikas pamatā ir verbs *identificēt*, kam ir divas nozīmes:

- 1) uzskatīt par identisku;
- 2) pazīt, arī noteikt (pēc kādām pazīmēm) (LLVV III, 214).

Šī pētījuma kontekstā personu identificēšanai abas leksiskās nozīmes ir atbilstošas: pirmā – gadījumos, kad apzināti vai spontāni tiek izvēlēts kāds no nepazīstama cilvēka uzrunāšanas variantiem, bet otrā – situācijās, kad saziņas partneri ir pazīstami.

Alternatīvu likumi (angl. *alternation rules*), ko sociolingvistikā ir izstrādājuši Sūzena Ervina-Tripa (*Susan Ervin-Tripp*) atbilstoši amerikāņu uzrunas sistēmai, ir balstīti personu un valodas vides identificēšanā (Ervin-Tripp, 1972); šo likumu galvenie principi ir izmantojami arī citās valodās, to vidū latviešu valodā. Izvēloties piemērotu uzrunas formu, ir svarīgi ņemt vērā, vai uzrunājamā persona ir pazīstams vai svešs cilvēks, vai saziņa norisinās privāti vai publiski, vai runas situācijā ir brīva, nepiespiesta atmosfēra, vai arī gaisotne ir oficiāla, kur jāievēro valodas etiķete. Var pievienoties S. Ervinas-Tripas atzinumam, ka „divi dažādi cilvēki var izmantot atšķirīgas lēmumu pieņemšanas un interpretācijas procedūras sociolingvistisku alternatīvu gadījumos, lai gan viņu uzvedību modelē viena un tā pati loģiskā struktūra” (Ervin-Tripp, 2003, 107).

Vispirms apskatīsim personu identificēšanu pēc personvārda un citām pazīmēm, kas var būt profesija, amats, nodarbošanās, zinātniskais grāds, radniecība u. tml. Radio un televīzijas pārraižu sākumdaļā bieži var novērot, ka, iepazīstinot ar raidījuma viesi, personas identificēšanas daļa ir lietišķa, un atbilstoši plašsaziņas līdzekļu publicitātei tiek nosaukts viņa vārds un uzvārds kā galvenais personas identificēšanas rādītājs, kā arī minēta viena vai vairākas citas papildu pazīmes, kas, iespējams, pamato, kāpēc tieši šis cilvēks ir aicināts studijā saistībā ar raidījuma tematu. Piemēram²:

(1) Radioraidījuma vadītājs: *Esmu sazinājies ar [...] Cēsu brīvības kauju dalībnieka mākslinieka Jāņa Rozenberga mazdēlu Jāni Rozenbergu. Jāni, sveiki! Viesis: Labrīt!*

Radiatoraidījuma vadītājs: *Pieliksim vēl klāt, ka Jānis ir pilsētas mērs, ja* (LR1, „Kā labāk dzīvot”, 23.08.2021.);

(2) Radioraidījuma vadītāja: *Šodien tiekamies ar Reini Fjodorovu, starptautiski pazīstamu fotogrāfu, Latvijas Kultūras koledžas pasniedzēju. Sveiks, Reini!* (Radio SWH, „Tikko atgriezies”, 18.09.2021.);

(3) Televīzijas raidījuma vadītāja: *Šodien mēģināsim skaidrot kopā ar filoloģijas doktori Diti Liepu. Sveika, Dite!* (ReTV, „Izšķirtspēja”, 2020).

Daudzos izglītojošos, vēl jo vairāk izklaidējošos raidījumos televīzijā un radio tiek dota priekšroka uzaicināto personu uzrunāšanai vārdā neatkarīgi no viņu sociālā statusa, lai pastiprinātu nepiespiestu atmosfēru saziņas laikā. Ja uzaicinātās personas sociālais statuss sabiedrībā ir saistīts ar cieņas izrādīšanu uzrunas lietojumā, var rasties pretruna: raidījuma dalībnieki studijā brīvi sarunājas, un viņu lingvistiskais komforts ir vairāk vai mazāk nodrošināts, taču radioklausītāji un televīzijas skatītāji, kam pārraide ir adresēta, parasti nav personīgi pazīstami ar viesiem, tāpēc daļai mērķauditorijas var nebūt pieņemama šāda uzrunas varianta izvēle. To apliecina arī 2018. gadā veiktās aptaujas

² Piemēros personu identificēšanas daļa ir pasvītota, uzruna ir izcelta treknrakstā.

rezultāti. Lielākajai daļai respondentu vietniekvārda *jūs* izmantošana pieklājības nozīmē ir latviešu kultūrā balstīta vērtība. Neņemot vērā, ka ārpus raidījuma žurnālistam un intervējamai personai ir neformālas savstarpējās attiecības, kurās ir pierasts teikt viens otram *tu*, saziņas situācijā, kad pārraide ir adresēta plašai auditorijai, vairums aptaujāto dažāda vecuma cilvēku dod priekšroku vietniekvārda *jūs* lietojumam (sk. 1. tabulu).

1. TABULA. Ja žurnālists ikdienā uzrunā intervējamo personu ar *tu*, kuru vietniekvārdu vajadzētu lietot intervijā?

	Atbildes %
<i>Jūs</i>	81,82
<i>Tu</i>	18,18

Atkarībā no raidījuma žanra tā dalībniekiem ieteicams intervijas sākumā publiski vienoties par pronomiņālās uzrunas lietojumu vai paskaidrot, kāpēc ir dota priekšroka vietniekvārda *tu* vai *jūs* izmantojumam.

Ilustrācijai fragments (4) no televīzijas raidījuma, kurā Gundars Rēders intervē mūziķi Ralfu Eilandu.

(4) Televīzijas raidījuma vadītājs sāk jautājumu: *Jums kā cilvēkam, kas ir dzimis...*

Viesis pārtrauc runātāju: *Var uz tu.*

Raidījuma vadītājs: *Es zinu, bet es jautāšu, palieku uz jūs, kā es to daru ar katru viesi* (LTV1, „Viens pret vienu”, 30.08.2022.).

Vienots princips uzrunas varianta izvēlē ir atbalstāms, tomēr raidījuma gaitā vērojams, ka 2. personas vietniekvārdi tiek jaukti un ne vienmēr to izdodas konsekventi ievērot.

Lai izrādītu cieņu personu sociālā statusa vai vecuma dēļ, gan viņu identificēšanā, gan uzrunāšanā tiek izmantots apzīmējums *kungs* vai *kundze*, ko lieto kopā ar uzvārdu ģenitīvā oficiālās runas situācijās

vai vārdu – mazāk oficiālos gadījumos, kad personvārds ir zināms. Daži piemēri:

- (5) Radioraidījumā piedalās vairāki viesi. Vadītāja: *Man ir jautājums Kokinas kundzei* (LR1, „Kā labāk dzīvot”, 26.08.2021.);
- (6) Radioraidījuma klausītājs telefona sarunā: *Tomsona kungs, jūs vakar stāstījāt ..* (LR1, „Krustpunktā”, 17.09.2021.);
- (7) Runas situācija slimnīcā. Medmāsa aicina pacienti ienākt: *Mirdzas kundze, lūdzu!* (K³, 14.07.2021.);
- (8) Lietišķas telefonsarunas sākumā zvanītāja pārliecinās, vai sazvanījusi īsto adresātu: *Leldes kundze?* (K, 05.01.2022.).

Pēteris Vanags norāda, ka „bez sākotnējās kontakta uzturēšanas funkcijas uzrunas forma sabiedrības attīstības gaitā ir ieguvusi arī plašākas informācijas nesēja nozīmi, kas ziņo par runas akta dalībnieku sociālajām un personīgajām attiecībām, kā arī situāciju, kādā konkrētais runas akts tiek realizēts” (Vanags, 2022, 119). Apzīmējumi *kungs* un *kundze* latviešu valodas uzrunas modeļi ir viens no variantiem, ko iepriekš minētajām saziņas vajadzībām lieto. Tie pieder pie t. s. pagodinājuma formām, kas izsaka cieņu un pieklājību (Thomas, 2004, 214). Ir izteikti arī pretēji uzskati, tomēr nevar pievienoties mēģinājumam minēto uzrunas variantu izmantojumā skaidri saskatīt „modernā feodālisma” atdzimšanu, kā arī vēlmi atšķirt vairāk svarīgos no mazāk svarīgiem ļautiņiem, mūsdienu Latvijā veidojot jaunas, elitāras cilvēku grupas” (Dilāns, 2003, 12).

Atkarībā no uzņēmuma vai iestādes lieluma, savstarpējo kontaktu biežuma, amatu hierarhijas, saziņas partneru vecuma atšķirības un arī personīgajām simpātijām darba kolēģu vidū ir iespējamas gan distancētas, gan tuvas attiecības. Arī par uzrunas lietojumu darbavietā vēsta Deivida Kristala (*David Crystal*) atzinums, ka „attiecību veidu vislabāk raksturo uzruna” (Kristals, 2019, 156) un „katra uzrunas forma norādīs uz mūsu

³ Raksta autore runas faktu kartotēka, kur personvārdi ir mainīti, lai nodrošinātu pētījuma datu konfidencialitāti.

savstarpējām attiecībām. Dažas no tām norādīs uz personiskiem, dažas uz profesionāliem kontaktiem” (Kristals, 2019, 157).

Uzrunājot pazīstamu kolēģi vārdā, tiek izmantoti divi uzrunas modeļi:

- 1) personas vārds ar pieklājības formu *jūs*;
- 2) personas vārds ar neformālo vietniekvārdu *tu*.

Tie atspoguļo saziņas dalībnieku savstarpējo attiecību raksturu un tiek izmantoti kā mutvārdos, tā elektroniskajā saziņā. Pirmais uzrunas modelis latviešu valodā ir uzskatāms par pusoficiālu (Lauze, 2020, 136), jo tajā ir savienoti divu pretēju uzrunas veidu valodas līdzekļi: oficiāls (2. personas vietniekvārds *jūs*, kas lietots vienskaitļa nozīmē) un neoficiāls (personas vārds bez uzvārda). Piemēri:

(9) Runas situācija kafejnīcā. Pārdevēja lūdz palīdzību kolēģei:
Gundega, *negribi man parādīt, kā var uztaisīt kakao?* (K, 14.10.2021.);

(10) No elektroniskas vēstules: *Labdien, Maira!* [...] *Būtu labi, ja Jūs rakstu atdotu Kitijai* (K, 02.07.2022.);

(11) Radioraidījuma vadītājs: *Šobrīd par podkāstiem ir gatava stāstīt Dace Meijere. Labrīt, Dace!* (LR1, „Labrīt!”, 09.09.2021.);

(12) Radioraidījuma vadītājs: *Sveika, Estere!* Kolēģe: *Čau, Kaspar!* (LR2, „Ceļojums”, 01.10.2021.).

Jāpiebilst, ka izvēlētais uzrunas modelis tiek īstenots mutvārdu vai rakstveida saziņā kopumā un tā komponenti ne vienmēr tekstā tiek novietoti blakus. Personas vārds vokatīvā un viens no 2. personas vietniekvārdiem var atrasties arī attālināti, *tu* vai *jūs* var pat nebūt verbalizēts, bet saprotams pēc darbības vārda īstenības vai pavēles izteiksmes vienskaitļa vai daudzskaitļa 2. personas formas (9). Vēstulēm (10) un citām rakstveida ziņām dažādās tiešsaistes tīkla lietotnēs ir raksturīgi, ka uzruna tiek lietota kopā ar sasveicināšanās vārdu, bet 2. personas vietniekvārds parādās tālāk tekstā. Par draudzīgām, neformālām kolēģu attiecībām var liecināt arī ikdienas

saziņā izplatītie sasveicināšanās vārdi, kas izskan radio ēterā, atklājot, ka abi raidījuma vadītāji ir izvēlējušies otro uzrunas modeli arī publiskajā saziņā (12). Citā gadījumā (11) sasveicināšanās vārds ir neitrāls, un publiski netiek atklātas kolēģu savstarpējās attiecības.

Kolēģu vidū ierastā uzrunas lietojuma prakse mūsdienās strauji paplašinās. Personas vārds kļūst par galveno identificēšanas rādītāju citās jomās, kur ir pieņemts izmantot lietišķā stila valodas līdzekļus. Par labu draudzīgumam, laipnībai, tuvākām attiecībām (iespējams, mākslīgi tuvākām) darbinieka identificēšana un saziņas partnera uzrunāšana vārdā izplatās saskarsmē *pakalpojuma sniedzējs–klients, ārsts–pacients, docētājs–students, skolotājs–vidusskolēns* u. tml. Cilvēka uzvārds var palikt maznozīmīgs vai pat nebūt zināms. Minētā tendence izpaužas arī reklāmu sūtījumos e-pastā. Ilustrācijai daži piemēri:

(13) No elektroniskas vēstules: *Lāsma no PPL.VV* (K, 21.03.2022.);

(14) No elektroniskas vēstules: *Eva no BoltFood* (K, 14.07.2022.);

(15) No elektroniskas vēstules: *Janis#Sefinance.lv* (K, 26.07.2021.).

Jāņem vērā, ka personas vārds ir pietiekams identificēšanas un uzrunāšanas līdzeklis tikai tādā valodas vidē, kur nav kāda cita cilvēka (retumis pat vairāku!) ar tādu pašu vārdu (15) un kur saziņas dalībnieki ir pazīstami. Pretējā gadījumā saziņas situācijā var rasties pārpratumi kā (16) un (17) piemērā:

(16) Runas situācija semināra noslēgumā, kad dalībniekiem tiek izsniegti sertifikāti. Administrācijas pārstāve: *Vārdi mums neatkārtojas. Es saukšu tikai vārdus, ja drīkst* (K, 27.07.2022.);

(17) Runas situācija augstskolā. Docētāja pārbauda studentu apmeklējumu, aizmirsdama, ka šajā grupā ir divas Evelīnas: *Evelīna! Evelīna: Kura? Docētāja: Balode. Evelīna: Ir!* (K, 13.10.2021.);

(18) Runas situācija slimnīcā. Medmāsa: *Vai jums ir dienas stacionārs?* Paciente: *Nē, es pie Zanes.* Medmāsa: *Zanes Ozoliņas?* Paciente: *Es nezinu, kāds viņai ir uzvārds* (K, 07.06.2021.).

Analizējot uzrunas lietojumu latviešu valodā, var konstatēt, ka gan pazīstami, gan sveši cilvēki tiek identificēti arī pēc citām pazīmēm, kas ir saistītas ar viņu sociālo identitāti – profesiju, amatu, dzimumu, vecumu un citiem rādītājiem. Sociālajā psiholoģijā 20. gadsimta 70. gados tika izstrādāta sociālās identitātes teorija (Tajfel, 1978), parādot, ka cilvēkam vienlaicīgi piemīt vairākas identitātes – gan tās, kas ir raksturīgas viņa individualitātei, gan tās, kas – piederībai pie grupas (plašāk par kolektīvo un individuālo identitāti sk. Druviete & Požarnova, 2021, 31–34). Sociolingvistikā ir nozīmīgi pētīt, kā sociālās identitātes marķieris ietekmē runas uzvedību un valodas varianta izvēli (Meyerhoff, 2011, 73). Piemēri:

(19) Radioraidījuma vadītājs: **Profesor**, tagad ir vērts atbildēt, jā (LR1, „Kā labāk dzīvot”, 29.06.2021.);

(20) Runas situācija augstskolā. Studente: **Skolotāj**, man ir viens jautājums (K, 06.10.2021.);

(21) Runas situācija poliklīnikā. Medmāsa saka ārstei: **Dakter**, Kārklis ir atnācis (K, 05.07.2022.);

(22) Runas situācija autobusā. Kontroliere sasveicinās ar darba kolēģi: **Labrīt, meitene!** (K, 07.06.2021.).

Augstskolas 1. kursa studentiem ir tipiski izvēlēties uzrunu *skolotāj*, vērstoties pie docētāja, saskaņā ar viņu pierasto runas uzvedību mācību vidē, kas saglabājusies no skolas laika (20). Savukārt (21) piemērā kolēģe izmanto to pašu uzrunas variantu, kas ir sarunvalodas vārds (LVV, 165) un ir izplatīts pacientu vidū, vērstoties pie ārsta. Uzrunas variants *meitene* (22) ietver personas dzimuma un nosacīti – vecuma rādītāju, jo šādu apzīmējumu mēdz adresēt arī pieaugušām sievietēm draudzīgā, humoristiskā nozīmē. Jāpiebilst, ka uzrunas varianti, kas akcentē personas dzimumu un vecumu, ir analizēti citā pētījumā politkorektuma aspektā (Lauze, 2021, 178–183).

Svešu cilvēku identificēšanā arī tiek izmantotas iepriekš minētās sociālās identitātes pazīmes, piemēram, dzimums un nodarbošanās. Personvārds šajā nolūkā tiek lietots tikai tādos gadījumos, kad cilvēks

zina, pie kā ir nepieciešams vērsties, taču vēl nepazīst šo personu pēc izskata (26).

(23) Runas situācija slimnīcā. Fizioterapeite paskaidro savu aizņemtību:
Man tagad vienpadsmitos ir viena sieviete (K, 25.08.2021.);

(24) Runas situācija pie maksas tualetes. Sieviete gaida ārpusē. Pienāk cilvēks isiem matiem, ģērbies biksēs un virsjakā. Domādama, ka tas ir vīrietis, viņa saka: *Jums tur ir brīvs!* [Pienākušais cilvēks papurina galvu.] *Vai, piedošanu! Ar masku neredzēju, ka sieviete* (K, 26.05.2021.);

(25) Runas situācija poliklīnikā. Paciente jautā medicīnas darbiniecei, kura paver kabineta durvis: ***Māsiņ, drikst nākt iekšā?*** (K, 16.03.2022.);

(26) Runas situācija augstskolā. Students vēršas pie docētājas, kuru nepazīst: *Vai jūs esat Miltiņa?* (K, 26.09.2021.).

Dažkārt var rasties pārpratumi, kā (24) piemērā, kur pandēmijas apstākļos cilvēki nēsāja sejas maskas, kas traucēja atpazīt personas dzimumu, un gadījumā (25), kur konkrētā ārste, pie kuras pacients ieradās pirmoreiz, strādā bez medmāsas palīdzības.

Radiopārraidēm ir raksturīga personu pašu identificēšanās – sevi piesaka gan raidījumu vadītāji, gan klausītāji, kuriem ir iespēja zvanīt uz radiostudiju. Ja zvanītājs nenosauc savu vārdu, tas tiek jautāts, kā (29) un (30) gadījumā. Piemēri:

(27) Zvanītāja: *Mani sauc Inese*. Radioraidījuma vadītājs: *Labrīt, **Inese!*** (LR1, „Kā labāk dzīvot”, 07.09.2021.);

(28) Zvanītājs: *Kristaps no Madlienas*. Radioraidījuma vadītājs: *Jā, **Kristap!*** (LR1, „Krustpunktā”, 17.09.2021.);

(29) Radioraidījuma vadītājs: *Kā tevi sauc?* Zvanītājs: *Jānis*. Radioraidījuma vadītājs: *Paldies, **Jāni**, par ziņu!* (Radio Skonto, 20.07.2022.);

(30) Radioraidījuma vadītājs: *Kas mūs sazvanijs? Zvanītāja: Anna Puķe no Mežotnes* (LR2, „Svētdienas dienas mūzika”, 31.07.2022.).

Ir pieņemts, ka radioraidījuma vadītāji nosauc pilnu savu vārdu, taču klausītāju vidū dominē identificēšanās vārdā, ko var papildināt vietas nosaukums, kur cilvēks dzīvo un no kurienes klausās radio. Zvanītājs reti izvēlas nosaukt savu vārdu un uzvārdu (30). Arī šajā pētījumā var pārliecināties, ka žurnālisti lielākoties „nosaukto identifikācijas variantu lieto radioklausītāju uzrunāšanai” (Lauze, 2003, 346–347).

Latviešu valoda pieder pie tām valodām, kur uzrunas modeļi tiek ietverts arī 2. personas vietniekvārds *tu* vai *jūs*. Studentu eseju kontentanalīzes rezultāti liecina, ka vietniekvārda *jūs* kā pieklājības formas, vērsoties pie viena cilvēka, pozīcijas latviešu valodā joprojām ir stipras, kaut arī mūsdienā sabiedrībā var novērot būtisku neformālā vietniekvārda *tu* lietojuma pieaugumu (sal. Lauze, 2020, 137). Ja personas identificēšanās ir konstatētas vecuma un sociālā statusa atšķirības, priekšroka tiek dota vietniekvārdam *jūs*. Ilustrācijai piemēri no studentu esejām⁴:

(31) *Uzreiz iztēlojos dažādas situācijas, kurās „Tu” lietošana liktos ļoti neērta, piemēram – sarunāšanās ar darba devēju, pasniedzējām, bērnu vecākiem. Manuprāt, tas, ka uzrunājam cilvēkus uz „Jūs” parāda cieņu pret otru, to, ka saprotam, ka neesam draugi, kuri var sarunāties kā vēlas, bet gan kaut kas nopietnāks* (Siev., 20, LU);

(32) *Man personīgi šķiet, ka nebūtu korekti vecākus cilvēkus vai zināmas autoritātes uzrunāt uz Tu. Pat ja tiktu pieņemts likums, kas paredzētu tikai un vienīgi Tu lietojumu, man būtu ļoti grūti komunicēt, jo liktos, ka daru to nepareizi* (Siev., 20, LU);

(33) *.. piekrītu, ka vietniekvārdu „tu” un „jūs” šķīrumam ir liela nozīme, jo, pirmkārt, esmu audzināta, uzrunājot vecākus cilvēkus, izmantot vietniekvārdu „jūs”, kamēr vien šis cilvēks pats neaicina izmantot vietniekvārdu „tu”. Kā arī man pašai ir būtiski, ka skolā, kur*

⁴ Ir saglabāts tekstu autentiskums, esejas nav rediģētas. Iekavās norādīts studentu dzimums, vecums un augstskola.

esmu skolotāja, skolēni lieto vietniekvārdu „jūs”, nevis vietniekvārdu „tu”, jo šis viens vietniekvārds liek sajust, kā mani uztver un novērtē kā skolotāju (Siev., 30, LiepU);

(34) *Var jau runāt par sociālā dienesta ne tiem labākajiem klientiem, tomēr, ja jāuzrunā 85 gadu vecs cilvēks, lai kāds viņš arī būtu, šī cieņa ir jāsauglabā (Siev., 61, LiepU).*

Šādas izvēles pamatojums ir atrodams jau pašu pirmo uzrunas pētnieku Rodžera Brauna (*Roger Brown*) un Alberta Gilmena (*Albert Gilman*) atzinumos par solidaritātes un varas vietniekvārdiem daudzās Eiropas valodās, kur lielāks vecums un augstāks sociālais statuss (vēl arī citi faktori) saistās ar varas aspektu runas uzvedībā un vietniekvārda *jūs* lietojumu (Brown & Gilman, 1960/1982).

Esejās ir izteikti arī iebildumi pret nepamatotu neformālā vietniekvārda *tu* izmantojumu no studentu viedokļa:

(35) *Strādājot tirdzniecības jomā, kurā darbs ikdienā sastāv no klientu apkalpošanas, ir bieži uzrunā dzirdams vietniekvārds „Tu”. Šis vietniekvārds ir dzirdams gan no pusaudžiem, gan no vecāka gada gājuma personām, kas, manuprāt, ir nepieņemami jeb man nevēlami, jo šos cilvēkus satieku pirmo reizi, vēlos lai viņi pret mani izturas ar cieņu, kas šajā gadījumā ir uzrunāt mani kā svešu cilvēku uz „Jūs”. Kā arī esmu novērojusi, ka vecāka gada gājuma cilvēki vēlas lai viņus uzrunā uz „Jūs”, bet jauniešus, kurus nemaz nepazīst uzrunā jau ar vietniekvārdu „Tu”, kas, manuprāt, ir cieņas neizrādīšana pret jaunākiem cilvēkiem (Siev., 21, LiepU);*

(36) *Esmu novērojusi, ka gados vecāki cilvēki un augstāki profesijas pārstāvji atļaujas daudz vairāk, iespējams, sava amata vai gadu pieredzes dēļ, jo vairākas reizes ir nācies saskarties ar situāciju, kad šie cilvēki atļaujas mani uzrunāt uz „Tu”, pat nepajautājot vai drīkst, jo uzskata, ka ir pārāki par tādu gados jaunu meiteni (Siev., 29, LU);*

(37) *Saprotams, ka radio, televīzijā, e-pastos tiek raidītas, rādītas un sūtītas reklāmas, kur mūs draudzīgi uzrunā uz „Tu”, bet tajā pašā*

laikā, aptaujās vēl joprojām tiekam uzrunāti uz „Jūs”. Manuprāt, vajadzētu saglabāt šo pieklājīgo uzrunu, jo es nespētu svešu cilvēku uzrunāt uz „Tu”. Ar šādu uzrunas veidu uzrunā ģimenes cilvēkus, tuvus radniekus un draugus. Pārējos apkārtējos uzrunāsim skaisti un pieklājīgi uz „Jūs”. Jo kuram gan nepatīk, ja pret viņu izrāda cieņu? (Vir., 24, LiepU).

Tiek uzsvērts, ka jaunība nav pietiekams personas identificēšanas rādītājs, lai pie kāda vērstos, izmantojot neformālo 2. personas vietniekvārdu *tu*, it īpaši gadījumos, ja saziņas partneri nav personīgi pazīstami.

Secinājumi

Līdz ar demokrātijas pastiprināšanos sabiedrībā un sarunvalodas izmantojuma paplašināšanos publiskajā sfērā un lietišķajā vidē, vērojama tendence, ka daļa speciālistu dažādās jomās (medicīnā, pedagoģijā, apkalpojošajā sfērā) savas identitātes apzīmēšanai izvēlas nosaukt tikai vārdu, nevis vārdu un uzvārdu. Līdzīgi uzrunas lietojumā dominē personas vārds. Ne vienmēr vārds ir pietiekams personas identificēšanai. Daudzos gadījumos uzrunas varianti saskan ar apzīmējumiem, kas identificē personu. Tomēr ne visi apzīmējumi, kas atbilst uzrunājamās personas sociālajai identitātei, ir noderīgi uzrunas funkcijā, piemēram, daļa profesiju nosaukumu. Eseju kontentanalīzes rezultāti liecina, ka studenti, resp., eseju autori, vēlas saglabāt divu 2. personas vietniekvārdu šķirumu un uzrunas lietojuma tradīcijas latviešu valodā.

LITERATŪRA

Blūmane, A. (2009). Sociolinguistic analysis of address usage in general educational institutions in Latvia. *Kalbos kultūra*, 82, 202–213.

Blūmane, A. (2010). Uzrunas etiķete un tās ievērošana pusaudžu runā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 5, 28–35.

- Brown, R., & Gilman, A. (1982). The Pronouns of Power and Solidarity. In P. P. Giglioli (Ed.), *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin Books, 252–282. (Reprinted from *Style in language*, by T. A. Sebeok, Ed., 1960, New York: Wiley)
- Dilāns, G. (25.01.2003). Tu un jūs. „Modernā feodālisma” fenomens latviešu valodā: vai jūs esat (vai gribat būt) kungs? *Diena*, 12.
- Druviete, I., & Požarnova, V. (2021). Valoda un identitāte. In I. Druviete (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 29–39.
- Ervin-Tripp, S. (1972). Sociolinguistic Rules of Address. In J. B. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd, 225–240.
- Ervina-Tripa, S. (2003). Sociolingvistiskie likumi uzrunas formu izvēlē. (Tulk. I. Glužģe) *Kentaurs XXI*, 30, 106–123.
- Kristals, D. (2019). *Mazā valodas grāmata*. (Tulk. I. Druviete) Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Labovs, V. (2003). Valodas izpēte tās sociālajā kontekstā. (Tulk.: I. Druviete, I. Vaiculeviča) *Kentaurs XXI*, 30, 60–79.
- Lauze, L. (2001). Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 5, 286–295.
- Lauze, L. (2002). Vecuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 6, 434–440.
- Lauze, L. (2003). Uzrunas lietojums radio. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 7, 341–349.
- Lauze, L. (2020). The system of pronominal address in Latvian: a sociolinguistic aspect. *Proceedings of CBU in Social Sciences*, 1, 134–138. Pieejams <https://doi.org/10.12955/pss.v1.60>.
- Lauze, L. (2021). Lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā. In I. Druviete (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 164–183.
- LLVV III – Ceplītis, L. (atb. red.). (1975). *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (III sēj.). Rīga: Zinātne.
- LVV – Guļevska, D. (atb. red.). (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Meyerhoff, M. (2011). *Introducing Sociolinguistics* (2nd ed.). London, New York: Routledge.
- Silis, J. (1988). Uzrunas „biedri/biedre(ne)” lietošanas problēmas. In A. Blinkena (atb. red.), *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga: Zinātne, 206–216.
- Silis, J. (2009). *Tulkokumzinātnes jautājumi. Teorija un prakse*. Ventspils: Ventspils Augstskola.

Silis, Ja. (1980). *Semiotika form anglijskogo i latyšskogo obraščeniya* [Dissertacija na soiskanie učeņoj stepeni kandidata filologičeskih nauk. Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova]. Moskva.

Swann, J., Deumert, A., Lillis, T., & Mesthrie, R. (Eds.). (2004). *A Dictionary of Sociolinguistics*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.

Tajfel, H. (Ed.). (1978). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London, New Yourk: Academic Press.

Thomas, L. (Ed.). (2004). *Language, Society and Power* (2nd ed.). London: Routledge.

Vanags, P. (2022). Uzrunas formu vēsturiskais mainīgums. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 17, 119-148.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
H I Z C K , U G A H T O P
H & K W & I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q I

PAGRINDINIAI BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS VADOVAI IR JŲ REKOMENDACIJŲ STRUKTŪRA

**Basic Standard Lithuanian
Language Guides and the
Structure of Their Advice**

**Lietuviešu standartvalodas
pamata rokasgrāmatas un
to ieteikumu struktūra**

- **RITA MILIŪNAITĒ** (RITA MIĻŪNAITE)

ABSTRACT

Keywords:
standard language,
codification,
language norms,
language guide,
language advice

The processes of destandardization that have been taking place within the standard European languages are stirring an increasing amount of interest in the development of standard languages and their norms that we have not seen before. Any efforts to scrutinize the effects that the codification of standard language norms has on these developments turn the spotlight on language guides: specialist dictionary-type publications offering tips and guidance to the users of the standard language. The article introduces three main standard Lithuanian language guides that appeared at different times: “Kalbos Patarėjas” (“The Language Advisor”, 1939), “Kalbos Praktikos Patarimai” (“Practical Language Tips”, 1976, 1985), and “Kalbos Patarimai” (“Language Tips”, 2002–2013), dealing with the guidance featured in these publications, as well as their structural elements.

The key elements of language guidance are those of designation, evaluation, and reference. The element of designation specifies the language phenomenon, its type as often as not, and sometimes its origin, meaning, and function as well. The element of evaluation highlights the degree of evaluation (the relationship between the phenomenon and the codified standard language norm), while the element of reference refers to one or more equivalents and often some corrections of usage-related examples. The guidance can also have an element of substantiation, which explains why the phenomenon in question cannot be part of the standard language and indicates, when necessary, instances where it can be used as a norm. The article highlights the structural differences of different levels of language guidance. The guidance of the language guides is compared with free-form language

recommendations featured in other publications. The study refers to the online database of “Kalbos Patarimai” (eKP, in: ekalba.lt) and foreign studies of language guides.

KOPSAVILKUMS

Eiropas standartvalodu destandartizācijas procesi rada lielāku interesi par standartvalodas (resp., literārās valodas, kopvalodas) un tās normu attīstību nekā jebkad agrāk. Izskaidrojot, kā šo attīstību ietekmē standartvalodas normu kodifikācija, ievērojama uzmanība tiek pievērsta valodas rokasgrāmatām – tie ir vārdnīcas tipa speciālie izdevumi, kas sniedz padomus standartvalodas lietotājiem. Raksta uzmanības centrā ir trīs galvenās lietuviešu standartvalodas rokasgrāmatas, kas ir iznākušas dažādos laikposmos – „Kalbos Patarējas” („Valodas padomdevējs”, 1939), „Kalbos Praktikos Patarimai” („Valodas prakses ieteikumi”, 1976, 1985) un „Kalbos Patarimai” („Valodas ieteikumi”, 2002–2013). Tiek apskatītas šo izdevumu rekomendācijas un to struktūras elementi.

Valodas ieteikumus veido šādas obligātās sastāvdaļas – noteikšana, vērtēšana un ieteikšana. Pirmajā daļā aplūkotas valodas parādības, bieži arī to veidi, dažreiz – izcelsme, nozīme vai funkcija. Vērtēšanas daļā uzmanība tiek vērsta uz vērtēšanas pakāpi (parādības saistība ar standartvalodas normu), bet ieteikumu daļā tiek sniegti viens vai daži ekvivalenti, bieži doti valodas lietojuma piemēru labojumi. Ieteikumā var būt iekļauts arī pamatojums – šajā sadaļā izskaidrots, kāpēc novērtējamā parādība nav piemērota standartvalodai; vajadzības gadījumā tiek norādīts, kur šīs parādības var izmantot kā normu. Rakstā izklāstītas ieteikumu struktūras atšķirības

Atslēgvārdi:
*standartvaloda,
kodifikācija,
valodas normas,
valodas
rokasgrāmata,
valodas ieteikumi*

dažādos valodas līmeņos. Rokasgrāmatās piedāvātās rekomendācijas ir salīdzinātas ar citos izdevumos publicētajiem brīvās formas valodas ieteikumiem. Raksta pamatā ir „Kalbos Patarimai” (eKP, ekalba.lt) tiešsaistes datubāze, kā arī ārvalstīs veiktie valodas rokasgrāmatu pētījumi.

Įvadas

Straipsnyje supažindinama su trimis pagrindiniais lietuvių kalbos vadovais, kurie pasirodė skirtingais bendrinės kalbos raidos laikotarpiais: „Kalbos patarėju“ (KP 1939), „Kalbos praktikos patarimais“ (KPP: 1-as leid. 1976, 2-as leid. 1985¹) ir „Kalbos patarimais“ (KP 2002–2013)². Daugiausia dėmesio skiriama vidinei kalbos vadovų struktūrai ir pagrindiniam informaciniam tos struktūros elementui – kalbos rekomendacijoms.

Lietuvių kalbos vadovai tyrinėti nedaug. Koks tai žanras ir kodėl jis vertas tyrėjų dėmesio? Europos bendrinių kalbų tyrėjai pažymi, kad bendrinių kalbų normų raidai pažinti yra reikšmingi ne tik deskriptiniai leksinės ir gramatinės sistemos aprašai (žodynai ir gramatikos), bet ir vadinamieji kalbos vadovai (angl. *usage guides*, žr. Straaijer, 2018, 11–29; Tieken-Boon van Ostade, 2020, 7–9). Tai praktinės paskirties – šviečiamieji, ugdomieji kalbos praktikos leidiniai, kuriuose patariama, kokias rinktis raiškos priemones, kad bendrine kalba rašomas, verčiamas iš kitos kalbos ar redaguojamas tekstas arba sakytinė bendrinė kalba atitiktų šios atmainos normas ir būtų tinkama adresatams (plg. Straaijer, 2018, 11). Kalbos vadovų tyrimai teikia svarbių duomenų, kaip konkrečiu metu klostėsi bendrinės kalbos normų kodifikacija, kas vartosenoje labiausiai įvairavo ir buvo aktualu vartotojams, kokios normos buvo nestabiliausios.

Kalbos vadovų kaip žanro³ atsiradimas siejamas su bendrinės kalbos ideologija. Kuriantis bendrinėms kalboms, jų standartizacija išskėlė poreikį mokytis kodifikuotų normų, suprantant, kad bendrinės kalbos mokėjimas leidžia kilti socialiniais laiptais aukštyn. Tačiau bendrinės kalbos praktikai aprašomųjų kalbotyros darbų nepakako. Reikėjo leidinių, kuriuose būtų populiariai, glaustai pateikiami atsakymai į dažniausiai kylančius kalbos praktikos klausimus ir kurie mažintų kalbos vartotojų (ypač negimtakalbių) dažnai jaučiamą kalbinį nesaugumą.

¹ Straipsnyje remiamasi 2-uju leidimu (KPP₂).

² Šiuo metu KPP₂, KP (2002–2013) ir keli kiti kalbos rekomendacijų šaltiniai yra suskaitmeninti Lietuvių kalbos instituto skaitmeninių išteklių sistemos bazėje (eKP); KP 1939 taip pat suskaitmenintas ir 2022 m. pabaigoje sudėtas į šią duomenų bazę.

³ Apie šio žanro ypatybes ir plačiau apie pagrindinius lietuvių kalbos vadovus žr. Miliūnaitė, 2020, 1–33.

Europoje pirmą kalbos vadovą išleido Prancūzų kalbos akademija 1647 m.; pirmas anglų kalbos vadovas Jungtinėje Karalystėje buvo išspausdintas 1770 m., o JAV – 1847 m. Šis žanras bendrines kalbas puoselėjančiose šalyse neprarado populiarumo iki dabar: kasmet išeina naujų kalbos vadovų, o seni taisomi, tikslinami ir perleidžiami iš naujo (apie populiariausią vokiečių kalbos vadovą ir jo autorių žurnalistą žr. Elspaß & Maitz, 2012, 195–208). Visuomenės susidomėjimas jais nenusileidžia kulinarijos knygų populiarumui. Net ir šiais interneto laikais spausdinama daug popierinio tiražo (Tieken-Boon van Ostade, 2018, 4). Kita vertus, prasidėjusi Europos bendrinių kalbų destandartizacija (plačiau žr. Ayres-Bennett, 2021, 27–64) gali pakoreguoti kalbos vartotojų poreikį siekti vieno viešosios kalbos standarto.

Ilgą laiką kalbos vadovai buvo tyrėjų apleistas žanras (Straaijer, 2015b, 1), tačiau pastarąjį dešimtmetį Europos šalių sociolingvistiniuose tyrimuose susidomėjimas šiais leidiniais ir juose teikiamomis kalbos vartojimo rekomendacijomis yra padidėjęs (žr. Peters, 2006, 761–766; Pillière, 2018, 251–276). Didelis šių tyrimų postūmis buvo 2011 m. Nyderlandų Leideno universitete pradėtas projektas „Bridging the unbridgeable: linguists, prescriptivists and the general public“⁴. Svarbus jo rezultatas – kalbos vadovų tyrimo įrankis: 2014 m. sukurta kalbos vadovų duomenų bazė „Hyper Usage Guide for English“ (HUGE) („Didysis anglų kalbos vadovas“)⁵. Ją sudaro 77 anglakalbiai kalbos vadovai (1770–2010 m.) iš visų šiuo laikotarpiu Didžiojoje Britanijoje ir Jungtinėje Amerikos Valstijose išleistų 345 kalbos vadovų (Tieken-Boon van Ostade, 2020, 38–41, 47–58).

Taip pat, be kalbos vadovams skirtos projekto vadovės Ingrid Tieken-Boon van Ostade monografijos „Usage guides and usage problems in British and American English“ („Kalbos vadovai ir britų anglų bei amerikiečių anglų kalbos vartosenos problemos“) (Tieken-Boon van Ostade, 2020) ir kitų naujausių darbų, Didžiosios Britanijos Oksfordo ir Kembridžo universitetuose pastaraisiais metais pasirodė du šiai temai reikšmingi straipsnių rinkiniai. 2018 m. – vienuolikos straipsnių rinkinys „English usage guides: History, Advice, Attitudes“ („Anglų kalbos vadovai: istorija, patarimai, nuostatos“), o 2021 m. – dvylikos straipsnių rinkinys „Language

⁴ Daugiau informacijos apie projektą žr. <https://bridgingtheunbridgeable.com>.

⁵ Prieiga <http://huge.ullet.net/>.

use, usage guides and linguistic norms“ („Kalbos vartoseną, kalbos vadovai ir kalbos normos“). Juose iš laiko perspektyvos nagrinėjamos anglų kalbos vadovų ypatybės, kintančios vartosenos ir kalbos vartotojų norminamojo požiūrio į šiuos pokyčius sąveika, taip pat kalbos vadovų poveikis vartosenai ir kalbos vartotojų kalbinėms nuostatomis. Keliami platūs, tyrimams imlūs ir juos kryptingai orientuojantys klausimai:

- 1) kaip konkrečiu metu klostėsi bendrinės anglų kalbos normų kodifikacija?
- 2) kas vartosenoje labiausiai įvairavo?
- 3) kókios bendrinės kalbos normos buvo nestabiliausios?
- 4) dėl kokių priežasčių atsiranda konkreti kalbos vartojimo problema ir kada ji pasibaigia?
- 5) kaip kalbos vadovai veikia kalbos problemų likimą?
- 6) kaip kalbos vadovuose argumentuojamas kalbos reiškinių vertinimas?
- 7) kodėl vienu kalbos reiškinių nenorminė vartoseną išsirutuliojo į dideles, šimtmečius trunkančias, diskusijomis apaugusias kalbos problemas, o kitų ne?

Viena iš anglų kalbos vadovų ypatybių yra ta, kad jų autoriai – iš esmės ne kalbos specialistai, o bendrinės kalbos normų palaikytojai, skleidėjai: rašytojai, žurnalistai, redaktoriai, mokytojai ir pan. Tai viena iš priežasčių, kodėl į kalbos vadovus ir apskritai į preskriptyvizmą kai kuriose Vakarų šalyse lingvistai iki šiol tebežvelgia su geroka ironija⁶. Tačiau patys anglų kalbos vadovai kaip žanras keičiasi, nes, kaip teigia jų tyrėjai, į rašymą pradeda labiau įsitraukti ir kalbos specialistai (Straaijer, 2018, 11–30; Tiekken-Boon van Ostade, 2020, 69–80). Tokie gerai žinomi šių dienų autoriai kaip britų lingvistas David’as Crystal’as ir amerikiečių

⁶ Plačiau apie skirtingas preskriptyvizmo sampratas ir santykį su deskriptyvine bei norminamąja kalbotyra žr. Miliūnaitė, 2018, 168–182.

psicholingvistas Steven'as Pinker'is yra išleidę populiarių kalbos praktikai skirtų knygų⁷.

Lietuvių kalbos vadovų skaičius kur kas kuklesnis, bet pagrindiniai iš jų buvo rengiami profesionalių kalbininkų. Nepamirština, kad bendrinė lietuvių kalba priklauso vėlyvojo Europos bendrinių kalbų formavimosi laikotarpiui, ir Lietuvoje (kaip ir Latvijoje) susiklostė kitoks požiūris į kalbos norminimą bei kalbininkų vaidmenį visuomenėje nei kai kuriose ankstyvojo (iki XVIII a.) laikotarpio bendrinių kalbų šalyse (plačiau žr. Straaijer, 2015a, 237–238). XX a. (ir iš dalies XXI a. pradžioje) į kalbininkus Lietuvoje žiūrėta kaip į autoritetus, kurie ne tik tiria kalbą, bet ir rūpinasi bendrinės kalbos norminimu, taisyklingu jos vartojimu. Taigi savo laiku ir lietuvių kalbos vadovai buvo autoritetingi leidiniai. Jie atitinka svarbiausias kelis šimtmečius Europoje gyvuojančių kalbos vadovų žanro ypatybes (plačiau žr. Miliūnaitė, 2020, 1–13).

Norint palyginti skirtingų bendrinės kalbos laikotarpių normų raidos ir kodifikacijos ypatumus, reikia rasti parametrus, kurie geriausiai atskleistų, kaip ir kuo remiantis buvo norminama bendrinė kalba, kaip keitėsi norminimo objektas ir variantišką vartosenos reiškinių vertinimas. Kalbos vadovai ir jų rekomendacijos tokiems tyrimams teikia įvairių galimybių.

Bendrinės lietuvių kalbos vadovų rekomendacijų struktūra nėra išsamiau tirta. Esama tik atskirų panašios krypties tyrimų. Pavyzdžiui, svarstytos rekomendacijų tyrimo galimybės (Miliūnaitė, 1999, 8–16), nagrinėti dažniausiai 1995–1999 m. skelbtose kalbos rekomendacijose taisyti kalbos reiškiniai (Blažinskaitė, 2001, 34–41), laisvosios formos (t. y. ne kalbos vadovų) gramatikos rekomendacijų argumentacija (Miliūnaitė, 2003) ir vieno iš kalbos vadovų – KP 1939 kalbos reiškinų vertinimo (t. y. santykio su kodifikuota norma) laipsniai (Miliūnaitė, 2000, 24–35).

Straipsnio tikslas – atkreipti dėmesį į mažai tirtą norminamojo darbo sritį – lietuvių kalbos vadovus ir aptarti vieną jų aspektą, t. y. rekomendacijų

⁷ Plg. D. Crystal „Who cares about English usage?“ (1984, 2000); S. Pinker „The sense of style“ (2014).

struktūrą, kartu sukurti metodologinį pagrindą tolesniems šio žanro leidinių tyrimams. Straipsnyje keliami uždaviniai:

- 1) glaustai apibūdinti tiriamuosius kalbos vadovus ir išryškinti pagrindinius rekomendacijų pateikimo juose skirtumus;
- 2) nustatyti ir apibūdinti svarbiausius struktūrinius kalbos rekomendacijų elementus⁸.

Tiriamuosius duomenis sudaro trys minėti lietuvių kalbos vadovai. Kalbos rekomendacijų struktūrai tirti taikomi struktūrinės analizės ir lyginamasis metodai.

Straipsnį, be Įvado, sudaro trys dalys, išvados ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Pirmoje dalyje apibūdinami tiriamieji kalbos vadovai, antroje nusakomos juose pateikiamų kalbos rekomendacijų ypatybės, o trečioji dalis skirta kalbos rekomendacijų struktūrinėms dalims aptarti. Straipsnyje kartu apibendrinama patirtis, įgyta skaitmeninant minėtus kalbos vadovus, nes šiam darbui reikėjo susidaryti aiškią bendrą visiems kalbos vadovams struktūrinių elementų sistemą.

Kalbos vadovų rekomendacijų struktūra aptariama ne chronologiškai pagal kiekvieną kalbos vadovą, o pagal kalbos rekomendacijų struktūros elementus. Kiekvieną iš jų aprašant, kartu išryškinami skirtingiems lietuvių bendrinės kalbos raidos etapams priklausančių kalbos vadovų panašumai ir skirtumai.

1. Trys pagrindiniai bendrinės lietuvių kalbos vadovai

Kalbos vadovų poreikis visuomenėje kyla pradėjus plėtoti bendrinei atmainai. Todėl lietuvių kalbos vadovų, palyginti su ankstyvajam bendrinių kalbų raidos laikotarpiui priklausančiomis bendrinėmis kalbomis (pavyzdžiui, anglų, prancūzų, ispanų, italų ir kt.), pradėjo rasti gana vėlai, XX a. pradžioje. Nesustojant plačiau prie bendrinės

---

⁸ Kai kurie šio straipsnio aspektai detaliau nagrinėjami straipsnio autorės monografijoje (Miliūnaitė, 2022).

lietuvių kalbos ištakų ir Jono Jablonskio veiklos, reikia tik pažymėti, kad tuo metu bendrinės lietuvių kalbos normos kristalizavosi ir buvo diegiamos lietuviškoje spaudoje – laikraščiuose, kalbos vadovėliuose, užsienio autorių knygų vertimuose. Skelbta daug kalbos recenzijų, patarimų, diskusijų kalbos klausimais. Vienu iš pirmųjų lietuvių kalbos vadovų galima laikyti 1907 m. Tilžėje išleistą gydytojo Jurgio Šlapelio sudarytą „Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlį“. 1928 ir 1933 m. Kaune išėjo dvi nedidelės žurnalisto, vertėjo ir kalbininko Viktoro Kamantausko knygelės „Trumpas kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlis“ ir „Kalbėjime lietuviškai“. Šiuose leidiniuose kalbos rekomendacijos pateiktos žodynėlio principu, o tai būdinga kalbos vadovo žanrui.

Pirmas kolektyvinis, profesionaliai parengtas lietuvių kalbos vadovas – „Kalbos patarėjas“, išleistas Lietuvių kalbos draugijos 1939 m. Kaune. Tai buvo bendrinės kalbos laikraščio „Gimtoji kalba“ (1933–1941) priedas, parengtas kalbininko Leonardo Dambrausko (vėliau išėivijoje – Dambriūno), redaguotas Antano Salio ir Prano Skardžiaus. Tuo metu bendrinė lietuvių kalba pradėjo įsitvirtinti viešajame trečią dešimtmetį pradėjusios nepriklausomos valstybės Lietuvos Respublikos gyvenime, tačiau normos dar nebuvo stabilios. KP 1939 rėmėsi minėtame laikraštyje bei kitoje spaudoje paskelbtais kalbos patarimais ir apibendrino XX a. pradžios bendrinės lietuvių kalbos norminamąjį darbą, tęsiamą po J. Jablonskio mirties 1930 m. Kalbos rekomendacijos jame buvo pateiktos abėcėlės tvarka.

Kitas tiriamasis taip pat abėcėlinio tipo kalbos vadovas – „Kalbos praktikos patarimai“ – išleistas sovietmečiu dviem leidimais (1976 ir 1985 m.) ir žymėjo naują bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijos etapą. Tuo metu bendrinė lietuvių kalba jau buvo tapusi savarankiška, nuo tarmių atsiskyrusia ir prestižą visuomenėje įgijusia kalbos atmaina; plėtojosi jos funkciniai stiliai. Tačiau lietuvių kalbą, jos leksiką ir gramatiką, stipriai veikė rusų kalba. Todėl svarbiausias KPP uždavinys buvo, tęsiant KP 1939 kodifikacijos tradiciją, stabdyti prievartinį lietuvių kalbos rusinimą, kartu skatinti visuomenę plačiau naudotis lietuvių kalbos išgalėmis. KPP autoriai ir rengėjai buvo daugiausia gerai žinomi Vilniaus universiteto bei tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkai. Šis kalbos vadovas iki šiol populiarus tarp kalbos redaktorių, mokytojų, rašytojų, vertėjų, žurnalistų.

Leisti dar vieną kalbos vadovą sąlygos subrendo XX a. paskutini dešimtmetyje, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir ėmus laisvėti tiek visuomenei, tiek pačiai kalbai. Pradėjus justi stipresnį anglų kalbos poveikį, naujų anglų kalbos skolinių srautą, reikėjo peržiūrėti ir atnaujinti kodifikaciją, įvertinti vartosenos pokyčius. Trečiasis tiriamasis kalbos vadovas „Kalbos patarimai“ (2002–2013) iš pradžių buvo sumanytas kaip trečias KPP leidimas, nes dalis autorių ir rengėjų buvo tie patys. Tačiau subūrus atnaujintą darbo grupę ir atlikus parengiamuosius darbus paaiškėjo, kad tai bus kiek kitoks leidinys nei jo pirmtakas. Prasidėjus skaitmeninei erai, atsirado puikių galimybių nuosekliau tvarkyti šiam kalbos vadovui rengti reikalingus duomenis, o jų iš periodinės ir kalbinės spaudos buvo sukaupia itin daug. Kad rezultatai visuomenę pasiektų greičiau, šis kalbos vadovas buvo pradėtas leisti atskiromis dalimis pagal kalbos lygmenis, o vėliau ketinta viską sudėti į bendrą leidinį. 2002–2003 m. pasirodė keturios knygelės: viena skirta morfologijai, trys – sintaksei. 2005 m. išleista dar viena knygelė su leksikos skolinių vartojimo rekomendacijomis, 2013 m. – atnaujintas ir papildytas jos leidimas. Vėliau darbas dėl įvairių priežasčių buvo sustojęs, ir dar trys numatytos knygelės kurių laiką liko neparengtos, o šiuo metu vėl dalimis svarstomos Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje. Esminis šių KP skirtumas nuo ankstesnių kalbos vadovų tas, kad į vertinamuosius kalbos reiškinius žiūrima sistemiškiau, rekomendacijų pateikimas tapo labiau formalizuotos struktūros, todėl yra vienodesnis. KPP buvo rašomi abėcėliniu principu, tad autoriai ir redaktoriai neišvengė kai kurių teksto pasikartojimų, skirtingų to paties reiškinio (pateikto skirtingose leidinio vietose) vertinimų ir pan. KP 2002–2013 leido autoriams ir redaktoriams labiau sutelkti dėmesį į pačių kalbos reiškinių ypatybes, išryškinti atskiras reiškinių mikrosistemas ir įvertinti jų atitiktį bendrinės kalbos normoms.

Nepaisant skirtingų rengimo laikotarpių ir kiek kitusių tikslų, šiuos kalbos vadovus sieja panašus požiūris į bendrinės kalbos normų raidą bei norminimo principus ir kryptį, bendra jų autorių atsakomybė už bendrinės kalbos normų kodifikaciją⁹.

⁹ Išsamiau apie šiuos kalbos vadovus, jų atsiradimo aplinkybes, tikslus, rengėjus, duomenų pateikimo principus žr. Pupkis, 2016, 147–186; Miliūnaitė, 2020, 1–33.

2. Kalbos rekomendacija kaip esminis kalbos vadovų struktūros elementas

Kalbos vadovus galima vadinti norminamųjų patarimų, skelbiamų specialiojoje kalbinėje ir bendrojoje spaudoje, kvintesencija. Pagrindiniai lietuvių kalbos vadovai, kaip nurodoma jų įvadinėse dalyse, kaip tik ir buvo rengiami apibendrinant spaudoje jau teiktus įvairius kalbos vartojimo patarimus.

Kalbos vadovai paprastai sudaromi iš atskiras kalbos vartojimo problemas aptariančių ir norminamuoju aspektu jas vertinančių glaustų aprašų – kalbos rekomendacijų. Taigi *kalbos rekomendacija* yra metakalbinis komentaras – patarimas, kaip vartoti konkretų kalbos reiškinių ar jo nevertoti, vengti, arba kada kuriam teikti pirmenybę ir pan. Retkarčiais skelbiama ir atitaisymų – iki tol nelaikytų norma kalbos reiškinių pateisinimų. Nauji kalbos reiškiniai taip pat gali būti vertinami įvairiai: arba pagrindžiamas jų normiškumas, arba siūloma nelaikyti bendrinės kalbos norma. Todėl *kalbos rekomendacija* yra platesnė sąvoka už *kalbos taisymus*, kurių esmė – siūlymas, ką vartoti vietoj klaidingu laikomo kalbos reiškinių.

Svarbu pažymėti, kad kalbos vadovų rekomendacijos, kurios ir yra šio straipsnio objektas, gerokai skiriasi nuo tų, kurios skelbiamos laisva forma įvairiuose kituose leidiniuose, konsultacijų bankuose, tinklaraščiuose ar socialinių tinklų įrašuose, žiniasklaidoje¹⁰.

1. Paprastai laisvos formos rekomendacijos turi didesnę ar mažesnę kontekstą – autorių paaiškinimus, kodėl jos rašomos, kokioje vartosenoje pasitaiko aprašomasis reiškinys ir t. t. Kalbos vadovų rekomendacijos pateikiamos kaip savarankiškas glaustas, vientisas ar papunkčiais išplėstas teiginys.

2. Laisvos formos kalbos rekomendacijų pobūdis priklauso nuo jas skelbiančio leidinio, laikotarpio, autorių pažiūrų, jų mąstymo būdo,

¹⁰ Pažymėtina, kad ypač nuo 2-ojo XXI a. dešimtmečio Lietuvos žiniasklaidoje kalbos praktikai skirtų populiarių straipsnelių labai sumažėjo. Kalbos vartotojų poreikius iš dalies atliepia internetinis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Kalbos konsultacijų bankas (<https://www.vlkk.lt/konsultacijos>), kuriame perskelbtos KP 2002–2013 rekomendacijos ir pateikiama daug kitos kalbos vartotojams aktualios informacijos.

vertinimo argumentacijos, rašymo stiliaus ir pan. Kalbos straipsnius, ypač skelbiamus specialiojoje kalbinėje spaudoje, buvo linkstama svarstyti redaktorių kolegijose ir prireikus pagedaguoti dalykiškai. Taigi siekta objektyvumo, kad nebūtų klaidinami skaitytojai, tačiau pasitaikydavo ir diskusinių, nepamatuotų teiginių. Todėl suprantama, kad laisvosiose kalbos rekomendacijose subjektyvumo neišvengta, bet skirtingos nuomonės šį žanrą darė gyvą ir atvirą kritinei minčiai. Iš kalbos vadovų, jeigu juos rengia autorių kolektyvas ir redaktorių kolegija (nagrinėjamieji kalbos vadovai tokie ir yra), rekomendacijų subjektyvumas bemaž eliminuojamas, nors taip pat pasitaiko atsitiktinių kalbos reiškinių ar nekritiškai (iš tradicijos) pateikiamų dalykų.

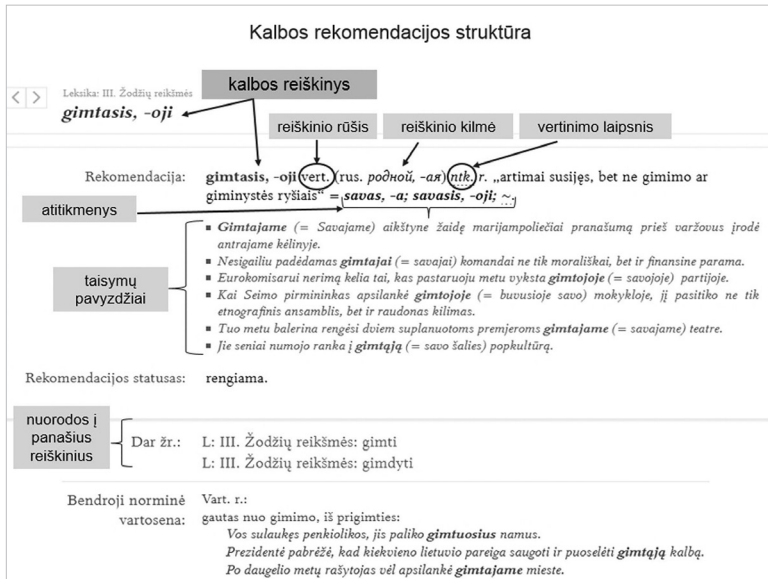
3. Kalbos reiškinių vertinimui svarbu argumentacija, kad kalbos rekomendacijų adresatai jas suprastų ir priimtų. Laisvosios formos rekomendacijos teikia galimybę pagrįsti kalbos reiškinio vertinimą, pasverti skirtingus argumentus, remtis įvairiais šaltiniais, juos cituoti. Kalbos vadovuose dėl teksto glaustumo argumentų pateikiama nedaug arba ir visai nebūna (plačiau apie tai žr. 3.3 poskyrį), tad skaitytojams lieka pasikliauti jų rengėjų autoritetu.

3. Kalbos rekomendacijų struktūros ypatumai

Kalbos vadovų objektas – įvairuojanti ir sunkumų kelianti vartoseną – labai platus: kalbos praktikoje susiduriama su įvairių kalbos atmainų (tarmių, socialinių bei profesinių dialektų) ir kitų kalbų reiškiniais. Be to, į svyruojančių normų, įvairuojančios vartosenos lauką patenka visų kalbos lygmenų reiškiniai. Pavyzdžiui, anglų kalbos vadovuose rašoma apie rašybą, skyrybą, fonologiją (lietuvių kalbos atveju sakytumė – tartį. – Aut. past.), morfologiją, sintaksę ir leksiką, įtraukiant sociolingvistinius aspektus (Straaijer, 2015b, 2). Lietuvių kalbos vadovai šiuo atžvilgiu kiek skirtingi: KP 1939 buvo įtraukta nenusistovėjusio kirčiavimo, tarties, rašybos atvejų, o KPP ir KP 2002–2013 išsigrynino iki leksikos ir gramatikos reiškinių.

Ši kalbos reiškinių įvairovė atsispindi rekomendacijų struktūroje. Skirtingai nuo laisvos formos kalbos rekomendacijų, kalbos vadovų, kaip tam tikrų specializuotų žodynų, rekomendacijos paprastai pasižymi nugludinta forma, didele informacijos koncentracija ir santrumpų, specialiųjų

ženklų, nuorodų gausa. 1-ame paveiksle matyti rekomendacija dėl nenorminės žodžio *gimtasis, -oji* reikšmės. Ji kone idealiai apima visas galimas struktūrines rekomendacijų dalis.

1 PAVEIKSLAS. Kalbos rekomendacijos struktūra internetiniame „Kalbos patarimų“ (eKP) leidime (Miliūnaitė, 2022, 82)

Tiriamuosiuose kalbos vadovuose rekomendacijos konstruojamos taip, kad atitiktų šio žanro paskirtį ir tikslą: glaustai nurodyti kalbos vartotojams, kokia vartoseną nėra (ar ne visada yra) tinkama, ir siūlyti tinkamesnę raišką. Tokia loginė rekomendacijų minties slinktis daugeliu atvejų tinka visiems kalbos vadovams (žr. 2-ą paveikslą).

Ši loginė minties slinktis natūraliai suskaido rekomendaciją į smulkesnes informacines dalis ir lemia jos struktūrą. Išnagrinėjus pagrindinių lietuvių kalbos vadovų įvadinę dalis, taip pat patyrinėjus pačias rekomendacijas, galima skirti kelias stambias rekomendacijų struktūros dalis. Jos savo esme nedaug skiriasi nuo tų, kurios būdingos laisvosios formos rekomendacijoms (plg. Miliūnaitė, 1999, 11–14) ir, kaip matyti 2 paveiksle, gali būti skirstomos smulkiau. Tačiau laisvosios formos

rekomendacijų struktūros dalių ribos dažnai būna neryškios, be to, laisvai konstruojamas tekstas leidžia šias dalis kaitalioti vietomis, kartoti, papildyti, išplėsti papildoma informacija ir pan. Kalbos vadovų rekomendacijų struktūra ilgainiui griežtėja, kiekviena dalis paprastai turi nustatytą vietą. KP 1939 kai kurios (ypač žodžių reiškinių, sintaksės) rekomendacijos buvo rašomos dar gana laisva forma, o vėlesnieji kalbos vadovai jas vis labiau formalizavo.

2 PAVEIKSLAS. Kalbos vadovų rekomendacijų minties slinktis ir ją atitinkančios rekomendacijų struktūros dalys (Miliūnaitė, 2022, 81)

Ne visi rekomendacijų elementai nuosekliai atsikartoja tiriamuosiuose kalbos vadovuose ir visose jų rekomendacijose. Tai priklauso tiek nuo kalbos vadovų autorių keliamų uždavinių ir leidinių apimties, tiek nuo pačių kalbos reiškinų ypatumų. Dažnesniais atvejais kalbos rekomendacijos, ypač dėl skolinių ir vertinių bei žodžių darybos nebūna išplėtos: pateikiamas tik kalbos reiškinys, minimalus jo apibūdinimas, vertinimo laipsnis ir atitikmuo. Štai kaip atrodo visų trijų kalbos vadovų rekomendacijos¹¹ dėl svetimybės *špūlė*:

¹¹ Pavyzdžiai iš kalbos vadovų straipsnyje pateikiami be kirčio ženklų; šriftų ypatumus stengiamasi išlaikyti kaip originale; santrumpos, jeigu jos nėra svarbios rekomendacijų struktūrai atskleisti, atskirai neaiškinamos.

- (1) **špūlē** (lenk. *s z p u l a* < vok. *S p u l e*) – ritė, -ės (KP 1939);
- (2) **špūlē** svet. – geriau *ritė* (KPP₂);
- (3) **špūlē** svet. ntk. = *ritė* (KP 2005; 2013).

Žodžių reikšmių vartojimo ir gramatikos rekomendacijos reikalauja daugiau paaiškinimų kalbos vartotojams, dažnai pateikiama ir norminės bei taisytinios vartosenos pavyzdžių. Plg. rekomendacijas dėl nenorminio naudininko su veiksmažodžiu *atitikti*:

(4) **atitikti kam** – atitikti ką, pvz., jo darbai visai *n e a t i t i n k a* ž o d ž i ų (*n e ž o d ž i a m s !*). Plg. kirvis *k o t a* *a t i t i k o* (KP 1939);

(5) **atitikti kam** n. vert. – *atitikti ką, sutikti su kuo: Šis darbas a t i t i n k a* *kandidatinėms disertacijoms k e l i a m i e m s* *r e i k a l a v i m a m s* (= *atitinka ... keliamus reikalavimus, sutinka su keliamais reikalavimais*). Žr. **naudininkas** (KPP₂);

(6) **atitikti kam** vert. ntk. = *atitikti ką, ~ o b j e k t u i* reikšti: *Darbai turi atitikti ž o d ž i a m s* (= *žodžius*). *Nuorašas atitinka o r i g i n a l u i* (= *originalą*). *Šis darbas atitinka daktaro disertacijai keliams r e i k a l a v i m a m s* (= *keliamus reikalavimus; daktaro disertacijos reikalavimus*). *Gauti rezultatai atitinka literatūroje paskelbtiems d u o m e n i m s* (= *paskelbtus duomenis*). [...] Žr. **naudininkas** 1.1; **atitikimas kam, atitiktis kam** (KP 2003b).

Visuose trijuose kalbos vadovuose šio atvejo rekomendacijos iliustruojamos nenorminės vartosenos taisymais; KPP₂ ir KP 2003b pateikiama ir nuorodų į kitus su jomis susijusių rekomendacijų straipsnius, o pastarajame dar ir nurodoma vertinamojo reiškinių sintaksinė funkcija („objektui reikšti“).

Toliau glaustai, kiek leidžia straipsnio apimtis, apžvelgiamos pagrindinės kalbos rekomendacijų struktūrinės dalys, iškeliant kiekvieno kalbos vadovo ypatumus.

3.1. Įvardijamoji dalis

Ši rekomendacijų dalis atsako į klausimus, koks kalbos reiškinys vertinamas ir kokios svarbiausios jo ypatybės. Gali būti nurodomi kai kurie sisteminiai bei funkciniai reiškinio požymiai (priklausymas kalbos lygmeniui, kilmė, vertinamoji reikšmė ar atliekama funkcija, priklausymas funkciniam stiliui, vartojimo sritis ir pan.).

3.1.1. Vertinamasis kalbos reiškinys

Kokiu būdu kalbos vadovuose pateikiami skirtingos prigimties (skirtingų kalbos lygmenų) kalbos reiškiniai? Tyrimai rodo, kad kalbos vadovų rekomendacijos gali būti išdėstytos abėcėliškai arba temiškai – pagal kalbos problemas (lygmenis) (plg. Straaijer, 2015b, 6). Nagrinėjamieji lietuvių kalbos vadovai šiuo atžvilgiu nevienodi: KP 1939 ir KPP₂ parengti abėcėliškai, o KP 2005–2013 rekomendacijos suskirstytos pirmiausia pagal kalbos lygmenis – taip, kaip skirtingų autorių buvo rašomas tekstas: leksika (pradedant nuo skolinių), morfologija ir sintaksė, o stambiųjų dalių viduje kalbos reiškiniai skirstomi į smulkesnes grupes ir galiausiai, priėjus iki leksikalizuotų atvejų, – abėcėliškai. Taigi šiuos leidinius galima vadinti ir tam tikrais specializuotais norminamaisiais žodynais. Kalbos reiškiniai juose atstoja leksikografijoje įprastų žodynų straipsnių antraštinius žodžius (žr. 3-ią paveikslą).

antgalvis (verstas iš lenk. *n a g ł ó w e k*) — aňt-
raštė,-ės.

antkritis — aňtkrytis,-čio, plg. *ãtkrytis, ãtspyris, ïmygis, pókylis, sãjũdis* ir kt.

antonovka (rus.) — antaninis (obuolys).

aňtrašas žr. *a d r e s a s*.

antspalvis — ãtspalvis,-iai, atšėšėlis,-iai.

antspauda — aňtspaudas,-ai.

anũkas,-ė (gud., ukr. *u n u k*) — sũnãitis, dukràitė;
dg. *anũkai* — vaikų vaikai, vaikãiãiai, pãlikuo-
nys,-iũ.

apalka (gud. *o p o l o k*) — papėntis,-čio.

apart (veikiausiai per lenkų kalbã iš pranc. *à part* „išskiriamas, išskyrus“) — be „ausser, krome“:
be pinigų (ne *a p a r t* pinigų!), jis dar gavo
ir miško mėdžiagos.

apcũgai (gud. *a b c u g i*) — rėplėš,-iũ.

apdėtas mokestis (vergiškã rusų *n a l o ž e n n y j*
p l a t e ž vertimas) — išperkãmãsis mókėstis;

3 PAVEIKSLAS.

„Kalbos patarėjo“
fragmentas
(KP 1939, 15)

Abėcėliškai paprasta pateikti leksikos, iš dalies žodžių darybos reiškinius, bet kuo kalbos lygmuo abstraktesnis, tuo dažniau susiduriama su jų abėcėlinio pateikimo problema. Ypač tai pasakytina apie morfologijos ir sintaksės dalykus: nors esama nemažai leksikalizuotų šių lygmenų reiškinių, bet kyla reikalas aptarti ir abstrakčias morfologines bei sintaksines kategorijas, sintaksines funkcijas ir pan.

KP 1939 ir KPP₂, nuosekliai išlaikant abėcėliškumą, gramatikos reiškiniai pateikiami išsklaidyti po visą leidinių tekstą. Tai daroma dvejopai: 1) atskiruose straipsniuose aprašomos sisteminės reiškinių grupės, pavyzdžiui, tokios morfologinės kategorijos kaip giminė, skaičius, ar sintaksinės kategorijos, pavyzdžiui, atskiri linksniai – vardinininkas, kilmininkas ir t. t.; 2) jeigu esama leksikalizuotų atvejų, jie taip pat iškeliami abėcėliškai. Pavyzdžiui, žodžių darybos dalykai pateikiami dažniausiai abėcėliškai iškeliant afiksus (priešdėlius ir priesagas), o konkrečius leksikalizuotus atvejus – dar ir atskirai. KPP₂ abėcėliškai pateikta priesaga *-istas* su dviem rekomendacijomis, kurios skiriasi pagal vertinamųjų žodžių santykį su norma:

(7) *-istas* – kai kur geriau *-ininkas*: *f i n a n s i s t a s* (– *finansininkas*), *f u t b o l i s t a s* (– *futbolininkas*), *p a r a š i u t i s t a s* (– *parašiutininkas*), *t r a k t o r i s t a s* (– *traktorininkas*);
-istas || *-ininkas*¹²: *propagandistas* || *propagandininkas*, *ralistas* || *ralininkas*, *telegrafistas* || *telegrafininkas*.

Vart. tik *-istas*: *artistas*, *choristas*, *ekonomistas*, *statistas* ir kt.

Iš 7-ių vertinamųjų žodžių trys (*parašiutistas*, *traktoristas*, *propagandistas*) dar iškelti atskirai abėcėliškai, be to, abėcėliškai yra pateikti dar trys tą pačią priesagą turintys skirtingai vertinami žodžiai: *mašinistė* (geriau nevert. r. „mašininkė“), *signalistas* (svet. – geriau *signalininkas*, *signalizuotojas*) ir *nugaristas* (n. dirbt. – *plaukikas nugarą*).

KP 2002–2003 gramatikos knygelėse pirmenybė teikiama gramatinėms kategorijoms, jos yra rekomendacijų sisteminimo ašis ir pateikiamos ne

¹² KPP₂ ženklas || rodo, kad abiejose pusėse esantys variantai yra bendrinės kalbos norma, tik dešinysis dėl įvairių priežasčių siek tiek gerėlesnis.

abėcėliška, o pagal gramatinės sistemos logiką. Morfologijoje einama nuo vardažodžių gramatinių kategorijų prie veiksmažodžių, o sintaksėje atskirai pateikiamos linksnių (nuo objekto, subjekto, pažyminio iki aplinkybių funkcijų) ir prielinksnių (nuo jiems būdingesnių aplinkybių iki objekto funkcijų), sakinių sudarymo rekomendacijos. Savo ruožtu kiekvienos gramatinės kategorijos straipsniuose po bendrųjų aprašų, jei yra, pateikiami leksikalizuoti atvejai.

Pažymėtina, kad per laiką gramatikos reiškinių pateikimas kalbos vadovuose pastebimai kito. KP 1939 net morfologijos ar sintaksės atvejais daugiausia iškeliami tik konkretieji kalbos reiškiniai – be apibendrinamųjų straipsnių; KPP₂ apibendrinamųjų straipsnių kur kas daugiau, juose įvairuojantys kalbos reiškiniai aprašomi nuosekliau, o KP 2002–2003 stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą, pateikiant ir bendruosius straipsnius, ir konkrečių reiškinių rekomendacijas.

3.1.2. Kalbos reiškinio rūšis

Kalbos reiškinys gali būti apibūdinamas pagal formaliuosius sisteminius požymius (skolinys, žodžio reikšmė, sintaksinė konstrukcija ir pan.) ir pagal funkcionavimą vartosenoje, jeigu tai kaip nors lemia jo vertinimą ar padeda kalbos vartotojams orientuotis, koks tai reiškinys ir kokiame stiliuje jį tinka ar netinka vartoti.

Sisteminiai požymiai ypač reikalingi abėcėliniuose kalbos vadovuose, kai pramaišiui pateikiami visų kalbos lygmenų reiškiniai. Funkciniai reiškinio požymiai gali būti apibūdinami trejopai: pagal funkcinį tipą, vartojimo sritį ir kitus vartojimo ypatumus. Funkcinis tipas rodo kalbos reiškinio santykį su neutralia dabartinės bendrinės kalbos norma, t. y. jo funkcinę kokybę. Esminiai atskaitos taškai yra šie: kilmė, laikas, priklausymas kalbos atmainai, kalbos sričiai ir funkicinei (stilistinei) atmainai. Reiškinių neutralumą žymi:

- 1) priklausymas lietuvių kalbai (kaip priešprieša skoliniams reiškiniams);
- 2) dabartinė vartoseną (kaip priešprieša pasenusiems ar naujai atsiradusiems reiškiniams);

- 3) priklausymas bendrinei kalbai (kaip priešprieša tarminiams ar substandarto reiškiniams);
- 4) priklausymas bendrajai vartosenai (kaip priešprieša individualiosios kalbos ar specialiosios kalbos – terminijos – sritims);
- 5) priklausymas neutraliajam stiliui (kaip priešprieša oficialiųjų ir laisvųjų stilių vartosenai).

Laisvosios formos rekomendacijose paprastai skiriama dėmesio kalbos reiškinio vartojimo ypatybėms apibūdinti: ar reiškinys dažnas, ar pavienis, ar stelbia kitas raiškos priemones ir pan. Kalbos vadovų rekomendacijose nuo šių apibūdinimų atsiribojama, pateikiami tik apibendrinti, abstrahuoti nuo konkrečių vartosenos faktų kalbos reiškinio požymiai. Pačiame kodifikacijos procese šie požymiai yra svarbūs, jie gali lemti reiškinio vertinimą, tačiau tai lieka už kalbos vadovų teksto ribų.

3.1.3. Kalbos reiškinio kilmė

Kadangi bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijos kriterijų hierarchijoje vienas iš svarbiausių kriterijų buvo grynumas, kalbos reiškinio kilmė (jo svetimumas) daugeliu atvejų lėmė to reiškinio vertinimą. Kalbos vadovuose vertinamųjų reiškinų – skolintų ar verstų – kilmė nurodoma nevienodai, ne visada nuosekliai. Dažniausiai kilmės žymų pateikiama prie leksikos – leksinių ir semantinių skolinių, vertinių, hibridų. Labiausiai išsiskiria KP 1939: nurodoma ne tik svetima kai kurių reiškinų kilmė, bet ir, kaip matyti iš (1) *špūlės* pavyzdžio, kalbos, iš kurių tie reiškiniai atėjo į lietuvių kalbą. Dar plg.:

- (8) **lygsvara** (versta iš rus. *r a v n o v e s i j e* ar vok. *G l e i c h g e w i c h t*) – pusiausvyra, -os (KP 1939).

Tai didelė teigiamybė, teikianti kalbos vartotojams vertingos informacijos, bet jos, deja, atsisakyta vėlesniuose kalbos vadovuose. Juose skolinti ar versti reiškiniai paprastai tik žymimi santrumpomis, plg.:

- (9) **špricas** n. svet. – *švirktas* („n. svet.“ reiškia „neteiktina svetimybė“) (KPP₂);

(10) **skolintis pas ką** vert. *ntk.* = *skolintis iš ko* gavimo šaltiniui reikšti [...] („vert. *ntk.*“ reiškia „neteiktina verstinė konstrukcija“) (KP 2003c).

Nurodyti reiškinio kilmę ne visada įmanoma, jeigu trūksta tyrimų. Tačiau kaip tik tokie tyrimai leistų atidžiau pažvelgti į kai kuriuos reiškinius ir galbūt pakoreguoti jų vertinimą.

3.1.4. Vertinamoji reikšmė ar atliekama funkcija

Apibūdinti vertinamąjį kalbos reiškinį pagal reikšmę ypač svarbu tada, kai tas reiškinys gali būti vartojamas kita (normine) reikšme. Plg. būdvardžio *tūlas, -a* rekomendacijas¹³:

(11) **tūlas, -a** reiškia *dažnas, ne vienas, daug kas*, vok. *m a n c h e r*, rus. *m n o g i j e*. Todėl sakytina: *gyveno v i e n a s žmogus (ne t ū l a s ž m o g u s !)*, jei čia apie tam tikrą vieną žmogų kalbama (KP 1939);

(12) **tūlas** – nevert. r. „toks, kažkoks, vienas, kuris ne kuris“: *T ū l a s (= Vienas, kažkoks) amerikiečių bankininkas užsakė dailininkui savo portretą. Komisijoje šeimininkavo t ū l a s (= kažkoks, toks) agronomas. [...]*

Vart.: *T ū l a s* (t. y. dažnas, ne vienas, daug kas) *gali pasiklausti, iš kurios visos gėrybės* (KPP₂).

KP 1939 norminės reikšmės aiškinimas dažnai įpinamas į pagrindinį rekomendacijos tekstą (tai artima laisvosios formos rekomendacijoms), o KPP₂ norminė vartoseną paprastai pateikiama smulkesniu šriftu po pagrindiniu tekstu. Tai toli gražu ne vieninteliai reikšmės aiškinimo būdai. KP 1939 kartais toje pačioje rekomendacijoje atskleidžiamos kelių vartosenoje painiojamų žodžių reikšmės (*mokėti* ir *žinoti*, *rengti* ir *ruošti*, *šeima* ir *šeimyna* ir pan.). KPP₂ kartais pateikiama tik taisyčių ir norminės

¹³ „Kalbos patarimų“ žodžių reikšmių vartojimo rekomendacijų knygelė dar nėra baigta rengti; viešai (eKP) skelbiama tik pavienių Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Žodyno pakomisėje jau apsvastytų žodžių reikšmių vartojimo rekomendacijų.

vartosenos pavyzdžių, neapibrėžiant pačios reikšmės: apie normos ir klaidos ribas paliekama spręsti patiems skaitytojams. Rengiamoje KP knygelėje „Žodžių reikšmės“, siekiant leksikografinio tikslumo, stengiamasi atskirti žodžio apibrėžtį nuo atitikmenų (nors kai kada tai sutampa). Pavyzdžiui, KPP₂ būdvardžio *abuojas*, *-a* rekomendacijoje nevertotina reikšmė ir atitikmuo sutapatinti: *abuojas* nevert. r. „abejingas“, o eKP *abuojas*, *-a* apibūdinamas kaip neteiktinas reikšme „nesidomintis, nekreipiantis dėmesio“, ir tik tada duodamas jo atitikmuo *abejingas*, *-a*.

KP 1939 gramatinės reikšmės ar sintaksinės funkcijos, ypač leksikalizuotais atvejais, paprastai iš viso nenurodomos arba įterpiamos į laisvesnės formos rekomendacijos tekstą. KPP₂ ir KP 2002–2003 rekomendacijos šiuo atžvilgiu informatyvesnės, leksikalizuoti atvejai gali turėti bent nuorodas į apibendrinamuosius straipsnius; žr. (4), (5), (6) pavyzdžius.

3.2. Vertinamoji dalis (vertinimo laipsnis)

Kalbos vartotojams kalbos vadovuose svarbu gauti informacijos, koks jiems rūpimo kalbos reiškinių santykis su kodifikuotomis bendrinės kalbos normomis: ar tas reiškinys gali būti vartojamas bendrinėje kalboje, ar yra normos pažeidimas. Normintojai šiuos santykius apibrėžia įvairiau ir subtiliau. Tiesa, laisvosios formos kalbos rekomendacijose vertinimo laipsnį nustatyti kartais būna keblu, nes autoriai ne visada aiškiai jį įvardija. Kalbos vadovų struktūra leidžia pateikti skaitytojams apibrėžtesnį vertinimą. Angliškųjų kalbos vadovų istorijos tyrimai rodo, kad jų autoriai, ypač ankstesnio laikotarpio ir ne kalbos specialistai, vertinimą reiškę įvairiais dažnai emociškai nuspalvintais metakalbiniais komentarais: *absurdiška*, *nenatūralu*, *bjauru*, *juokinga*, *nestilinga*, *nesuprantama*, *nereikalinga*, *skamba vaikiškai*, *smerktina*, *vulgaru* ir pan. (žr. Tiekens-Boon van Ostade, 2020, 29, 153–160). Tačiau ilgainiui buvo galima įžvelgti ir polinkį vertinimą sukonkretinti: „klaidinga – taisyklinga“ ir „vengtina – teiktina pirmenybė“ (Peters & Young, 1997, 317).

Panašia linkme keitėsi ir lietuvių kalbos reiškinių vertinimas laisvojo tipo ir kalbos vadovų rekomendacijose. Kiekviename iš tiriamųjų kalbos vadovų sukurta nedaug besiskirianti kalbos reiškinių vertinimo laipsnių ir jų žymėjimo sistema. Iš KP 1939 Pratarmės galima spręsti esant tris vertinimo laipsnius:

- 1) didelėms klaidoms žymėti: jeigu kuris iš antraštinių žodžių „yra netinkamas arba klaidingas, tai šalia jų dedamas brūkšnyš ir toliau rašomas teikiamas pakaitas, vienas arba keli“ (*gojus – alkas; sąsiuvinis – sąsiuvinis; įtikinančiai – įtikinamai*);
- 2) šalutiniams normos variantams žymėti: „Jeigu kuris žodis yra gerai sudarytas, taisyklingas, bet bendrinei kalbai vis dėlto teikiamas kitas, už jį geresnis ar įprastesnis, tai šalia jo dedamas kablelis“ (*absurdas, nesąmonė; akcionierius, akcininkas; kišeniūs, kišenė*);
- 3) lygiavėrciams normos variantams žymėti: „Jei kurie žodžiai yra tolygūs, vienodai geri ir vartotini, tai tarp jų rašomas lygybės ženklas“ (*adresas = antrašas*).

Taigi KP 1939 vertinimo laipsniai žymimi skirtingais grafiniais ženklais, bet rekomendacijose šios sistemos ne visada laikomasi: kai kada naudojamas aprašomasis būdas arba derinami abu. Pasitaiko, kad šių trijų vertinimo laipsnių nepakanka, nes norma dar būna neišsikristalizavusi ir galima kalbėti tik apie vartosenos polinkius. Taigi realiai esama dar vieno vertinimo laipsnio, žyminčio nedidelį bendrinės kalbos normos pažeidimą ar abejotiną atvejį (pavyzdžiui *pernešti* ir *iškęsti* reikšmių skirtumas) (Miliūnaitė, 2000, 24–35).

KPP₂ įvadinėje dalyje taip pat nurodoma rekomendacijose taikant tris vertinimo laipsnius skirtingo pobūdžio kalbos reiškiniams:

- 1) aiškūs, neabejojami ir tradiciškai griežtai taisomi normų pažeidimai (neteiktini reiškiniai), nes jie „prieštaruoja lietuvių kalbos sistemai, griauna ją ir yra iš principo svetimi bendrinei kalbai“, todėl patariama jų nevertoti, „t. y. laikoma k a l b o s k l a i d a“;
- 2) „kalbos klaida nelaikoma, bet patariama n e v a r t o t i, nes esama geresnių variantų. Šiais atvejais parodoma vartosenos tendencija, stengiamasi pabrėžti, kad yra ir daugiau aptariamąjį reiškinį sinonimų, parodoma tipiškesnė bendrinės kalbos vartoseną. Po brūkšnio rašomas žodis „geriau“, vienas ar su paaiškinamaisiais žodžiais“;

- 3) reiškiniai „yra lygiaverčiai, ir nė vienas iš jų nelaikytinas klaida. Tačiau antrasis (paskutinis) žodis ar forma dėl tam tikrų priežasčių (vartojimo tradicijų, tendencijos, sistemos ir kt.) gali būti šiek tiek gerėlesnis. Tarp tokių žodžių ar formų antraštėje rašomas lygiagretumo ženklas“.

Ši KPP₂ vertinimo laipsnių sistema atrodo kiek prieštaringa. Neaiškumą kelia antrojo tipo reiškinų vertinimas „geriau“, „kai kur geriau“: ar tai bendrinės kalbos norma, ar ne? Jeigu patariama nevartoti, vadinasi, turėtų būti ne norma. Antra vertus, teigiama, kad tai ne klaida. Dviprasmiškas ir trečiojo tipo reiškinų vertinimas: vienais atvejais tai ne visai lygiaverčiai normos variantai, jeigu vienam teikiama pirmenybė; kitais atvejais – dubletai.

KP 2002–2013, išnagrinėjus ankstesnių kalbos vadovų patirtį, vertinimo laipsnių sistemą stengtasi patobulinti ir apibrėžti, kad ji būtų suprantama kalbos vartotojams ir lanksti, leidžianti parodyti normų kaitą ne šuoliškai, o per tarpinius, švelnesnius vertinimus. Skiriami keturi vertinimo laipsniai, iš jų du žymi normos pažeidimus, du – normos variantus:

- 1) kalbos klaida ir bendrinei kalbai neteiktinas (nevartotinas) reiškinys;
- 2) bendrinėje kalboje vengtinas reiškinys kaip jau ne norma ir neturintis perspektyvos arba dar nepakankamai ištirtas ir dar netapęs norma;
- 3) šalutinis normos variantas, kuris gali būti vartojamas atsižvelgiant į funkcinis stilius, bet pirmenybė teiktina pagrindiniam (neutraliajam) normos variantui, ypač prestižinėje bendrinėje kalboje;
- 4) pasirinktinai vartotinas lygiavertis normos variantas.

Konkrečių kalbos reiškinų vertinimo laipsnių kaita kalbos vadovuose rodo bendrinės kalbos normų kodifikacijos kryptį, o visa sistema – kodifikacijos nuoseklumo ir sistemiskumo lygį. Tai įdomi atskirų tyrimų tema.

3.3. Pagrindžiamoji dalis

Vertinimo laipsnių sistemos formalizavimas kalbos vadovuose turi vieną trūkumą: kalbos vartotojai pasigenda platesnės argumentacijos, kodėl reiškinys vertinamas vienaip ar kitaip. Laisvosios formos rekomendacijose vertinimas paprastai argumentuojamas (pvz., „nebūdinga reikšmė“, „stumia savus raiškos būdus“, „susidaro dviprasmybė“ ir pan.), nurodoma, kuo autorius remiasi (gramatikomis, žodynais, kitų kalbininkų darbais ir pan.). Kalbos vadovų rekomendacijose šių elementų dažniausiai nėra, vertinimo motyvai kai kada susilieja su kitais požymiais (reiškinio kilme, funkcinėmis ypatybėmis). KP 1939 šiuo atžvilgiu artimesnis laisvosios formos rekomendacijoms: pateikiama paaiškinimų, „kad skaitytojai mūsų teigimus galėtų sąmoningai suprasti, o ne būtų verčiami jais tikėte tikėti“. KP 2002–2013 rekomendacijose paaiškinimų beveik nėra, stengiamasi glaustai pateikti taisykles, apibrėžiančias vertinamųjų reiškinų normos ir ne normos ribas. Laisvosios formos rekomendacijose neretai taikomos analogijos kaip vienas iš normos pagrindimo būdų. Kalbos vadovuose analogijų taip pat pasitaiko (žr. (4) pavyzdį).

3.4. Teikiamoji dalis

Teikiamoji dalis kalbos vadovų rekomendacijoms yra būtina, nes be jos rekomendacijos netektų informacinės vertės. Svarbiausia šioje dalyje – vertinamųjų reiškinų alternatyvos: norminiai variantai arba nenorminių reiškinų atitikmenys.

3.4.1. Atitikmenys

Laisvosios formos rekomendacijose šis struktūrinis elementas kartais išleidžiamas, autoriui tenkinantis tik vertinamojo kalbos reiškinio aprašymu ir norminės vertės nustatymu. Kalbos vadovuose atitikmenys būtinai pateikiami; kartais jų nurodoma daugiau, kad skaitytojai galėtų pasirinkti konkrečiam atvejui tinkamiausią. Dažnai problemiškas yra atitikmenų adekvatumas, ypač rekomendacijose dėl skolinių vartojimo. Atitikmenys ne visada tiksliai semantiškai, funkciškai ar stilistiškai atliepia vertinamuosius reiškinis, ir tai viena iš priežasčių, kodėl kai kurios rekomendacijos nėra paveikios.

3.4.2. Taisymai ir teikiniai

Kalbos vadovuose, greičiausiai taupant vietą, matyti polinkis nedėti iliustracinių pavyzdžių (taisymų), jeigu vertinamajam reiškiniui kontekstas nėra svarbus. Taip iš esmės (su retomis išimtimis) elgiamasi KP 2005–2013 skolinių vartojimo knygelėse. Kitais atvejais taisymai gali būti vienintelis būdas suvokti klaidos esmę, jeigu nepateikiama taisyklių arba reikšmės ar funkcijų apibrėžčių. KPP₂ ir KP 2002; 2003a; 2003b; 2003c taisymai su teikiniais (atitikmenimis) skliaustuose įterpiami į iliustracinius pavyzdžius, išlaikant sutartinius vertinimo laipsnių žymėjimus. Taigi einama nuo klaidos prie normos. Šiuo atžvilgiu išsiskiria KP 1939, kuriame kartais einama kita kryptimi: „išretintu spaudmeniu parašome, kas kaip turi būti vartojama, o toliau, skliausteliuose, dar dažnai parodome, ir kas bendrinėje kalboje atitinkamoje vietoje nevartojama“ (žr. (4) ir (11) pavyzdžius).

3.4.3. Norminė vartoseną

Jeigu vertinamasis kalbos reiškinytis gali būti vartojamas kaip norma kituose, nei nurodoma rekomendacijoje, kontekstuose, kalbos vadovuose pateikiama ir norminės vartosenos pavyzdžių. KP 1939 jie paprastai įsilieja į bendrą rekomendacijos tekstą, o KPP₂ ir KP 2002–2013 išskiriami struktūriškai ir grafiškai. Norminė vartoseną gali būti apibrėžiama kaip dėsnis, taisyklė, o kartais pateikiama tik konkrečių pavyzdžių. Tai ne visada informatyvu ir gali kelti neaiškumą, kaip atskirti normą ir jos pažeidimą, pavyzdžiui:

(13) **atitinkamas** – kai kur geriau *būtinąs, reikalingas: Stojant į mokyklą, turėti a t i t i n k a m u s* (– *reikalingus, būtinus*) dokumentus.

Vart.: Priimtas **atitinkamas** nutarimas. Daiktavardžiai, padaryti iš **atitinkamų** veiksmazodžių, dažnai išlaiko tą patį valdymą (KPP₂).

KP 2002–2013, taip pat rengiamose knygelėse „Žodžių reikšmės“ ir „Žodžių sandara“ stengiamasi ir suformuluoti taisykles, ir pateikti būdingiausių norminės vartosenos atvejų.

3.5. Papildomoji dalis

Ši rekomendacijų dalis yra tik pagalbinė, nebūtina, bet pasitaiko visuose kalbos vadovuose. Joje gali būti duodama nuorodų į kitų kalbos reiškinių straipsnius. Pavyzdžiui, nurodomis susiejami konkrečių reiškinių ir apibendrinamieji straipsniai arba skirtingos to paties reiškinio, abėcėliškai atsidūrusio skirtingose kalbos vadovo vietose, formos.

Išvados

Straipsnyje aprašytas žvalgomas tyrimas ir išvados svarbūs keliais aspektais: 1) suaktualinama ir Europos šalių kalbos vadovų kontekste atskleidžiama lietuvių kalbos vadovų tyrimų problematika; 2) pateikiama duomenų apie pagrindinių lietuvių kalbos vadovų rekomendacijas bei jų struktūrą; 3) išryškunami kai kurie skirtingų bendrinės lietuvių kalbos raidos laikotarpių normų kodifikacijos ypatumai; 4) tyrimo duomenys gali būti naudingi atnaujinant esamus arba rengiant naujus kalbos vadovus, išgryninant tai, kas vertinga kaip kodifikacijos tęstinumas, ir tai, kas aktualu šių dienų kalbos vartotojams.

1. Kalbos vadovų, kaip specializuotų kalbos praktikos leidinių, tyrimai teikia svarbių duomenų apie bendrinės kalbas ir jų normų raidą, kodifikacijos pobūdį ir kryptį. Lietuvių kalbos vadovai šiuo aspektu, palyginti, pavyzdžiui, su anglakalbiais, dar mažai tyrinėti. Pažymėtina, kad tirtieji skirtingų laikotarpių lietuvių kalbos vadovai – „Kalbos patarėjas“ (1939), „Kalbos praktikos patarimai“ (2 leid. 1985) ir „Kalbos patarimai“ (2002–2013) yra organizuoto profesionalių kalbininkų darbo rezultatas, atspindintis kolektyvinę norminamąją mintį. Todėl bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijoje buvo išvengta didelių kraštutinumų ir subjektyvumo, kuris būdingas bent kai kuriems anglakalbiams, ne kalbos specialistų rengtiems kalbos vadovams.

2. Pagrindinis kalbos vadovų struktūrinis elementas – kalbos rekomendacijos. Kad metalingvistinį komentarą būtų galima laikyti rekomendacija, bendriausiu atveju būtinos trys jos sudedamosios dalys: įvardijamoji, vertinamoji ir teikiamoji. Įvardijamojoje dalyje nurodomas kalbos reiškinys, dažnai ir jo rūšis, kartais – kilmė, reikšmė ar

funkcija. Vertinamojoje dalyje pažymimas vertinimo laipsnis (reiškinio santykis su kodifikuota bendrinės kalbos norma), teikiamojame dalyje pateikiamas atitikmuo ar keli, dažnai duodama vartosenos pavyzdžių taisyčių. Taip pat gali būti pagrindžiamoji dalis, kurioje paaiškinama, kodėl vertinamasis reiškinys netinka bendrinei kalbai, ir norminės vartosenos dalis, kurioje nurodoma, kur šis reiškinys gali būti vartojamas kaip norma. Svarbiausi yra kalbos reiškinys, jo vertinimo laipsnis ir atitikmuo. Kiti dėmenys daug priklauso nuo vertinamojo reiškinio pobūdžio (ar tai skolinys, žodžio reikšmė, morfologinė forma, sintaksinė konstrukcija ir pan.).

3. Skirtingai nuo laisvosios formos kalbos rekomendacijų, skelbiamų mokslinėje ir populariojoje literatūroje, konsultacijų bankuose, tinklaraščiuose ar socialinių tinklų įrašuose, kalbos vadovų rekomendacijos paprastai pasižymi nugludinta forma, didele informacijos koncentracija ir santrumpų, specialiųjų ženklų, nuorodų gausa. Skirtingų laikotarpių lietuvių kalbos vadovų rekomendacijų struktūra kiek skiriasi: KP 1939 ji turėjo nemažai panašumų su laisvosios formos rekomendacijomis, o vėliau darėsi vis labiau formalizuota. KP 2002–2013 atveju tai buvo svarbu, ketinant kurti skaitmeninę rekomendacijų duomenų bazę (eKP). Vis dėlto šis tyrimas leidžia teigti, kad lietuvių kalbos vadovuose buvo išlaikyta kodifikacijos tradicija ir tęstinumas.

4. Kalbos vadovų rekomendacijose galima rasti ir proskripcijos (ribojimo ar draudimo ką vartoti), ir preskripcijos (nurodymų, ką vartoti), ir deskripcijos (aprašymo, kaip vartojama) elementų. Tai kalbos vartotojams teikia visapusišką informaciją apie vertinamuosius reiškinis.

5. Atliktas skirtingų laikotarpių lietuvių kalbos rekomendacijų struktūros tyrimas sudaro pagrindą tolesniems bendrinės lietuvių kalbos norminimo istorijos tyrimams. Nors ir nedidelės apimties, jis atsiskleidė ir įvairių kalbos vadovuose pasitaikančių nenuoseklumų bei trūkumų. Ši patirtis naudinga tolesniam kodifikacijos darbui.

ŠALTINIAI

eKP – Miliūnaitė, R. (sud.). (2021). *Kalbos patarimai*. Kalbos rekomendacijų žinynas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga <https://ekalba.lt/kalbos-patarimai>.

KP 1939 – Dambrauskas, L. (sud.), Salys, A., & Skardžius, Pr. (red.). (1939). *Kalbos patarėjas*. Kaunas: Lietuvių kalbos draugija.

KP (2002–2013):

KP 2002 – Miliūnaitė, R., & Paulauskienė, A. (2002). *Kalbos patarimai, I: Gramatinės formos ir jų vartojimas*. (R. Miliūnaitė, sud., A. Pupkis, vyr. red.) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP 2003a – Labutis, V., & Pupkis, A. (2003). *Kalbos patarimai, II: Sintaksė: Įvairūs dalykai (S 3)*. (R. Miliūnaitė, sud., A. Pupkis, vyr. red.) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP 2003b – Labutis, V., Pupkis, A., & Šukys, J. (2003). *Kalbos patarimai, II: Sintaksė: Linksnų vartojimas (S 1)*. (R. Miliūnaitė, sud., A. Pupkis,

vyr. red.) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP 2003c – Pupkis, A., & Šukys, J. (2003). *Kalbos patarimai, II: Sintaksė: Prielinksnų ir polinksnų vartojimas (S 2)*. (R. Miliūnaitė, sud., A. Pupkis, vyr. red.) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP 2005 – Mikulėnienė, D. (2005). *Kalbos patarimai, IV: Leksika: Skolinių vartojimas (L 1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP 2013 – Mikulėnienė, D., & Dvylytė, A. (sud.). (2013). *Kalbos patarimai, IV: Leksika: Skolinių vartojimas (L 1)* (2-as leid.) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KPP₂ – Paulauskienė, A., Labutis, V., Pupkis, A., Šukys, J., Vanagas, A., & Žemaitis, J. (1985). *Kalbos praktikos patarimai*. (A. Pupkis, sud.; Z. Zinkevičius, vyr. red.; 2-as leid.) Vilnius: Mokslo.

LITERATŪRA

Ayres-Bennett, W. (2021). Modelling language standardization. In W. Ayres-Bennett, & J. Bellamy (Eds.), *The Cambridge handbook of language standardization* (Cambridge handbook

in language and linguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 27–64.

Blažinskaitė, D. (2001). Dažniausios kalbos rekomendacijos. *Kalbos kultūra*, 74, 34–42. Prieiga

http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/74/Blazinskaite_KK_74_straipnis.pdf.

Elspaß, S., & Maitz, P. (2012). New language norm authorities in Germany: Ideological roots and social consequences. In A. Schröder, U. Busse, & R. Schneider (Eds.), *Codification, canons, and curricula: Description and prescription in language and literature*. Bielefeld: Aisthesi, 195–208.

Miliūnaitė, R. (1999). Kalbos rekomendacijos ir jų tyrimas. *Kalbos kultūra*, 72, 8–15. Prieiga http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/72/Miliunaite_KK_72_straipnis.pdf.

Miliūnaitė, R. (2000). Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai „Kalbos patarėjūje“. *Kalbos kultūra*, 73, 24–34. Prieiga http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/73/Miliunaite_KK_73_straipnis.pdf.

Miliūnaitė, R. (2003). *Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Miliūnaitė, R. (2018). *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Miliūnaitė, R. (2020). Pagrindiniai patariamieji lietuvių kalbos vadovai (žanro ypatybės). *Bendrinė kalba*, 93, 1–33. Prieiga <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2061>.

Miliūnaitė, R. (2022). *Įvairuojantys ir nauji lietuvių kalbos reiškiniai XXI a. pradžioje: sistematika ir pokyčių*

kryptys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga doi.org/10.35321/e-pub.42.lietuviu-kalbos-pokyčiai.

Peters, P. (2006). English usage: prescription and description. In B. Aarts, & A. McMahon (Eds.), *The Handbook of English linguistics*. Blackwell Publishing, 759–780.

Peters, P., & Young, W. (1997). English grammar and the lexicography of usage. *Journal of English Linguistics*, 25(4), 315–331.

Pillière, L. (2018). Imposing a norm: The invisible marks of copy-editors. In L. Pillière, W. Andrieu, V. Kerfelec, & D. Lewis (Eds.), *Standardising English: Norms and margins in the history of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 251–276.

Pupkis, A. (2016). *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Straaijer, R. (2015a). Attitudes to prescriptivism: an introduction. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 37(3), 233–242.

Straaijer, R. (2015b). *The Hyper Usage Guide of English database: User Manual*. Leiden: Leiden University. Prieiga <https://bridgingtheunbridgeable.files.wordpress.com/2015/02/huge-manual-2015.pdf>.

Straaijer, R. (2018). The Usage Guide: Evolution of a Genre. In I. Tiekens-Boon van Ostade (Ed.), *English Usage Guides:*

History, Advice, Attitudes. Oxford: Oxford University Press, 11-29.

Tieken-Boon van Ostade, I. (2018). Introduction. In I. Tieken-Boon van Ostade (Ed.), *English Usage Guides: History, Advice, Attitudes*. Oxford: Oxford University Press, 1-10.

Tieken-Boon van Ostade, I. (2020). *Describing prescriptivism: Usage guides and usage problems in British and American English*. London, New York: Routledge.

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
H I Z C K , U G A H T O P
H & K W & I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q I

GRAMATIKA UN POĒTIKA 17. GADSIMTĀ RĪGAS HUMĀNISTU OKAZIONĀLAJOS TEKSTOS

Grammar and Poetics in the
17th Century Occasional
Texts of Riga Humanists

- ILZE RŪMNIECE
- GITA BĒRZIŅA

ABSTRACT

Keywords:

*Paradoxon
Grammaticum,
categories of
tense and gender,
languages,
Latin and the
humanist education,
poetics in
occasional poetry*

Ancient texts reveal events and people involved in them, as well as some surprising linguistic phenomena. The rules of the actual genre exploit the language potential for highlighting the message in different ways.

The perception and evaluation of the language and ideas of the occasional poetry texts are related to the existing trends in the knowledge of languages, their use and traditional education of the time in general.

With this in mind the authors of the article approach the analysis of a hitherto unstudied and untranslated poetry text that was created in 17th century Riga and dedicated to the passing away of Johann Brewer, a famous person of social consequence, Riga Superintendent and Deacon of St. Peter's Church, professor of rhetoric and poetics at the Riga Academic Gymnasium. Characteristic features of the period of humanist culture in the 16th and 17th centuries (multilingualism, compilation of dictionaries, interest in the system of the Latvian language) have been duly taken into account.

Along with the content lines of the occasional text, language devices are viewed as both rhetorical figures and content makers of the overall poetic tone of the text. In the given context, these language means can be perceived in two ways – as grammatical terms and as characterization of what the deceased had done and achieved during his life, or of the inevitable finality (death).

The aim of the article is to reveal, on the basis of a specific text sample, how Latin grammar terminology

units function to create a poetic scene, applicable (at that time and even today) to other languages, including Latvian. This is done by drawing on the broader connections between the multilinguistic environment of Riga and Livonia in the 17th century.

Ievads

Jebkura valoda savā attīstības vēsturē ilgāku vai īsāku laiku dzīvo līdzās citām, ietekmējas no tām un iespaido tās. Latviešu valodas vēsturē izšķirīgs bija laiks no 17. gadsimta vidus līdz 18. gadsimta vidum, kas vērtējams kā tās normas sākotnējās kodifikācijas posms (Vanags, 2019, 57). Tas bija laiks, kad sāka darboties arī latviešu skolas, tapa pirmās latviešu valodas vārdnīcas un gramatikas, bet vēl joprojām stabila bija vācu valodas jau daudzos iepriekšējos gadsimtos novērojamā ietekme, kā arī klasisko valodu (galvenokārt latīņu) loma izglītībā un līdz ar to – sabiedriski nozīmīgā karjerā.

No valodu lietojuma un attīstības pētīšanas viedokļa intereses vērtā ir latīņu tekstu potenciālā saskare ar citu valodu tekstiem un to ietekme valodiskās vides pakāpeniskā veidošanā šajā laikposmā. Rīgas bibliotēku retumos atrodami daudzi vēl nepētīti un netulkoti teksti latīņu (retāk grieķu) valodā, no kuriem ievērojamu kopu veido formā un saturā daudzveidīgi okaziņālās dzejas paraugi – svarīga neolatiniskās kultūras daļa 16.–19. gadsimta Baltijas jūras reģiona telpā.

Lai šos tekstus pētītu, vispirms nepieciešams tos savākt un sagatavot – tulkot, komentēt. Šajos procesos atklājas tekstu valodas vai valodu iezīmes sinhronā vai diahronā to pastāvēšanas un lietošanas griezumā. Patlaban šāda satura kopīgu projektu Marburgas Filipa universitātes profesora Gregora Fogta-Špiras (*Gregor Vogt-Spira*) vadībā, savu valstu bibliotēku krājumus veltījot, ir uzsākuši Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Zviedrijas, Vācijas, Dānijas un Somijas augstskolu klasisko valodu speciālisti, veidojot dzejas tekstu antoloģiju ar darba nosaukuma variantu „Neo-Latin and Humanist Greek Poetry in the Baltic Region” („Neolatinu un grieķvalodīgā humānistu dzeja Baltijas reģionā”). Tā visbiežāk ir okaziņālā dzeja (dažkārt, atšifrējot termina pamatā izmantoto latīņu leksēmu (*occasionalis* ‘gadījuma’), saukta arī par gadījuma dzeju (sk. Grudule, 2017, 253)) – veltījums kādam notikumam, nozīmīgai izcilas, sabiedrībā slavenas personas, pilsētas vai pat valsts dzīves norisei. Šādi teksti bagātīgi piepilda sava laika kultūrtelpu un sniedz liecības gan par vietām visapkārt Baltijas jūrai, gan slaveniem cilvēkiem un viņu dzīves datiem, notikumiem, sasniegumiem, gan arī par valodām, kas tolaik izglītības un izglītības kontekstā bija dominējošas (ar ietekmi, kaut pastarpinātu, uz vietējo valodu attīstības iezīmēm).

„Dzeja ir modes lieta, ikviens, ģimenē, radu pulkā, sabiedrībā un valstī svinams notikums ietver sevī dzejas lasījumu un dziesmas dziedāšanu” (Grudule, 2017, 92).

Strādājot antoloģijas izveides kopdarbā ar līdz šim netulkotiem un nepētītiem materiāliem, atklājas interesanti valodas un poētiskās izteiksmes fakti, kas ir vai nu oriģināli, vai atbalso senāku, vai arī ievada, sagatavo vēlāk publicētu tekstu iezīmes.

Raksta mērķis ir, piesaistot plašākas 17. gadsimta Rīgas un Livonijas valodu vides kopsakarības, konkrēta teksta paraugā atklāt, kā poētiskās ainas izveidē funkcionē latīņu gramatikas terminoloģija, kas ir bijusi noderīga (tolaik un joprojām) citām valodām, arī latviešu valodai.

1. Valodas un izglītība 16.–17. gadsimta Livonijā un Rīgā

16. un 17. gadsimts Livonijā, Baltijas reģionā bija humānistu kustības un ideju laiks, kas, apzinoties indivīda vērtību un viņa zināšanu nozīmi, kultūrvīdē un izglītības jomā priekšplānā izvirzīja antikās pasaules domas un klasisko valodu un attiecīgo tekstu vērtību sistēmu (Lāms, 2015, 9–15; plašāk sk. Bērziņa & Cīrule, 2018, 14–30; 2019, 12–14). Rīga izveidojās par Livonijas metropoli, un pēc reorganizācijas 1594. gadā Livonijas jauniešu vispusīgai izglītošanai Rīgas Domskolas mācību plāni tika plaši balstīti humānisma principos (Bērziņa & Cīrule, 2015, 21 un citviet; Bērziņa & Cīrule, 2018, 17–25). Tie paredzēja, ka klasisko (grieķu un latīņu) valodu apguve un dažādu žanru antīko autoru – kā grieķu (Isokrata, Ksenofonta, Dēmostena, Homēra, Teognida u. c.), tā romiešu (Cicerona, Horācija, Vergīlija, Ovidija u. c.) – tekstu studijas ar to atklātiem ētiskiem ideāliem un vērtībām noder jauniešu tikumiskās krietnības izkopšanai, jo pilnvērtīgi attīsta izpratni par cilvēka tikumisko ideālu un viņa vietu sabiedrībā, un vienlaikus ar to daudzveidīgām valodas iezīmēm un stilistiku tiek mērķtiecīgi izmantotas valodas prasmju attīstīšanai un izkopšanai, izteiksmes pilnveidei. Turklāt jaunveidotā pilsētas bibliotēka (1524. gadā dibinātā *Bibliotheca Rigensis*), kā arī tekstu iespiešanas sākumi (1588. gadā atvērta pirmā Rīgas pilsētas tipogrāfija) bija nozīmīgi valodu un izteiksmes paņēmieni aktualizēšanai un plašākai „tiražēšanai”.

Oficiālajā saziņā vācu valoda tolaik bija dominējošā, tā bija arī pamatvaloda izglītībā (Bērziņa & Cīrule, 2015, 28; Vanags, 2019, 60). Tomēr ir dažādas liecības par to, ka jo īpaši latīņu valoda, kas ilgus gadsimtus bija izglītības un zinātnes valoda, humānistu atkal celta gaismā ar tās klasiskajiem paraugiem un iezīmēm (Jensen, 1996; Mann, 1996, 12), arī šajā laikā bijusi rētorikas, poētikas un izteiksmes stila izkopšanas līdzeklis (Cīrule, 1996, 104, 105; Bērziņa & Cīrule, 2018, 20–21; 2019, 12–14).

Piemēram, somu zinātnieks Outi Merisalo (*Outi Merisalo*), pētot reformācijas laiku skolu sistēmu Somijā un somu valodā rakstītas 16. gadsimta lūgšanu grāmatas, atzīmējis arī latīņu valodas lomu (Merisalo, 1996, 85). Latīņu valodas vietu Rīgas izglītībā un tekstos interesantā aspektā izzinājuši arī igauņu kolēģe Kristi Viidinga (*Kristi Viiding*). Viņa pētījusi pilsētas rakstveža Dāvida Hilhena (*Heliconius*) vēstules 17. gadsimtā, starp kurām viena no kopām – *epistulae familiares* – ir sarakste ar sava laika humānistu aprindu prominencēm, kā arī draugiem, kolēģiem un studentiem. Šie teksti parāda, ka latīņu valoda vēl tolaik tikusi lietota ne kā mirusi, bet visnotaļ aktīva valoda līdzās citām aprītē esošajām – ne kā ikdienas saziņas valoda, bet izglītības jomā svarīga (Viiding, 2015, 59–61). Gan Rīgas Domskolas mācību plāni, kuros bija noteikts studēt izcilā romiešu oratora Cicerona vēstules ģimenes locekļiem un draugiem (Bērziņa & Cīrule, 2015, 29), gan D. Hilhena vēstules apliecina, ka epistolārā žanra teksti, kuru sākotne rodama antīkajā kultūrā, latīnisko formu vēl 17. gadsimtā uzturēja kā oficiālajā, tā izglītotu ļaužu privātajā sarakstē. Turklāt latīņu valodu Livonijā lietoja līdzās ne tikai dominējošai vācu valodai, bet arī vietējām valodām. Tātad runātā (saprastā) un rakstītā vārda aina 16.–17. gadsimtā bijusi daudzvalodīga (Viiding, 2015, 63; Vanags, 2019, 65).

Jau senāku gadsimtu sporādiskas liecības ļauj ieraudzīt latīņu un latviešu valodas līdzās pastāvēšanu: 13. gadsimta piemērs – Indriķa hronikas konteksts ar vārdkopu *draugum suum* (Vanags, 2019, 58), kur latīņu tekstā rodams latviešu vārds ar latīņu akuzatīva galotni, – ir senākā mums zināmā liecība.

Ne mazāk svarīgs fakts ir, piemēram, senāko latviešu valodas mācību grāmatu tapšana, kur latīņu valodā nosaukti un skaidroti jēdzieni (hronoloģiski senākā – Georga Rēhehūzena (*Georg Rehehusen*) „Manuctio ad linguam Lettonicam facilis”, 1644), kamēr vācu valoda lietota ievadā un vingrinājumos.

Savu artavu deva arī latviešu valodā no vācu, latīņu un poļu valodas tulkotas reliģiskās dziesmas un lūgšanas (Grudule, 2017, 39, 41).

Tulkošanas darbi aktualizēja dažādu valodu apguvi un attiecīgi tik būtisko vārdnīcu veidošanu. Georga Elgera (*Georg Elger*) sastādītā trīsvalodu vārdnīca „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum” (1683) labi parāda izmantoto valodu materiāla īpatsvaru: leksēmu šķirkļos jo bieži poļu vai latviešu vārdi minēti pa vienam, diviem, kamēr attiecīgā latīņu daļa sinonīmos ir skaitliski vairākkārt lielāka. Tātad latīņu valodas teksti, kas uzkrājušies gan no antīkajiem, gan viduslaiku reliģiskajiem avotiem, ļāva izmantot bagātīgu vārdu krājumu, kas savukārt veicināja citu leksikogrāfiskajā darbā iesaistīto valodu leksiskās ainas pilnveidošanos.

17. gadsimtā tapa ne tikai gramatikas (mācību grāmatas), bet arī teoretizējoši apcerējumi par poētiku. Tādi bija, piemēram, Martina Opica raksti par poētikas jautājumiem, kuru iedvesmas avots bija humānistu Žozefa Žista Skaligera (*Joseph Justus Scaliger*), Frančesko Petrarkas (*Francesco Petrarca*), Pjēra de Ronsāra (*Pierre de Ronsard*) sacerējumi. Latvijā M. Opica idejas ienāca ar Dundagas mācītāja Johana Višmaņa (*Johann Wischmann*) latviešu poētiku „Der Unteutsche Opitz” („Nevācu Opics”, 1697) (Grudule, 2017, 97).

Protams, latviešu dzejas pamatietekmētāji tajā laikā bija vācu dzejas paraugi, tomēr minēto poētiku priekšraksti un paraugi bija antīkās dzejas mākslas materiāls kā formas risinājumos, tā poētiskajā izteiksmē un biežāk lietotajos rētoriskajos (stila) paņēmienos. Klasiskās valodas (kā galvenā – latīņu) bija šī materiāla izteicējas. Tas uzskatāmi vērojams arī okacionālās dzejas tekstos.

2. Okacionālā dzeja un izglītība

Okacionālās dzejas prakse, kuras aizsākumi rodami antīkajā pasaulē gan grieķu (Pindars, Sapfo), gan romiešu (Katullus, Horācijs) paraugos, sevišķu uzplaukumu piedzīvoja neolatinitātes un humānisma periodā no 16. līdz 18. gadsimtam, ar kulmināciju 17. gadsimtā, kad tā vērtējama ne tikai kā iezīmīga literāra, bet arī būtiska sociālās kultūras parādība (Leighton, 1983, 340).

Livonijā un Rīgā šī literārā prakse ienāca līdz ar vispārējām intelektuālās dzīves pārmaiņām un kultūras vēsmām no Rietumeiropas (īpaši Vācijas). Okazionālās dzejas tapšana gan Rietumeiropā, gan Livonijā bija būtiski saistīta ar akadēmisko vidi. Augstākās izglītības iestādes, piedāvājot *studia humanitatis* un virkni ar tām saistīto sociālo aktivitāšu, Rietumeiropā spēlēja nozīmīgu lomu sava laika literārajos procesos un nodrošināja apstākļus okazionālās dzejas uzplaukumam (Leighton, 1983, 340–341). Un, lai gan citā līmenī un mērogā, arī Livonijā un Rīgā literārā tradīcija attīstījās ciešā saistībā ar šejienes izglītības centriem; piemēram, Rīgā tā bija Domskola, 1631. gadā izveidotā Rīgas Akadēmiskā ģimnāzija un 1675. gadā pēc Zviedrijas karaļa rīkojuma dibinātais Rīgas jeb Kārļa licejs. Šajās izglītības iestādēs strādāja profesori, kas savu izglītību bija guvuši Eiropas labākajās universitātēs (Vitenbergā, Leipcigā, Greifsvaldē, Kēnigsbergā, Jēnā, Rostokā u. c.), un viņu vadībā tika apgūti *studia humanitatis* pamati: līdzās citām disciplinām kā nozīmīga izglītības daļa – klasiskās valodas un antīko autoru teksti.

Būtiska nozīme šajā izglītības sistēmā un vienlaikus humānisma vērtību apgūvē bija arī radošām aktivitātēm: pilnveidojot prasmes, audzēkņi mācījās izteikt savas domas publiskos disputos un apguva dzejas un prozas sacerēšanu klasiskajās valodās. Demonstrējot savu erudīciju un apgūto, viņi uzstājās dažādos skolas un arī plašākai sabiedrībai svarīgos publiskos un privātās dzīves notikumos – skolas pasākumos, kāzās, bērēs un dzimšanas dienu svinībās, kas nebija iedomājamas bez apsveikuma runām un dzejas. Dažādus darbus radīja arī skolu mācībspēki (profesori, rektori), kas savā ziņā bija Rīgas intelektuālās sabiedrības kodols. Viņi sacerēja daudzveidīgus dzejas un prozas tekstus, rakstīja zinātniskus traktātus un apcerējumus.

Tā sākotnēji vispirms latīņu, retāk grieķu, un laika gaitā arvien vairāk vācu, kā arī dažkārt citās valodās (piem., poļu, zviedru, vēlāk šāda dzeja sacerēta arī latviešu valodā (sk. Grudule, 2017, 255–275)) tapa veltījumu dzeja par godu dažādiem nozīmīgiem notikumiem (kāzām, bērēm; tās varēja būt arī apsveikumu rindas disertācijās u. tml.). Šī literārā tradīcija izplatījās tālu ārpus konkrētās izglītības iestādes robežām un bija cieši saistīta ar plašākām norisēm noteiktā sabiedrībā, atspoguļojot tās pasaulskatījumu un vērtības.

Potenciālie gadījumi, kam tika radīti speciāli sacerēti teksti, bija daudzveidīgi, tādēļ šo tekstu žanriskais spektrs bija visai plašs. Livonijas un Rīgas kā tās nozīmīgas citadeles kultūrainā gan nebija vērojama tāda daudzveidība kā Rietumeiropas tradīcijā, bet būtiskākie okazionālās dzejas paveidi tapa arī šeit.

Ar izglītības vidi visciešāk saistīti dzejas teksti, kas tapuši, atzīmējot kādu akadēmiski svarīgu norisi. Eiropas tradīcijā tie bija veltījumi par godu iecelšanai akadēmiskā (piem., rektora, profesora) amatā vai saistībā ar īpašiem panākumiem akadēmiskajā vai zinātniskajā darbībā. Rīgas kontekstā visplašākā šī tipa dzeja bija poētiski apsveikumi disertācijās un disputos, ko par godu teksta respondentam sacerējuši viņa studiju biedri, draugi vai dažkārt arī profesori (sk., piem., Berga, 2013, 10–11). Tai raksturīgi klasiskās dzejas principi un aizguvumi no antīkās kultūras, literatūras, kā arī mitoloģijas mīti ar biogrāfiskiem un vēsturiskiem faktiem, cildinot, pamudinot vai pamācot un turpmāku veiksmi novēlot.

Ar akadēmisko vidi saistīti arī *propempticon* (no grieķu val. ‘nosūtījums, pavadīšana’) paraugi – poētiski veltījumi draugiem vai kolēģiem, atstājot izglītības iestādi vai pilsētu, aizceļojot.

Cildinājuma un vēlējumu aspekts uzsvērts tekstos ar plašu sabiedrisku funkcionalitāti. Te īpaši izceļas kāzām veltīta dzeja jeb epitalāmiji (no grieķu val. ‘pie līgavas istabas’). Radies antīkajā kultūrā, epitalāmija forma tika aizgūta un uzplauka renesansē, vispirms Itālijā un Francijā, bet tālāk pārņemta pārējā Eiropā un plaši izmantota arī Livonijā. Šo tekstu uzmanības centrā bija galvenais notikums – kāzas. Izmantojot klasiskos pantmērus un nereti antīkās kultūras alūzijas, tika raksturoti un cildināti galvenie varoņi – līgava un līgavainis, pieminētas arī viņu ģimenes un dzimtas, izteikti cildinājumi un laimes vēlējumi (sk., piem., Strode, 2019, 217–221).

Savukārt Rīgas kultūrainā plašāko dzejas korpusu veidoja veltījumi, kas tapuši, pieminot mūžībā aizgājušu laikabiedru – kolēģi, draugu vai jo īpaši kādu sabiedrības prominenci (sk., piem., Strode, 2019, 222–225). Šie teksti dēvēti dažādi. Biežāk sastopamais apzīmējums – epicēdijs (lat. *epicedium/epicedion* ‘bēru dziesma’). Šaurākā, arī precīzākā izpratnē tā ir sēru dzeja, sacerēta elēģiskajā distihā, kas, kā norādījis itāļu humanists Jūlijs Cēzars Skaligers (*Julius Caesar Scaliger*) (1561), savā klasiskajā formā ietver gan

laudatio jeb aizgājēja slavinājumu, gan *lamentatio* jeb žēlabas par zaudējumu, gan arī *consolatio* – mīrinājumu tuviniekiem. Sastopami arī citi apzīmējumi: *carmen lugubre, lessus* ('sēru dziesma, apraudāšana'), *elogium sepulc(h)rale* ('slavinošs kapa uzraksts'), *honores exequiales* ('apbedīšanas godi') u. c.

Eiropas tradīcijā okaziņālā dzeja tika veltīta arī citiem saviesīgiem gadījumiem, piemēram, dzimšanas dienām, kristībām. Visu šo gadījumu publiskais, reprezentatīvais raksturs bija cieši saistīts ar konkrēto okaziņālo tekstu tapšanu un funkcionalitāti. Nedz kāzas, nedz bēres, nedz prominēncu dzimšanas dienas svinības un citi tamlīdzīgi pasākumi netika uztverti kā privāti. Šo norišu publiskais raksturs, t. sk. tiem veltīto dzejas tekstu tapšana un publicēšana, bija statusa, lepnuma un reputācijas jautājums.

To apliecina arī Rīgā iespiesto okaziņālās dzejas tekstu apjoms, kas līdz mūsdienām saglabāties Rīgas arhīvos un bibliotēkās (sk. Klöcker & Beckmann, 2004; arī Strode, 2019, 216). Literatūrzinātniece Māra Grudule atzīmē: „Rīgā 16./17. gadsimta mijā divas trešdaļas no visiem pirmā pilsētas tipogrāfa Nikolaja Mollīna iespieddarbiem ir gadījuma dzejoļi vācu un latīņu valodā” (Grudule, 2017, 255). Pirmā tipogrāfa praksei sekoja arī viņa darba turpinātāji – okaziņālās dzejas teksti gan atsevišķi, gan nelielos vai apjomīgākos krājumos tika plaši publicēti gan Gerharda Šrēdera (*Gerhard Schröder*), gan Heinriha Besemesera (*Heinrich Bessemesser*), gan Georga Matiasa Nellerā (*Georg Mathias Nöller*) u. c. spiestuvēs.

3. Gadījuma dzejolis: Johana Brēvera nāve

Raksta izpētes objekts ir okaziņālais dzejolis, kas veltīts izcīlas sava laika personības, teoloģijas doktora, Rīgas superintendenta, Rīgas Doma un Sv. Pētera baznīcas mācītāja, Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas rētorikas, poētikas, vēstures un teoloģijas profesora Johana Brēvera¹ (*Johannes Breverus*, 1616–1700) aiziešanai no šīs pasaules (Ludovici, 1701) (sk. 1. attēlu). Materiāls atrasts LU Akadēmiskās bibliotēkas krājumos².

¹ Īpašvārda atveide latviešu valodā saskaņā ar tradīciju.

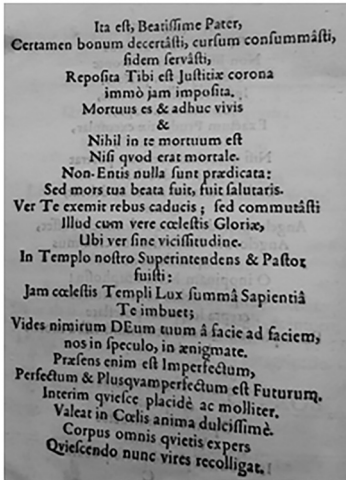
² Raksta autores izsaka lielu pateicību LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas vadītājai Aijai Taimiņai par palīdzību darbā ar bibliotēkas krājumā atrodamiem okaziņālajiem tekstiem, tostarp šajā rakstā pētīto.

Aplūkojamā teksta autors ir Johans Ludoviki (*Johannes Ludovici*, 1682–?), viņa vārds lasāms dzejas teksta noslēgumā pēc burta „f” – *finis* ‘beigas’ (sk. 3. attēlu). Zināms vien tas, ka Johana tēvs Eberhards Ludoviki (*Eberhard Ludovici*, arī *Ludwig*, 1630–1691) bija izglītots un augstu vērtēts vīrs – sākotnēji Rīgas Doma baznīcas, vēlāk Sv. Pētera baznīcas diakons un 1685. gadā Doma baznīcas mācītājs – un 1653. gadā J. Brēvera vadībā uzrakstīja disertāciju „*Metamorphosis Nebucadnezaris*” (Recke & Napiersky, 1831, 132). Izclajam pedagogam un teologam J. Brēveram aizejot mūžībā, viņa piemiņai tika veltīti daudzi dzejas teksti latīņu, grieķu un vācu valodā (tie publicēti gan atsevišķi, gan nelielos apkopojumos), un savdabīgu veltījumu profesoram sacerēja arī 18 gadus vecais jauneklis J. Ludoviki.

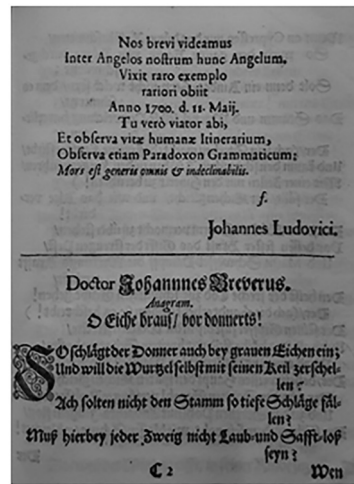
Zīmīgi, ka teksta titullapā pieminēts arī teksta izpildītājs (*canebat*) Jākobs Vilde (*Jacobus Wilde*, 1679–1755) – Rīgas Domskolas un Akadēmiskās ģimnāzijas absolvents, studējis Kēnigsbergas un Greifsvaldes universitātē, vēlāk bijis grieķu valodas un vēstures skolotājs, vēstures un daiļrunas profesors Rīgas Akadēmiskajā ģimnāzijā, Tartu Universitātes rektors (1707), Zviedrijas karalienes Ulrikas Eleonoras iecelts par Zviedrijas valsts oficiālo historiogrāfu (Recke & Napiersky, 1832, 512–513). Šis fakts teksta publicētajā variantā liecina par nopietnu organizatorisku gatavošanos bērū ceremonijai 1701. gada 15. augustā, kad teoloģijas doktora J. Brēvera pīšļi tika nodoti zemei (*terrae mandaretur*). Savukārt dzejoļa noslēgumā pieminēts tieši viņa nāves datums: 1700. gada 11. maijs.

1. ATTĒLS. J. Brēvera aiziešanai veltītā piemiņas krājuma titullapa

2. ATTĒLS. Fragments no
J. Ludoviki piemiņas dzejoļa

3. ATTĒLS. J. Ludoviki piemiņas
dzejoļa nobeiguma fragments

Ievadot mūsdienu lasītājus teksta izteiksmes analizē, vispirms ir vērts norādīt uz poētikas daļu, jo no tās izriet arī t. s. gramatiskā daļa. Teksta autors tā poētiku konstruējis, izmantojot žanram atbilstošus pārsapņējumus par dzīvi kā ceļu un ceļojumu, par cilvēku – mirstīgo – kā ceļinieku un mūžību kā loģisku galamērķi, kurā saglabājas cilvēka nemirstīgā daļa (dvēsele, veikums dzīvē).

Saturiski poētiskā noformējuma atslēgvārdi ir, piemēram, *ceļš/ceļinieks, būt klāt/nākt/iet/aiziet, esošais/bijušais, mirstīgs/ne-mirstīgs* (*de terra ad terra reditum* 'no zemes zemē atgriešanās'³; *nostra habitatio continua est peregrinatio* 'mūsu dzīvošana ir nepārtraukta ceļošana/atrašanās ceļā'; *vitae humanae itinerarium* 'cilvēka dzīves ceļvedis'; *iter suum* 'viņa/savs ceļš'; *peregrinationem suam optime confecit* 'savu ceļojumu ir izcili noslēdzis'; *cursum consumasti* 'gaitu tu pabeidzi, noslēdzi').

Par ceļinieku šajā pasaulē tiek dēvēts gan tas, kurš stāv pie aizgājēja kapa, arī būdams mirstīgs (bet vēl dzīvē esošs – *viator mortalis*), gan

³ Šeit un turpmāk raksta autoru dzejas teksta tulkojums.

viator noster ‘mūsu ceļinieks’, tātad veltījuma adresāts – J. Brēvers. Teksta ievadā lasām: *Adesto Viator Mortalis* [...] *immorare hic tumulo* ‘Esi klāt, Mirstīgais Ceļinieks, [...] uzkavējies pie šī kapa’. Un tālāk: *Adesto & esto Contemplator Viatoris nostri* ‘Esi klāt un topi mūsu Ceļinieka Vērotājs’.

Teksta autors apspēlē tagadni un pagātņi (arī lietotajās verbu formās), mirstīgo un mūžīgo, kas paliek nemirstīgs. Par aizgājēju tiek teikts: *Est vero ille aut fuit potius* ‘Bet viņš ir vai drīzāk bija’; *Mortuus es & adhuc vivis* ‘Miris esi un joprojām dzīvo’; *Nihil in te mortuum est / Nisi quod erat mortale* ‘Nekas tevī nav miris, kā vienīgi tas, kas bija mirstīgs’ (sk. 2. attēlu).

Pagātnes un nākotnes gramatisko laikformu izmantojums tekstā vērojams arī, kad tiek pieminēti fakti par aizgājēja dzīves darbiem un nāves laiku. J. Brēvers šķirās no dzīves pavasara plaukumā – maijā. Sastatījumā tiek minēts debesu valstības un tajā gūstamā godinājuma (ko nopelnījis aizgājējs) pavasaris. *Ver te exemit rebus caducis, sed commutasti / illud cum Vere Coelestis Gloriam* ‘Pavasaris izrāva tevi no nīcīgajām lietām, bet tu to iemainīji pret Debesu Godības Pavasari’.

Līdzīgi – pagātnes un nākotnes izteiksmē un formās – tiek pieminēts fakts, ka J. Brēvers bijis (*fuisti*) Sv. Pētera baznīcas (*Templum nostrum*) garīgais priekšstāvis, bet nu viņu apņēms cita gaisma: *In Templo nostro Superintendens & Pastor fuisti / Jam Coelestis Templi Lux summa Sapientia te imbuet* ‘Mūsu templī tu biji Pārraugis un (draudzis) Gans, nu Debesu Tempļa Gaisma augstākā Viedumā tevi apņēms’.

Laicīgās dzīves pabeigtību un reizē zināmu nepabeigtību (jeb potenciālu turpinājumu aizkapa dzīvē) iezīmē uz nākotni vērsta doma: *Corpus omnis quietis expers / Quiescendo nunc vires recolligat* ‘Ķermenis, jebkādu atpūtu nebaudījis, / atpūtā lai tagad sakopo spēkus’. Acīmredzot zemes dzīves darbos un steigā atpūtu šim kungam nebija lemts baudīt; izskan vēlējums atgūt spēkus (*recolligere vires*) citā dzīvē.

Par tālaika okazonālo tekstu daudzvalodību liecina latīņu tekstā majuskuļos rakstīta grieķu leksēma ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΣ ‘četrstūrainis’, kas raksturo aizgājēja J. Brēvera personas vērtību, viņa izcilību: *Vir vere Vir / Et vere ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΣ* ‘Vīrs, īsti vīrs un patiesi stabils, pamatīgs’ (pārnēstā nozīme izriet no izpratnes

par četrstūri kā harmonisku, stabilu, pilnīgu formu). Šā grieķu vārda pārnesto nozīmi aplicina arī, piemēram, Aristoteļa „Rētorika”: „... teikt, ka krietns vīrs ir četrstūris, ir pārnesums, jo abi pilnība” (Aristotelis, 2020, 229). Analogs šim grieķu vārdam ir arī latīņu valodā: *quadratus*, par ko vārdnīcā⁴ teikts, ka pārnestās nozīmes lietojums leksēmai ir visai rets. Negaidītā grieķu leksēmas parādīšanās latīņu tekstā šādā personas novērtējuma kontekstā, iespējams, liecina gan par teksta autora rētorisko izglītību, balstoties antīkās rētorikas galveno speciālistu – grieķa Aristoteļa un romieša Kvintiliāna – tekstos (kas tā laika izglītībā bija pašsaprotami), gan par jaunā autora vēlmi parādīt savas zināšanas, prasmi lasīto un apgūto attiecīgi izmantot.

4. Laiks: poētiskas izteiksmes elements un gramatiska kategorija vai *vice versa*

Pētāmā teksta poētikā izmantotais dzīves ceļa un tajā pavadītā (un mūžībā vadāmā) laika aspekts parādās arī gramatisko laikformu pieminējumā veltījuma teksta noslēgumā. Dzejas tekstā lasāms: *Praesens enim est Imperfectum* ‘jo tagadne ir nepabeigtais’, *Perfectum et Plusquamperfectum est Futurum* ‘pabeigtais un pirms tā veiktais ir nākotne’ (sk. 2. attēlu).

Tekstu iespējams lasīt, izprotot (gramatiskā) laika apzīmējumus burtiski, tulkojot latīņu kontekstā leksēmas ne kā terminus, bet parastus sugasvārdus, tātad: *praesens* ‘tagadējais’; *perfectum* ‘(kaut kas) pabeigts’; *imperfectum* ‘nepabeigts’; *plus-quam-perfectum* ‘agrāk pabeigtais, iepriekš pabeigtais’ (burtiski ‘vairāk nekā pabeigts’) un gramatisko laiku latīniskie apzīmējumi varētu būt kontekstuāli poētisks paņēmiens, proti, no gramatikas un verba laiku viedokļa ir paradoksāli, ja, piemēram, „*Perfectum*” tiek nosaukts par „*Futurum*”. Veltījuma kontekstā šī vārdspele var izteikt zemes dzīves (kā tagadnes) nepabeigtību, jo tās turpinājums tādām vīram kā J. Brēvers būs dzīve Dieva valstībā. Un tālākie vārdi – nākotne ir pabeigtais un iepriekš izdarītais (*Perfectum et Plusquamperfectum est Futurum*) iezīmē to pašu domu par laicīgajā dzīvē notikušo un padarīto kā ķīlu dzīvei sakrālajā aizkapa telpā.

⁴ Latīņu-angļu vārdnīca uzrāda nozīmes, kas biežāk raksturo cilvēka fizisko izskatu, pievienojot pārnestās nozīmes piemēru no Marka Fabija Kvintiliāna (*Marcus Fabius Quintilianus*) sacerējuma „*Institutio Oratoria*” (Oxford Latin Dictionary, 1968, 1530).

Dzejojums beidzas ar vārdiem: *Tu vero Viator abi / Et observa vitae humanae Itinerarium, / Observa etiam Paradoxon Grammaticum: / Mors est generis omnis & indeclinabilis* (sk. 3. attēlu) ‘Bet tu, Ceļinieks, dodies prom / Un (ie)vēro cilvēka dzīves gājumu (maršrutu), / (Ie)vēro arī Gramatisko Paradoxu: / Nāve ir katras dzimtes un nelokāma (nedeklinējama)’.

Paša autora pieminētais gramatikas/gramatiskais paradokss (*Paradoxon Grammaticum*) visuzskatāmāk nolasāms beigu frāzē: *Mors est generis omnis et indeclinabilis* ‘Nāve ir jebkuras dzimtes un nelokāma’. Skaidri redzama vārdu tiešās un pārnēstās nozīmes spēle ar lietvārda *nāve* (*mors*) gramatisko dzimtes (*genus, generis*) un locījuma/deklinēšanas (*declinare; declinabilis*) kategoriju: latīņu valodā minētais lietvārds ir sieviešu dzimtes un lokāms, bet poētiskais konteksts šo noslēguma sentenci sakļauj ar nāves būtību – tā skar jebkuru dzimti/dzimumu un ir neatceļama, nemaināma, nepielūdzama, tātad nelokāma⁵ (*indeclinabilis*).

Vai sacerēšanas gaitā dzejojuma autoram „gramatiskā” konteksta ideja radās pirms poētiskās vai otrādi? Varbūt abas veidojās vienlaikus?

Laika aspekts baroka laika estētikā, kas ietekmēja arī senākos latviski rakstītos okazonālos dzejoļus, bija aktuāla tēma. Motīvi, kas slavenos latīņu izteikumos – *carpe diem* ‘tver dienu’, *memento mori* ‘atminies nāvi’ – nosauc šīs tēmas galvenos aspektus, nāk no antīkās, īpaši romiešu dzejas laikiem (Grudule, 2017, 89, 90).

Kristietības laiki un tajos radītie teksti transformēja antīkās pasaules norieta domātāju tekstu saturu, piemēram, savam skatījumam atbilstoši atbalsoja romiešu filozofa Senekas (*Lucius Annaeus Seneca*) teikto par dzīves trim posmiem jeb laikiem (*tempora*) – bijušo, esošo un to, kas būs; kā dzīves efemērisma apcerētāja atklājās arī Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*) dzeja (Vogt-Spira, 2022, 256, 257, 277). Minētie senatnes autori un viņu attieksme pret laiku, laika būtības un cilvēka dzīves uz laika fona vērtējums ietekmēja un iedvesmoja šo tekstu pazinējus – 16.–17. gadsimta izglītos sacerētājus, lasītājus un klausītājus Livonijā, Rīgā.

⁵ Arī latviešu valodā – līdzīgi kā latīņu – *nelokāms* ir vārds, kas lietojams un uztverams gan tiešā (‘tāds, ko nevar locīt’), gan pārnēstā nozīmē (‘konstants, nepielūdzams’).

Tajā pašā laikā jebkurš okazionālās dzejas autors noteikti bija ne tikai atpazīstamu poētisko motīvu, bet arī rētorikas paņēmieni pārzinātājs un lietotājs. Vārdu skanējuma un nozīmju spēles un saspēles (kā šeit iztirzātājā tekstā – laika kategorija kā gramatiska vienība un vienlaikus norišu laikā apzīmētāja) ir rētoriskas figūras, zināmas jau no antīkās senatnes tekstu uzskaitījuma un definējumiem⁶. Tās tika apgūtas jau skolā, kur vingrinājās minētās figūras atpazīt, kā arī izmantot pašsacerētos tekstos. Kādā 18. gadsimta dzejas divrinžu publicējumā (Steinhaverus, 1739) sadaļā „Humaniora” (humanitāro zinību pārstāvji) iespiesta divrinde, kuras virsraksts ir „Grammaticus”, iespējams, atklāj, ka idejai par „nelokāmo” nāvi ir bijis kāds kopīgs (iespējams, no rētorikas vingrinājumiem) avots: *Vado mori. Mors est indeclinabilis omni / Grammatico. valeant grammata! Vado mori* ‘Dodos mirt. Nāve ir nelokāma (nedeklinējama) jebkuram / Grammatiķim. lai dzīvo burtniecība⁷! Dodos mirt’.

Nobeigums un secinājumi

Valodas gramatika izglītībā jau kopš antīkās pasaules laikiem ir bijusi bāze rētorikas un poētikas studijām, bez tās precīzas pārzināšanas nav veidojama laba runa, labs dzejas teksts. Iespējams, tāpēc rētorikas speciālista 17. gadsimta teologa J. Brēvera aiziešanai mūžībā tika veltīts dzejolis ar metaforiskiem domas vingrinājumiem par to, kas lokāms/nelokāms jeb deklinējams/nedeklinējams, kas pabeigts/nepabeigts. Latīņu gramatikas jēdzieni (verba laiku nosaukumi, nomēna dzimte un locīšana) poētiskā tekstā dzejnieka iecerē funkcionē (arī) kā parasti apzīmētāji iedomātajam lietvārdam *tempus* (kas ir arī gramatiskais laiks) un galvenajam veltījuma teksta atslēgvārdam *mors*.

Paradokss veidojas, dzejniekam runājot par nāvi kā nenovēršamu cilvēka mūžu noslēdzošu parādību, kuras parametri nesaskan ar vārda *mors* ‘nāve’ gramatiskajiem rādītājiem, proti, nāve ir nelokāma (nedeklinējama) un skar jebkuru dzimumu (dzimti), turpretim vārds gramatiskā aspektā ir lokāms sieviešu dzimtes vārds.

⁶ Šeit analizējamā teksta fragmentā viena caur otru atklājas figūras *adnominatio* (παρονομασία) – līdzīga skanējuma vārdi ar atšķirīgām nozīmēm – un *derivatio* (πολύπτωτον) – vairāki atvasinājumi no vienas saknes vārdiem. Minēto figūru iedarbība veidojas, ja tās lietotas blakus vai pārskatāmā tekstā, vai nelielā tā fragmentā.

⁷ Arī ‘raksti, valodniecība, filoloģija’.

Ja no poētiskās nozīmes pārnesumu konteksta atgriežamies mūslaikos un skatām latīņu cilmes gramatikas terminus, piemēram, „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV), tad verba laikiem lasām šādas definīcijas:

- 1) perfekts: vēsturiskajā valodniecībā darbības vārda forma, kas izsaka iepriekš notikušas pabeigtas darbības rezultatīvu vērtējumu tagadnē, pagātnē vai nākotnē, pretstatā infektam. Un citviet: „saliktā tagadne, perfekts” – darbības vārda laika forma, kas izsaka iepriekš notikušas darbības rezultativitāti tagadnē (Turpat, 294, 337);
- 2) imperfekts: darbības vārda pagātnes forma, kas izsaka ilgstošu vai regulāru darbību (stāvokli, procesu) pagātnē bez attieksmes pret darbības beigām (Turpat, 153);
- 3) citā šķirkļi par vienkāršo pagātni, imperfektu: darbības vārda laika forma, kas izsaka darbību, kura notikusi pirms runas momenta (Turpat, 445);
- 4) pluskvamperfekts sk. saliktā pagātne: darbības vārda laika forma, kas izsaka iepriekš notikušas darbības rezultativitāti pagātnē (Turpat, 302, 337).

Tātad minētajā vārdnīcā šķirkļos paralēli latīniskajai terminoloģijai nereti izmantota arī latviešu. Tas vērojams arī citviet apjomīgās latviešu valodniecības teorijas jomas publikācijās (Pokrotiece, 2002; 2007; Kalnača & Lokmane, 2021; LVG). Bet redzams arī, ka šie terminu skaidrojumi zināmā mērā palīdz novērtēt J. Brēveram veltītajā dzejoli minēto – bijušo, veikto, paveikto un tagadnei vai nākamībai atstāto.

Šajā ziņā pieminēšanas vērts ir viens no daudzajiem potenciālajiem ekvivalentiem latīņu terminam *verbum*, kas tika piedāvāts ieviešanai latviešu gramatiskajā terminoloģijā 19. gadsimtā⁸, – *laikavārds* (Butāne, 2016, 8). Laikā, laika gaitā paspētais, notikušais, tagadnei un nākotnei paliekošais – par to runā okazionālā dzeja, kas veltīta aizgājējam.

⁸ Vienlaikus ar pirmo latviešu gramatiku parādīšanos tika uzsākts darbs arī pie latviskas terminoloģijas radīšanas (Veidemane, 2002, 409), meklējot aizvietotājus latinismiem.

Latviskais *laikavārds* nav saglabājies, jo nepieciešamība nosaukt darbību vai darīšanu ņēmusi virsroku (*darbības vārds*).

***

J. Brēvera aiziešanai veltītā dzejoļa valodas fakti, to funkcionalitāte novērtējama ne tikai dzejas ainavas, bet noteikti arī plašā laikmeta norīšu, iezīmju un konkrētu faktu kontekstā.

Tagad daudzās Eiropas valodās viegli atpazīstamā (pielāgotā) latīņu gramatiskā terminoloģija reiz tapusi no neterminoloģiskām leksikas vienībām. Kā tādu to var uztvert un izmantot arī vēlāk (kā J. Ludoviki savā dzejolī), tāpat kā par laikformu *perfectum* aprakstoši sakām „iepriekš notikusi pabeigta darbība”, bet arī – *perfekts*. Un ir arī iespēja atgriezties pie cilvēka vai viņa veikuma raksturojuma, lietojot apzīmējumu *perfekts*, ko latviešu valodā pazīst ar nozīmi ‘izcils, ideāls’, tāpat kā latīņu divdabīš *perfectus* (no verba *perficere* ‘izdarīt’) – ‘padarīts, teicams, izcils’.

Reiz (pagātnē) paveiktais vai līdz galam izdarītais ir vērtīgs (kā rezultāts tagadnei); tāpēc arī cilvēks, kurš tā dzīvojis, raksturots šeit iztīrātājā latīņu tekstā ar īpaši izceltu grieķu leksēmu ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΣ kā izcils, perfekts.

LITERATŪRA

Aristotelis. (2020). *Runas māksla – Rētorika*. (Tulk. I. Rūmniece, V. Papparinska, L. Rotkale, O. Lāms, M. Laizāns, & B. Kukjalko) Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Berga, R. (2013). Rīgas akadēmiskās ģimnāzijas disertācijas (17.-18. gadsimta sākums). *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, 2 (XXII), 4–13.

Bērziņa, G., & Cīrule, B. (2015). The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. *The Riga Humanists and Beyond. Letonica*, 30, 21–34.

Bērziņa, G., & Cīrule, B. (2018). „...redit et virtus, redeunt nunc aurea rursus secula...”: Reformācijas gadsimts kā antīkās kultūras ideālu iesakņošanās laiks

- Latvijā. *Reformācija un valoda. Valsts valodas komisijas raksti*, 9, 14–30.
- Bērziņa, G., & Ćirule, B. (2019). Klasisko valodu gramatika Rīgas izglītības vēsturē. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. Valoda: nozīme un forma*, 10, 11–24.
- Butāne, A. (2016). Gramatiskās sistēmas aprakstos (19.–21. gs.) lietotie jēdziena 'verbs' apzīmējumi latviešu valodā. *Gramatika un saziņa. Valoda: nozīme un forma*, 7, 7–13.
- Āirule, B. (1996). The Organization of Schools in the Century of the Reformation in Latvia. In I. Ekrem, M. Skaftē Jensen, & E. Kraggerud (Eds.), *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo: Scandinavian University Press, 98–105.
- Grudule, M. (2017). *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Jensen, K. (1996). The Humanist Reform of Latin and Latin Teaching. In J. Kraye (Ed.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 63–81.
- Kalnača, A., & Lokmane, I. (2021). *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press.
- Klōker, M., & Beckmann, S. (Hrsg.). (2004). *Handbuch des personalen Gelehenheitsschrifttums in europāischen Bibliotheken und Archiven* (Bd. XII–XV). Hildesheim, Zūrich, New York: Olms-Weidmann.
- Lāms, O. (2015). Who are the Humanists of Riga: a General Introduction to the Phenomenon. *The Riga Humanists and Beyond. Letonica*, 30, 9–20.
- Leighton, J. (1983). Occasional Poetry in the Eighteenth Century in Germany. *The Modern Language Review*, 78(2), 340–358.
- Ludovici, J. (1701). *Adesto Viator Mortalis .. Mortalium de terra in terram reditum ad tumulum Magnfici, Plurimum Reverendi atque Doctissimi Domini Dni. Johannis Breveri, S. S. Theologiae Doctoris, Ministerii Rigensis Superintendententis longe meritissimi, et Ecclesiae .. Rigae: Typis Georg. Matth. Nōller.*
- LVG – Auziņa, I., Brenķe, I., Grigorjevs, J., Indričāne, I., Ivulāne, B., Kalnača, A., Lauze, L., Lokmane, I., Markus, D., Nitiņa, D., Smiltņiece, G., Valkovska, B., & Vulāne, A. (2015). *Latviešu valodas gramatika* (2. izd.). Riga: LU Latviešu valodas institūts.
- Mann, N. (1996). The Origins of Humanism. In J. Kraye (Ed.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–19.
- Merisalo, O. (1996). Schools and Reformation in the Grand Duchy of Finland from the Sixteenth Century to the End of the Eighteenth. In I. Ekrem, M. Skaftē Jensen, & E. Kraggerud (Eds.), *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo: Scandinavian University Press, 83–91.

- Oxford Latin Dictionary. (1968). Oxford University Press.
- Pokrotniece, K. (atb. red.). (2002). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Pokrotniece, K. (atb. red.). (2007). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Recke, J. F. von, & Napiersky, K. E. (1827–1832). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland* (Bd. 1–4). Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Steinhaverus, A. (1739). *Vado mori, sive via omnis carnis morte duce mortalibus in processione mortuorum monstrata*. Bambergae: Typis & Sumptibus Georgii Andreae Gertner.
- Strode, A. (2019). Antikās reminiscences latīņu okazionālajā dzejā Rīgā. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, 24, 215–228.
- Vanags, P. (2019). Latviešu valoda pirms Latvijas valsts. *Valoda un valsts. Valsts valodas komisijas raksti*, 10, 55–86.
- Veidemane, R. (2002). Darbības vārds. In K. Pokrotniece (atb. red.), *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.
- Viiding, K. (2015). Latin in Early Modern Riga: Remarks about Languages in David Hilchen's Epistolography. *The Riga Humanists and Beyond. Letonica*, 30, 58–68.
- Vogt-Spira, G. (2022). Zeit bei Horaz und Seneca. In G. Vogt-Spira, *Studien zur römischen Anthropologie*. Rombach Wissenschaft, 267–296.
- VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

MAZĀKUMTAUTĪBU PIRMSSKOLĒNU LATVIEŠU VALODAS PRASME¹

Latvian Language Skills of Minority Children in Pre-schools

- DACE MARKUS
- AGRITA TAURIŅA
- TIJA ZĪRIŅA
- GUNITA DELIJEVA

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian
language skills,
national
minority groups,
pre-school children*

The research group has been following children's progress in learning the Latvian language for several years. The continuation of such research is facilitated by the idea of a complete transition to the Latvian as the everyday language in all groups of pre-schoolers and, starting with Form 1, also in school studies from 1 September 2023. Accordingly, the proposals for amendments to the Education Law and the General Education Law were approved by the Cabinet of Ministers on 7 June 2022. They stipulate that teaching in the state language in every education programme, including special education programmes, is to be introduced gradually: on 1 September 2023, in the implementation of the pre-school education programme and the general basic education programme in Forms 1, 4 and 7. Statistics show a decrease in the number of national minority groups and an increase in the number of Latvian language groups, but in the 2021/2022 school year there were still 769 pre-school groups in Latvia with Russian as the language of study. In the project No. VPP-LETONIKA-2022/1-0001 "Use and Development of Modern Latvian Language" of the State Research Programme "Letonika – Fostering a Latvian and European Society", researchers follow the current legislative developments and continue the analysis of Latvian language skills of the children of national minorities using the children's speech recordings and pre-school teachers' surveys.

The aim of the article is to analyse the readiness of pre-school minorities children to learn in the 1st grade in the Latvian language in accordance with the educational policy documents.

According to the analysis of 397 children's speech recordings and an express survey of pre-school teachers

on Latvian language skills of 181 national minority children who graduated from 5 different pre-schools in the summer of 2022, it can be concluded that the Latvian language skills of several children who attended groups with Russian language as everyday language were insufficient. The researchers have recommended ensuring the learning of the Latvian language in pre-school educational institutions, switching the language of studies and everyday conversation to solely Latvian.

The research group appreciates the planned transition to the Latvian language in pre-school from September 1, 2023, so that children can successfully continue their studies in the 1st grade in Latvian, as well as the planned support for acquiring language skills, but will continue to follow these processes and analyse minority children's Latvian language skills.

Ievads

Aktualitāte. Mūsu Valsts valodas politikas pamatnostādņēs teikts: „Ikvienai personai, kura pastāvīgi dzīvo Latvijā, ir jāprot valsts valoda un jālieto valsts valoda saziņā, ievērojot normatīvos aktus, kuri precizē personas pienākumus un tiesības sazināties valsts valodā. Ikvienas personas atbildība ir novērst lingvistisko diskrimināciju – situāciju, kad personai pretlikumīgi ir liegtas tiesības savā darbā vai sadzīves situācijās sazināties valsts valodā. Valsts valodas politikas galvenais mērķis ir vērsts uz to, lai stiprinātu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas pozīcijas un statusu sabiedrībā” (MK rīkojums, 6), turpinājumā uzsverot izglītības politikas nozīmīgumu šī mērķa īstenošanā: „Valsts valodas izglītības politika un no tās izrietoša kvalitatīva latviešu valodas apguve ir svarīgākais politikas instrumentu kopums, kas nodrošina pietiekošas valodas prasmes valodas lietotāju vidū, lai sasniegtu valsts valodas politikas virsmērķus – uzturētu valsts valodas ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju” (Turpat, 17). Eiropas Komisija ir norādījusi, ka mūsdienu sabiedrībā aktualizējas jautājums par vairāku valodu prasmes nepieciešamību un tiek uzsvērts, ka tieši pirmsskolas vecums ir labvēlīgs periods otrās valodas apguvei (Eiropas Komisija, 2012). Arī Latvijā pakāpeniski tiek meklēti risinājumi stiprināt latviešu valodas prasmi gan skolā, gan pirmsskolā. Tā 2018. gada 21. novembrī pieņemtajos Ministru kabineta noteikumos Nr. 716 „Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem”, kas stājās spēkā 2019. gada 1. septembrī, tika precizētas latviešu valodas apguves prasības atkarībā no izglītības programmas veida (MK noteikumi). Tātad 2019. gada vasarā mazākumtautību pirmsskolēniem jau bija jābūt sagatavotiem sākt mācības skolā bilingvāli vai latviešu valodā. Šāda uzdevuma aktualitāte bija par pamatu sākt pirmsskolas vecuma bērnu runas ierakstus un to analīzi 2019. gada vasarā un turpināt sekot procesa norisei arī turpmāk. Situāciju apgrūtināja 2020. gadā sākušies Covid-19 ierobežojumi, kas atstāja sekas arī uz pirmsskolas izglītības iestāžu darbību, jo bērnu grupas tika periodiski slēgtas, slimie un ar slimajiem kontaktā bijušie bērni tika izolēti mājās.

Īpaši sarežģījumi latviešu valodas apguvē bija tiem mazākumtautību bērniem, kuru ģimenē nelietoja latviešu valodu, pirmsskolas izglītības

iestādē apgūtais bez lietojuma nenostiprinājās un tika aizmirsts. 2022. gadā valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001 „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” starpnozaru zinātnieku grupa nolēma veikt mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmes padziļinātu analīzi, izmantojot arī iepriekš veiktos bērnu runas ierakstus un pirmsskolas skolotāju aptaujas. Latviešu valodas apguves pētījumu turpinājumu sekmēja ideja par pilnīgu pāreju uz latviešu valodu kā ikdienas valodu visās pirmsskolēnu grupās, jo „saskaņā ar grozījumiem likumos, no 2023. gada 1. septembra izglītības process tikai valsts valodā tiks īstenots pirmsskolas izglītībā un pamatizglītības pakāpē 1., 4. un 7. klasē” (Grozījumi Izglītības likumā, 2022). Tas nozīmē, ka 2023. gada 1. septembrī mazākumtautību bērniem gan pirmsskolas vecumā, gan 1. klasē sāksies mācības tikai valsts valodā.

Mērķis. Balstoties uz bērnu runas ierakstiem un pirmsskolas skolotāju aptaujām, analizēt pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērnu sagatavotību mācībām 1. klasē latviešu valodā atbilstoši nosacījumiem izglītības politikas dokumentos.

Uzdevumi. 1. Salīdzināt 2018. un 2022. gadā izglītības politikas dokumentos izvirzītās latviešu valodas apguves prasības mazākumtautību pirmsskolēniem.

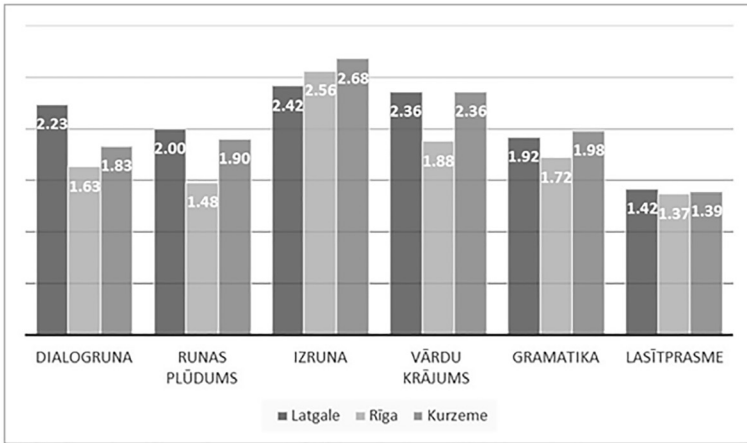
2. Aptaujāt piecu Rīgas pirmsskolas izglītības iestāžu skolotājus par mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmi un analizēt sniegtās atbildes.

3. Salīdzināt pirmsskolas skolotāju sniegto vērtējumu ar laikā no 2019. gada līdz 2021. gadam veiktajiem mazākumtautību bērnu runas ierakstu rezultātiem Rīgā, Kurzemē un Latgalē.

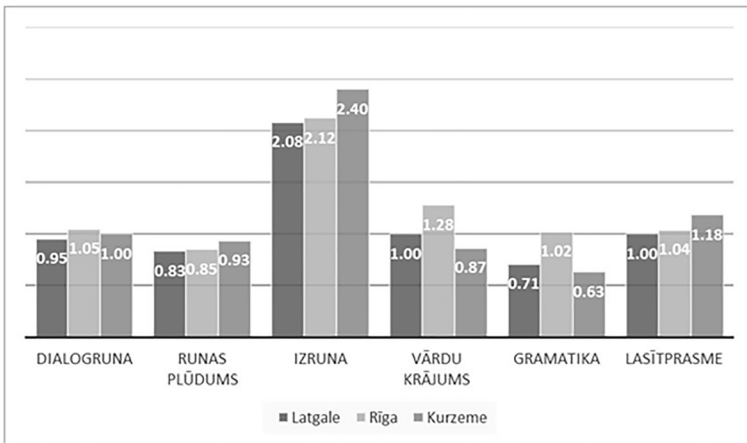
Rezultāti. 2020. gadā, pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērnu runas kvalitātes rādītāji liecināja par būtiskām atšķirībām atkarībā no tā, vai bērns apmeklēja grupu ar latviešu valodu ikdienā (sk. 1. attēlu) vai arī ar dominējošo krievu valodu ikdienā (sk. 2. attēlu). Vērtēšanas sistēma izstrādāta un aprobēta jau agrāk (sk. Markus et al., 2021a), tajā, nosakot valodas apguves līmeni, kvantitatīvie rādītāji izteikti ballēs:

- 0 balles (nepietiekams līmenis) – neuzrāda vai uzrāda ļoti minimālas (< 5 %) zināšanas un lietojuma prasmi;
 1 balles (zems līmenis) – uzrāda minimālas (< 25 %) zināšanas un lietojuma prasmi;
 2 balles (vidējs līmenis – uzrāda viduvējas (> 50 %) zināšanas un lietojuma prasmi;
 3 balles (augsts līmenis – uzrāda labas (> 75 %) zināšanas un lietojuma prasmi.

Kopumā no 2019. gada līdz 2021. gadam tika izdarīti 397 bērnu runas ieraksti dažādos Latvijas novados (par testa izstrādi valodas zināšanu un lietojuma pārbaudei sk. Markus & Zīriņa, 2019; par pētījuma norisi, rezultātiem un metodiku sk. Markus et al., 2021a) pirmsskolas izglītības grupās. Kopējie secinājumi bija nepārprotami: „Pirmsskolas vecuma bērni, kuri izglītības iestādē apmeklē grupas ar latviešu valodu ikdienā, uzrāda labas latviešu valodas zināšanas un prasmi un ir sagatavojušies mācīties skolā latviešu valodā. Savukārt to mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasme, kuri apmeklē pirmsskolas izglītības grupas ar dominējošo krievu valodu ikdienā, ir nepietiekama un neatbilst 2018. gada Ministru kabineta noteikumos Nr. 716 norādītajām prasībām, lai bērni būtu sagatavojušies sākt mācības skolā latviešu valodā vai bilingvāli. Šis secinājums nav atkarīgs no reģiona, kurā bērni dzīvo” (Markus et al., 2021a, 26). Ja pirmsskolēnu grupā ar dominējošo krievu valodu bija bērni no jauktās ģimenes, kurā tika runāta gan latviešu, gan mazākumtautību valoda, rezultāti bija labāki, tomēr pētījuma laikā pārliecinājāmies, ka pilnībā bilingvālu ģimeņu bija ļoti maz (Markus et al., 2021b). Tātad ne visi mazākumtautību bērni bija gatavi sākt 2020./2021. mācību gadu vismaz bilingvāli. Pandēmijas laikā latviešu valodas lietojumu bremsēja arī periodiski noteiktais mājāsēdes režīms. Lingvistiskā vide izglītības iestādē un mājās ir būtisks bērna valodas apguvi sekmējošs faktors, gūtās lingvistiskās pieredzes lieluma un ilguma nozīmi valodas apguvē ir uzsvēruši vairāki pētnieki (Paradis & Genesee, 1996; Vermeer, 2001; Oller et al., 2007; Gathercole & Thomas, 2009; Chondrogianni & Marinis, 2011; Place & Hoff, 2011; Unsworth, 2013; Munoz, 2014 utt.), diemžēl ne visiem pētījumā iesaistītajiem pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērniem šī pieredze bija pietiekama.

1. **ATTĒLS.** Mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmes rezultāti 2020. gadā latviešu valodas grupā, vidējais rādītājs ballēs no 0-3

2. **ATTĒLS.** Mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmes rezultāti 2020. gadā krievu valodas grupā, vidējais rādītājs ballēs no 0-3

Pāreja uz mācībām latviešu valodā tomēr notiek arī dabiskā ceļā, šis process pakāpeniski bija sācies jau agrāk. Mūsu neformālajā saziņā ar 140 bērnu vecākiem pārliecinājāmies, ka 98 (70 %) mazākumtautību vecāki apzinās latviešu valodas prasmes nepieciešamību un cenšas

izvēlēties tuvākās izglītības iestādes ar latviešu valodu ikdienā, tomēr pārējie vecāki nav sapratuši valsts valodas nozīmi un uzskata, ka izglītības ieguvei Latvijā jābūt nodrošinātai arī krievu valodā. Reizēm vecāki uzskata, ka agrīna otrās valodas apguve, kamēr bērns vēl nejūtas droši dzimtajā valodā, varētu traucēt sekmīgām mācībām skolā. ASV pētnieces Sūnjanga Kima (*Soonhyang Kim*) un Rakele Plotka (*Raquel Plotka*) pārliecinoši norāda, ka daudzvalodu vide ir priekšrocība bērna attīstībā un pirmsskolas pedagogi var sniegt ievērojamu atbalstu mazākumtautību bērnu vecākiem, izskaidrojot šo priekšrocību. Tiek uzsvērts, ka šiem bērniem vēlākajos attīstības posmos ir ievērojamas priekšrocības gan sociālajā, gan kognitīvajā attīstībā (Kim & Plotka, 2016). Lidzīgu viedokli par divvalodības pozitīvajiem aspektiem sniegušas latviešu pētnieces Zenta Anspoka un Inga Stangaine (2016, 107–118), savukārt uz problēmām, apgūstot otro valodu, norādījusi Zviedrijā dzīvojušā latviešu profesore Velta Rūķe-Draviņa (1954/2017, 202–210), vēlāk bilingvisma problēmas Latvijā plašāk aprakstījusi Ingēra Tomme-Jukēvica savā promocijas darbā „Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika” (2018). Viņa norādījusi: „Bērni vēlas sazināties, tādēļ apzināti vai neapzināti pāriet uz dzimto valodu. Kļūdas bērnu runā atklāj, ka mērķvalodas iedarbība un otrās valodas lietošanas biežums nav pietiekams un daudzi bērni ikdienā nesastopas ar latviešu valodā runājošiem, kā arī nedzird valodu dabīgā otrās valodas vidē. Pārsvārā skan dzimtā valoda, kas ir viens no interferences un nepilnīgās latviešu valodas iemesliem” (Tomme-Jukēvica, 2018, 135). Pētnieku grupa ir rakstījusi, ka mazākumtautību pirmsskolas vecuma bērnu dzimtās krievu valodas prasme Latvijā ir laba: „Pārejot uz runu krievu valodā, bērns runā raiti, dzimtās valodas lietojuma grūtības nav konstatējamas” (Markus et al., 2021a, 20), savukārt „to mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasme, kuri apmeklē pirmsskolas izglītības grupas ar dominējošo krievu valodu ikdienā, ir nepietiekama” (Turpat, 2021a, 26).

Izglītības un zinātnes ministrijas dati par grupu skaita sadalījumu pēc mācību valodas pirmsskolas izglītības iestādēs rāda mazākumtautību bērnu grupu skaita samazināšanos un latviešu valodas grupu skaita pieauguma tendenci (sk. 1. tabulu). Arī mūsu aptaujāto pirmsskolas izglītības iestādi „Māriņa” Rēzeknē, kur veicām arī bērnu runas ierakstus, 2022. gada vasarā absolvēja pēdējā mazākumtautību bērnu grupa, bērni dosies mācīties 1. klasē bilingvālā programmā.

1. TABULA. Grupu skaita iedalījums pēc mācību valodas pirmsskolas izglītības iestādēs (Aktuāli izglītības dati, b. g.)

	Kopā	Latviešu	Krievu	Poļu	Angļu	Franču
2020./2021. m. g.	4583	3805	769	6	3	0
2019./2020. m. g.	4494	3657	828	6	3	0
2018./2019. m. g.	4413	3517	887	6	3	0
2017./2018. m. g.	4354	3419	927	6	2	0
2016./2017. m. g.	4336	3335	992	7	2	0
2015./2016. m. g.	4303	3285	1009	7	2	0
2014./2015. m. g.	4230	3204	1019	7	0	0

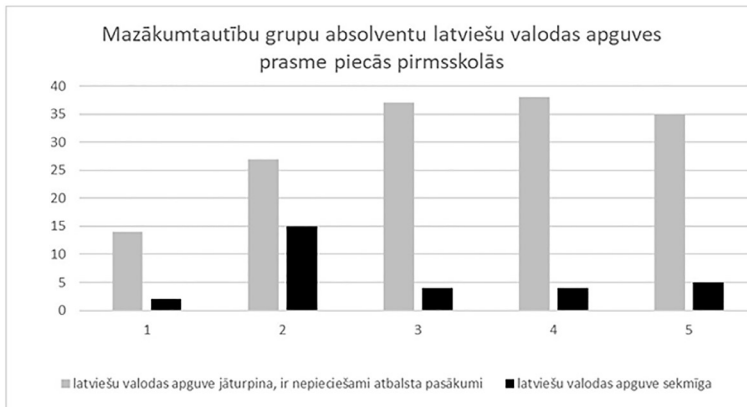
Tomēr statistika rāda, ka joprojām Latvijā pirmsskolas iestādēs ir arī grupas ar krievu valodu mācībās un ikdienas saziņā (sk. 2. tabulu).

2. TABULA. Grupu skaita iedalījums pēc mācību valodas dažādās Latvijas vietās (Aktuāli izglītības dati, b. g.)

Republikas pilsēta/ plānošanas reģions	Kopā	Latviešu	Krievu	Poļu	Angļu	Franču
10 Jēkabpils	60	59	1	0	0	0
17 Ogre	77	68	9	0	0	0
25 Valmiera	64	64	0	0	0	0
27 Daugavpils	228	108	114	6	0	0
28 Jelgava	148	140	8	0	0	0
29 Jūrmala	97	69	28	0	0	0
30 Liepāja	191	156	35	0	0	0
31 Rēzekne	78	54	24	0	0	0
32 Ventspils	96	84	12	0	0	0
41 Kuzemes reģions	371	371	0	0	0	0
42 Latgales reģions	236	223	13	0	0	0
43 Rīgas reģions	472	452	20	0	0	0
44 Vidzemes reģions	454	454	0	0	0	0
45 Zemgales reģions	281	280-	1	0	0	0

	Rīga	1730	1223	504	0	3	0
34	Centra rajons	65	63	2	0	0	0
35	Kurzemes rajons	374	239	135	0	0	0
36	Latgales priekšpilsēta	430	280	150	0	0	0
37	Vidzemes priekšpilsēta	454	318	136	0	0	0
38	Zemgales priekšpilsēta	239	195	44	0	0	0
39	Ziemeļu rajons	168	128	37	0	3	0
	Pavisam valstī:	4583	3805	769	6	3	0

Lai noskaidrotu pirmsskolas izglītības skolotāju viedokli par mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmi, 2022. gadā pētnieku grupa veica aptauju un izzināja pirmsskolas izglītības satura apguves vērtējumu tiem bērniem, kuri 2022. gada 1. septembrī uzsāktu mācības 1. klasē. Tika vērtēta 181 mazākumtautību bērna latviešu valodas lietošanas prasme piecās Rīgas pirmsskolas izglītības iestādēs, kurās šie bērni 2022. gada vasarā absolvēja mazākumtautību grupas.

3. ATTĒLS. Mazākumtautību grupu absolventu latviešu valodas prasme piecās pirmsskolās 2022. gadā. Vērtējums divos līmeņos – sekmīgi vai jāturpina apguve, ir nepieciešami atbalsta pasākumi

Analizējot iegūtos aptaujas rezultātus, ir redzams (sk. 3. attēlu), ka pēc pedagogu sniegtajām atbildēm 30 bērni (17 %) no kopējā 181 pētījumā

iekļauto bērnu skaita ir sekmīgi apguvuši latviešu valodu un var turpināt mācības 1. klasē bez papildu atbalsta, tomēr pārējiem bērniem nepieciešami atbalsta pasākumi.

Pētījumā tika arī noskaidrots pirmsskolas izglītības skolotāju viedoklis par pēdējos divos gados konstatētām papildu grūtībām.

Pirmkārt, tika minēts nepietiekams vecāku atbalsts latviešu valodas apguvē, jo, ievērojot Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanas apstākļus, klātienēs sarunas un individuālas rekomendācijas vecākiem notika reti. Vecāki, saņemot informāciju elektroniskā veidā, maz iesaistījās ģimenes atbalsta pasākumu īstenošanā. Līdz ar to viena daļa no vecākiem bērna mācībām izvēlējās 1. klasi, kurā īsteno mazākumtautību izglītības programmu.

Otrkārt, kā nozīmīgu faktoru pirmsskolas izglītības skolotājas min arī bērnu skaitu grupā, jo valodas apguve ir cieši saistīta ar individuālās pieejas nodrošināšanu, kuru īsteno 24 bērnu grupā ir sarežģīti. Vēlamais bērnu skaits grupā pēc pedagoga domām būtu 15–18 bērni.

Sarunās ar pirmsskolas izglītības iestāžu administrāciju uzzinājām par ilgstoši neaizpildītām pedagogu amata vietām, par kadru mainību nepietiekama pedagogu atalgojumam dēļ un atalgojuma atšķirībām Rīgā vai Pierīgas apkaimē strādājošajiem.

Savukārt, runājot par veiksmīgu pieredzi, tika norādīts uz grupas pedagoga sekmīgu profesionālo darbību, pirmsskolas iestādes kopdarbu, kā arī ģimenes atbalstu kopumā. Turklāt šajā gadījumā labu sniegumu rāda arī pedagogi, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda, bet apgūta augstākajā valodas lietošanas limenī.

Par rezultātiem jau bija informēti pirmsskolas izglītības iestāžu vadītāji (Markus, 2020), turpinājās informācijas sniegšana publikācijās (Markus & Bethere, 2021; Markus et al., 2022), skaidrojot, ka līdzšinējā pieeja mazākumtautību izglītības programmās nav pilnībā nodrošinājusi valsts valodas kvalitatīvu apguvi pirmsskolā, lai mazākumtautību bērni varētu sekmīgi turpināt mācības skolā, un to, ka bērniem vēl būs nepieciešams īpašs atbalsts. Ar 2022. gada 25. oktobri stājās spēkā Grozījumi Izglītības likumā (2022) un Grozījumi Vispārējās izglītības likumā (2022), kuros

precizēts, ka bērni pirmsskolas izglītības programmās varēs saņemt nepieciešamo atbalstu valsts valodas prasmes apguvei. Izglītības likuma grozījumu anotācijā norādīts: „Vērtējot izglītības kvalitātes aspektus, ir konstatējams, ka mazākumtautību bērniem, kuri pirmsskolas izglītības iestādēs apmeklē grupas ar dominējošo krievu valodu ikdienā, ir ierobežots vārdu krājums, neattīstīta dialogruna, traucēts runas plūdums, ko pastiprina arī minimālas gramatikas zināšanas, arī lasītprasme neatbilst valstī noteiktajām prasībām. Nepietiekama latviešu valodas prasme kopumā ir skaidrojama ar nepietiekamu latviešu valodas lietojumu ikdienā (pētījums „Pirmsskolēnu latviešu valodas apguves rezultāti Latvijā: Kurzemē, Rīgā un Latgalē. Latviešu valodas apguve” (Liepājas Universitāte, 2021. gads))” (Grozījumi Izglītības likumā, 2022).

Tas rada gandarījumu, ka pētījumu rezultāti ir ņemti vērā izglītības likumu pilnveidošanā. Reālā pilnīgā pāreja uz mācībām tikai latviešu valodā pirmsskolā sāksies 2023. gada 1. septembrī, tātad mazākumtautību bērniem, kuri nebūs apmeklējuši pirmsskolas izglītības grupas latviešu valodā pirms šī termiņa, būs grūtības turpināt mācības latviešu valodā 1. klasē, jo arī pamatskolas 1. klasē mācības no 2023. gada 1. septembra būs tikai latviešu valodā. Ne mirkli nešauboties, ka jāstiprina latviešu valodas kā valsts valodas loma izglītībā, pētnieki turpinās analizēt valsts valodas apguves procesa īstenošanu pirmsskolā, īpašu uzmanību pievēršot mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmei un likumu grozījumu īstenošanai par nepieciešamo atbalstu valsts valodas prasmes apguvē.

Secinājumi

1. Latvijā notiek pakāpeniska pāreja uz mācībām latviešu valodā, to stiprina attiecīga ievirze izglītības politikas dokumentos un arī pieaugoša mazākumtautību vecāku izvēle sūtīt bērnus izglītības iestādēs ar latviešu valodu kā mācībvalodu.

2. Kaut arī pirmsskolas izglītības iestādēs sarūk bērnu grupu skaits ar krievu mācībvalodu, 2022. gadā Latvijā šādas grupas vēl pastāvēja. Galvenokārt tās koncentrētas Latgalē un Rīgā.

3. Līdzšinējā bērnu runas ierakstu analīze rāda būtiskas latviešu valodas prasmes atšķirības atkarībā no mācībvalodas pirmsskolas izglītības grupā. Bērnu runas ieraksti rāda, ka daļai mazākumtautību bērnu, kuri apmeklēja grupas ar krievu valodu ikdienā, latviešu valodas prasme vērtējama kā nepietiekama veiksmīgām mācībām 1. klasē latviešu valodā, tātad lēmums par pāreju tikai uz latviešu valodu kā mācībvalodu pirmsskolā ir pareizs.

4. Tā kā 2023. gada 1. septembrī skolā mācības latviešu valodā sāks arī tie mazākumtautību bērni, kuri apmeklējuši pirmsskolas grupas ar dominējošu krievu valodu ikdienā, bērniem skolā būs nepieciešams atbalsts mācībām tikai latviešu valodā.

5. Pētnieku grupa atzinīgi vērtē plānoto pāreju uz latviešu valodu pirmsskolā no 2023. gada 1. septembra, lai bērni varētu sekmīgi turpināt mācības 1. klasē latviešu valodā, kā arī plānoto atbalstu valodas prasmes apguvei, bet turpinās sekot šiem procesiem un analizēt mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmi.

LITERATŪRA

Aktuāli izglītības dati. (b. g.). *Valsts izglītības informācijas sistēma*.

Pieejams <https://www.viis.gov.lv/>; skatīts 15.07.2022.

Anspoka, Z., & Stangaine, I. (2016). Divvalodīga bērna ieguvumi: teorija un prakse. *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, II*. Rīga: RaKa, 107-118.

Chondrogianni, V., & Marinis, T. (2011). Differential effects of internal and external factors on the development of vocabulary, tense morphology and morpho-syntax in

successive bilingual children. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1(3), 318-345.

Eiropas Komisija. (20.09.2012.). *Bērni Eiropā sāk apgūt svešvalodas arvien agrāk*. Pieejams http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-990_lv.doc; skatīts 31.10.2022.

Gathercole, V., & Thomas, E. (2009). Bilingual first-language development. Dominant language takeover, threatened minority language take-up. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(2), 213-237.

- Grozījumi Izglītības likumā. (29.09.2022.). *Latvijas Vēstnesis*, 197 (11.10.2022.). Pieejams <https://www.vestnesis.lv/op/2022/211A.3>.
- Grozījumi Vispārējās izglītības likumā. (29.09.2022.). *Latvijas Vēstnesis*, 197 (11.10.2022.). Pieejams <https://www.vestnesis.lv/op/2022/197.4>.
- Kim, S., & Plotka, R. (2016). Myths and Facts Regarding Second Language Acquisition in Early Childhood: Recommendations for Policymakers, Administrators, and Teachers. *Dimensions of Early Childhood*, 44(1), 18–24.
- Markus, D. (03.11.2020.). *Kā runā pirmsskolas vecuma bērni Latvijā?* [Ziņojums]. IZM organizēta izglītības iestāžu, kas īsteno pirmsskolas izglītības programmas, vadītāju un izglītības pārvalžu speciālistu attālināta konference „Pirmsskolas izglītība pārmaiņu laikā”.
- Markus, D., & Bethere, D. (2021). The Impact of Sociolinguistic Environment on the State Language Proficiency of Children from Ethnic Minorities in a Preschool Educational Institution. In L. Daniela (Ed.), *Human, Technologies and Quality of Education, 2021 = Cilvēks, tehnoloģijas un izglītības kvalitāte, 2021*. Riga: University of Latvia, 916–924. Pieejams <https://doi.org/10.22364/htqe.2021.72>.
- Markus, D., Bethere, D., Jakušina, M., Krasovska, V., Markus, K., Tauriņa, A., Valtere, A., & Zīriņa, T. (2021a). Pirmsskolēnu latviešu valodas apguves rezultāti Latvijā: Kurzemē, Rīgā un Latgalē. *Latviešu valodas apguve. XIII Starptautiskais baltistu kongress: rakstu krājums*. Liepāja: LiePA, 7–29. Pieejams <https://doi.org/10.37384/LVA.2021.001>.
- Markus, D., Tauriņa, A., & Zīriņa, T. (2021b). Learning of Latvian Language in Pre-Schools in Linguistically Heterogeneous Situations. *Rural Environment. Education. Personality. (REEP). Proceedings of the 14th International Scientific Conference*, 138–146. https://lufb.ltu.lv/conference/REEP/2021/Latvia_REEP_2021_proceedings_No14_online.pdf.
- Markus, D., & Zīriņa, T. (2019). Assessment tools of Latvian language acquisition: problems and application versions. *INTED 2019 Proceedings. 13th International Technology, Education and Development Conference*, 3242–3247. Pieejams <https://library.iated.org/view/MARKUS2019ASS>.
- Markus, D., Zīriņa, T., & Markus, K. (2022). Influence of changes in educational requirements on Latvian language acquisition of pre-school age children in Latvia. *INTED 2022 Proceedings. 16th International Technology, Education and Development Conference*, 1545–1549. Pieejams <https://library.iated.org/view/MARKUS2022INF>.
- MK noteikumi – Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem. Ministru kabineta noteikumi Nr. 716. (21.11.2018.). *Latvijas Vēstnesis*,

236 (30.11.2018.). Pieejams <https://www.vestnesis.lv/op/2018/236.3>.

MK rīkojums – Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam. Ministru kabineta rīkojums Nr. 601. (25.08.2021.). *Latvijas Vēstnesis*, 166 (30.08.2021.). Pieejams <https://www.vestnesis.lv/op/2021/166.1>.

Munoz, C. (2014). Contrasting Effects of Starting Age and Input on the Oral Performance of Foreign Language Learners. *Applied Linguistics*, 35(4), 463–482.

Oller, K., Pearson, B., & Cobo-Lewis, A. (2007). Profile effects in early bilingual language and literacy. *Applied Psycholinguistics*, 28(2), 191–230.

Paradis, J., & Genesee, F. (1996). Syntactic Acquisition in Bilingual Children: Autonomous or Interdependent? *Studies in Second Language Acquisition*, 18(1), 1–25.

Place, S., & Hoff, E. (2011). Properties of Dual Language Exposure That Influence 2-Year-Olds' Bilingual Proficiency. *Child Development*, 82(6), 1834–1849.

Rūķe-Draviņa, V. (2017). Bilingvisma problēmas. In V. Rūķe-Draviņa, *Darbu izlase*. (Sast. I. Jansone) Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 202–210. (Pirmizdevums: 1954)

Tomme-Jukēvica, I. (2018). *Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika* [Promocijas darbs, Ventspils Augstskola].

Unsworth, S. (2013). Assessing the role of current and cumulative exposure in simultaneous bilingual acquisition: The case of Dutch gender. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16(1), 86–110.

Vermeer, A. (2001). Breadth and depth of vocabulary in relation to L1/L2 acquisition and frequency of input. *Applied Psycholinguistics*, 22(2), 217–234.

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
H I Z C K , U G A H T O P
H & K W & I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q I

ROMANIZATION OF JAPANESE IN LATVIAN AND TRANSCRIPTION OF LATVIAN IN JAPANESE

Japāņu valodas atveide latviešu
rakstībā un latviešu valodas
transkripcija japāņu rakstībā

■ UĢIS NASTEVIČS

ABSTRACT

Keywords:

*Japanology,
katakana,
Latvistics,
Polivanov system,
romanization,
transcription*

The transcription of Japanese script into Latvian and vice versa has formerly been influenced by such intermediary foreign languages as Russian and English, thus considerably altering the outcome. This study attempts to compare several transcription systems and their approaches, to compare the source and target language phonemes employing the acoustic spectral analysis, and collate the transcription approaches applying content analysis of Twitter data. The aim of this study is to improve the overall quality of transcription of Japanese script into Latvian and vice versa; and to facilitate the perceptibility and intelligibility of the Latvianization of Japanese as well as the Katakanaization of Latvian for the native speakers. Furthermore, this paper also provides useful hints for singers, performers and alike to reproduce more accurate pronunciation to the original.

KOPSAVILKUMS

Atslēgvārdi:

*japanoloģija,
katakana,
latvistika,
Poļivanova sistēma,
romanizācija,
transkripcija*

Japāņu valodas transkripciju latviešu valodā un otrādi izsenis ietekmējušas svešvalodas, piemēram, krievu un angļu valoda, tādējādi ievērojami sagrozot rezultātu. Šī pētījuma mērķis ir uzlabot japāņu valodas vārdu transkripcijas kopējo kvalitāti latviešu rakstībā un otrādi, kā arī veicināt japāņu valodas vārdu atveides latviešu rakstībā uztveramību un saprotamību dzimtās valodas klausītājiem vai lasītājiem un otrādi. Pētījumā salīdzinātas vairākas transkripcijas sistēmas un to pieejas, avota un mērķa valodas fonēmas akustiskā spektra analizē, kā arī salīdzinātas transkripcijas pieejas, izmantojot „Twitter” datu kontentanalīzi. Turklāt šajā rakstā sniegti padomi, kā īsā laikā reproducēt oriģinālam iespējami tuvāku izrunu, kas būs noderīgi gan dziedātājiem, gan izpildītājiem, kā arī citiem valodas lietotājiem.

Introduction

Successful cooperation with large economic powers, including the Japanese, has always been important to Latvia's economy, whose citizens have been increasingly choosing the Baltic states as a potential study, travel, or investment destination in recent, especially pre-pandemic years. Reciprocal communication plays an important role here, however misinterpretations often arise due to unclear, hard-to-comprehend spelling or pronunciation of original Japanese lexical items and vice versa.

Romanization is the conversion of text from a different writing system to the Roman (Latin) script, or a system for doing so; methods of romanization include transliteration, for representing written text, and transcription, for representing the spoken word, and combinations of both. Latvian script is an alphabetic one with a high level of phonemic one-to-one functions, whereas Japanese Kana is a moraic ($\approx$ syllabic) script with two types of graphemes: Hiragana is used for inherent words and their parts, and Katakana for foreign words; hence I focus on the latter in this study. As a result of replicating the Cyrillization of Japanese into Latvian without a proper adaptation, the current system of Latvianization of Japanese has been in force since the Soviet occupation, which caused several problems (consonant iotation instead of palatalization, lack of vowel length distinction, etc.) thus altering the pronunciation to a great extent and notably impairing the overall reversibility (intelligibility) for the native readership. The study provides a historical insight into the emergence of the relevant former transcription systems, analyzes the compliance of disparate morae in each of those to the Japanese phonemes, and discusses the application of the system developed by Uģis Nastevičs in order to facilitate the proper perceptibility and intelligibility of both the Latvianization of Japanese, and the Katakanaization of Latvian, which is ultimately the goal of this study.

Firstly, most Japanese and Latvian phonemes are identical, for instance, [m], [n], [ŋ], [ɲ], [p], [b], [v], [t], [d], [k], [g], [s], [z], [ʃ], [ʒ], [ç], [j], [r], [ɹ], [ɕ], [ɕ:], [ɸ], [ɸ:], [i], [i:]. Secondly, a few more Japanese and Latvian phoneme pairs are mutually cognate enough to be easily interchangeable in transcription, for instance, [N]↔[ŋ] *n*, [β]↔[v] *ν*, [ɸ]↔[f] *f*, [h]↔[x] *h*, [r, ɹ]↔[r] *r*, [ɹi]↔[ri] *r*, [ɔ]↔[ɔ:] *o* $\bar{o}$,

[ɥ][ɥ:] ↔ [ɥ̥][ɥ̥:] *u ū*, [ʔ] ↔ ‘; and the foreign phonemes [l][ʌ] are customarily rendered as [r][r̥] in Japanese. However, until today, there has been no single transcription solution adopted for the Latvian [æ][æ:], [iæ], [uɑ], [ʃ], [ʒ], [ʧ], [ʤ], [c], [ɟ] and Japanese [ɛ], [z], [tɕ], [dʑ] [ʃz]. Hence, the research attempts to find a solution for the transcription of these phonemes, while referring to historical background of approaches and established uses.

1. Disclaimer

The following reference materials have been adopted in this study: the phonetic transcription in the International Phonetic Alphabet (*IPA*) of the Japanese language according to Yoshikazu Ōshima and of the Latvian language according to Juris Grigorjevs (2005, 167, 185; 大島, 2009).

The late linguist Jānis Kušķis indicated that the adoption of the “Resolution of the LSSR Council of Ministers No. 480” from June 5, 1946, stipulated the following: “macron over *o* is not used [...], and in applied writing consonant *r* should not be palatalized,” which “caused nonsense, as the palatalization or nonpalatalization of *r* can change [word’s] meaning [...] In the Soviet Latvian orthography, with a single letter *o* three sounds were designated: short *o*, long *ō*, and a diphthong *uo*. This is one of the major distortions of the Latvian orthography, and hence numerous misunderstandings emerge. The letter *ō* in our writing is indispensable the same way as other long vowels” (Cīņa, 2; Kušķis, 2008).

Vowel length and palatalization of consonants has equally decisive significance in Japanese, for instance, *horo* 幌 ‘hood’, *hoŕo* 捕虜 ‘captive’, *horō* 歩廊 ‘passageway’, *hōro* 訪露 ‘visit to Russia’, *hōrō* 放浪 ‘wandering’, *hōro* 芳慮 ‘Your consideration (honorific expression)’, and *hōrō* 豊漁 ‘rich haul, good catch’ – according to the Soviet Latvian orthography principles – all of these should be written as *horo*, thus causing series of potential misunderstandings. Therefore, as long as the appropriate transcription of words of Japanese origin is concerned, the study has adopted the “Conclusions on Latvian orthography by the Orthography Committee of the Ministry of Education” that were approved at the meeting of

the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia on July 13, 1939 (during the free state period), stated that “the vowel *o* with a macron (*ō*) is allowed to be used in writing of the Latgalian family names in the dialect form, and in special cases (for instance, academic articles, encyclopedias, translations from Classic literature and the like) when it is indispensable for the indication of correct pronunciation of little known foreign words.” In addition, among the Latvian letters of the contemporary alphabet, *ŗ* is listed there too (Nastevičs, 2021a, 8–9; Valdības Vēstnesis, 1).

2. Methodology

Three methods have been chosen for this study. The first, historical comparison of the transcription systems and approaches that had an influence on the romanization of Japanese script into Latvian language. The second, *Praat* acoustic spectral analysis of *IPA* audio references has been employed to compare the Latvian and Japanese phonemes and to find the most appropriate transcription solution for problematical cases. And, the third, the content analysis of Katakanaization of proper and common nouns of Latvian origin contained in Latvia-related tweets in Japanese language.

3. Comparison of transcription systems of Japanese into Latvian and other languages

Several scholars (cf. Figure 1) had influenced the way Japanese is transcribed in Latvian, and vice versa. Historically various systems have been used. One of the oldest was developed in the Latin alphabet by the Portuguese Jesuit missionary João Rodrigues (1561–1633) in 1620 (Rodrigues, 1620). In the anglophone environment, the Hepburn system (ヘボン式) was created by the American missionary James Curtis Hepburn (1815–1911) in 1867 (Hepburn, 1867, x). The Modified Hepburn system (修正ヘボン式) was adopted on September 3, 1945 by Article 17 of the Directive No. 2 (SCAP, 7) that is still the leading one today as it has succeeded to reflect the sounds of words of Japanese origin most accurately.

The system created in 1914 by the Russian linguist Yevgeny Polivanov (*Evgenij Polivanov*, 1891–1938) maintains a stable position in the Cyrillic script (Polivanov, 1968, 263–286), which is mainly in line with the one created earlier, in 1900, by the founder of Russian Japanology, the Sovietized Latvian linguist Eišens Spalviņš (*Evgenij Spalvin*, 1872–1933) from Gaujiena (Kanno, 2006, 10–11; Serdjučenko, 1967, 223). Both are largely based on the Nihon system (日本式) developed by the Japanese scholar Aikitsu Tanakadate (田中館愛橘, 1856–1952) in 1885, which, like the later Kunrei system (訓令式), was adopted by Fumimaro Konoe's government on September 21, 1937 (内閣, 1937, 3). Being only a mechanical arrangement of morae – i.e., by coupling a consonant with a vowel according to the coordinates in the Kana table regardless of their respective pronunciation –, it did not gain recognition elsewhere in the world. If Polivanov's system is adopted in the writing systems of other (especially non-Slavic) languages, without taking into account the peculiarity of the Russian language – i.e., the consonants are inevitably pronounced iotated in front of [i] –, significant deviations arise compared to the source pronunciation of the Japanese language. It should be noted that the transcription approaches employed in Ukrainian and Lithuanian languages are identical, namely, they combine elements of both Hepburn's and Polivanov's systems (Nutarimas Nr. 61, 2; Dibrova & Odyneč, 1944).

Since the Soviet occupation, the transcription approach proposed by the Latvian translator Edgars Katajns (1923–2019) and his follower, the translator Guna Eglīte (1943–2008), has taken root in Latvia. Being a direct transfer of Polivanov's system into the Latvian writing system which was most likely adopted, relying on the Russian textbooks available at the time. In the “Latvian-Japanese Dictionary”, the pedagogue Brigita Baiba Krūmiņa (1943–2017) innovatively renders シジ and チヂ with *ši dži* and *či dži* (Krūmiņa, 2000, ix–x) but in the later published “Japanese-Latvian Learning Kanji Dictionary”, she proposes to introduce new graphemes for these morae in Latvian writing – *ś, ź, ć* (Krūmiņa, 2006). Otherwise, she maintained the tradition started by the two aforementioned colleagues. In her 2015 publication, the Japanologist Agnese Haijima (1974–) makes a similar proposal for the 2000 version of Krūmiņa (Haijima, 2015). In a study by Nastevičs on the reflection of Japanese culture in education content of Latvia, significant inaccuracies

were found and it was proposed to revise the former approach of the transcription of words of Japanese origin into Latvian, in accordance with the new Latvianization table (Nastevičs, 2014, 74; 2021a, 172–173). The mutual differences of the 12 transcription systems listed above, their correspondence to the pronunciation in the source language are illustrated below – the recommended variant is indicated in the last two columns. In order to understand the differences of each approach, the phonemes of our interest have been collated (cf. Table 1).

FIGURE 1. Linguists who had, or had attempted to have influence on the transcriptions (Nastevičs, 2021c, 4)

From the Table 1 it is evident that, having introduced the affrication of the Japanese voiced alveolar sibilant fricative [z], Spalviņš had influenced the long-lasting use of [ɟ] in its transcription. Being affected by the Nihon system, Spalviņš, Polivanov, Katajs and Eglīte have maintained the depalatalization of the Japanese sibilants [ɕ], [z], [tɕ], [dʒ][jɕ] into [s], [ɟ], [t], [d]; subsequently, in the case of several derived palatalized morae (e.g., [ɕɥ], [ɟɥ], [tɕɥ]), it has also resulted into enduring redundant¹ iotation of the Latvian sibilants (e.g., [sʲɥ], [ɟʲɥ], [tʲɥ][dʲɥ]).

¹ It is redundant and unfounded, as the iotation affects the Japanese nasal [m], stops [p], [b], [k], [g], and non-sibilant fricatives [ɸ], [ç], [h]; whereas, in the case of sibilants [ɕ], [z], [tɕ], [dʒ][jɕ] and nasal [ɲ], the palatalization occurs. Furthermore, the Japanese taps [ɾ], [ɽ], similarly to the Latvian trill [r], which were formerly palatalized, are treated as iotated consonants [ɾʲ], [ɽʲ] today.

Nonetheless, particularly innovative seems the approach by Spalviņš to include the grapheme [ʌ] *u* in the transcription of the voiced alveolo-palatal and alveolar sibilant affricates ㄗㄗ [ʃzi] [dʒu] *u*zu *u*zy as to stress their affiliation to sibilant affricates instead of sibilant fricatives, i.e., ㄗ [zi] [zɥ] which he rendered as *ɔ*zu *ɔ*zy. Nevertheless, in his system, the palatal consonants have been throughout depalatalized; perhaps due to the characteristic iotation that occurs when coming into contact with the Russian iotified vowels which, however, is not the case in Latvian, and henceforth should not be directly applied straight away in our transcription.

Having analyzed the available set of consonants in Japanese and Latvian, their conformity, reversibility and long-term impact of the transcription variants, the following recommendations can be made. Firstly, in order to enable distinguishing between the fricative mora ㄗ [zɥ] *zu* and the affricate mora ㄗㄗ [dʒu] *dzu*, which has been often disregarded so far, there is a need to recover from the unfoundedly maintained influence of the Nihon system, by means of suspending the redundant affrication of the Japanese fricative [z] which was introduced by Spalviņš. Secondly, there is a need to recover from the Russian-based iotation and revert to the Latvian native palatal sibilants. Thirdly, due to the limited use of ㄗ [ʃzi]² and its pronunciation being virtually identical to the affricate version of ㄗㄗ [dʒi], both may be transcribed as *dʒi*; however, if, similarly to Spalviņš, one is to particularly distinguish the former, it may be supplemented with a diacritic – *dži*, similarly to the grapheme in the Czech and Slovak alphabets to denote [ʃzi]. Furthermore, when transcribing the words of Latvian origin into Japanese, in order to ensure the reversibility, *ži* [zi] should be transcribed as ㄗㄗ [dʒi] (as in several regions of Japan it may be pronounced also as [zi]), while *dži* [dʒi] should be transcribed as ㄗㄗ [ʃzi].

² Apart from proper nouns, used in two words, as the ending part of seven compound words, and as the stem part of 1 word: 散り散り(チリヂリ), 千々(チヂ)に; ...近(ヂカ), ...血(ヂ), ...力(ヂカウ), ...調子(ヂョウシ), ...知恵(ヂエ), ...茶屋(ヂャヤ), ...乳(ヂチ); 縮(チヂ)....

TABLE 1. The comparison of the transcription approaches³ (Nastevičs, 2021a, 173)

Katakana – Japanese	IPA of Japanese pronunciation	Rodrigues, 1620 – Portuguese	Hepburn, 1867 – English	Nihon, 1885 – Japanese	Kumrei, 1937 – Japanese	Spalviņš, 1900 – Russian	Polivanov, 1914 – Russian	Dibrova & Odinec, 1944 – Ukrainian	Rosinas, 1997 – Lithuanian	Krouský, 2001 – Czech	Katajās & Egļite, 2008 – Latvian	Krūmiņa, 2006 – Latvian	Hajima, 2015 – Latvian	Nastevičs, 2014 – Latvian	IPA of suggested transcription
シ	ei	xi	shi	si	si	си	си	ши	ši	ši	si	ši	ši	ši	ʃi
ザ	zɑ	za	za	za	za	дза	дза	дза	dza	za	dza	dza	dza	za	zɑ
ジ	zi- ~~dzi~~	ji	ji	zi	zi	дзи	дзи	дзи	dži	dži	dzi	dži	dži	dži	dʒi
ズ	zɯ	zu	zu	zu	zu	дзу	дзу	дзу	dzu	zu	dzu	dzu	dzu	zu	zɯ
ゼ	zɛ	ie	ze	ze	ze	дзе	дзе	дзе	dze	ze	dze	dze	dze	ze	zɛ
ゾ	zɔ	zo	zo	zo	zo	дзо	дзо	дзо	dzo	zo	dzo	dzo	dzo	zo	zɔ
チ	tʃi	chi	chi	ti	ti	ци	ти	чи	či	či	ti/či	či	či	či	tʃi
ツ	tɕi	tɕu	tsu	tu	tu	цу	цу	цу	cu	cu	cu	cu	cu	cu	tɕu
ヂ	tʃi	gi	ji	di	zi	цзи	дзи	дзи	dži	dži	dzi	dži	dži	dži	dʒi
ヅ	tɕi	dzu	zu	du	zu	цзу	дзу	дзу	dzu	dzu	dzu	dzu	dzu	dzu	tɕu
シャ	ɕɑ	xa	sha	syɑ	syɑ	ся	ся	шы	šia	ša	sja	šja	ša	ša	ʃɑ
シュ	ɕɯ	xu	shu	syu	syu	сю	сю	шю	šiu	šu	sju	šju	šu	šu	ʃɯ
ショ	ɕɔ	xo	sho	syo	syo	сйо	сѐ	шо	šio	šo	sjo	šjo	šo	šo	ʃɔ
チャ	tʃɑ	cha	cha	tyɑ	tyɑ	ця	тя	чя	čia	ča	čja	čja	ča	ča	tʃɑ
チュ	tʃɯ	chu	chu	tyu	tyu	цю	тю	чю	čiu	ču	čju	čju	ču	ču	tʃɯ
チョ	tʃɔ	cho	cho	tyo	tyo	цйо	tѐ	чо	čio	čo	čjo	čjo	čo	čo	tʃɔ
ジャ	tʃɑ	ia	ja	zyɑ	zyɑ	дзя	дзя	дзя	džia	dža	dzja	džja	dža	dža	tʃɑ
ジュ	tʃɯ	iu	ju	zyu	zyu	дзю	дзю	дзю	džiu	džu	dzju	džju	džu	džu	tʃɯ
ジョ	tʃɔ	io	jo	zyo	zyo	дэйю	дзѐ	дзью	džio	džo	dzjo	džjo	džo	džo	tʃɔ
チャ	tʃɑ	gia	ja	dya	zyɑ	цзя	дзя	дзя	džia	dža	dzja	džja	dža	dža	tʃɑ
チュ	tʃɯ	giu	ju	dyu	zyu	цзю	дзю	дзю	džiu	džu	dzju	džju	džu	džu	tʃɯ
チョ	tʃɔ	gio	jo	dyo	zyo	цэйю	дзѐ	дзью	džio	džo	dzjo	džjo	džo	džo	tʃɔ
ニ	ni	ni	ni	ni	ni	ни	ни	ни	ni	ni	ni	ni	ni	ni	ni
フ	fɯ	fu	fu	hu	hu	фу	фу	фу	fu	fu	fu	fu	fu	fu	fɯ

³ The use of the most optimal transcription in each language indicated with gray background.

4. The transcription principles of cognate languages' phonemes in Japanese writing

In Russianisms,⁴ the stressed syllables (as distinguished from the unstressed ones) are transcribed by adding a prolonged sound mark ー. Iotated consonants are affricated. At the end of a word *θ* is made voiceless [ϕ] (i.e., terminal devoicing), however, elsewhere it is rendered as [β] or [b], rarely as [ɸ]. Furthermore, [-i] morae are chosen for the transcription of the palatalized individual consonants, and *bi* is rendered in most cases by adding a (small) *i* [i] to [-ɸ] morae,⁵ whereas *mbi* is rendered as ɸ *i* [tɸi]→[ti] and *ðbi* as ɸ *i* [dɸi]→[di]; while *uɟ* is rendered as シチ [citei].

In Germanisms, for the individual [h] anaptyxis occurs with the vowel that precedes the [h] in the source word often doubling it additionally with the gemination ツ,⁶ whereas [hɸ] becomes [ϕɸ]; otherwise, the transcription is done according to the pronunciation (not spelling) of the source language.

In Anglicisms, [æ] is rendered as [ɑ], often additionally iotated as [jɑ], for the *-ar/-er/-or*; the [-ɑ] morae are used, and often lengthened with the prolonged sound mark ー;⁷ *-ear/-ia(l)* is rendered by [iɑ] or [jɑ];⁸ [fɔ][fa] is customarily transcribed as [hɔ][hɑ];⁹ *re-* becomes [re] or [ri];¹⁰ [ti] and

⁴ E.g., (source → established transcription [pronunciation] ≠ my solution [pronunciation]): *Артём* → アルチョーム [ɑrɕt̪eɔ:mɸi] ≠ アルテヨム [ɑrɕt̪jɔmɸi]; *Царь* → ツアーリ [tsɑ:ri] ≠ ツアリ [tsɑ:ri]; *Павлов* → ɸプロフ [pɔbɸɔɔɸɸi] ≠ ɸヴロヅ [pɑvrɔv]; *Путин* → プーチン [pɸ:tein] ≠ プテイン [pɸtin]; *Миша* → ミーシャ [mi:ɕɑ] ≠ ミシャ [mieɕɑ]; *Елена* → エレーナ [eɔe:nɑ] ≠ イエリエナ [jɔe:ɸnɑ]; *Юрий* → ユーリ [jɸ:ri] ≠ ユリイ [jɸrii]; *Владивосток* → ヴラジオストク [ɸrɑd̪iɔsɸtɔkɸi] ≠ ヴラディ ヴオストク [vrɑd̪iɔsɸtɔkɸi]; *Добрый день* → ドーブルイ・ジュエン [dɔ:ɸɸɸi d̪ɕɕɕn] ≠ ドブリイ・ヂェン [dɔɸɸrii j̪ɕɕɕn].

⁵ *Навальный* → ナワリヌイ [nɑβɑrinɸi].

⁶ *Bach* → ɸツッハ [bɑh:ɑ]; *Heinrich* → ハインリ(ツ)ヒ [hɑinrih(:)i]; *Bech* → ベツヒ [bɕh:i]; *Loch* → ロツホ [rɔh:ɔ]; *Gogh* → ゴツホ [gɔh:ɔ]; *Hugo* → フーゴー [ɸɸ:ɡɔ:].

⁷ *apple* → アップル [ɑp:ɸɸɸi]; *cat* → キャット [kjɑt:ɔ]; *ca r* → カー [kɑ:]; *over* → オーバー [ɔ:ɸɑ:]; *door* → ドア [dɔɑ].

⁸ *hear* → ヒア [hiɑ]; *gear* → ギア/ギヤ [gi(j)ɑ]; *earphone* → イヤホン [ijɑhɔn]; *year* → イヤー [ijɑ:]; *dial* → ダイヤル [dɑijɑɸɸi]; *Shakespeare* → シエイクスピア [ɕeikɸsɸpiɑ].

⁹ *telephone* → テレホン [teɔhɔn]; *cellophane* → セロハン [seɔhɑn]; *platform* → プラットホーム [pɸɸrɑt:ɔhɔ:mɸi] (shortening ホーム [hɔ:mɸi], a homonym to *home*, is customarily used).

¹⁰ *respect* → リスペクト [risɸɕɕɸtɔ]; *report* → レポート [ɔeɔ:ɔ]; *reload* → リロード [riɔ:ɔ]; *review* → レビュー [ɔeɔjɸ:ɸi].

[tju] are often affricated into [tei] and [tɕu];¹¹ *wh-* is transcribed as [hɔ] or [hɔβ̥ɑ];¹² *x* at the end of the word becomes [k:ɯsɯ], and in the middle it becomes [kɯs*] or [kis*];¹³ whereas [v] has long been customarily transcribed as [b].¹⁴

In Gallicisms (Frenchisms), *ail/aill* becomes [ajɯ], *eil/eill* becomes [ejɯ], and *il/ill* becomes [ijɯ] or [irɯ], thus *Versailles (Versaļa)* becomes ヴェルサイユ [vɛrɯsajɯ]. According to these guidelines, foreign words are also transcribed in the pages of the Japanese version of Wikipedia (ウイキペディア, 2017).

Despite the phonetic specificity of each source language, there are universal principles that are taken into account when transcribing foreign words into the Japanese writing system. Vowel devoicing and elision (母音の無声化) occurs in the standard Japanese pronunciation: 1) in the short [-ɯ] and [-i] morae – ク[kɯ], ス[sɯ], シュ[ɕɯ], ツ[tɕɯ], チュ[tɕɯ], フ[ɸɯ], プ[pɯ], キ[ki], シ[ei], チ[tei], ヒ[hi], ピ[pi] – if followed by a [k-], [s-], [ɕ-], [t-], [tɕ-], [h-] or [p-] mora; 2) ス[sɯ], シタ[eiɕ] and シテ[eiɕ] morae at the end of clause become [s], [ɕɕ] and [ɕɕ]. Due to this phenomenon, the individual consonants of foreign words are mainly transcribed by anaptyxis with [-ɯ] or [-i] morae (e.g., *Arvids Brastiņš* アルヴィーヅ・ブラスティンシュ [arɯvi:ɕɯ bɯrɯsɯtɯnɕɯ]). If there is no corresponding mora in the given Katakana line, anaptyxis with another vowel (as in the Kana table instead of [tɕɯ] stands the native ツ[tɕɯ] and instead of [ti] stands the native チ[tei], it is customary to transcribe *t* with ト[tɔ], and the voiced *d* with ド[dɔ]); whereas individual *h* is rendered by anaptyxis according to the aforementioned pattern of Germanisms which is identical to the principles of rendering individual consonants of the words of the Ainu language (Batchelor, 1905).

¹¹ *plastic* → プラスチック [pɯrɯsɯtɕikɕɯ]; *romantic* → ロマンチック [romɔnɕtɕikɕɯ]; *steam* → スチーム [sɕtɕei:mɯ]; *costume* → コスチューム [kɔsɕtɕu:mɯ]; *stew* → シチュー [ɕitɕu:mɯ]; *tube* → チューブ [tɕu:bɯ]; *tutor* → チューター [tɕu:tɕɔ].

¹² *wheel* → ホイール [hɔi:rɯ]; *white* → ホワイト [hɔβ̥ɑitɔ]; *whole* → ホール [hɔ:rɯ]; *when* → ホウエン [hɔβ̥ɛn].

¹³ *tax* → タックス [tak:ɯsɯ]; *taxi* → タクシー [takɕei:]; *mixer* → ミキサー [mikɕɔ:]; *extra* → エキストラ [ekɕisɯtɔrɔ].

¹⁴ *violin* → バイオリン [bajɔrin]; *Venus* → ビーナス [bi:nɕɯ]; *interview* → インタビュー [intɕbjɯ:]; *volt* → ボルト [bɔrɕtɔ]. Note, that the ヴ[v] proposed by a linguist Yukichi Fukuzawa has been used in Japanese writing since the late-19th century. The National Language Council (国語審議会) recommended to unify the representation of [v], equating it to [b] in 1954, however in 1991, the council restored the use of ヴ[v] for the more accurate transcription (福沢, 1897, 48–49).

In order to construct additional morae, the existing ones are derived with *sutegana* ('small letters'), thus replacing the initial vowel, with or without palatalization – テイ [te̞i] > ティ [te̞i] > [ti], スイ [sui̞] > スィ [sui̞] > [si], トウ [to̞u̞] > トゥ [to̞u̞] > [tu̞], チェ [t̞e̞ç] > チィ [t̞e̞ç] > [t̞e̞ç], テャ [te̞j̞ç] > ティ [te̞j̞ç] > [tj̞ç]. The gemination ツ not only doubles the consonant of the following mora, reducing its vowel intensity, but also places the emphasis on the preceding mora. Regarding [æ], there are two approaches – the transcriptional one which renders it with [ç̞], and the transliterative one which renders it with [ç̞], if the vowel is rendered as *e* in the writing of the language of origin. The aforementioned principles are to be taken into account also when transcribing Latvian words in the Japanese language.

5. The characteristics of formants, and Praat acoustic spectral analysis

TABLE 2. The source and target language phoneme pairs, and their possible substitutes (with a gray background)

voiceless	voiced	source language consonant	voiceless	voiced	target language substitute
				ɕ	alveolar sibilant affricate
s	z	alveolar sibilant fricative	s	z	alveolar sibilant fricative
			ɕi	zʲ	palatalized alveolar sibilant fricative
ɕ	z	alveolo-palatal sibilant fricative	ʃ	ʒ	palato-alveolar sibilant fricative
			ʃʲ	ɕʲ	palatalized p-al./al. sib. affricate
ɕ	ɕʲ, zʲ	alveolo-palatal sibilant affricate	ʃ	ɕʲ	palato-alveolar sibilant affricate
			ɕ	ɕʲ, zʲ	alveolo-palatal sibilant affricate
c	ʝ	palatal plosive	kʲ	gʲ	palatalized velar plosive
				r	alveolar tap
	l	alveolar lateral approximant	ɯ	ɯ ^β	close back compressed vowel
				rʲ	palatalized alveolar tap
	ʎ	palatal lateral approximant		j	palatal approximant
		retracted near-open front		ɛ	mid front unrounded vowel
	æ	unrounded vowel		ɑ	advanced open back unrounded vowel
				iɛ	opening diphthong
	iæ	opening diphthong		iɑ	opening diphthong
				ɔ ɔ:	mid back rounded vowel
				ɯɔ	opening diphthong
	ɯɑ	opening diphthong		ɯɑ	opening diphthong

In Table 2, there is a list of phonemes for the transcription of which the most appropriate solution still needs to be found.

The previous studies have shown that “the palatovelar plosives [kʲ], [gʲ] of Standard Lithuanian often .. are more similar to the palatal plosives [c], [j] of Standard Latvian” than the velar plosives [k], [g] in Standard Lithuanian, which can be distinguished consistently (Indričāne & Urbanavičienė, 2017, 71–72). The most prominent inaccuracies in the pronunciation of the palatal stops *ḳ* [c] and *g̣* [j] are observed among those speakers of Latvian who have learnt it as a foreign language, because they do not have such consonants in their subdialect or native language and “since the palatal stops *ḳ* [c] and *g̣* [j] in children’s speech can be mixed or substituted by the alveolar affricate that is similar in its voicing, i.e., *ḳ* [c] by *č* [tʃ] and *g̣* [j] by *dž* [dʒ]” (Indričāne, 2013, 67). The spectra of the “palatal occlusives *ḳ* and *g̣* and the alveolar affricates *č* and *dž* are compact and acute; and thus prove the similarity between the palatal occlusives and affricates” (Markus & Čeirane, 2013, 66).

Furthermore, “given that the transition from the first component of the diphthongs *ie* and *o* [uo] to the second is observed in the last third of the diphthong rather than in its middle, it can create an impression of a long first component, thus subsequently the long vowel *ī* (within the diphthong *ie*) and the long vowel *ū* (within the diphthong *o*), as used by children (*ie* > *ī* and *o* [uo] > *ū*)” (Ibid.). The shifts, i.e., from *ie* and *uo* to *ī* and *ū*, also occur in the High Latvian dialects (*augšzemnieku izloksnes*) naturally (Endzelīns, 1951, 13). The latter observation is interesting, taking into account the former Latvian orthography and perception of the two diphthongs: 1) *ia* and *ua* (Baar, 1847, 26–29),¹⁵ (Brīvzemnieks, 1873, 23);¹⁶ 2) *ī* and *ū* (LFK),¹⁷ (Brīvzemnieks, 1881, 184–185);¹⁸ 3) *ee* and *oh* in the pre-

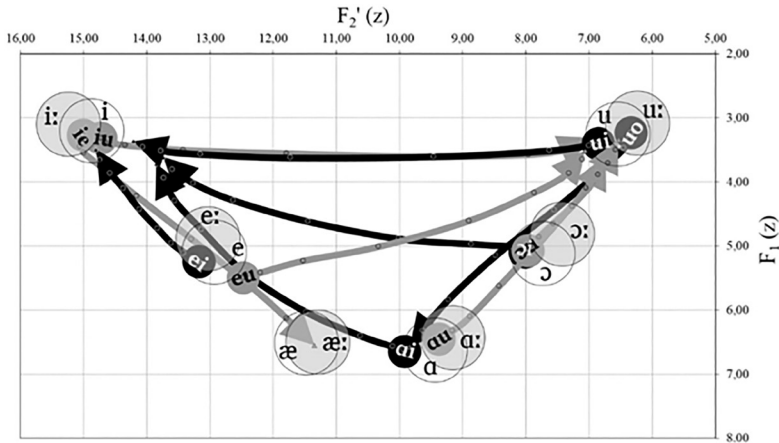
¹⁵ *lials* ('liels'), *luaki* ('loki').

¹⁶ ²⁹ Дунс будамс гануас гаю, Дзясмас тину камуали; Кад нуагаю таутиняс, Нуа камуала шкетинаю.

¹⁷ ¹⁻⁰ Vīna meita Cēsīs dzīd, Ūtra dzīd Pērnāvā. Abas vīnu dzīsmu dzīd: Vaj bij vīnas māmuliņas?

¹⁸ ⁵⁹⁸ Vakarūs uguns jāaprauš, jāapkrusta ar šādu krustu [cross crosslet] un jāsaka: Čuči, mana uguntiņa, bez kājiņu midzeņi, lai atrnāca cīma meitas pī manas uguntiņas!⁵⁹⁹ Rītūs, uguni kuŗūt, jākrusta tū ar šādu krustu [cross crosslet] un jāsaka: Kuris, mana uguntiņa, ledus kalnu starpiņā! Div' akmeņus apkārt liku, divi ledus gabaliņus. Neaun kājiņas, necel spārniņus!

WW2 period (Bergmane & Blinkena, 1986, 59–62); and regarding their pronunciation– 4) [iə] and [uɒ] (Endzelins, 1951, 26); 5) [iɒ] and [uɒ], as per Marta Rudzīte in 1953 and Marta Vecozola in 1967 (Brēde, 2014, 19–20); 6) [ia] and [ua] (Kušķis, 2006, 96; Muižniece, 2002, 20–21, 49); [ie] and [uo] (Grīsele, 2011, 116); 7) [iæ] and [uɔ].¹⁹

FIGURE 2. The Latvian vowel system (male speech data) on the psychophysical F_2'/F_1 plane in Bark²⁰

Let us proceed with the acoustic spectral analysis. Firstly, depending on the duration of the formant, the 40 to 200 millisecond long middle part of the aforementioned vowels and consonants has been extracted from the WAV sound files of isolated male speech IPA audio reference vowel-consonant-vowel utterances and imported as objects into the Praat

¹⁹ “According to the representation of diphthongs in writing (in the case of [uo], according to the pre-war orthography or rendering, e.g., in Lithuanian writing – uo), one would expect that the trajectory of the diphthong [ie] pronounced in isolation would be similar to the trajectory of an inverted [ei], and [uo] to an inverted [ou] for the trajectory. The graphs (Figure 2) show that the 2nd component of the diphthong [ie] corresponds to the vowel [æ], not the vowel [e], while the diphthong [uo] corresponds not to the vowel [ɔ] but to the vowel [a].” It was also observed that “in both stressed and unstressed syllables in phrases, the diphthong [ie] ends with a quality similar to the vowel [e] but the diphthong [uo] with a quality similar to the neutral vowel [ə].”

²⁰ Long vowels on gray spots, short vowels on white spots, whereas diphthongs are shown with a spot as the beginning and an arrow as the ending (Grigorjevs, 2017, 24).

(version 6.1.54 by Paul Boersma and David Weenink) for *Windows 10*. Secondly, each of them has the spectrum analyzed, and the rendered spectra converted to cepstral smoothing with a bandwidth of 500.0 Hz applied. Thirdly, in order to compare the resulting spectral characteristics, they are drawn in output.

At first, the alveolar sibilant fricatives [s][z] are present in both languages. Hence the affrication [dʒ] introduced by Spalviņš and further maintained by several authors also in the established transcription into Latvian is unfounded. Secondly, it is evident that the spectral peaks of the Japanese sibilants [ɕ] and [dʒ] are closer to the Latvian sibilants [ʃ] and [dʒ] than to [sʲ] and [dʒʲ] or [s] and [dʒ] (Figure 3, Figure 4); hence they should be transcribed with *š* and *dž* instead of the maintained *s* and *dz* or *sj* and *dzj*. Thirdly, the Japanese sibilants [tɕ] and [dʒ] are closer to the Latvian sibilants [tɕ] and [dʒ] than to the iotated [tɕʲ] and [dʒʲ] (Figure 5, Figure 6); hence, they should be transcribed with *č* and *dž* instead of the maintained *čj* and *dzj*. Fourthly, the spectral peaks of the Latvian palatal plosives *k* [c] and *g* [ɟ] are closer to the Japanese palatalized velar plosives [kʲ] and [gʲ] than to the alveolo-palatal affricates [tɕ] and [dʒ] (Figure 7, Figure 8); hence they should be transcribed with *キヤ* [kʲ] and *ギヤ* [gʲ] as suggested by Krūmiņa (2012, 11–14) instead of the maintained *チャ* [tɕ] and *ジャ* [dʒ] as suggested by Ikuo Murata (村田, 1997, 99, 101) and Daiki Horiguchi (堀口, 2013, 10, 12).²¹ Fifthly, the Latvian lateral approximants *l* [l] and *l̥* [l̥], which have been customarily transcribed in Japanese by most authors as *ラ* [r] and *リヤ* [rʲ], and still should be rendered this way, in acoustic spectral analysis, however, prove to be closer to the Japanese *ウ* [u] and *ユ* [ju] (Figure 9, Figure 10), cf. the aforementioned use of *ユ* for [l̥] in Gallicisms; and hence the approach to substitute them with *ウ* [u] and *ユ* [ju] can be useful for Japanese singers and alike to reproduce more accurate pronunciation to the original in no time.

Notably, in contrast to Murata (村田, 1997, 101)²² and other authors, Horiguchi distinguishes between the Latvian *z* [z] and *dz* [dʒ] by

²¹ *gimene* → ギメネ [zimɛnɛ]; *ķimenes* → チメネス [tɕimɛnɛsɯ].

²² *dzejnieks* → ゼイニクス [zɛjɲiɲkɯsɯ].

rendering them accordingly as ズ[z] and ズ̄[ɖz] thus ensuring their respective reversibility in transcription (堀口, 2013, 15), however, he disregards the difference between the Latvian ž [ʒ] and dž [dʒ] by rendering both as ズ̄[z/ɖz]. In order to ensure reversibility, while the former, ž [ʒ], is transcribed as ズ̄, the latter, dž [dʒ], should be transcribed accordingly as ヂ̄[ʒz].

Now, regarding the vowels. As [æ] is absent in Japanese, there are only two approaches – either to substitute it with ア[a] or エ[e]. If the former transcription, as shown earlier, is widely applied for Anglicisms etc., yields closer pronunciation to the source sound, and hence is preferred by Murata (村田, 1997, 92, 101);²³ the latter, which represents the transliteration of a source word in the Latvian writing system, is adopted by Horiguchi (堀口, 2013, 17).²⁴ Taking into account the context of the earlier comparison of approaches regarding the Latvian diphthongs written as *ie* and *o*, it can be concluded that the Latvian [æ], too, should be rendered the same way as its transcription from other source languages – with ア[a] – in Japanese. As it has been also substantiated by Grigorjevs, the Latvian diphthong *o* should be transcribed accordingly, as ウア[ua]. In the case of the Latvian diphthong *ie*, as concluded by Grigorjevs and indicated by Murata (村田, 1997, 101) as a spelling variant, イア[ia] should be the suggested solution to reproduce closer pronunciation to the original for Japanese singers, performers and alike; however, in most other cases, I must admit that イエ[ie], as adopted by Horiguchi,²⁴ would still be preferred.

The two more problematic Japanese morae are フ[ɸu] for *hu* and *fu* both absent in native Latvian words; and ニ[ni] which is customarily used for both Latvian *ni* and *ņi*, however, in some cases, to clarify the spelling and avoid redundant palatalization, *ni* should be transcribed as スイ.²⁵

²³ *Cesvaine* → ツァスヴァイネ[tsʌsʌvʌine]; *Jēkabpils* → ヤーカブピルス[jɑ:kʌbʌpʌrʌsʌ]; *Jelgava* → ヤルガヴァ[jɑ:rʌgʌvʌ]; *ledus* → ラドウス[rɑ:dʌsʌ]; *dēls* → ダールス[dɑ:rʌsʌ].

²⁴ *iepažīties* → イエパヂーティエス[iɛpɑ:zi:tʌsʌ]; *labdien* → ラブデイエン[rʌbʌdiɛn]; *paldies* → パルデイエス[pɑ:rʌdiɛsʌ].

²⁵ *Kalniņi* → カルスイニ[kɑ:rʌnʌni] ≠ カルニニ[kɑ:rʌnʌni] (*Kalniņi*); *lēni* → ラースイ[rɑ:ni] ≠ レーニ[rɛ:ni] (*lēni*); *lini* → リスイ[rʌni] ≠ リニ[rʌni] (*lini*).

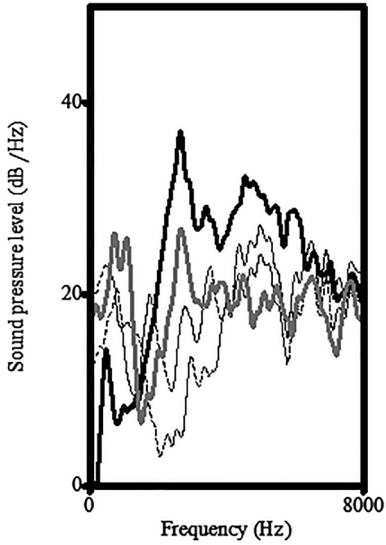

FIGURE 3. For voiceless sibilants

[tʃ]^{LV} [ç]^{JP} [s]^{LV} [s]^{LV}

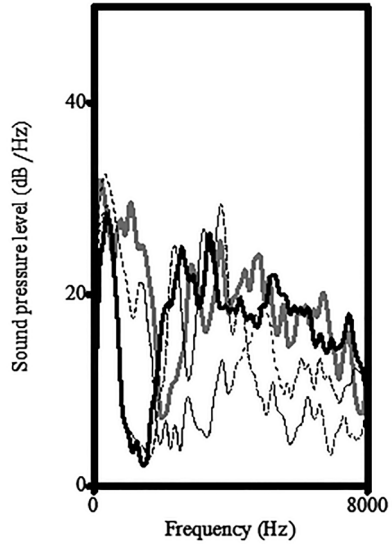

FIGURE 4. For voiced sibilants

[dʒ]^{LV} [dz]^{JP} [dz]^{LV} [dz]^{LV}

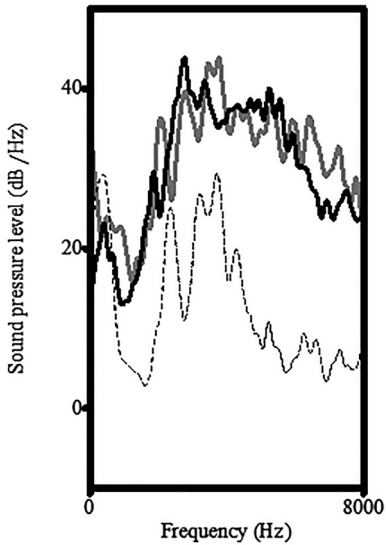

FIGURE 5. For voiceless sibilants

[tʃ]^{LV} [tʃ]^{JP} [ç]^{JP} [ç]^{LV}

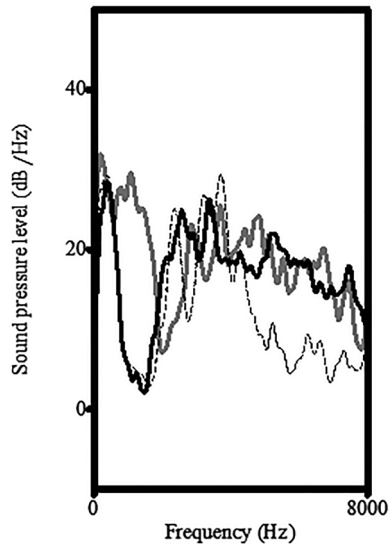
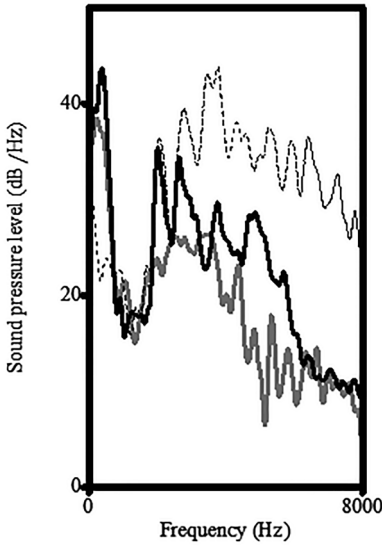
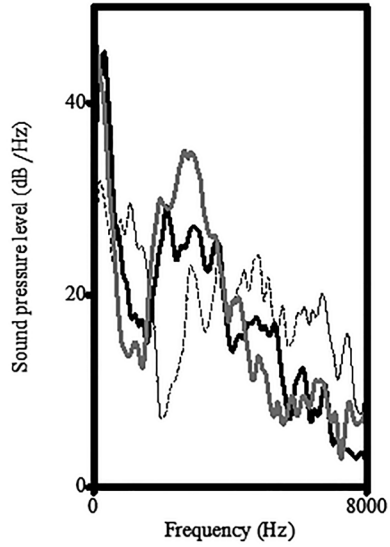

FIGURE 6. For voiced sibilants

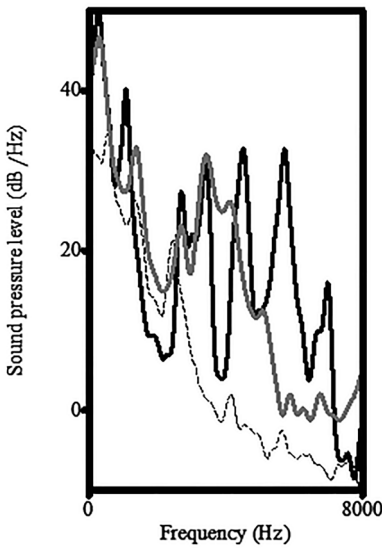
[dz]^{LV} [dʒ]^{JP} [dʒ]^{LV} [dz]^{LV}

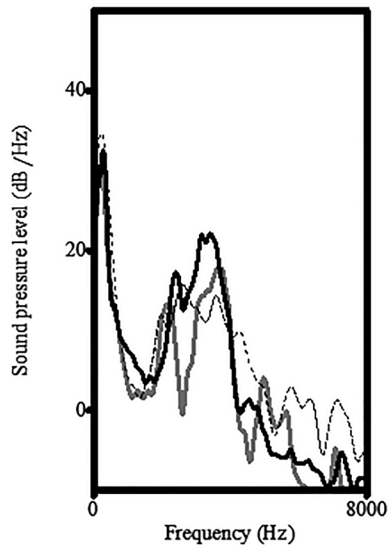
FIGURE 7. For voiceless palatal plosive: [tɕ]^P [kɕ]^P [ç]^{LV}

FIGURE 8. For voiced palatal plosive: [j]^{LV} [g]^P [dʒ]^P

FIGURE 9. For lateral approximant: [l]^{LV} [w]^P [ɭ]^P

FIGURE 10. For lateral approximant: [j]^P [ɰ]^{LV} [ɭ]^P

Vowel lengthening within morae (depending on speaker, ii and ei may be also pronounced as ī [i:] and ē [e:])															
	ワア vā	ラア rā	ヤア jā	マア mā	バア pā	パア bā	ハア hā	ナア nā	ダア dā	タア tā	ザア zā	サア sā	ガア gā	カア kā	アア ā
	キイ vii	リイ rii		ミイ mii	ピイ pii	ビイ bii	ヒイ hii	ニイ ñii	チイ džii	チイ čii	ジイ džii	ジイ šii	ギイ gii	キイ kii	イイ ii
		ルウ rū	ユウ jū	ムウ mū	プウ pū	ブウ bū	フウ fū	ヌウ nū	ズウ džū	ツウ cū	ズウ zū	スウ sū	グウ gū	クウ kū	ウウ ū
	エイ vei	レイ rei		メイ mei	ペイ pei	ベイ bei	ヘイ hei	ネイ nei	デイ dei	テイ tei	ゼイ zei	セイ sei	ゲイ gei	ケイ kei	エイ ei
	ヲウ vō	ロウ rō	ヨウ jō	モウ mō	ポウ pō	ボウ bō	ホウ hō	ノウ nō	ドウ dō	トウ tō	ゾウ zō	ソウ sō	ゴウ gō	コウ kō	オウ ō
		リャア rā		ミャア mjā	ピャア pjā	ビャア bjā	ヒャア hjā	ニャア ñā	ヂャア džā	チャア čā	ジャア džā	シャア šā	ギャア gjā	キャア kjā	
		リュウ rū		ミュウ mjū	ピュウ pjū	ビュウ bjū	ヒュウ hjū	ニュウ ñū	ヂュウ džū	チュウ čū	ジュウ džū	シュウ šū	ギュウ gjū	キュウ kjū	
		リョウ rō		ミョウ mjō	ピョウ pjō	ビョウ bjō	ヒョウ hjō	ニョウ ñō	ヂョウ džō	チョウ čō	ジョウ džō	ショウ šō	ギョウ gjō	キョウ kjō	

In Table 4, there is comprehensive material displayed for the appropriate transcription of words of Japanese origin in Latvian writing suggested by the author. The Japanese palatalized voiced alveolar tap [ɾ] should be rendered as the Latvian palatalized voiced alveolar trill ʀ [rʲ]. In the case when the grapheme is unavailable due to technical limitations, *rj* may be used as a substitute. As concerns *ni* (*nʲi*), cf.²⁶! The Japanese glottal stop ʔ [ʔ] which is usually positioned at the end of onomatopoeia and exclamations, has no analogue in Latvian but it can be indicated with an apostrophe, similarly as in abrupt word endings (*bijʔ*).

6. Twitter data content analysis: Katakanaization of Latvian words

The influx of Japanese tourists to Latvia quintupled during the last seven pre-pandemic years. Polarized information pertinent to the portrayal of the Latvians in the Japanese language on Twitter, used by 45 million Japanese, has likewise increased; and thus, keeps shaping the image of Latvia affecting the further inbound tourist dynamics. For the content analysis, the Latvia-related tweets in Japanese, published in the time span from 2006 to 2018, were first acquired, collated and processed with the methodology developed by Nastevičs (2021b, 95–96), that employs *twitterscraper* and *Sweet* scripts in *Python*, and *Microsoft*

Excel. This methodology has yielded 377,235 tweets with a maximum of 140 characters each – a text amount comparable to 1.4 times the volume of the Cabinet of Folksongs (*Dainu skapis*), the UNESCO World Heritage in Latvia. The analysis has yielded a multitude of transcription attempts of Latvian words. Several illustrative entities have been collated and indicated with the suggested transcriptions (Table 5). It should be concluded that most often the deviations stem either from carelessness or superficial reliance on the phonetic principles of English, Russian, and other foreign languages, while disregarding the phonetic principles of the source language, i.e., Latvian.

TABLE 5. Katakanaization of the Latvian language on Twitter

Transcription on Twitter	Pronunciation in Latvian	Original text in Latvian	Suggested transcription	Pronunciation in Latvian
アールゼニック	āruzeņikku	Aarzemnieki	アールゼムニエキ	āruzemunieki
アイヤ・クレレ	aija kurere	Aija Kukule	アイヤ・ククレ	aija kukure
アンズジュ・パセク ニークス	anzudžu pasekuņikusu	Andžejs Pasečņiks	アンヂェイス・パセ ッチニクス	andžeisu paseččiņikusu
アルトウス・クルツ	arutusu kurucu	Artūrs Kurucs	アルトゥールス・ク ルツツ	arutūrusu kuruccu
アルヴィツ	aruvicu	Arvīds (Žilinskis)	アルヴィーツ	aruvidzu
バルビ	barubi	Balvi	バルヴィ	baruvi
ベルジンシ	berudžinši	Bērziņš (Andris)	ベールズインシュ	bēruzinšu
カウナ	kauna	Cauņa (Aleksandrs)	ツアウニャ	cauņa
ツェーシス	cēšisu	Cēsis	ツェースイス	cēšisu
ダチェ	dače	Dace (Ridūze)	ダツェ	dace
ダウガバ	daugaba	Daugava	ダウガワ	daugava
ダウガフピルス	daugafupirusu	Daugavpils	ダウガヴピルス	daugavpirusu
ダルツインシュ	darucinšu	Dārziņš (Emīls)	ダールズインシュ	dāruzinšu
ジンタルス	džintarusu	Dzintars	ヅィンタルス	dzintarusu
アーネスツ・ガル ビス	ānesucu garubisu	Ernests Gulbis	エルネスツ・グル ビス	erunesucu gurubisu
エセンヴァルズ	esenvaruzu	Ešenvalds (Ēriks)	エシエンワルツ	ešenvarudzu
ガローザ	garōza	garoza	ガルアザ	garuaza
ガウジャ	gaudža	Gauja	ガウヤ	gauja
ゴドマニス	godomaņisu	Godmanis (Ivars)	グアドマニス	guadomaņisu

Transcription on Twitter	Pronunciation in Latvian	Original text in Latvian	Suggested transcription	Pronunciation in Latvian
グスタフ・クルーツィス	gusutafu kurūcisu	Gustavs Klucis	グスタヴズ・クルーツィス	gusutavsu kurucisu
ヘルビス・ルシス	herubisu rušisu	Helvijs Lūsis	ヘルヱィイス・ルースィス	heruviisu rūsisu
ジャニス	džāņisu	Jānis	ヤーニス	jāņisu
イアン・オゾリン	ian ozorin	Jānis Ozoliņš	ヤーニス・ウアズアリンシュ	jāņisu uauzarinšu
エーカブピル	ēkabupiru	Jēkabpils	ヤーカブピルス	jākabupirusu
イエルガバ	ierugaba	Jelgava	ヤルガワ	jarugava
カク・マーヤ	kaku māja	Kaķu māja	カキュ・マーヤ	kakju māja
カルンチエマ、 カルンツエマ	karunciema, karuncema	Kalniciema (kvartāls)	カルンツィエマ	karunciema
カリニンシュ	kariņinšu	Kalniņš (Alfrēds)	カルニンシュ	karuņinšu
カロスタ	karosuta	Karosta	カルアスタ	karuasuta
コクル、コークル、 コクレ、コークレ	kokuru, kōkuru, kokure, kōkure	kokle	クアクレ	kuakure
クルジガ	kurudžiga	Kuldīga	クルディーガ	kurudīga
チャカタス	čakatasu	ķekatas	キエカタス、キャカタス	kjekatasu, kjakatasu
ケッカバ	kekkaba	ķekava	キエカワ、キャカワ	kjekava, kjakava
ライムドータ	raimudōta	Laimdota	ライムドゥアタ	raimuduata
ラピーナ	rapina	Lapiņa (Ginta/Daina)	ラビニャ	rapina
ローラ・イカニエス、 ラウラ・イカウニセ ＝アドミディナ	rōra ikaņiesu, raura ikaņise-adomidina	Laura Ikauniece- Admiđina	ラウラ・イカウニエ ツェ＝アドミディニャ	raura ikaņiece- adomidiņa
リエルヴァーデ	riervāde	Lielvārde	リエルワールデ	rieruvārude
リゴ、リーゴ	rigo, rīgo	Līgo	リーグア	rīgua
ルザ	ruza	Ludza	ルヅァ	rudza
マリス・マーティ ンソン	marisu mātinson	Māris Martinsons	マーリス・マルティ ンソンズ	mārisu marutinsonsu
ナウ	nau	ņau	ニャウ	ņau
オグル	oguru	Ogre	ウアグレ	uagure
ペトリス・ヴァスクス	petorisu vasukusu	Pēteris Vasks	ペーテリス・ワスクス	pēterisu vasukusu
ブレナス	purenasu	Pļaviņas	プリアヱィニャス	puŗaviņasu
ポガ、ポーガ	poga, pōga	Poga (Andris)	プアガ	puaga
ポルジンギス	porudžingīsu	Porziņģis (Kristaps)	プアルズィンギス	puaruzingīsu
プジャツツ、ブラツツ	puđzaccu, puŗaccu	Puļāts	プヤーツ	pujācu

Transcription on Twitter	Pronunciation in Latvian	Original text in Latvian	Suggested transcription	Pronunciation in Latvian
ポゾルス	pozorusu	puzuri	プズリ	puzuri
リハルズ・デュブラ	riharuzu djubura	Rihards Dubra	リハルヅ・ドゥブラ	riharudzu dubura
セナクラーツ	senakurācu	Senā klēts	セナー・クレーツ	senā kurēcu
シーニュー・バウマネ、 シグネ・バウマン	šiņu baumane, šigune bauman	Signe Baumanē	スイグネ・バウマネ	sigune baumane
シグルダ	šiguruda	Sigulda	スイグルダ	siguruda
シグヴァルズ・ クラヴァ	šiguaruzu kurāva	Sigvards Kļava	スイグヴァルヅ・ク リャワ	siguarudzu kuļava
シリンス	širinsu	Siliņš (Egils)	スイリンシユ	sirinšu
スピケリ、スピー チェリ	supikeri, supičeri	Spīkeri	スピーキェリ	supīkjeri
スタザネ	sutazane	Stašāne (Laura)	スタシャーネ	sutašāne
タルシ	taruši	Talsi	タルスイ	tarusi
ツクムス	cukumusu	Tukums	トゥクムス	tukumusu
バイバルス	baibarusu	Vaivars (Pēteris)	ワイワルス	vaivarusu
バルミエラ	barumiera	Valmiera	ワルミエラ	varumiera
バシリエフ、ヴァシリ エフス	baširiefu, vaširiefusu	Vasiljevs (Deniss)	フスイリエヅス	vasirevs
ベンツピルス	bencupirusu	Ventspils	ヴェンツピルス	vencupirusu
ベルパコフスキス	berupakofusukisu	Verpakovskis	ヴェルパコヴスキス	verupakovsukisu
ベージュニス	bējoņisu	Vējonis	ヴェージュアニス	vējuaņisu
ヴィートルス	vitorisu	Vitols (Jāzeps)	ヴィートウアルス	vituarusu
ジードニス	džidoņisu	Ziedonis (Imants)	ズィエドゥアニス	zieduaņisu

Conclusions

The Russian language-based transcription of Japanese into Latvian is a legacy of the Soviet occupation; and thus has had a long-term impact by altering the perception of pronunciation to the extent that required revising it altogether, arguably for the first time taking into account the results of the acoustic spectral analysis of the problematic phonemes. This study provides useful reference materials for journalists, learners, linguists, and language users who are interested in shaping an accurate transcription of Japanese into Latvian writing which is independent of redundant foreign influences.

With regard to the transcription of the Latvian language into Japanese, multifarious deviations from the desirable transcription occur due to several reasons: 1) the writer's lack of knowledge of the Latvian phonetics, 2) relying on the transcription principles of English, Russian, or other source languages in Japanese, and 3) the consequential disregarding of the Latvian diacritics. These factors altogether yield notably altered, unintelligible, and often irreversible results. To tackle this problem, the author has been aiming at the perceptibility, namely, to acquire the closest possible Katakanaization (i.e., transcription into Japanese) to the pronunciation of the Latvian language source text, taking into account both the phonetic peculiarities of Japanese and Latvian, and also providing a solution for the approximation of non-equivalent phonemes. Suggested solutions for transcription of Japanese into Latvian and vice versa are collated in two tables: Latvianization of Japanese (Table 4), and Katakanaization of Latvian (Table 6).

TABLE 6. Katakanaization of Latvian

Isolated consonants and specific endings															
ブ	ツ	チ	ド	フ	グ	²⁸ イ	ク	ル	リ	ウ	ユ				
b	c	č	d	f	g	h	j	k	l	l ^ˈ singers	l ^ˈ singers				
ム	ン	ニ,ン	プ	ル	リ	ス	シ[ɕ]	ト	ヴ	ズ	ジ	ヅ	ヂ		
m	n	ɲ	p	r	ɾ	s	ʃ	t	v	z	ž	dz	dž		
	ツツ	ツチ	ヅ	ツ	イス	リシュ	ンス	ンシュ	ツス	ツシュ	ツヅ	ツヂ			
	-cs	-čs	-ds	-ts	-is, -js	-lš	-ns	-ŋš	-ss, -zs	-šs, -žs	-dzs	-džs			
Morae ²⁹															
	-a, -e [æ]	-e	-i ³⁰	-o	-o [uɔ]	-u	-ie ³¹ [æ]	-ai	-ei	-ui	-oi	-au	-eu	-iu ³⁰	-ou
	ア	エ	イ	オ	ウア	ウ	イエ	アイ	エイ	ウイ	オイ	アウ	エウ	イウ	オウ
b	バ	ベ	ビ	ボ	ブオ	ブ	ビエ	バイ	ベイ	ブイ	ボイ	バウ	ベウ	ビウ	ボウ
bj	ビヤ	ビエ	ビイ	ビョ	ビュア	ビユ	ビイエ	ビヤイ	ビエイ	ビユイ	ビヨイ	ビヤウ	ビエウ	ビユウ	ビョウ
c	ツア	ツエ	ツイ	ツォ	ツア	ツ	ツイエ	ツアイ	ツエイ	ツイ	ツオイ	ツアウ	ツエウ	ツイウ	ツォウ
cj	ツヤ	ツイエ	ツイ	ツョ	ツュア	ツユ	ツイエ	ツヤイ	ツエイ	ツユイ	ツヨイ	ツヤウ	ツエウ	ツイウ	ツョウ
č, čj	チャ	チェ	チ	チョ	チュア	チュ	チェ	チャイ	チェイ	チュイ	チョイ	チャウ	チェウ	チウ	チョウ
d	ダ	デ	ダイ	ド	ドゥア	ドゥ	ダイエ	ダイ	デイ	ドゥイ	ドイ	ダウ	デウ	ダイウ	ドウ

²⁸ For *h*, see the aforementioned approach used in Germanisms.
²⁹ Vowel is lengthened with a prolonged sound mark (ー) after it: *kapu* カブ, *kāpu* カーブ.
³⁰ Customarily some small *i* are omitted in transcription, and hence are struck through here.
³¹ In transcription for singers, performers etc., ɕ in this column should be replaced with *A!*

dj	ヂャ	ヂェ	ヂイ	ヂョ	ヂュア	ヂュ	ヂイエ	ヂャイ	ヂェイ	ヂュイ	ヂョイ	ヂャウ	ヂェウ	ヂイウ	ヂョウ
f	ファ	フェ	フィ	フォ	ファ	フ	フイエ	ファイ	フェイ	フイ	フォイ	ファウ	フェウ	フィウ	フォウ
fj	フャ	フエ	フイ	フョ	フュア	フュ	フイエ	フャイ	フエイ	フユイ	フョイ	フャウ	フエウ	フイウ	フョウ
g	ガ	ゲ	ギ	ゴ	グア	グ	グイエ	ガイ	ゲイ	グイ	ゴイ	ガウ	ゲウ	ギウ	ゴウ
ġ, gj	ギャ	ギェ	ギィ	ギョ	ギュア	ギュ	ギィエ	ギャイ	ギエイ	ギュイ	ギョイ	ギャウ	ギェウ	ギィウ	ギョウ
h	ハ	ヘ	ヒ	ホ	ファ	フ	ヒエ	ハイ	ヘイ	フイ	ホイ	ハウ	ヘウ	ヒウ	ホウ
hj	ヒャ	ヒェ	ヒィ	ヒョ	ヒュア	ヒュ	ヒィエ	ヒャイ	ヒエイ	ヒュイ	ヒョイ	ヒャウ	ヒェウ	ヒィウ	ヒョウ
j	ヤ	イエ	イィ	ヨ	ユア	ユ	イィエ	ヤイ	イエイ	ユイ	ヨイ	ヤウ	イエウ	イィウ	ヨウ
k	カ	ケ	キ	コ	クア	ク	キエ	カイ	ケイ	クイ	コイ	カウ	ケウ	キウ	コウ
k, kj	キャ	キェ	キィ	キョ	キュア	キユ	キィエ	キャイ	キエイ	キュイ	キョイ	キャウ	キェウ	キィウ	キョウ
l, r	ラ	レ	リ	ロ	ルア	ル	リエ	ライ	レイ	ルイ	ロイ	ラウ	レウ	リウ	ロウ
lj, rj	リャ	リエ	リィ	リョ	リュア	リュ	リィエ	リャイ	リエイ	リュイ	リョイ	リャウ	リエウ	リィウ	リョウ
l ^{singers}	ウァ	ウエ	ウイ	ウオ	ウァ	ウウ	ウィエ	ウァイ	ウエイ	ウウイ	ウォイ	ウァウ	ウエウ	ウイウ	ウォウ
l ^{singers}	ャ	ィエ	ィィ	ョ	ュア	ユ	ィィエ	ャイ	ィエイ	ユイ	ョイ	ャウ	ィエウ	ィィウ	ョウ
m	マ	メ	ミ	モ	ムア	ム	ミエ	マイ	メイ	ムイ	モイ	マウ	メウ	ミウ	モウ
mj	ミャ	ミェ	ミィ	ミョ	ミュア	ミュ	ミィエ	ミャイ	ミエイ	ミュイ	ミョイ	ミャウ	ミェウ	ミィウ	ミョウ
n	ナ	ネ	ヌ ³²	ノ	ヌア	ヌ	ヌィエ	ナイ	ネイ	ヌイ	ノイ	ナウ	ネウ	ヌィウ	ノウ
ŋ, nj	ニャ	ニェ	ニ	ニョ	ニュア	ニユ	ニィエ	ニャイ	ニエイ	ニユイ	ニョイ	ニャウ	ニェウ	ニウ	ニョウ
p	パ	ペ	ピ	ポ	プア	プ	ピエ	パイ	ペイ	プイ	ポイ	パウ	ペウ	ピウ	ポウ
pj	ピャ	ピェ	ピィ	ピョ	ピュア	ピユ	ピィエ	ピャイ	ピエイ	ピユイ	ピョイ	ピャウ	ピェウ	ピィウ	ピョウ
s	サ	セ	スイ	ソ	スア	ス	スイエ	サイ	セイ	スイ	ソイ	サウ	セウ	スイウ	ソウ
sj	スャ	スェ	スイ	スョ	スュア	スユ	スイエ	スャイ	スエイ	スユイ	スョイ	スャウ	スェウ	スイウ	スョウ
š, šj	シャ	シェ	シ	ショ	シュア	シュ	シエ	シャイ	シェイ	シュイ	ショイ	シャウ	シェウ	シウ	ショウ
t	タ	テ	タイ	ト	トゥア	トゥ	タイエ	タイ	テイ	トゥイ	トイ	タウ	テウ	タイウ	トウ
tj	トャ	トェ	トイ	トョ	トュア	トユ	トィエ	トャイ	トエイ	トユイ	トョイ	トャウ	トェウ	トィウ	トョウ
v	ヴァ ³³	ヴェ	ヴィ	ヴォ	ヴァ	ヴウ	ヴィエ	ヴァイ	ヴェイ	ヴィ	ヴォイ	ヴァウ	ヴェウ	ヴィウ	ヴォウ
vj	ヴァ	ヴェ	ヴィ	ヴォ	ヴァ	ヴウ	ヴィエ	ヴァウ	ヴェイ	ヴィ	ヴォイ	ヴァウ	ヴェウ	ヴィウ	ヴォウ
z	ザ	ゼ	ズイ	ゾ	ズア	ズ	ズィエ	ザイ	ゼイ	ズイ	ゾイ	ザウ	ゼウ	ズィウ	ゾウ
zj	ズャ	ズェ	ズイ	ズョ	ズュア	ズユ	ズィエ	ズャイ	ズエイ	ズユイ	ズョイ	ズャウ	ズェウ	ズィウ	ズョウ
ž, žj	ジャ	ジェ	ジ	ジョ	ジュア	ジュ	ジェ	ジャイ	ジェイ	ジュイ	ジョイ	ジャウ	ジェウ	ジウ	ジョウ
dz	ヅァ	ヅェ	ヅイ	ヅォ	ヅァ	ヅ	ヅィエ	ヅァイ	ヅエイ	ヅイ	ヅォイ	ヅァウ	ヅェウ	ヅィウ	ヅォウ
dzj	ヅャ	ヅィエ	ヅイ	ヅョ	ヅュア	ヅユ	ヅィエ	ヅャイ	ヅエイ	ヅユイ	ヅョイ	ヅャウ	ヅェウ	ヅィウ	ヅョウ
dž, džj	ヂャ	ヂェ	ヂ	ヂョ	ヂュア	ヂユ	ヂィエ	ヂャイ	ヂエイ	ヂユイ	ヂョイ	ヂャウ	ヂェウ	ヂウ	ヂョウ

³² Customarily *ni* is disregarded, and rendered palatal [ɲ] as ニ, *nie* as ニエ, and *niu* as ニウ; although in specific cases (cf.²⁵), nonpalatality is retained the way as it is shown on the table.

³³ Customarily *va* is also rendered bilabial [β] as ヴ, *vai* as ヴィ, and *vau* as ヴウ.

Standard transcription example ³⁴	Adjusted transcription example for singers ³⁴
ディエヴス スヅエーティー ラトヴィユ ムース ダールグア テーヴィユ スヅエーティー イエル ラトヴィユ アク スヅエーティー イエル トウア クル ラトヴュ メイタス ズィエド クル ラトヴュ ダーリ ヴィアド ライド ムムス トウル ライマー ディエト ムース ラトヴィヤー	ディアヴス スヅエーティー ウァトヴィユ ムース ダールグア テーヴィユ スヅエーティー イェウ ウァトヴィユ アク スヅエーティー イェウ トウア クル ウァトヴュ メイタス ズィアド クル ウァトヴュ ダーリ ヴィアド ウァイド ムムス トウル ウァイマー ディアド ムース ウァトヴィヤー

REFERENCES

- Baar, G. H. (1847). Ueber die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift. *Magazin*, 9(1), 21–48.
- Batchelor, J. (1905). *Ainu-English-Japanese Dictionary Including a Grammar of the Ainu Language* (2nd ed.). 東京: 教文館.
- Bergmane, A., & Blinkena, A. (1986). *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga: Zinātne.
- Brēde, M. (2014). Contrastive Research in Latvian-English Phonetics and Phonology. *Linguistica Lettica*, 22, 16–28.
- Brīzemnieks, F. (1873). *Sbornik "antropologičeskikh" i "ėtnografičeskikh" statej o Rossii i stranah" ej priležāših"*. Kn. 2, *Naradnye pesni*. (V. A. Daškov, Ed.) Moskva: V. A. Daškov.
- Brīzemnieks, F. (1881). *Materialy po ětnoģraģii latyšskago plemeni*. Moskva: Imperatorskoe obščestvo ljubitelej obščestvoznanija, antropologii i ětnoģraģii.
- Cīņa – Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums Nr. 480. Par latviešu valodas pareizrakstības noteikumu apstiprināšanu. (1946, June 8). *Cīņa*, 2.
- Dibrova, A., & Odyneč, V. (1944). *Ukrajins'ko-Nippons'kyj slovnnyk*. (S. Jasuda, Ed.) Xarbyn: Ukrajins'ka nacional'na kolonija m. Xarbin.
- Endzelins, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Grigorjevs, J. (2005). *Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks un auditīvs raksturojums* [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Grigorjevs, J. (2017). Latviešu valodas vokāļu sistēma: pieaugušo dati. *Baltu filoloģija*, 26(1), 19–31.
- Grīse, R. (2011). *Spēkildze* (2nd ed.). Rīga: Eraksti. <http://www.eraksti.lv/fetchbook.php?urlkey=2491909>

³⁴ Transcribed lyrics of the national anthem of the Republic of Latvia.

- Haijima, A. (2015). Japāņu valodas vārdu transkripcija latviešu valodā. *Latvijas Universitātes Raksti. Orientālistika*, 803, 175–180.
- Hepburn, J. C. (1867). *A Japanese and English Dictionary: With an English and Japanese Index*. London: Trübner & Co.
- Indričāne, I. (2013). Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *ķ* un *ġ* akustiskais raksturojums dažādās informantu vecuma grupās (salīdzinājumā ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* un *dž*). *Gramatika un pragmatika. Valoda: nozīme un forma*, 9, 47–67.
- Indričāne, I., & Urbanavičienē, J. (2017). Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālie varianti: akustiskais raksturojums (salīdzinājumā ar lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem /kʲ/, /gʲ/ un /k/, /g/). *Baltu filoloģija*, 26(1), 33–72.
- Kanno, K. (2006). Pēteris Šmits un Eižens Spalviņš Latvijas un Tālo Austrumu sakaros. *Universitas*, 91, 10–11.
- Krūmiņa, B. B. (2000). *Latviešu-japāņu vārdnīca* 和良辞典. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Krūmiņa, B. B. (2006). *Japāņu latviešu mācību kandži vārdnīca* 和良学習漢字辞典. Rīga: Gengo.
- Krūmiņa, B. B. (2012). 良語を学ぼう! *Mācīsimies latviešu valodu*. (U. Nastevičs, Ed.) Rīga: Gengo.
- Kušķis, J. (2006). Vecās latviešu padomju rakstības novēršanas labad. *Akadēmiskā Dzīve*, 43, 92–102.
- Kušķis, J. (2008, April 30). *Pārkrievošana turpinās...* Latvietis. <https://www.latvietis.lv/index.cgi?action=7&id=1838>
- LFK – Daina #1. (n. d.). *Krišjāņa Barona Daina Skapis*. <https://dainuskapis.lv/daina/1-0-Dziesmas-visai-Latvijai-kopeja-manta>
- Markus, D., & Čeirane, S. (2013). Līdzskaņu *ġ* un *ķ* izrunas īpatnības bērnu un pieaugušo valodā. *Baltistica*, 48(1), 57–67.
- Muižniece, L. (2002). *Latviešu valodas praktiskā fonoloģija*. Rīga: Rasa ABC.
- Nastevičs, U. (2014). *Japāņu kultūras atspoguļojums 7.–12. klašu mācību saturā Latvijā* [Bakalaura darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Nastevičs, U. (2021a). *Latviešu dievturība un japāņu šintō. Rituāli, to sakrālā telpa un teksti salīdzinošā aspektā* [Promocijas darbs, Latvijas Kultūras akadēmija]. Rīga.
- Nastevičs, U. (2021b). The Image of Latvia and Latvians on Japanese Twitter: Reflections on People. *Culture Crossroads*, 17, 93–113.
- Nastevičs, U. (2021c, October 15). *Romanization of Japanese in Latvian and Transcription of Latvian in Japanese* [Conference presentation]. XIII International Congress of Balticists “Baltic languages in time and space,” Riga, Latvia.

Nutarimas Nr. 61 – *Nutarimas Nr. 61. Dėl japonų kalbos skiemenų tarptautinės rašybos lietuviškojo atitikmens.*

(1997, June 19). Lietuvos Respublikos Seimas. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41266>

Polivanov, E. (1968). O russkoj transkripcii japonskih slov. In Polivanov, E., *Stat'i po obščemu jazykoznaniju*. Petrograd: Nauka, 263–286.

Rodrigues, J. (1620). *Arte Breve da Lingoa lapoa tirada da Arte grande da mesma lingoa, para os que começam a aprender os primeiros principios della*. Macao: Companhia de IESV.

SCAP – Directive Number Two to the Japanese Imperial Government and the Japanese Imperial General Headquarters. (1945, September 3). SCAPIN-2, 12.

Serdjučenko, G. (1967). Japonskij jazyk. In Serdjučenko, G., *Russkaja transkripcija dlja jazykov zarubežnogo Vostoka*. Moskva: Nauka, 219–231.

Valdības Vēstnesis – Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. (1939, July 24). *Valdības Vēstnesis*, 1.

ウィキペディア. (2017). 各言語別転写法・表記法. Retrieved January 21, 2018, from <http://goo.gl/nEX642>

内閣. (1937). 内閣訓令第三號. 外務省報, 380(10.1), 3.

堀口大樹. (2013). *ニューエクスプレス ラトヴィア語*《CD付》. 東京: 白水社.

大島義和. (2009). *日本語を考える 音声・音韻 1*. 名古屋: Nagoya University GSID.

村田郁夫. (1997). *ラトヴィア語 基礎1500語*. 東京: 大学書林.

福沢諭吉. (1897). *福澤全集 緒言*. 東京: 時事新報社.

I T J K A W & ! A S R L
I D Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
H I Z C K , U G A H T O P
H & K W & I S R & B H T
K K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H D Z C K , U G & Y N Q I

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the authors

Ilze AUZIŅA – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Dr. philol., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: ilze.auzina@lumii.lv.

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, direktors, Valsts valodas centrs; vadošais pētnieks, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. habil. med., Director, State Language Centre; Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts/e-mail: maris.baltins@vvc.gov.lv.

Gita BĒRZIŅA – *Dr. philol.*, asociētā profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (*Dr. philol., Associate Professor, Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts/e-mail: gita.berzina.hzf@lu.lv.

Roberts DARGĪS – *Mg. sc. comp.*, pētnieks, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Mg. sc. comp., Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: roberts.dargis@lumii.lv.

Gunita DELIJEVA – *Mg. paed.*, vecākā eksperte, Izglītības un zinātnes ministrija (*Mg. paed., Senior expert, Ministry of Education and Sciences*), e-pasts/e-mail: gunitadelijeva@inbox.lv.

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts; profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (*Dr. habil. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL; Professor, Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts/e-mail: ina.druviete@lu.lv.

Egle GABRĒNAITE (*Eglė Gabrėnaitė*) – *Dr. hum.*, asociētā profesore, Viļņas Universitāte (*PhD in humanities, Associate Professor, Vilnius University*), e-pasts/e-mail: egle.gabrenaite@knf.vu.lt.

Anita HELVIGA – *Dr. philol.*, asociētā profesore, Liepājas Universitāte (*Dr. philol., Associate Professor, Liepaja University*), e-pasts/e-mail: anita.helviga@liepu.lv.

Aksels HOLVŪTS (*Axel Holvoet*) – *Dr. habil. hum.*, profesors, Viļņas Universitātes Baltu valodu un kultūras institūts (*Dr. habil. hum., Distinguished Professor, Institute for the Languages and Cultures of the Baltic, Vilnius University*), e-pasts/e-mail: axel.holvoet@flf.vu.lt.

Agute KLINTS – *Mg. philol.*, zinātniskā asistente, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Mg. philol., Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: agute.klints@lumii.lv.

Regīna KVAŠĪTE (*Regina Kvašytė*) – *Dr. philol.*, vecākā pētniece, Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija; pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior Researcher, Vilnius University Šiauliai Academy; Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts/e-mail: regina.kvasyte@sa.vu.lt.

Linda LAUZE – *Dr. philol.*, profesore, Liepājas Universitāte (*Dr. philol., Professor, Liepaja University*), e-pasts/e-mail: linda.lauze@liepu.lv.

Evija LIPARTE – *Mg. philol.*, pašnodarbināta tulkotāja/tulce (*Mg. philol., freelance translator/interpreter*), e-pasts/e-mail: evija111@gmail.com.

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, asociētā profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (*Dr. philol., Associate Professor, Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts/e-mail: ilze.lokmane@lu.lv.

Dace MARKUS – *Dr. habil. philol.*, profesore, Liepājas Universitāte (*Dr. habil. philol., Professor, Liepaja University*), e-pasts/e-mail: markus@latnet.lv.

Rita MIĻŪNAITE (*Rita Miliūnaitė*) – *Dr. hum.*, vadošā pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*PhD in humanities, Chief Researcher, Institute of the Lithuanian language*), e-pasts/e-mail: rita.miliunaite@lki.lt.

Uģis NASTEVIČS – *Mg. paed., Ph.D.*, Latvijas Universitāte; Latvijas Kultūras akadēmija (*Mg. paed., Ph.D., University of Latvia; Latvian Academy of Culture*); e-pasts/e-mail: jpn@inbox.lv.

Laura RITUMA – *Mg. philol.*, pētniece, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Mg. philol., Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: laura.rituma@lumii.lv.

Ilze RŪMNIECE – *Dr. philol.*, profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (*Dr. philol., Professor, Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts/e-mail: ilze.rumniece@lu.lv.

Baiba SAULĪTE – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Dr. philol., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: baiba.valkovska@lumii.lv.

Madara STĀDE – *Mg. philol., Mg. transl.*, zinātniskā asistente, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (*Mg. philol., Mg. transl., Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL*), e-pasts/e-mail: stade.madara@gmail.com.

Agrita TAURIŅA – *Dr. paed.*, vadošā pētniece, Liepājas Universitāte; asociētā profesore, Latvijas Universitāte (*Dr. paed., Leading Researcher, Liepaja University; Associate Professor, University of Latvia*), e-pasts/e-mail: agritaturina@gmail.com.

Domante VAIŠVĪLAITE (*Domantė Vaišvilaitė*) – *Mg. philol.*, doktorante, Viļņas Universitāte (*Mg. philol., PhD Student, Vilnius University*), e-pasts/e-mail: domante.vaisvylaite@knf.stud.vu.lt.

Tija ZĪRIŅA – *Dr. psych.*, vadošā pētniece, Liepājas Universitāte; profesore, Latvijas Universitāte (*Dr. psych., Senior Researcher, Liepaja University; Professor, University of Latvia*), e-pasts/e-mail: tija.zirina@lu.lv.

